

T.C

Ardahan Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı

ERZURUM FIKRALARI VE FIKRA TİPLERİ

Ali BEDİR

Prof. Dr. Ayabek BAİNİYAZOV

Doktora Tezi

Ardahan, 2023

ERZURUM FIKRALARI VE FIKRA TİPLERİ

Ali BEDİR

Prof. Dr. Ayabek BAİNİYAZOV

Dr. Öğr. Üyesi Serkan BALCI

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ardahan, 2023

KABUL VE ONAY

Ali Bedir tarafından hazırlanan “Erzurum Fıkraları ve Fıkra Tipleri” başlıklı bu çalışma, 26.04.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN (Başkan)

Prof. Dr. Ayabek BAİNİYAZOV

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Doç. Dr. Turgay KABAK

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan ***“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”*** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Ardahan Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Ali BEDİR

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının **Prof. Dr. Ayabek BAİNİYAZOV** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Ali BEDİR

ÖZET

BEDİR, Ali. *Erzurum Fıkraları ve Fıkra Tipleri*, Doktora Tezi, Ardahan, 2023.

Fıkra, sözlü kültür geleneği içerisinde yaşayan ve yaşatılan bir edebi türdür. Fıkra metinleri içerisinde yer alan tipler, toplumların kültürel değerlerinin ve kolektif bilinçaltı unsurlarının yansımasıdır. Araştırmamızın sınırlılığı olan Erzurum ilinde fıkraların icrası ve fıkra tiplerinin zenginliği, şehir halkı için bu edebi türün değerini göstermektedir. Erzurum Fıkraları ve Fıkra Tipleri adlı bu çalışmamızda, Erzurum kültürü içerisinde yer edinmiş fıkralar ve fıkra tipleri incelenmiştir. Erzurum fıkralarını tespit etmek amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Fıkra metinleri işlevsel halkbilimi yöntemi ve mizah teorileri bağlamında incelenmiştir. Tüm bu verilerden hareketle, Erzurum fıkra tipleri Dursun Yıldırım'ın fıkra tipi tasnifine göre ele alınmıştır. Yıldırım'ın tasnifine uymayan tipler, anonim tipler ve pasif tipler başlığı altında değerlendirilmiştir. Dijital çağın getirileri kapsamında, dijital ortamlarda yer alan Erzurum fıkraları da incelenmiştir. Anlatı ve anlatıcı boyutları, sürdürülebilirlik ilkesinden hareketle çağın getirileri ölçüsünde değişim boyutuyla ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Erzurum ili hakkında genel bilgiler verilmiş, fıkra anlatım geleneği üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde gülme ve mizah kavramları incelenmiştir. Üçüncü bölümde fıkra türüyle ilgili umumi bilgiler verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde Erzurum fıkraları işlev, tip, muhteva ve mizah teorilerine göre incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler:

Erzurum Fıkraları, Erzurum Fıkra Tipleri, Fıkralar, Fıkra Tipleri, Gülme Teorileri, Mizah

ABSTRACT

BEDİR, Ali. *Erzurum Jokes And Jokes Types*, Doctoral Thesis, Ardahan, 2023.

Joke is a literary genre that lives and is kept alive in the tradition of oral culture. The types in the texts of the jokes are the reflection of the cultural values of the societies and the elements of the collective unconscious. The performance of the jokes and the richness of the joke types in Erzurum, which is the limitation of our research, show the value of this literary genre for the people of the city. In this study named *Erzurum Jokes and Joke Types*, jokes and joke types that took place in Erzurum culture were examined. A literature review was conducted in order to identify Erzurum jokes. Joke texts were examined in the context of functional folklore method and humor theories. Based on all these data, Erzurum joke types are handled according to Dursun Yıldırım's joke type classification. Types that do not comply with Yıldırım's classification were evaluated under the title of anonymous types and passive types. Within the scope of the benefits of the digital age, Erzurum jokes in digital media were also examined. The narrative and narrator dimensions are handled with the dimension of change in line with the returns of the age, based on the principle of sustainability. In the first part of the study, general information about Erzurum province was given, and the tradition of joke was emphasized. In the second part of the study, the concepts of laughter and humor were examined. In the third part, general information about the type of joke is given. In the fourth part of the study, Erzurum jokes were examined according to function, type, content and humor theories.

Keywords:

Erzurum Jokes, Erzurum Joke Types, Jokes, Joke Types, Laughing Theories, Humor.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	
ETİK BEYAN.....	
ÖZET.....	5
ABSTRACT	6
KISALTMALAR	10
ÖN SÖZ.....	11
GİRİŞ	13
1. BÖLÜM.....	15
ERZURUM İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	15
1.1. ERZURUM'DA SOSYO EKONOMİK DURUM VE ETNİK YAPI	15
1.2. BİRLİKTE YAŞAM KÜLTÜRÜ	16
1.3. GEÇİM KAYNAKLARI	17
1.4. İKLİM VE COĞRAFİ ŞARTLAR	18
1.5. FIKRA ANLATIM GELENEĞİ.....	19
2. BÖLÜM.....	22
GÜLME VE MİZAH KAVRAMI	22
2.1. GÜLME KAVRAMI	22
2.1.1. Gülünç Olma	24
2.1.2. Güldürücü Olma.....	25
2.1.3. Gülmenin Sebebi.....	25
2.2. MİZAH KAVRAMI	26
2.2.1. Mizah Yaratma Yöntemleri	29
2.2.2. Mizah Çeşitleri.....	36
2.2.3. Gülmenin Bilim Dalı: Geletoloji	43
2.2.4. Mizah Teorileri	43
3. BÖLÜM.....	52
FIKRA TÜRÜYLE İLGİLİ UMUMİ BİLGİLER	52
3.1. FIKRA TÜRÜ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	52
3.1.1. Alan İçi Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri.....	52
3.1.2. Alan Dışı Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri	60

3.1.3. Telif Hakkı Sebebiyle İncelenemeyen Yüksek Lisans ve Doktora Çalışmaları	65
3.1.4. Bilimsel Çalışmalar.....	66
3.2. FIKRA TANIMLARI.....	69
3.2.1. Sözlüklerde	69
3.2.2. Ansiklopedilerde	70
3.2.3. Bilimsel Çalışmalarda	71
3.3. FIKRA ADLANDIRMALARI	73
3.3.1. Türkiye’de.....	73
3.3.2. Türk Dünyasında.....	73
3.4. FIKRA TÜRÜNÜN TASNİFİ	73
3.5. FIKRA TÜRÜNÜN KONULARI	82
3.6. FIKRA TÜRÜNDE DİL VE ÜSLUP	83
3.7. FIKRA TÜRÜNDE ZAMAN	84
3.8. FIKRA TÜRÜNDE MEKÂN	85
3.9. FIKRALARDA TİPLER VE ŞAHİS KADROSU	85
3.10. FIKRALARIN İCRASI	89
3.10.1. Anlatı Boyutu.....	89
3.10.2. Anlatıcı Boyutu	90
3.11. FIKRANIN ÖZELLİKLERİ.....	91
3.12. FIKRANIN FONKSİYONLARI	94
3.13. FIKRA TÜRÜNÜN DİĞER EDEBİ TÜRLERLE İLİŞKİSİ	98
3.13.1. Fıkra-Halk Hikâyesi İlişkisi	99
3.13.2. Fıkra-Masal İlişkisi	99
3.13.3. Fıkra-Efsane İlişkisi	101
3.13.4. Fıkra-Atasözü-Deyim İlişkisi.....	101
3.13.5. Fıkra-Alkış-Kargış İlişkisi	102
3.13.6. Fıkra-Nazım İlişkisi	103
4. BÖLÜM.....	104
ERZURUM FIKRALARI VE FIKRA TİPLERİ	104
4.1. FIKRA ANLATMA GELENEĞİ VE FIKRA ANLATICILARI	104

4.2. ERZURUM FIKRALARININ METİN MERKEZLİ İNCELEMESİ.....	106
4.2.1. Erzurum Fıkralarında SözelDoku	106
4.3. ERZURUM FIKRALARININ İŞLEVLERİ.....	130
4.3.1. Erzurum Fıkralarında Olumlu/Yapıcı İşlevler	130
4.3.2. Erzurum Fıkralarında Olumsuz İşlevler.....	140
4.4. ERZURUM FIKRALARINDA YER ALAN TİPLER	145
4.4.1. Ortak Şahsiyeti Temsil Yeteneği Kazanan Ferdi Tipler	145
4.4.2. Azınlık Tipleri.....	148
4.4.3. Bölge ve Yöre Tipleri	148
4.4.4. Yabancı Tipler	148
4.4.5. Gündelik Tipler.....	148
4.4.6. Moda Tipler	150
4.4.7. Pasif Tipler.....	151
4.4.8. Anonim Tipler.....	152
4.5. ERZURUM FIKRALARININ MİZAH TEORİLERİNE GÖRE İNCELEMESİ.....	154
4.5.1. Üstünlük Teorisine Göre Erzurum Fıkraları	154
4.5.2. Uyumsuzluk Teorisine Göre Erzurum Fıkraları	163
4.5.3. Rahatlama Teorisine Göre Erzurum Fıkraları.....	191
4.6. DİJİTAL ÇAĞIN GETİRİLERİ KAPSAMINDA ERZURUM FIKRALARI	195
4.6.1. Dijital Çağ.....	195
4.6.2. Dijital Çağda Folklor Ürünleri.....	195
4.6.3. Dijital Çağ Bağlamında Fıkralar	197
SONUÇ.....	204
KAYNAKÇA	207
Ek 1. Orijinallik Raporu Formu	226
Ek 2. Etik Komisyon Muafiyet Formu	227
ÖZGEÇMİŞ.....	228

KISALTMALAR

ADNKS	Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi
EFMN	Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar
EF	Erzurum Fıkraları
°C	Santigrat derece
km ²	Kilometrekare
m	Metre
mm	Milimetre
s.	Sayfa
T.C	Türkiye Cumhuriyeti
t.y.	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve sayire

ÖN SÖZ

Fıkralar, sözlü kültür geleneği içerisinde yaşayan ve yaşatılan edebi ürünlerdir. Fıkralar, toplumların kolektif bilinçaltında yatan düşünsel birikimlerini, zevklerini, korkularını, güldürü unsurlarını ve eğitsel yöntemlerini gelecek nesillere aktarma işlevi görürler. Metinler içerisinde tüm bu birikimlerin vücut bulmuş hâlleri ise fıkra tipleridir. Fıkra tipleri, zaman içerisinde toplumların ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenebilir veya yeni düşünsel unsurları barındırabilir. Bu durum sözlü kültür geleneğinin sonucudur.

Erzurum fıkraları ve fıkra tiplerine ulaşmak amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Mehmet Zeki Kılıç ve Yaşar Atnur'un Erzurum Fıkraları (2001) ile Halûk Harun Duman'ın Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar (2000) adlı eserlerde yer alan fıkraları inceledik. Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar adlı eserde yer alan fıkra metinlerini EFMN, Erzurum Fıkraları adlı eserde yer alan metinleri EF olarak gösterdik. Bahsi geçen eserlerde, fıkra metinleri üzerine gülme teorileri bağlamında, işlevsel bağlamda ve dijitalleşme bağlamında bir incelemenin olmadığını tespit ettik. Fıkra metinlerini detaylı incelemek ve kolektif bilinçaltında yatan unsurları tespit etmek amacıyla metinleri gülme teorileri bağlamında ele aldık. Şehir halkını nelerin güldürdüğünü, halkın mizah anlayışını ve fıkra tiplerinin tüm bunları nasıl yansıttığını incelemeyi hedefledik. Elde edilen verilerden hareketle, Erzurum fıkra tiplerini Dursun Yıldırım'ın tasnifine göre sınıflandırdık. Yıldırım'ın tasnifine uymayan tipleri ise ayrı başlıklar altında değerlendirdik. Belirsizlik bildiren tipleri, anonim tipler başlığında ele aldık. Fıkra metinlerinde şahıs kadrosu içerisinde yer alıp her hangi bir söz bildirmeyen ve olay örgüsünün gidişatına etki etmeyen fıkra tiplerini, pasif tipler başlığı altında değerlendirdik. Metinlerin sözel dokusu ve fonksiyonlar üzerinde durduk. Metinlerin fonksiyonlarını olumlu işlevler ve olumsuz işlevler başlıkları altında fıkra metinlerinden örnekler vererek değerlendirdik. Dijital çağın getirileri bağlamında, sosyal medya gibi görsel araçlara aktarılan fıkra metinlerini ve fıkra tiplerini sürdürülebilirlik bağlamında değerlendirdik. Çalışmamızın daha sonra yapılacak olan çalışmalara kaynak teşkil etmesini ümit etmekteyiz.

Çalışmam esnasında bilgi ve tecrübesiyle yolumu aydınlatan, desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK'A, çalışmamızın gidişatında emeği bulunan ve bakış açımı zenginleştiren Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU'NA, tez

Çalışmamızın gidişatında emeklerini esirgemeyen ve her anlamda yanımda olan danışmanım Prof. Dr. Ayabek BAİNİYAZOV'A, her zaman desteğini hissettiğim aileme teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Fıkra; toplumun bireylerinin mizahi unsurlarıyla şekillenen ve içerisinde eğitim, protesto ve hoşça vakit geçirme gibi işlevleri barındıran, yeri geldiğinde hem güldüren hem de düşündürebilen sözlü anlatım türüdür. Sözlü anlatım geleneği içerisinde nesilden nesile aktarılarak varlığını sürdürmüştür. Toplum bilinci içerisinde her yörenin mizahi unsurlarıyla şekillenen fıkra metinleri bulunmaktadır. Fıkra metinleri içerisinde kemikleşen bir yapı ve fıkra tipleri de oluşmaktadır. Fıkra metinlerinin icra edildiği yerlerde, halk bu yapıyı bilir ve yaşadığı dönem içerisinde kullanarak kendi kültürel olgularıyla birleştirir. Bu yapı dönemin getirilerine göre şekillenerek yaşanan ve yaşatılan bir yapı hâline gelir. Fıkra anlatıcıları tarafından çağın getirileri, aktarılacak istenilen fikir, bilgi, deneyimler, öğretiler ve mizahi unsurlar bu yapıya işlenir. Fıkra metinlerinin sözel dokusu, fıkra tipleriyle bütünleştirilir. Böylelikle sözel doku, zihinde kalıcı bir hâle getirilerek önce bireysel hafızada sonra da kolektif bilinçte muhafaza edilir. Fıkra metinleri, toplumun bireylerinin ihtiyaçlarına göre yeni olgularla da zenginleşebilir, muhafaza edilen yapıda değişimler görülebilir.

Çalışmamızın sınırlılığı Erzurum ili olarak belirlenmiştir. Erzurum fıkraları ve fıkra tipleri, çalışmamızın kapsamını oluşturmaktadır. Çalışmamızın problemleri; Erzurum fıkralarında hangi işlevlerin görüldüğü, metinlerin hangi mizah teorilerine göre incelendiği, metinlerin muhtevasında yer alan unsurların neler olduğu ve Erzurum fıkra tiplerinin nasıl tasnif edildiğidir. Fıkra metinleri üzerine daha önce yapılmış olan çalışmaları araştırmak amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Ulusal tez merkezinden taradığımız yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Fıkralar üzerine yapılan bilimsel çalışmalardan da faydalanılmıştır. Halûk Harun Duman'ın Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar (2000) adlı eserinden, Mehmet Zeki Kılıç ve Yaşar Atnur'un Erzurum Fıkraları (2001) adlı çalışmasından seçmiş olduğumuz fıkra metinleri, metin merkezli olarak incelenmiştir. Eserlerde yer alan metinler EFMN ve EF şeklinde gösterilmiş ve sıralamalarına göre numaralandırılmıştır. İnceleme bölümümüzde yer alan muhteva, işlev ve tip incelemelerinde bahsi geçen kaynaklarda yer alan fıkra metinleri incelenmiştir.

Çalışmamız dört bölümden oluşmuştur. Çalışmamızın birinci bölümünde; Erzurum'da sosyo-ekonomik durum, birlikte yaşam kültürü, geçim kaynakları, coğrafi koşullar ve fıkra anlatım geleneğiyle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde gülme ve mizah kavramları üzerinde durulmuştur. Mizah teorileri üzerine çalışma yapmış kişilerin görüşleri incelenmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde fıkra türü hakkında umumi bilgiler verilmiştir. Literatür taramasında elde ettiğimiz verilerden hareketle, Türkiye'de fıkra türü üzerine daha önce çalışılmış yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Bilimsel çalışmalardan hareketle, fıkra türüyle ilgili tanım ve tasnif çalışmalarına yer verilmiştir. Çalışmamızın dördüncü bölümünde, Erzurum fıkraları ve fıkra tipleri incelenmiştir. Erzurum fıkralarının muhteva özellikleri belirtilmiş, fıkra metinlerinde görülen olumlu ve olumsuz işlevler örneklerle incelenmiştir. Erzurum fıkraları, mizah teorileri bağlamında incelenmiştir. Fıkra tipleri Dursun Yıldırım'ın fıkra tipleri tasnifine göre değerlendirilmiş, tasnife uymayan tipler anonim tipler ve pasif tipler başlıkları altında incelenmiştir. Dijital ortamlarda yer alan Erzurum fıkraları, sürdürülebilirlik ilkesi bağlamında değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM

ERZURUM İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. ERZURUM'DA SOSYO EKONOMİK DURUM VE ETNİK YAPI

Erzurum'da farklı etnik kimlikler bir arada yaşamaktadır. Şehrin çoğunluğunu Türkler ve Kürtler oluşturmaktadır. Şehirdeki ticari imkânlardan dolayı çevre illerden göç yaşanmıştır. Çevre illerden göç yaşanmasını etkileyen bir diğer faktör sağlık alanıdır. Şehir Hastanesi ve Atatürk Üniversitesi Araştırma Hastanesi gibi tam teşekküllü hastanelerin bulunması neticesinde bölgedeki komşu illerden insanlar Erzurum'a gelmektedir. Aziziye ve Palandöken ilçelerinde bulunan termal kaplıcalar da sağlık turizmini etkilemektedir. Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı verilerine göre bölgede hem nüfus hem de yüzölçümü bakımından en büyük il konumundadır.

“Erzurum 763.320 kişilik nüfusu ile alan ve nüfus bakımından bölgenin en büyük ili konumundadır. Bölgede en geniş yüzölçümüne sahip olmasına karşın Erzurum, bölge illeri içerisinde en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip ildir. 2014 yılı ADNKS verilerine göre Erzurum'un nüfus yoğunluğu 30 kişi/km² ile bölge genelinden ve diğer bölge illerinden (Erzincan 19 kişi/km², Bayburt 22 kişi/km²) yüksektir” (Nüfus - T.C. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı, t.y.).

Bölgedeki sosyal durum ve etnik yapıyı etkileyen bir diğer önemli husus eğitimidir. İl ve ilçe merkezlerinde bulunan yatılı liseler öğrenci çekmektedir. Atatürk Üniversitesinin öğrenci kontenjanının büyüklüğü ve eğitim imkânlarının çeşitliliği sayesinde öğrenciler Erzurum'u tercih etmektedir. İlçelerde bulunan yüksekokullar da farklı bölgelerden gelen öğrencilerle dolmaktadır. Bu durum farklı etnik grupların bir arada yaşamasına olanak sağlar ve kültürel alışverişi canlandırmaktadır. Eğitim, bölgeye yapılan göçün en önemli unsurudur.

Şehrin sosyal durumunu ve etnik yapısını etkileyen bir diğer önemli husus doğa turizmidir. Erzurum, doğal güzellikleri bakımından zengin bir şehirdir. Tortum Şelalesi ve Tortum Gölü, Narman Peri Bacaları ve İspir Yedigöller şehrin doğal güzellikleridir. Palandöken Dağı, şehre kış turizmi amacıyla turist gelmesine de olanak sağlamaktadır.

Şehrin turist çeken bir diğer önemli özelliği ise tarihi eserlerin zenginliğidir. “Erzurum’da kültür turizmi kapsamında köprüler ve bedestenler, hanlar, hamamlar ve çarşılar, kuleler ve kaleler, müzeler ve öğrenyerleri, tabyalar yer almaktadır” (Kaya ve Çalmaşur, 2018, s. 11). Ulu Cami, Çifte Minareler ve Üç Kümbetler gibi tarihi yapılar ziyaretçi çekmektedir. Bahsettiğimiz hususlar neticesinde şehirde karışık bir etnik yapı oluşmaktadır. Dolayısıyla kültürel alışverişi hızlanmakta ve zenginleşmektedir. Tarıma elverişli bir iklimin olmaması, sanayi imkânının kısıtlı olması ve iş imkânlarının daralması sebebiyle şehirden göç etmek durumunda olan Erzurumlular da bulunmaktadır. Şartlar ve imkânlar dâhilinde göç unsuru oluşmaktadır. Şehrin kültürel zenginliğini oluşturan ve kültürel zenginliği etkileyen tüm bu unsurlar, şehir halkı tarafından nesilden nesile aktarılmaktadır.

1.2. BİRLİKTE YAŞAM KÜLTÜRÜ

Birey, toplumun bir parçasıdır. Toplumun bireyleri, farklı etnik kökenlere ve farklı mezheplere dâhil olmaksızın, bir toplumun içerisinde yer edinerek gereksinimlerini karşılarlar ve kolektif bilincin parçası olurlar. Toplum içerisindeki bireyler ortak kültüre hem katkı sağlar hem de ondan faydalanır. Çetinkaya, bireyin toplum içerisindeki ortak zemine katkısını şu şekilde aktarmaktadır:

“Birlikte yaşama olgusu, bireyin ve toplumun kendisini diğerinden / ötekenden tamamen soyutlamaları ve birbirlerini düşman etkenler olarak görmeleri yerine, onların belli ortak noktalar üzerinde bir araya gelmeleridir. Bu şekildeki bir birlikte yaşama olgusu, farklılıklardan daha ziyade ortak zemin oluşturma gayesini gütmekte ve bunu da insan olma hakikati üzerine bina etmektedir” (Çetinkaya, 2012, s. 150).

İnsan olma hakikati, yaşamak ve yaşatmak için bir arada olma anlamlarına gelir. Toplumun bireylerinin ekonomik kaygıları ve güvende olma istekleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Erzurum’da şehirli, köylü ve göçebe yaşam kültürü görülmektedir. Şehirli ile köylünün, ekonomik kaygıları, sevinçleri ve korkuları farklıdır. Şehirlerde bir arada yaşama kültürünü etkileyen faktörlerden biri eğitimidir. Erzurum’da Atatürk Üniversitesinin kontenjan kapasitesinin yüksek olması, farklı illerden insanların bir arada yaşamasına olanak sağlamaktadır. Köylerde ise eğitim faktörü birlikte yaşam

olgusunu etkilememektedir. Tarım ve hayvancılık gibi faktörler birlikte yaşamı etkilemektedir.

Birlikte yaşam kültürünü ve kültürel faaliyetleri etkileyen bir diğer faktör ise iklim şartlarıdır. Kış aylarının uzun sürmesi sebebiyle tarımsal faaliyetler sınırlıdır. Bu sınırlılık beraberinde işsizlik ve bir arada olma gereksinimini doğurmaktadır. Erzurum'da kahvehane kültürünün oluşması bir arada yaşama gereksinimin ve hoşça vakit geçirme işlevinin bir sonucudur. Köy odaları ve aile fertlerinin bir arada bulunduğu yerlerde de benzer nitelikler görülmektedir. Edebî ürünler, toplumun bir arada bulunduğu bu mekânlarda icra edilir ve hoşça vakit geçirme işlevi gerçekleştirilir. Birlikte yaşam olgusunu etkileyen bir diğer önemli faktör ise dindir. Din; iyinin ve kötünün ayrımının yapılmasında, toplumun birbirine kenetlenmesinde ve dayanışmasında en önemli unsur niteliğindedir. Erzurum halkı muhafazakâr bir yapıya sahiptir. Dini konularda etnik köken ve mezhep ayrımı yapmaksızın halk arasında bir dayanışma hâkimdir. Bayramlarda ve kandillerde şehir halkını bütünlük kapsar. Böylelikle din, birlikte yaşam kültürünün gelişmesine olanak sağlar.

1.3. GEÇİM KAYNAKLARI

Erzurum halkının temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık üzerinedir. Tarımsal faaliyetleri iklim ve coğrafi şartlar kısıtlamaktadır. Tarım, genellikle kışın hayvanların ihtiyaçlarını karşılayacak bitkiler üzerinedir. İklim ve coğrafi şartlar sebebiyle; meyve ve sebze yetiştirme imkânı kısıtlıdır. Tortum, İspir, Uzundere, Oltu ve Şenkaya gibi taşlık arazilerde ılıman bir iklim yapısının hâkimiyeti neticesinde meyve ve sebze yetiştirilebilmektedir. Ancak bu husus yöre halkının ekonomik kaygılarını karşılayacak boyutta değildir. Genellikle büyükbaş ve küçükbaş hayvancılıkla geçim sağlanmaktadır. Şehir merkezinde ise geçim kaynakları ticari faaliyetler üzerinedir. Pazarlar, alış veriş merkezleri ve pasajlar ticari faktörleri çeşitlendirmektedir. Şehirdeki imkânlar dâhilinde gelişen sağlık ve turizm gibi unsurlar da ticareti etkilemektedir. Palandöken Dağı'nda kış sporları yapılmakta ve bu durum turizme katkı sağlamaktadır. Aziziye ve Palandöken ilçelerinde bulunan termal kaplıcalar, sağlık turizmine katkı sağlamaktadır. Devlet memurluğu ve eğitimden doğan ticari imkânlar da ekonomiye katkı sağlamaktadır.

1.4. İKLİM VE COĞRAFİ ŞARTLAR

Erzurum’da sert kara iklim hâkimdir. Yazları kurak, kışları soğuk ve kar yağışlıdır.

Erzurum’un iklim özelliklerini Atalay şu şekilde aktarmaktadır:

“Erzurum’un yıllık ortalama sıcaklığı 5.9 °C’dir; en yüksek aylık ortalama 19.6 °C ile ağustos, en düşük ortalama – 8.6 °C ile ocaktır. Bununla beraber, gerek aylık ve gerekse yıllık ortalama sıcaklıklarda önemli sapmalar mevcuttur. Erzurum’da yıllık ortalama yağış 452 mm civarındadır. Yıllık yağışın üçte biri ilkbahar (%36) devresinde düşmektedir. Uzun yıllar dikkate alındığında gerek yıllık ve gerekse aylık yağış miktarlarında önemli ölçüde değişmelerin, sapmaların olduğu görülmektedir. Nitekim Erzurum’da yıllık en fazla yağış 830 mm; en düşük yağış 254 mm olmuştur.” (Atalay, 1983, s. 70).

Erzurum’da dağlık ve engebelik bir coğrafi yapı görülmektedir. Geniş otlaklar ve ovalar da bulunmaktadır. Ovalarda tarımsal faaliyetler yapılırsa da şehrin genelini kapsayan engebelik arazi yapısı, şehir halkının tarımdan ziyade hayvancılıkla uğraşmasını belirlemektedir. Erzurum’un coğrafi özellikleri, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından aktarılan resmi verilere göre şu şekildedir:

“Erzurum genel olarak yüksek ve plato özelliği göstermektedir. Güneyinde Palandöken, kuzeyinde Kargapazarı Dağları ile çevrili olan bir ilimizdir. İlimizdeki yer alan diğer dağlar ise, Dumlulu Dağları, Güvercin Dağları ve Mescit Dağlarıdır. Erzurum, Türkiye’nin en yüksek rakıma sahip olan (1900 m.) illerinden biridir. Türkiye’deki büyükşehirler içinde en yüksek yerleşim alanına sahiptir. Dünyada ise, orta kuşakta yer alan ve bu yükseklikte yaşanan ender illerden biridir. Önemli akarsuları; Karasu (Fırat), Çoruh ve Aras’tır. Bu akarsulardan Çoruh Karadeniz’e, Karasu (Fırat) Basra Körfezi’ne, Aras ise Hazar Denizi’ne dökülür. Erzurum’un en önemli gölü Tortum (Heyelan Set) gölüdür. Tortum gölünün ağız kısmında 48m. yüksekliğe sahip Tortum Şelalesi yer almaktadır. Tortum Şelalesi heyelan set grubundaki en büyük şelaledir. Türkiye’nin en önemli kayak merkezlerinden olan Palandöken Kayak Merkezi bu ilimizde yer alır. Dağların yüksek kesimlerinde sirk (Buzul Gölleri) bulunmaktadır.

Erzurum'un en önemli ovaları Erzurum Ovası, Pasinler Ovası, Güzelova (Daphan)'dır." (Taş ve Aktürk, t.y.).

Coğrafi özelliklerin dağlık ve engebelerli olması deprem riskini artırmaktadır. Şehrin doğusuna doğru yükselti ve engebe artmaktadır. Şehirde bundan dolayı termal potansiyel yüksektir. Ilıca, Pasinler, Horasan ve Palandöken gibi ilçelerde kaplıcalar bulunmaktadır.

1.5. FIKRA ANLATIM GELENEĞİ

Fıkra türünün icra edilebilmesi için bir fikrin veya durumun fıkraya zemin oluşturması gerekmektedir. Erzurum'da fıkra anlatıcılarının icralarındaki gözlemlerimizden hareketle; fıkra anlatıcıları icrayı gerçekleştirmede bir fikre veya duruma ihtiyaç duymaktadır. Anlatıcılar, durum veya fikrin eksikliğinde repertuarlarını icra etme konusunda güçlükler yaşamaktadır. Fıkra anlatımını etkileyen unsurların eksikliğinde, fıkra metinlerinin sözel dokusunun kaybolduğu gözlemlenmiştir.

Erzurum'da fıkra anlatım geleneğinin kapalı mekânlarda sürdürüldüğü gözlemlenmiştir. Bu mekânlar; aile bireylerinin yaşadığı bir ev, toplumun bireylerinin bir arada bulunduğu kahvehane veya köy odaları olabilir. Fıkra metinlerinin icra edildiği mekânları yalnızca kapalı mekânlar olarak belirlemek problemli olabilir. Ancak Erzurum'da fıkra metinlerinin sıklıkla bu mekânlarda icra edildiği gözlemlenmiştir. Kapalı mekânlar, fıkra anlatıcılarının dikkatleri üzerine çekmelerine ve toplumdan onay/takdir almalarına imkân sağlamaktadır. Grup içerisindeki kişi sayısının fazlalığı gerek eğlencenin derecesini gerekse fikrin onaylanmasını artırmaktadır. Nitekim fıkra metinlerinin icralarını gözlemlemek amacıyla ulaştığımız bir fıkra anlatıcısı, fıkra metinlerinin icrası için "hele bir şu kahveye geçelim ayaküstü olmaz" söyleminde bulunmuştur. Başka bir örnek olarak fıkra anlatıcısına ulaşmak amaçlı arayışlarımızda karşılaştığımız "falanca kahvede olur/filancanın yerinde bulursun" şeklinde söylemler verilebilir. Başka bir örnek "Teyo Emi" fıkralarından verilebilir. Teyo Emi fıkralarında anlatı mekânı bir kahvehane ortamıdır. Görsel araçlarda da Teyo Emi fıkralarının canlandırıldığı mekân kahvehane olarak görülmektedir. Erzurum'da kahvehane ve çay kültürü, diğer yörelere göre önem taşımaktadır. Kahvehaneler, toplumun bireylerinin eğlenebildikleri ve bir arada oldukları mekânlardır. Fıkra metinleri de sıklıkla bu mekânlarda icra edilmektedir. Kahvehanelerin diğer sözlü anlatım ürünlerinde de

önemli bir yeri vardır. Bunun en açık örneği âşık kahvehanelerinde icra edilen halk hikâyeleri, âşık tarzı halk hikâyeleri ve âşık karşılaşmaları/atışmalarıdır. Erzurum âşıklık geleneğiyle ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Metin Özarıslan'ın (2001) Erzurum Âşıklık Geleneği ve Dilaver Düzgün'ün (2005) Erzurum'da Kahvehaneler ve Âşık Kahvehanesi Geleneği çalışmaları, âşıklık geleneği üzerine yapılan çalışmalara örnek olarak verilebilir. Neticede kahvehaneler, halk edebiyatı ürünlerinin icrasının gerçekleştirildiği ve toplumun bireylerinin iletişim hâlinde oldukları mekânlardır. Halk edebiyatı ürünlerinin işlevsel boyutuna imkân sağladığı ve ürünlerin yaşatıldığı mekânlardır.

Fıkranın özellikleri arasında yer alan her yaştan insan tarafından icra edilebilme, Erzurum fıkra anlatım geleneği için de geçerlidir. Fıkra metinleri, Erzurum'da her yaştan ve her kesimden insan tarafından icra edilebilir. Bizim gözlemlediğimiz fıkra anlatıcılarının yaş aralığı ise yetişkin düzeydedir. Erzurum toplum hafızasında yer edinen fıkra anlatıcılarının ve ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanmış kişilerin yaş aralığı orta düzeydedir. Fıkra anlatıcısı ve tiyatro oyuncusu Cumhur Seval (Teyo Emi), Fıkralarla Türkiye programı oyuncular Murat Balkuş ve Oktay Parlar orta yaş grubundadır. Fıkra anlatıcıları Behçet Mahir ve Naim Hoca ise yaşlı grubundadır. Yaş grupları göz önünde bulundurulduğunda, fıkralar her yaş ve her kesimden insan tarafından icra edilebilse de fıkraların sözel dokusuna hâkimiyet ve işlevselliği gerçekleştirebilme boyutunun tecrübeli olma ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Erzurum fıkra anlatım geleneğiyle ilgili yapmış olduğumuz literatür taramasından hareketle; fıkra metinlerinin icra edilebilmesi her yaştan insan tarafından yapılabilir ancak işlevsel boyutları gerçekleştirebilme ve sözel dokuya hâkimiyet her yaştan kesim için mümkün olmayabilir. Geniş fıkra repertuarına sahip olma, yaşanan durumu fıkra ile zihinde canlandırabilme ve uygun fıkrayı seçebilme tecrübe ile doğrudan ilişkilidir. Bahsi geçen Cumhur Seval, Oktay Parlar ve Murat Balkuş, Erzurum Şehir Tiyatrosunda tiyatro eğitimi verebilen ve metinleri canlandırabilme/aktarabilme tecrübesine sahip olan kişilerdir. Fıkra metinlerinin canlandırılması konusunda bahsettiğimiz kişilerin emeği bilinmektedir. Fıkra metinleri genellikle ikinci ağızdan anlatılmaktadır. Bu kişiler fıkra repertuarına sahip kişilerdir. Ancak fıkra repertuarları genellikle içinde bulundukları mecliste dinledikleri fıkraları aktarma boyutundadır.

Erzurum’da içinde bulunduğu olayları fıkra tipi hâline getirebilen kişiler de bulunmaktadır. Şerif Avcı ve Mümessil olarak tanınan Burak Bozdağ, içinde bulundukları durumu fıkra metnlerinin sözel dokusuna uyarlayabilen ve kişileri tipleştirme boyutuna aktarabilen kişilerdir. Erzurum fıkra anlatım geleneğinde fıkra anlatıcılarını; fıkra repertuarına sahip kişiler, fıkra metnlerini görsel/işitsel iletişim araçlarına aktarabilen kişiler ve hayatını fıkralaştırarak aktarabilen kişiler olarak sınıflandırabiliriz.

Erzurum fıkra anlatım geleneğinde bir diğerk önemli konu, âşık edebiyatındaki fıkranın yeridir. Erzurum âşıkları, icraya başlamadan önce mecliste bulunan kişilerin dikkatini toplamak ve icraya zemin hazırlamak amacıyla fıkra anlatırlar. Fıkra anlatıcıları içerisine âşıkları da dâhil etmek gerekmektedir. Âşıkları, yaptığımız sınıflandırma içerisinde fıkra repertuarına sahip kişilere ve görsel/işitsel iletişim araçlarına aktarabilen kişilere dâhil edebiliriz. Âşıklar gerek radyolarda gerekse televizyon programlarında hikâyelerini icra etmeden önce fıkra metni paylaşabilirler. Bu durum bize âşıkları iki kategoriye de dâhil etmemizi gerektirmektedir.

Erzurum fıkra anlatım geleneğinde anlatıcıların başvurdukları fıkraların durum komedisi tarzında olduğu gözlemlenmiştir. Fıkraların içerisinde taklitler ve kelime oyunları güldürü unsuru olarak kullanılmaktadır. Erzurum fıkralarında en çok tespit edilen mizah yaratma yöntemleri; abartma, taklit, uyumsuzluk, hiciv ve ironidir. Durum komedisi tarzında olan fıkraların çoğunluğunda bahsettiğimiz mizah yaratma yöntemlerinden faydalanılmaktadır. Örneğin Teyo Emi fıkralarında kullanılan mizah yaratma yöntemleri abartma ve uyumsuzluktur. Naim Hoca fıkralarında hiciv ve ironi güldürü aracı olarak kullanılmaktadır. Murat Balkuş’un anlattığı fıkralarda taklit, biçim bozma, jest ve mimik hâkimdir. Fıkra metnlerinin şiveli olarak anlatımı ise bir diğerk önemli konudur. Halk anladığı dilde olan sözel dokuya aşikârdır. Anlayabildiği şivesi ölçüsünde, gülme eğilimine yatkınlığı artmaktadır.

2. BÖLÜM

GÜLME VE MİZAH KAVRAMI

2.1. GÜLME KAVRAMI

Gülme, bireylerin içerisinde bulundukları duruma karşı verdikleri tepki hâlidir. Gülme kavramı üzerine fizyolojik ve psikolojik tanımlar bulunmaktadır. Genel tanımıyla gülme; insanın bir olay veya düşünce karşısında haz alması sonucu algılarının reaksiyon olarak dışavurumudur. “Aslında, geleneksel olarak duygusal bir yüz ifadesi gibi algılanan gülme eylemi; temel olarak öncelikle mutluluk ve hazzın, fakat aynı zamanda saldırganlık ve sıkıntı gibi başka duygusal mesajların da iletildiği sözsüz bir iletişim şeklidir” (Smadja, 2013, s. 10). Gülme eylemiyle beraber mutluluk hormonu salgılanır ve eylemi gerçekleştiren kişi iyi hisseder. Gülme eyleminin gerçekleşebilmesi için hoşagitme ve komik kavramlarının birlikteliği gereklidir. Gülme eyleminin fizyolojik tanımı şu şekilde tanımlanmıştır:

“Ağız kenarlarının geriye çekilmesi ve hafifçe kalkması; üst dudağın dişleri kısmen ortaya çıkaracak biçimde kalkması; ağzın ve burun deliklerinin kenarındaki kırışıklıkların (naso-labial kırışıklıklar) belirmesi. Tüm bunlara, ilk hareketin bir başka sonucu olan, gözlerin altındaki kırışıkların oluşması da eklenmelidir... Bir de gözlerin artan parlaklığının. Yüzdeki bu değişiklikler, gülümseme ve gülmede ortaktır” (Koestler, 1997, s.7).

Gülmenin insana güç verdiğiyle ilgili tanımlar bulunmaktadır. “Gülerek, her türlü kötü durumun üstesinden gelebilirsiniz. Korku, güvensizlik, ümitsizlik gibi duygularınız yok olur. İşlerin kötü gittiği zamanlarda gülebilen insanlar, kendilerine acımdan vazgeçerler. Kendilerini güçlenmiş ve cesaret kazanmış hissederler” (Klein, 1999, s. 18). Gülme eylemi; mizahı olan şeylere gülme, mizahı olmayan şeylere gülme ve komik unsurlarının yaşanmasıyla oluşur. Gülme eylemini etkileyen faktörler ise çeşitlilik gösterir. Morreall, bütün gülme durumlarını tanımlamanın zorluğundan bahsederek şöyle bir sınıflandırma yapmıştır:

“Mizahı olmayan gülme durumları:

Gıdıklama

Cee yapma (bebeklerde)
 Havaya atıp tutulma (bebeklerde)
 Sihirbazlık numarası izlemek
 Tehlikeyle karşılaşmanın ardından kendini yeniden güvence içinde duyumsama
 Bir bulmaca ya da sorunu çözme
 Bir spor etkinliğini ya da oyunu kazanma
 Yolda eski bir dostla karşılaşma
 Piyangodan para çıktığını öğrenme
 Zevkli bir işe girişme
 Utanç duyma
 Histeri
 Azot oksit soluma
 Mizahi gülme durumları:
 Fıkra dinleme
 Birisinin bir fıkrayı mahvettiğini duyma
 Bir fıkrayı anlamayan birisine gülme
 Birisini garip giysiler içinde görme
 Bir örnek giyinmiş erişkin ikizlere rastlama
 Birisinin bir başkasının taklidini yaptığını görme
 Saçma sapan böbürlenmelere ya da “abartılı öykülere” kulak misafiri olma
 Usturuplu hakaretlere kulak misafiri olma
 Üçlü uyaklar ya da aynı cümle içerisinde çok fazla ses benzeşmesi duyma
 Ses ya da hece karışması ve cinaslara kulak misafiri olma
 Bir çocuğun büyüklere özgü bir ifadeyi yerli yerinde kullandığını duyma
 Yalnızca aptalca bir hava içinde olma ve yerli yersiz her şeye gülme”
 (Morreall, 1997, s. 3-4).

Gülmenin çeşitleriyle ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Usta, gülme çeşitlerini şu şekilde aktarmaktadır:

- a. Aristokratik Gülüş-Halk Gülüşü
- b. Alaycı (Aşağılayıcı) Gülüş- Neşeli Gülüş
- c. Mizahî Gülme-Mizahî Olmayan Gülme

d. Doğal Gülme-Yapay Gülme” (Usta, 2005, s. 16-18).

Aristokratik gülüş ve halk gülüşü toplumsal sınıf farklılıklarına dayanmaktadır. Araştırmacılar aristokratları yüceltirken halk sınıfını yermektedir. Soylular nükte ve ironiye gülerler. Halk ise kaba gülüşlere vakıftır. Alaycı ve neşeli gülüşte temel olarak gülmenin amacına yönelmişlerdir. Alaycı gülüş kırıcıyken neşeli gülüş zararsızdır. Mizahî gülme ve mizahî olmayan gülmede ise ayırım güldürmenin nasıl yapıldığıyla ilgilidir. Mizahî gülmeler taklit ve abartma gibi unsurlar kullanılarak sözel dokunun inşa edilmesiyle yapılır. Mizahî olmayan gülme, fiziksel ve psikolojik etkilere dayanmaktadır. Doğal gülme ve yapay gülme, gülmenin meydana gelişıyla ilgilidir. Buradaki ayırım, gülmenin kendiliğinden gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Bingöl, gülmeyi gülmeceyle ilişkilendirerek şu şekilde aktarmaktadır:

“Gülmece, benzer olduklarını ve aynı sorunları benzer biçimde yaşadıklarını bilen insanlar arasında ötekilerle ilişkileri birey/grup ya da grup/grup biçiminde gündeme getirir. Gülmecenin aktarılabilmesi için gönderge alınan bağlamın gülmecenin dolaşım alanını oluşturan kişiler tarafından bilinmesi gereksinir. Gülmece, herkesin kendini içinde bulabildiği bir tür kolektif anlatı biçimidir” (Bingöl, 2005, s. 154).

Gülme kavramı, detaylı inceleme yapılabilmesi amacıyla üç başlık altında değerlendirilmiştir.

2.1.1. Gülünç Olma

Gülünç olma özelliği düşünce, nesne ve kişi bağlamında değerlendirilmelidir. Gülünç olmayı uyumsuzluk veya biçim bozukluğunun meydana gelmesiyle tanımlamak yetersiz kalır. Bir kişi düşüncenin mizahi yönüne veya nüktesine gülebilir; ortada nesne veya anlatıcı olmadan, zihninde gülünç olanı canlandırarak gülme eylemini gerçekleştirebilir.

“Gülme tarzımız ve zamanımızda deliliğe benzer bir şey vardır. Gülünç bir şeye verilen tepki gibi basit bir şey değil bu. Genellikle mizahi bir şeyle karşılaştığımız zaman gülmeyiz, mesela New York’ta baktığımız o nükteli New Yorker karikatürleri bizi beğeni dolu gülümsemelere sürüklemişti. Ama kahkaha bazen hiç gülünç bir şey yokken çıkıp gelir” (Warner, 2015, s. 96).

Gülünç olmanın düşünce boyutunu, hatırlama/yeniden anımsama ve gülünç olanın yeni bir olguyla örtüşmesi oluşturur. Nesnelerin komik şekillerde olması da gülünç olmaya dâhil edilebilir. Bir kişinin komik bir şekilde yapılmış bir nesneye gülmesi, gülünç olmanın getirisiyle açıklanabilir. Bir kişinin komik jest ve mimiklerle başka birisini güldürmesi yine gülünç olmayla açıklanır. Gülünç olma tek bir kişinin komik hareketlerde bulunması ve kendine gülmesi sonucu da meydana gelmektedir.

2.1.2. Güldürücü Olma

Güldürücü olmanın temeli bireysellik üzerinedir. Bir kişi üzerinde gülünç etkisi yaratan bir olay veya kişi, başka birisi üzerinde gülme eylemini gerçekleştiremeyebilir. Kişilerin algılarına göre güldürücü olma unsuru değişmektedir. Kişinin hazırbulunuşluk içerisinde olması da güldürücü olmayı etkilemektedir. Gülme eylemi içerisinde olan bir kişinin algıları komik üzerinedir. Belki daha sonra komik olarak algılamayacağı bir duruma karşı gülme hâlinde tepki gösterebilir. Kişinin eğitim düzeyi, kültürü, dili ve psikolojik durumu gülünç olan şeyin algılanmasını etkilemektedir. Örneğin Karadenizli birisi için komik olan bir fikir veya fıkra, Erzurumlu birisi için bir şey ifade etmeyebilir. Karadenizli birisi için şiveli bir söylemin güldürücülüğü, Akdenizli birisi için güldürücü olmayabilir. Neticede güldürücü olmayı hazırbulunuşluk ve bireysellik etkilemektedir.

2.1.3. Gülmenin Sebebi

Gülme eylemi psikolojik ve fizyolojik olayların bütününe kapsamaktadır. Gülme eylemini yalnızca psikolojik etkenlere veya fizyolojik temellere dayandırmak inceleme açısından eksikliğin oluşmasına zemin hazırlar. Gülmenin fizyolojik sebepleri mizah unsurunun olmadığı fiziksel hareketlerle meydana gelir. Örneğin gıdıklanma, esneme sonrası gülümseme, korkunun ortadan kalkması sonucunda beliren gülümseme ve rahatlama hususları gülmenin fizyolojik sebepleridir. Gülme eyleminin psikolojik sebepleri mizahi unsurlar üzerinedir. Biçim bozma, uyumsuzluk, ironi, hiciv vb. mizah yaratma unsurlarının etkisiyle insan psikolojisi üzerinde bir etki yaratarak gülme eylemi gerçekleşir.

2.2. MİZAH KAVRAMI

Mizah, hayatın güldürücü yönünü ortaya çıkaran ve insanı düşündürmeye sevk ederek içerisinde bir mesaj barındırabilen güldürü sanatıdır. Dilimize Arapçadan giren “mizah” kelimesinin kökeni; “şaka ve latife yapmak anlamındaki mezh kökünden masdar ismi olan müzâhtır” (Durmuş, 2020, s. 205). Ansiklopedilerde köken bilgisinin verildiği “mizah” kelimesi güldürü, latife ve gülünç kelimeleriyle birlikte kullanılmaktadır. “Ana Britannica’da mizah, dilimize Arapçadan girmiş bir sözcüktür ve olayların gülünç, alışılmadık, çelişkili yönlerini yansıtarak insanı söz konusu olaylar üzerinde düşündürme, eğlendirme ya da güldürme sanatı olarak aktarılmaktadır. Türkçe karşılığı ise “Güldürü’dür” (Yardımcı, 2010, s. 2). Mizah kavramı, eğlence ve hoşgörü birlikteliğiyle de tanımlanmıştır. Mizah kavramı, eğlence ve hoşgörü kavramlarını içerecek şekilde de tanımlanmıştır:

“Mizahın kökeninde eğlence ve hoşgörü yer alıyor. Yeryüzünde, hemen bütün alanları içine alan mizah, eğlence ve hoşgörü boyutları ile kişilik kazanmış ve temel gelişimini sürdürebilmiştir. Mizah başlangıçta; şakası ile, taşlaması ile ya da fıkrası, komedisi, karikatürü, hikâyesi ile çağımızdaki örneği gibi varolmadığına göre, karşımıza ilgi çekici bir gelişme çıkacaktır. Geriye doğru gittiğimizde bizi mizah adına, eğlence ve hoşgörü karşılıyor” (Öngören, 1983, s. 11).

Mizah kavramı, içerisinde mizah türlerini içerecek şekilde de tanımlanmıştır:

“Eski edebiyatımızda latife, hezl, müzah, mutâyebe, mülâtafa, hecv, ta’riz, tehzil, şathıyyat terimleri yer alır (bu sonuncusu tasavvuf terimlerindendir). Bunlardan latife’yi şaka, hezl ile mizah’ı gülmece ve alay, mutâyebe ile mülâtafa’yı şakalaşma, hecv’i yergi, ta’riz’i sataşma ve taşlama, tehzil’i alaya alma, gülünç hale getirme, şathıyyat’ı da saçma sözler ile karşılayabiliriz. Yine eskiden kullanılan “zem, şetm, kadh” gibi kelimeler de vardır ki, bunlardan zem, yerme ve kınama, ötekiler de sövme ile karşılanabilir” (Levend, 1988, s. 151).

Mizah; düşünsel boyutta beceri ve birikimlere göre şekillenen, bir kitleyi veya insanı eğlendirmeye, düşündürmeye ve çıkarımda bulundurmaya yarayan insana özgü güldürü unsurudur. “Mizah, yüksek karmaşıklık düzeyindeki bir uyarının, fizyolojik tepkiler

düzeyinde büyük ve kesinlikle belirlenen bir tepki yarattığı tek yaratıcı eylem alanıdır” (Koestler, 1997, s. 10). Fikri, eyleme dönüştürmeye yarayan bir tepki hâlidir. Sivri zekânın ve yeteneğin dışavurumudur. Mizah, kelime oyunlarına dayalı bir savunma mekanizması olarak da tanımlanmıştır:

“Mizah, ‘gerçekliğin bazı yönlerinin gülünç, tuhaf ya da saçma niteliğini güldürücü bir biçimde öne çıkarmaya çalışan bir düşünce biçimidir’ Bununla birlikte bu tanıma uyan başka terimler de vardır. Mizah, halk belleği tarafından üretilmiş kelime oyunlarının ve gülünç öykülerin en az saldırgan biçimine dayanır; mizah bir savunma aracıdır” (Fenoglio, 2000, s. 8).

Kelime oyunlarına dayalı mizah içerisinde dilin ve zekânın işlevi söz konusudur. Dil ve zekâ işlevi, güldürü unsurunu öne çıkarırken düşündürmeye de olanak sağlar. Aynı zamanda mizah; dil, toplum ve kültürle etkileşim hâlinde. Topluma mensup bireyler bu etkileşim dâhilinde bireysel mizah yaratabilirler. Bireysel yaratımlar ortak fikri ve yapıyı temsil yeteneği kazanarak evrensellik boyutuna ulaşırlar. Örneğin Nasreddin Hoca fıkralarında bulunan mizahi düşünceler, bireysellikten çıkarak evrensel bir boyuta dönüşmüştür. Ortak zihniyeti yansıtacak nitelikler kazanmıştır.

Mizahın içerisinde nükte, komik ve güldürü bulunmaktadır. “Eğlencelerin hoşgörü ve esnek ortamı, her türlü espri, fıkra ve şakanın rahatlıkla yapılabilmesine olanak verir. Mizah da, eğlencenin coşkunu artırıcı bir dinamik olarak ortaya çıkar” (Özdemir, 2005, s. 162). Mizah tanımlamalarında nüktenin kavramsal olarak farklı olduğuyla ilgili görüşler de bulunmaktadır. “Mizah kendi içinde gülünçlüğü tarif eden, olayın içinde sanki kazara olan bir şeye bağlı komik durumdur. Nükte ise iki durum arasında kıyaslama yaparak, bu kıyaslamada sanatkârâne ve hayal gücünü birleştirmek suretiyle yaratılan yeni bir durumdur” (Türkmen, 2000, s. 1). Mizah ve nükte ayrımıyla ilgili tanımlamalar olduğu gibi mizah ve komik ayrımı üzerine yapılmış tanımlar da bulunmaktadır. Hartmann’ın komik ve mizah üzerine görüşleri şu şekilde aktarılmıştır:

“Hartmann, birbiriyle karıştırılan mizah ve komiğin esasen farklı şeyler olduğunu, komiğin nesne/durum ve kalitesiyle ilgili bir soru, mizahın ise daha çok nesne/durumu gözlemleyen (yazar veya oyuncunun) konusu olduğunu söylemektedir. Zira mizah, insanın komiği nasıl algıladığını ve

tekrar ederken veya şairane bir biçimde değerlendirirken/değersizleştirirken nasıl kavradığını göstermektedir” (Şentürk, 2016, s.72).

Yapılan tanımlamadan hareketle, gülme ve mizah arasındaki ayrımın düşünsel boyutta olduğu görülmektedir. Gülme ve mizah arasındaki farklılığı belirleyecek başka bir durum ise öznedir. Gülme ortak bir kavramdır, mizahın ise bireysellik yönü bulunmaktadır. Mizahın bir diğer önemli özelliği çarpıcılıktır. Kullanılan kelimeler, fikirler ve güldürü unsurları çarpıcılık özelliği yaratır. Mizah, verilmek istenileni etkili bir biçimde söylemektir. Çarpıcılık özelliği yaratan fikirler, güldürme amacı, eğlenme ve kalıcı olma gibi unsurlar mizahı doğuran sebeplerdir. Ayrıca mizah, eğitim ve protesto işlevi gerekliliğinden de doğrar. İşlev böylelikle hem çarpıcılık edasında gerçekleşir hem de kalıcılık sağlanmış olur. Tüm bu insani gereksinimlerden dolayı mizah evrenseldir. Bireysel yaratımlar topluma mâl edilir ve toplumun kültüründen izler taşıdığı ölçüde evrensellik yakalanır. Nasreddin Hoca'nın göle maya çalma eylemi, içerisinde farklı fikirleri ve iletilmek istenilen mesajları barındırdığı için evrenseldir. Mizah oluşturma şekilleri ise farklılık göstermektedir.

“Mizahın bu çeşitlerinden biri içinde gerçekleştiği genellikle doğrudur. Fakat günümüzde bu çeşitlemeler, sayıya sığmayacak biçimde çoğalmış ve değişikliğe uğramışlardır. Aslında, bu çeşitlemeler mizahtan çok hicvin çeşitleridir. Hoşgörü açısından, hafifinden ağırına doğru değişik adlar almıştır. Ancak, bu mizah çeşitleri mantık yapılarının güzelliği ve zerafeti yüzünden, toplumda anlatılmaları, ya da bir düşünceyi ifade için kullanılmaları, onları bir mizah çeşidi olarak anılmalarına yol açmıştır” (Öngören, 1998, s. 31).

Mizahın beklenti ve gerçeklik arasındaki ayırmadan doğduğuyla ilgili tanımlamalar da bulunmaktadır. “Mizahın, şeylerin gerçekte nasıl olduğu ile espride nasıl temsil edildiği arasında, yani beklenti ile gerçeklik arasında meydana gelen bir ayrışmadan doğduğu söylenebilir. İçinde bulunduğumuz durumu değiştirip, yepyeni bir gerçeklik üretip beklentilerimizi boşa çıkarır mizah” (Critchley, 2020, s. 17). Mizahın oluşturulmasında ise farklı yöntemler kullanılmaktadır. Mizah yaratma şekillerini daha detaylı incelemek adına başlıklar hâlinde ele alacağız.

2.2.1. Mizah Yaratma Yöntemleri

2.2.1.1. Abartma

Abartma; mizahi unsurların, karakterlerin ve olayların gerçek kalıplar üzerinde biçimlendirilmesiyle oluşturulur. Nazım ve nesir türlerinde mübalağa sanatı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “Mübalağa” kelime anlamı olarak Osmanlıca-Türkçe sözlükte; “1. işi, bir şeyi çok büyütme, pek ileri vardırma. 2. pek fazla, çok aşırı 3. küçük bir şeyi büyük gösterme” (Develioğlu, 2010, s. 816) şeklide verilmiştir. “Sözün etkisini artırmak için, anlatılan, tasvir olunan herhangi bir şeyi; duygu ve düşüncüyü olduğundan çok farklı ya da olamayacağı bir biçimde anlatmaktır” (Karataş, 2001, s. 296). Genellikle masal ve hikâye gibi sözlü anlatım türlerinde abartma (mübalağa) kullanımıyla sürrealist bir tablo oluşur. Fıkra metinleri için de bu durum geçerlidir. Teyo Emi fıkralarında mübalağa sanatı sıklıkla görülmektedir. Örneğin Teyo Emi’nin ördek avıyla ilgili fıkrasında şu ifadeler mübalağa sanatını göstermektedir: “Aras’a indim, zemheri ayı soyuh. Yere inen ördek donir galir. Hıyar toplar gibi ördekleri topladım, her iki heybeyi de ağzına kadar doldurup dönirdim. Bir ara arhama döndüm ki eşşeh yoh. Meğer ördeklerin buzları açılmış eşşegi havaya galdırmışlar” (Komedi Dünyası, 2006). Dijital çağın getirileri kapsamında değerlendirildiğinde, ördek ve eşek kendi dünyasından çıkarılarak yapay ortama aktarılmıştır. Ördekler hıyara, eşek ise uçağa benzetilmiştir. Mübalağa sanatı kullanılarak eşek doğal ortamından yapay ortama aktarılmış ve kendinde olmayan özellikler yüklenmiştir. Bahsi geçen öğeler, yaşanan çağın getirileriyle şekil değiştirmiş ve çağın ruhuyla bütünleştirilmiştir.

Abartma, insanın içinde bulunduğu durumdan kurtuluş yolu olarak da tanımlanmıştır:

“Abartma; acı veren olayları gülünç hale getirmenin en basit yöntemlerinden biridir. Üzüntülerimi ve hayal kırıklıklarımızı yeniden değerlendirip, bizi daha az incitmelerini sağlar. Üzüntülerimiz bizi kör ettiğinde, başka hiçbir şey göremez olduğumuzda, olayları çok fazla dramatize edip abartarak, içinde bulunduğumuz durumun gülünç yanlarının da olduğunu görebiliriz” (Klein, 1999, s. 65).

Abartma, insanın bakış açısıyla ilişkili olarak verilmektedir. Olaylara kişisel değerler çerçevesinde yaklaşma ve var olanı değersizleştirme olarak tanımlanmıştır.

2.2.1.2. Biçim Bozma

Biçim bozma; mizahi unsurun doğal ortamından alınıp bir fikri veya gülünçlüğü barındıracak şekilde biçimlendirilerek yapay ortama aktarılmasıdır. Bir nesnenin veya canlının zihinde sürrealist görünümde canlandırılması gülünç etkisi yaratır. Örneğin bir hayvanın insani özellikler sergilemesi, mizah yaratma türlerinden biçim bozmayı göstermektedir. Gerçek dışı tasvirler ve gerçek dışı özellikler, zıtlık ilkesi bağlamında komik etkisi yaratmaktadır. Murat Balkuş'un "Kaplumbağa Fıkrası" biçim bozma özellikleri barındırmaktadır. "Gaplumbağalar alem yapmaya garar verir. Biraları miraları çerezleri alillar diyiller dere kenarına gıdah. Gaplumbağalar yavaş yürüdhuları için iki seneye dere kenarına gelirler" (Musti TC, 2017) ifadesi, kaplumbağaların insani özellikler sergilemeleri bağlamında biçim bozma örneğidir. Doğal ortamdan yapay ortama geçişi göstermektedir.

Biçim bozma yöntemi karikatürlerde sıklıkla kullanılmaktadır. İnsanın biçim bozukluğu gerçeklikle ilişkili olduğu için gülme eylemi, yerini acıma ve üzüntü duygusuna bırakır. Ancak karikatürlerdeki biçim bozuklukları, gerçeklik ile ilişkili olmamaları sebebiyle, insana sürrealist bir imge olarak gözükür. Dolayısıyla gülme eylemi gerçekleşir.

"İyi bir karikatürden alınan kötü niyetli zevk, sanatçının oyunu kurallarına göre çarpıttığı bir benzerliğin, gerçekle ya da gerçeğin bizdeki imgesiyle karşı karşıya getirilmesinden doğar. Ne var ki bu, zararsız kötü niyettir, çünkü karikatürçünün salatalık burunlu, kocaman göbekli canavarı, biyolojik açıdan olanak dışıdır; başka bir deyişle gerçek değildir. Fil hastalığı ya da patalojik şişmanlık resimleri gülünç gelmez bize, çünkü insan biçiminin böylesine bozulmasının gerçek olduğu bilinir, bu yüzden de acıma duygusu uyandırır. Karikatürdeki biçim bozukluklarının yalancıkdan yapıldığını bilmek, bizi acıma zorunluluğundan kurtarır ve kurbanı gülebilmemize izin verir" (Koestler, 1997, s. 68).

Biçim bozukluğu yalnızca gülme amacıyla kullanılmaz. Bir fikri veya ideolojiyi karikatürleştirmek amacıyla biçim bozukluğundan yararlanılır. Görünmeyeni görünür kılmak, gerçek üstünü gerçeklikle ilişkilendirerek kalıcılık sağlanmak hedeflenmektedir. İçinde hiciv bulunan karikatürlere dikkat edildiğinde,

gölümseten ve aynı zamanda düşündüren bir yapıya sahip oldukları görölmektedir.

2.2.1.3. Taklit

Taklit; bir kişinin jest, mimik ve ses tonu gibi eylem hareketleriyle bir başkasının yerine geçmesi, güldürme veya eğlendirme amacıyla farklı özelliklere bürünmesine yarayan mizah yaratma yöntemidir. Mizah yaratma eylemi olarak taklidin gülmeye yol açması şu şekilde aktarılmaktadır:

“Ruh hallerimiz andan ana değişir ve jestlerimiz içimizde olup bitenlere tam uyacak olsalar, bizim gibi canlı olurlar, asla kendilerini tekrar etmezlerdi. Bu sebeple de her türlü taklide direnebilirlerdi. Demek ki artık kendimiz olmaktan çıktığımız noktada taklit edilebilir olmaya başlıyoruz. Yani jestlerimiz mekanik tekdüzelik sergilemeleri, dolayısıyla da bizim yaşayan, canlı karakterimize aykırı olmaları bakımından taklit edilebilir ancak. Birini taklit etmek, şahsında aksetmesine izin verdiği otomatizm boyutunu öne çıkarmakla olur. Ve bu, tanıımı gereği kişiyi gülünç kılmak olduğundan taklidin güldürmesinde şaşılacak bir taraf yoktur.” (Bergson, 2014, s. 25).

Saraylarda soytarılar ve sirk gösterisinde palyaçolar bu taklit ilkesinden hareketle insanları güldürmektedir. Yine aynı şekilde bir grup içerisinde kişinin çevresini eğlendirmek amacıyla tekdüzelikten çıkıp jest ve mimiklerle başka birinin yerine geçmesi, mizah yaratma yöntemi olarak taklidin kullanıldığını göstermektedir.

“Çocuklar büyükleri taklit eder, güldürü oyuncusu herkesin tanıdığı birisinin kılığına girer, erkekler kadın, kadınlar erkek gibi giyinir - bütün bu durumlarda taklitçi, oyununda hem kendisi hem de başka birisi olarak algılanır. Bu durum sürerken, seyircinin kafasında bu iki kalıp birbirine bağlanmıştır; zihin bu iki kalıbın birinden ötekine sonra gene geri gidip gelirken, duygular bu akrobatik dönüşleri izleyemez; sallanan bir gemide çorbanın dökülmesi gibi, bu duygular da kahkaha oluklarına dökülürler” (Koestler, 1997, s. 45).

Taklit, bir kişinin eğlence amacıyla kurban seçerek onun eksik ve gülünç yönleri üzerinden hareket etmesi olarak da tanımlanmıştır. Mizah yaratma amacı olarak, taklit eyleminde kurban-alay-güldürü üçgeni oluşturulur. Gülmenin odak noktası cansız

nesnelerin varlığı değil, cansız nesnelerin bütünleştiği kişi veya kişiler üzerinedir. Cansız nesneler, güldürü unsurunun yerini güldürme aracı olarak alır. “Bir grup insan, şişman bir kişiye, kendisi orada yokken gülebilir; örneğin, belinin ne kadar geniş olduğunu vurgulamak için onun bol gelen elbisesini giyip ortalıkta dolaşarak alay etmek gibi. Ancak burada elbiseyle alay etmeyiz, kişiyle alay etmek için elbiseyi kullanırız” (Morreall, 1997, s. 22). Kurban üzerinden üstünlük sağlama ve rahatlama amaçlanır. Kendi eksikliklerimizi görmek yerine, kurbanın eksiklerinden hareketle mükemmellik hissine kapılırız. Kendimizi kurbandan farklı olarak algılarız. Kurbanın eksik yönlerine gülmenin yanı sıra ondan öç alma amacıyla da taklit yapılır. Öç alma amacıyla yapılan taklit yerini gülme ve rahatlama bırakır.

2.2.1.4. Uyumsuzluk

Uyumsuzluk, nesneleri veya canlıları gerçekte oldukları şekillerden farklı tasvirlerle vermektir.

“Mizah, öncelikle şaşırtmaca etkisine dayanır: iki bağlanımlı şoka. Şaşırtmak için mizahçının bir nebze özgünlüğü - düşüncenin basmakalıp alışkanlıklardan ayrılma yetisi - olmalıdır. Karikatürcü, yergici, saçmacı-mizah yazarı, hatta uzman gıdıklayıcı, her biri birden fazla düzeyde iş görür. Amacı ister toplumsal bir mesaj, ister yalnızca eğlendirmek olsun, uyumsuz kalıpların çarpışmasıyla oluşturulan zihinsel sarsıntılar sağlamak zorundadır. Her türlü durum ya da konuya sarsıntıyı sağlayacak olan uygun - ya da uygun biçimde uygunsuz - bir arabozanı zihinde oluşturmak zorundadır.” (Koestler, 1997, s. 99).

Mizahçının yaratıcı ediniimi, uyumsuz olan iki kalıbı bir araya getirmek ve bir bütünlük oluşturmaktır. Uyumsuz tasvirler ve biçimler, insanı gülmeye eğilimli hâle getirecektir. Bireysel deneyimler ve düşünceler, uyumsuz olana gülmeyi etkilemektedir. Uyumsuz durum, bir kişiyi gülmeye eğilimli hâle getiriyorken, bir başka kişi üzerinde tesir etmeyebilir. Uyumsuzluğun bireyselliği, çocuk örnekleme üzerinden şu şekilde verilmektedir:

“İnsanlar için yalnızca yabancı oldukları şeyler komik değildir, onların kavrayış dizgeleri için uyumsuz olan şeyler de komiktir. Dört yaşında bir çocuğu eğlendirmek için birisi köpek kılığına girdiğinde çocuğun

gölmesinin nedeni yalnızca “köpek-insanın” ona tamamen yabancı bir şey olması değildir, çünkü köpeği de insanı da daha önce görmüştür. Çocuğu burada güldüren şey, uyumsuzluktur.” (Morreall, 1997, s. 66-67).

Gölme eylemi uyumsuzluk ilkesiyle ilişkilendirilmektedir. Timuçin, uyumsuzluk ve gülme ilişkisini şu şekilde aktarmaktadır:

“Güleceğiniz şeyin aykırı bir durumu olması gerekir. Koşan atların içinde at kılığına girmiş bir eşek görürsek güleriz. Onun eşekliğine değil, aykırı durumuna gülmekteyizdir. Nitekim, koşan eşeklerin içinde eşek kılığına girmiş bir at da güldürür bizi. Herkes ekmek fırınına koşarken tuvalete koşan bir adam da gülünçtür. Aşırılıklar da birer aykırılık olarak bizde gülme eğilimi yaratırlar” (Timuçin, 2002, s. 99).

Mizahi durum, uyumsuzluğun kendisiyle ilgili değildir; uyumsuzluğu kavrayışımızla ilgilidir. “Gerçekte dengesizlik, uyumsuzluk, akılcı olmayan bir sonuç, genel kurallara aykırılık gülmenin başlıca nedenleridir” (Selçuk, 2002, s. 107). Bu sebeple uyumsuzluk; kusurlu olana veya kusurlara gülmek değildir. “Komik karakterin yaşadığı hayat esasen çelişkilerle, kavgalarla, tehlikelerle, başarı ve başarısızlıklarla doludur. Ölüm ve ızdırap elbette komik karakterin bulunduğu dünyada gerçekliğini korumaktadır. Ancak bütün bu uygunsuzluklar komedilerde, tragedyalarda olduğu gibi, çatışma mantığını besleyen sistematik unsurlar olarak anlam kazanmamaktadır” (Şentürk R. , 2016, s. 37). Komik durum ile uygunsuzluğun arasında olan mesafe, seyirci tarafından algılandığı ölçüde gülmeyi tetiklemektedir.

2.2.1.5. Jest ve Mimik

Anlatıcının mizah yaratma amacıyla kullandığı diğer yöntemler jest ve mimiklerdir. Jest ve mimik hareketlerine hâkimiyet, anlatıcının hitabetini güçlendirmektedir. Güldürünün derecesini artırmakta ve güldürü unsurunun dinleyiciye aktarımını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, başlı başına güldürü unsuru olarak da kullanılmaktadır. Bir güldürü metninin içeriği komik olarak tanımlanan unsurları barındırmasa da anlatıcının jest ve mimiklerine karşı gülme eylemi gerçekleşebilir.

“Jest, tamı tamına espri olmamakla birlikte, eleştirel, rasyonel yargıç niteliğindeki üstbenliğe anlamlı bir oyunun meydana gelmesine yetecek bir süre boyunca kapanma olanağı tanır. Jest, olgun ruhun çocuksu oyun

duygusunu yeniden kazanmasının toplumca kabul edilebilir yollarından biridir. Bu nedenle, esprilerin içeriğinin pek önemi yoktur. Önemli olan, esprinin kavramsal gücü, uygarlığın huzursuzluklarını giderme yetisidir: Uygar yaşamın baskılarını geçici olarak kaldırabilmesidir” (Sanders, 2001, s. 287).

Meddahlar için de bu durum geçerlidir. Hem anlatının komikliği hem de jest ve mimiklere hâkimiyet güldürünün etkisini artırmaktadır. Meddahlar, icralarını kendilerine özgü jest ve mimiklerle gerçekleştirmektedir. Dinleyici kitlenin algıları böylelikle açık tutulmaktadır. Verilmek istenilen mesajın aktarılmasını ve güldürme eylemini kolaylaştırmaktadır. Taklit yeteneği yüksek kişilerin jest ve mimik hareketlerine hâkimiyetleri de yüksektir. Pantomima türü jest ve salt hareketlerin kullanımına dayalıdır. Sözsüz oynanan bu tiyatro türünün temeli böylelikle oyuncuların jest ve mimik hâkimiyetlerine göre şekillenmektedir. “Jestler, ruhtaki derin bir sözceden yaşam kazanır” (Sanders, 2001, s. 262). Böylelikle jest, ruhi deneyimlerin dışavurumu olarak tarif edilmektedir. Charlie Chaplin’in yarattığı “Şarlo” karakteri, kendine özgü jest ve mimik hareketlerine sahiptir. Savaş zamanında toplumunun algılarını değiştirmiş ve sahip olduğu özelliklerle insanları güldürebilmiştir. Toplumun ruhunu, bireysel ruhi deneyimleriyle etkilemiştir. “İnsan vücudunun tavır, jest ve hareketleri, tam olarak bu beden bize basit bir makineyi hatırlattığı ölçüde gülünçtür” (Bergson, 2014, s. 23). Jest ve mimiklerin karmaşıklığından ve zorluktan uzak olması, dinleyici kitlenin komik olanı en yalın hâliyle almasını ve odak noktasını gülmeye vermesini sağlamaktadır. Jest ve mimikler, olayların ve kişilerin ciddiyetlerini azaltırlar. Böylelikle gülme eğilimine yatkın bir ortam oluşur. “Jestte patlamaya meyyal bir taraf vardır ki uyuklamaya hazır duyarlığımızı uyandırıp bizi kendimize getirir ve olayları ciddiye almamıza engel olur: Demek ki, dikkatimiz eylemlere değil jestlere çekildiğinde güldürünün alanındaıyızdır” (Bergson, 2014, s. 93). Anlatıcı böylelikle dikkatin merkezi olur, güldürüyü daha etkin kılarak kalıcılık sağlar. Kültürümüzde yer edinen Hacivat ve Karagöz, orta oyunu, köy ve seyirlik oyunları gibi eğlencelerde mizahi unsurların güldürücülüğü jest ve mimiklerle sağlanmaktadır. Meddahların ve günümüz komedyenlerinin de bu hareketlerle mizahlarını oluşturdukları, insanları gülmeye yönelttikleri görülmektedir.

2.2.1.6. Çizgilerle Mizah

Karikatürler, içerisinde ideoloji ve mizahı barındıran unsurlardır. Görsel olmaları sayesinde ideolojinin ve mizahın resmedilmesini, düşüncelerin somutlaştırılmasını veya onlara karakter kazandırılmasını sağlarlar. Bu sebeplerden dolayı karikatürlerin oluşturulmasında zamana ihtiyaç vardır. Karikatürlerin yaratılmasında ve çözümlemesinde belli bir süre gerekir. “Karikatürün öyküsel içeriği görsel taramayla kavranır; ‘şakayı anlamak’ için gereken zaman yüzünden, geciktirilmiş bir tepkiyle olur bu. Böyle birbirine karışmış biçimlerin çözülmesi uzun bir iştir” (Koestler, 1997, s. 67). Karikatür mizahında, okurlar için bir keşif sürecinin olduğu anlaşılmaktadır. Okur verilmek istenilen mesajı ve güldürüyü, düşünerek ve çözümleyerek elde etmektedir.

Karikatürlerin içerisindeki imgeler, mizah yaratıcısının zekâsına ve deneyimlerine göre şekillenmektedir. “Komiğin resimsel sunumu olan karikatür, çarpıcı çizim ve iğneleyici fikir olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır. Bu iki unsurun birleşmesi acemi gözlemcide kızgınlık izlenimi uyandırırken, sivilleşmiş bir çevrede yetişmiş tecrübeli bir kimsede gülmeye sebep olabilmektedir” (Şentürk R. , 2016, s. 66). Karikatürler yalnızca mizah amacıyla da yapılmazlar. Bir ideolojiye ve siyasi görüşe hizmet eden, amacı mesaj vermek olan, hiciv üslubu taşıyan karikatürler de bulunmaktadır. Bunlar içerisinde biçim bozuklukları sıklıkla görülmektedir. Abartılı tasvirler, hem hiciv amaçlı yapılmakta hem de okuyucuda gülünç etkisi yaratmaktadır. Karikatürler, dergi ve gazetelerde yayımlanmaktadır. Yayımlanan ilk mizah dergilerini şu şekilde aktarılmıştır:

“Yayımlanan İlk Türkçe mizah dergisi noktasında ise gerek dergi olarak gerekse de yayın yılı olarak literatürde farklı isimler ve tarihler bulunmaktadır. Bu isimler içerisinde adı en fazla telaffuz edilen dergi Teodor Kasab tarafından yayımlanan Diyojen dergisidir. Buna karşın Diyojen dergisinden yaklaşık altı ay önce Filip Efendi ve Ali Raşid tarafından yayımlanan Terakki gazetesinin cuma günleri ek olarak verdiği Terakki dergisi ilk Türkçe mizah dergisi olma özelliğini taşımaktadır.” (Demirkol, 2016, s. 142).

Karikatürlerin güldürme ve düşündürme işlevleri vardır. “Karikatürün amacı salt güldürü değildir. Bağnazlığın, tutuculuğun, cehaletin, çıkarıcılığın, bilinçsizliğin desteklediği kötülükler, ihanetlerle dolu bir dünyada; iyilikleri, güzellikleri sezebilmek,

görebilmek, anımsayabilmek, savunmak, bilim alanında, sanat alanında yarınki kuşaklara kalabilecek yapıtlar, güzellikler bırakabilmek, insanı insan yapan, mutlu kılan başlıca amaçlarıdır” (Selçuk, 2002, s. 108). Karikatürlerin çok sayıda amaca hizmet etmesi; onları birer sanat eserine dönüştürmektedir. Karikatür sanatı herkes tarafından yapılabilse de kalıcılık ve birçok amaca hizmet etme ancak sanatçı kişiliğe sahip olanlar tarafından başarılabilir.

2.2.2. Mizah Çeşitleri

2.2.2.1. Nükte

Nükte, Türkçe sözlükte; “1. İnce anlamlı, düşündürücü ve şakalı söz, espri. 2. Yazıda, resimde, sözde ve davranışta ince derin anlam” (1998, s. 1665) olarak verilmiştir. Nükte kısaca “ince anlamlı şakalı söz” (Akalin, 1980, s. 210) olarak tanımlanmaktadır. Nüktenin kelime anlamı terimler sözlüğünde şu şekildedir: “Nazik ve zarif bir eda ile söylenmiş, düşündürücü, anlamlı, ince, söz. Söylenen sözle, kastedilen mana farklıdır. Bir kısmı hemen anlaşılabilmeyle beraber, bir kısmı ise erbabınca anlaşılabilir” (Kaya, 2014, s. 631). Nükte, sonucu gülme ile biten eylem olarak da tanımlanmaktadır. “Nüktede ise, üçüncü bir şahıs veya kendimize güleriz; nükte, hedefi değil, sonucu gülme olan bir iştir. Nükte, gülünç kılmaktan çok, gülümsetir. Nükde, ilim ve irfan sahibi kimselerin, uyumsuzlukları, ayrılıkları tenkid metodlarından biridir” (Tural, 1990, s. 54). Nükte yapan kişiye nüktedan denir. Nüktedanlar karşılaştıkları durum veya kişilere karşı zeki bir tutum takınarak ince söz söyleme edasındadırlar. “Nüktelerde bir fikir söylenecekse, bu kinayeli bir biçimde ifade edilir. Böylece muhatabı incitme, kırma tehlikesi ortadan kalkmış olur. Sanatkâr ruhlu insanlardan sâdır olan nüktelerin çoğu, tuhaf, komik bir durum karşısındaki tavıralıştan ya da hazırcevaptan doğar” (Karataş, 2001, s. 321). Amaç düşündürmek ve üstünlük kurmaktır. “Bir sözün, bir düşüncenin yanlış olması halinde, ya da bir açık verildiğinde, karşımızdakinin hakettiği bir imkândır. Nüktenin ölçüsü, zarif oluşu ile ölçülür. Bu zerafetin ölçüsü, karşımızdakinin ilk sözü ile kurduğumuz bağlantı ile değerlendirilir” (Öngören, 1983, s. 40). Nüktedanlar dile getirdikleri bu zarafetleri söz sanatlarına başvurarak yaparlar. Cinas, teşbih ve istiare gibi söz sanatlarını ustalıkla kullanırlar.

Nükteyi zekâ ile bağlantılı olarak tanımlayan kişiler de bulunmaktadır. “Nükte [witticism] sözcüğü özgün anlamı yaratıcılık, icat etmekle ustalık olan zekâ [wit] sözcüğünden türetilmiştir” (Koestler, 1997, s. 5). Temel olarak akılla ve akıl oyunları ile ilişkilendirilen nükte, Freud tarafından bilinçaltıyla ilişkilendirilmektedir. Nükte; kişinin üstünlük kurmasını sağlayan, zekâ göstergesi olan, birikimlerini somutlaştıran ve içerisinde özlü ifadeler bulunan mizah türüdür. Nüktenin sivri yönüne değinen tanımlamalar da bulunmaktadır. “Nüktenin bir sivri ucu (amacı) vardır, bu yüzden bazen ince kılıçla dürtmek ile karıştırılır. Hızlı, düzgün, düzenli, çevik, yanıp sönen, göz kamaştırıcı, maharetli, sivri uçlu, çatışan gösterişli yönleriyle ince kılıç benzeri bir şeydir fakat aynı zamanda delebilir ve yaralayabilir” (Eagleton, 2019, s. 119). Nükte, sivri zekânın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2.2. Hiciv

Hiciv; “yazıyla ya da sözle birini yeme” (Akalın, 1980, s. 142) olarak tanımlanmaktadır. Hiciv, terimler sözlüğünde şu şekilde verilmektedir: “Hiciv, kara mizah, yergi. Kişilerin, kurum ve kuruluşların, toplumun aksayan yönlerini, kusurlarını, çarpıklıklarını yahut gülünç taraflarını alaylı bir dille ele alan, eleştiren şiire verilen ad. Divan edebiyatında hicviye, Modern Türk Edebiyatında satir ve yerginin karşılığıdır” (Kaya, 2014, s. 754). Hicvin kelime kökünü içeren tanımlamalar da bulunmaktadır. “Biriyle şiir yoluyla alay etme, şiir yoluyla birini gülünç hâle koyma, yeme. [kelimenin aslı “hecv” dir]” (Develioğlu, 2010, s. 422). Hiciv yapan kişilere ise “heccav” denilmektedir. “Hiciv yazan (heccav), yazdıklarında egosunu öne çıkarma kaygısı taşısa da asıl amacı, toplumsal hayattaki çarpıklıkları, kötü gidişâtı: kurum ve kuruluşlardaki aksaklıkları; yöneticilerin haksızlıklarını, kişilerin hoş gitmeyen ve genel ahlaka aykırı tavır ve davranışlarını yermek ve alaya almaktır” (Karataş, 2001, s. 182). Hiciv, içerisinde eleştiri bulundurması sebebiyle hoş karşılanmayan ve yapan kişileri cezalandırma boyutuna kadar taşıyabilen bir sanat türü olarak da değerlendirilmiştir. “Açık bir saldırı olarak, simgesi olan ok ile tanınır. Suçlama ve küfre dönüşmeye çok yakın bir yerde işlediği için, hoşgörü yönünden en ağır mizah çeşididir. Hiciv de kelime ve kelime oyunları ile gerçekleştirilir. Manzum olanları, ayrı bir sanat olarak sayılmıştır” (Öngören, 1983, s. 40). Hiciv dilinin ağır olması sebebiyle hicveden kişiler,

ölüm ve sürgün gibi cezalara da çarptırılmıştır. Hicivleri sebebiyle öldürülen kişiler şu şekilde aktarılmaktadır:

“Cafer Çelebi, Pertev Paşa, Aklî, Râîf, Ratip, Tayyar Paşa, Şeyhülislam Mesud, Mantıkî, Köroğlu, Cihanî, Nihanî, Adnî (Mahmud Paşa), Şehzade Bayazıd ve Aslan Paşa’nın padişahlar tarafından haklarında ferman çıkarılması ile öldürüldükleri, İsmail Maşukî, Vecdî, Ruhî ve Aşkî’nin haklarında verilen fetva ile öldürüldükleri, Kadı Burhanettin, Pir Sultan Abdal, Figânî, Hayatî, Kemal Ümmî, Sarı Lutfî, Hâlimî, Bahir, İzzet Bey, Talip ve Antepli Nuri Paşa’nın idam edilerek öldürüldükleri, Nef’î, Şehzade Korkut, Şehzade Mustafa, Sarı Memi, Genç Osman, III. Selim, Halet Efendi ve Ahizade Hüseyin’in ise yine padişahın emri ile boğdurularak öldürüldükleri, tespit edilmiştir.” (Poyraz, 2014, s. 7-8).

Bahsi geçen kişiler, kullandıkları hicivler sebebiyle cezalandırılmışlardır. Hicvin Türk edebiyatındaki yeri şu şekilde ifade edilmektedir:

“Hiciv, insanlara yönelik bir saldırı aracı; hedef aldığı nesneyi yererek (zemm) veya küfür yoluyla (şetm) yıkmayı amaçlayan ve şiir şeklinde ifadesini bulan bir sanattır. Türk edebiyatında hicvin hem “zemm” yani yerme, kınama hem de “şetm” yani küfrederek taciz etme yönü üzerinde durulmuştur.” (Apaydın, 2001, s. 11).

Hiciv türünün âşık edebiyatındaki adı ise taşlamadır. Âşıklar, toplumun ve kişilerin aksaklıklarını bu taşlamalarla dile getirirler. Taşlamalar beş gruba ayrılmaktadır. Bunlar; “1. Kişilerle ilgili taşlamalar, 2. Toplumla ilgili taşlamalar, 3. Felek ve kaderle ilgili taşlamalar, 4. Tabiatla ilgili taşlamalar, 5. Hayvanlarla ilgili taşlamalar” (Kaya, 2014, s. 754). Âşık atışmalarında, bahsi geçen hususların örneklerine sıklıkla rastlanılmaktadır.

2.2.2.3. Şaka

Kişilerin birbirleriyle olan ilişkileri ölçütünde şekillenen, eğlenmek ve eğlendirmek amacıyla gerçekleştirilen mizah çeşididir. Şaka, Türkçe sözlükte; “Güldürmek, eğlendirmek amacıyla karşısındakini kırmadan yapılan hareket veya söz, lâtife” (Türkçe Sözlük, 1998, s. 2068) olarak tanımlanmaktadır. Şaka el ve kol hareketleriyle, nesnelerin kullanımlarıyla veya sözel yapıyla gerçekleştirilebilir.

“Her yönü ile gerçek, hatta ürküntü, korku verici bir ilişkiler zinciri hazırlanarak, hoşgörü sınırimız tartılmak istenilir. Sonunda durum açıklanarak eğlence ve mizah elde edilir. Şaka, bir olaylar zincirinin gerçek olmayışından anlamını aldığı gibi, kişiler arasında özel bir dostluk istediği için de tipiklik kazanır.” (Öngören, 1983, s. 40).

Fıkra türü üzerine yapılmış olan çalışmaları incelemek amacıyla faydalandığımız literatür taramasından hareketle, mizah çeşitlerine “acı şaka” başlığı da eklenmektedir. Acı şaka, şakacı ve kurban arasındaki bağ ile şakanın derecesine ve boyutuna göre şekillenmektedir. Şakayı yapan yüksek haz alırken, kurban için bu durum geçerli olmayabilir. Yukarıda tanımlar içerisinde yer alan “kişiler arası bağ ve ilişkilere göre şekillenme” ifadesinden hareketle, çalışmamızda “acı şaka” başlığı açmak yerine, acı şakayı bu başlık altında değerlendirdik. Şakanın boyutuna göre bir tasnif çalışması yapmak yerine, şakanın tanım ve mizahi yönüne değinmeyi uygun gördük. Şaka, diğer türler gibi süslü yapılara ve düşünsel boyutlara değinmeden, kişilerin eğlencelerini saflık veya çocukluk duygularıyla gerçekleştirdikleri bir mizah çeşididir. Bu tür, her yaş grubundan insan tarafından gerçekleştirilebilir. Şaka, en yaygın eğlence türüdür. Eğlence boyutuna bir de “öç alma” işlevi eklenebilir. Şakacı ve kurban arasındaki bağa göre ve kişilerin ruhsal durumlarına göre “öç alma” oluşabilir. Şaka böylelikle kurban ve şakacı arasında gelişebilir/uzayabilir.

“Şakanın ortaya çıkabilmesi için şakacıya, şakaya muhatap olan kişiye veya kişilere, her zaman olmasa da seyircilere ihtiyaç vardır. Çünkü şaka bir nevi oyundur. Başka bir ifadeyle şakacının muhatabını kandırabilmek için ürettiği bir oyundur. Şakada iki taraf bulunur. İlk grup, gerçeklerden haberdardır. Şakaya muhatap olan diğer grup ise duruma veya olaya yabancıdır” (Şahin, 2014, s. 239).

Şakanın grup hâlinde yapıldığı bildirilmektedir. Şakanın oluşabilmesi için kişiye veya kişilere ihtiyaç vardır.

2.2.2.4. Tahkir

Tahkir, Türkçe sözlükte; “Aşağılatma, onur kırma, onuruna dokunma. Tahkir etmek aşağılatmak, onur kırmak” olarak tanımlanmaktadır. (Türkçe Sözlük, 1998, s. 2114). Tahkir kelime anlamı itibariyle Osmanlıca-Türkçe sözlükte; “1. hakaret etme. 2. hor

görme, küçük düşürme” olarak verilmiştir. (Develioğlu, 2010, s. 1190). Şakacı tarafından kullanılarak kurbanın itibarı zedeleme ve alay etme hedeflenir. Eğlence, tek yönlü olarak şakacı tarafından alınır. Kurbanın bu durumdan hoşnut olması ve birlikte eğlenme ilkesine dâhil olması mümkün değildir.

2.2.2.5. İroni

İroni, Türkçe sözlükte; “Dolaylı ve alaylı anlatım, mizah” olarak tanımlanmaktadır. (Türkçe Sözlük, 1998, s. 1097). İroni, temel olarak söylenilmek istenilenin dolaylı yolla aktarımı ilkesine dayalıdır.

“İnce alay. Bir düşünce veya duygu, öyle söylenir ki, okur, tam tersinin kastedildiğini anlar. “Ciddî bir tavırla söylendiği halde alay olduğu belli olan/sezilen acımasız söz.” Daha kapsayıcı ve açıklayıcı bir ifadeyle ironi, “Yaşanan saçmalıkların, karıştıklıkların daha etkili ve vurucu bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla, asıl anlamın gizlenerek bütün bunların doğal bir olaymış gibi anlatılmasıdır.” Yazar, aslında gerçeği, daha doğrusu ne söylemek istediğini ne söylediğini bilir, ama, bilinçli olarak bilmiyormuş gibi, ciddi davranır. İronide nükte yerine alay ve acımasız bir eleştiri vardır.” (Karataş, 2001, s. 218).

İroni, kişinin zekâsına ve deneyimlerine göre şekillenmektedir. İroninin parlak zekâyla olan ilişkisi ve yergi amacı şu şekilde aktarılmaktadır:

“Yergicinin en etkili silahı ironi’dir. İroninin amacı, üstü kapalı saçmalıkları ortaya çıkarmak amacıyla, düşmanın önermelerini, değerlerini, akıl yürütme yollarını benimsemiş gibi görünerek rakibi kendi silahıyla yenmektir. “Tüm hayvanlar eşittir, ama bazı hayvanlar ötekilerden daha eşittir.” İroni, ciddiye almadığı şeyleri, ciddiye alıyormuş gibi görünür; kurallarının aptalca ya da kötü niyetli olduğunu göstermek üzere karşısındakinin oynadığı oyunun içine girer. İnce bir silahtır ironi, çünkü bu silahı kullanacak kişinin, her şeyi düşmanın gözüyle görebilecek ya da kendisini öteki kişinin zihinsel dünyasına yansıtabilecek imgelem gücü olmalıdır. Hastasının uydurmalarını sabırla dinleyen ruhçözümleyici, dilini çocuğun anlayabileceği düzeye göre ayarlayan öğretmen, oynadığı kişinin sesiyle konuşan oyuncu, aynı yolu,

başka bir amaç için, başka bir etki yaratmak üzere kullanırlar.” (Koestler, 1997, s. 72).

İroni, kurbanları düşündürmeye ve çözümleme yapmaya iter. Bu durum direkt olarak verilmek istenilen mesajı dolaylı olarak ileterek, kalıcılık sağlama ve üstünlük kazanma amaçlarına işaret etmektedir. Reel ile ideal olanın, olması gerekenle olan arasındaki ilişkinin mizahi etkilerle ve akıl oyunları ile kurbanı tesir ettirilmesidir. İroniyi saçmalama olarak tanımlayanlar da vardır. “Alaylı üslup. Görünüşte çok ağırbaşlı bir eda takınıp çok saçmasapan şeylerden bahsetmek” (Akalin, 1980, s. 153). Buradaki saçmalamak kelimesi, birini şaşırtmak veya şaşırtacak derecede ilgi kurmak anlamındadır.

2.2.2.6. İstihza

İstihza, Türkçe sözlükte; “gizli veya ince alay” olarak verilmektedir. (Türkçe Sözlük, 1998, s. 1108). Osmanlıca-Türkçe sözlükte, “biriyle eğlenme, alay etme” olarak tanımlanmaktadır. (Develioğlu, 2010, s. 526).

“Sözlükte “alay etmek” anlamındaki hez’ (hüzü’, hüzüv) kökünden gelen istihzâ, “başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla onu alaya alıp küçük düşürmek” mânasında kullanılır. Gazzâlî istihzanın alaya alınanı küçük düşürüp mahcup etme durumunda haram olduğunu, ancak kendini alay konusu yapan, hatta kendisiyle eğlenilmesinden hoşlanan kimselerin de bulunabileceğini ve bunlarla ilgili istihzanın haram olmayıp mizah hükmünde sayıldığını ifade eder.” (Çağrı, 2001, s.347).

İstihzada söylenilmek istenilenin amacı açıktır. Amaç, birisini küçük düşürmektir. İstihza; düşünselliğin ve çözümlemenin yoğun olmaması sebebiyle ironiden ayrılmaktadır.

2.2.2.7. Espri

Espri, Türkçe sözlükte; “1. İnce anlamlı, düşündürücü ve şakalı söz, nükte. 2. Yazıda, resimde, sözde ve davranışta ince derin anlam, nükte” olarak tanımlanmaktadır. (Türkçe Sözlük, 1998, s. 731). Espri, insanlar arasında pozitif bir etkiye sahip; amacı eğlenme,

eğlendirme ve dikkat çekme olarak düşünebileceğimiz, ince/zarif mizah çeşididir. “Sözcüğün en geniş anlamıyla espriyi, bir tür teatral düşünme biçimi olarak adlandırabiliriz herhalde. Espirili insan, fikirlerini tarafsız semboller gibi kullanmak bir yana, onları görür, işitir de ve asıl önemlisi, kişiler gibi birbirleriyle diyaloga sokar” (Bergson, 2014, s. 70). Espriyi yapan kişinin süzgecinden kelimeler geçer ve uygun bir anda durum gerçekleşir. Espride uygun bir an gereklidir. Durduk yere yapılan bir espri ancak dinleyici kitlenin dikkatlerini üzerine çekmeyle sonuçlanır. Bu durumun tam tersi de oluşabilir. Uygunsuz bir durumda yapılacak espri etkisini göstermez. Uygun bir anda yapılan espri hem espriyi yapan kişinin zekâsını gösterir hem de dinleyici/dinleyiciler için dikkat odağı olur. Sonuçta hoşça geçirilen vakit oluşur. İçerisinde bulunulan ortamı yumuşatmak amacıyla da espri yapılabilir. Espriyi yapan kişi, içerisinde bulunduğu durumun ciddiyetini kırmayı hedeflemektedir.

2.2.2.8. Halt

Halt, Türkçe sözlükte; “1. Bir şeyi başka bir şeyle karıştırmak. 2. Uygunsuz söz söyleme, uygunsuz iş yapma. 3. Uygun olmayan, beğenilmeyen şey” olarak tanımlanmaktadır. (Türkçe Sözlük, 1998, s. 935). Halt; “bir halt karıştırmak”, “halt yemek” gibi durumlar karşısında gülünç duruma düşmeden dolayı, içerisinde eğlence ve gülme eylemini barındırması sebebiyle mizah çeşidi olarak düşünülmüştür.

“Mizah çeşitleri içinde en ilgi çekenidir. Günlük hayatta çok sık görülür. «Halt etmek», «Halt yemek», «Halt karıştırmak» diye kullanılmış biçimleri vardır. Halt, bir iş karıştırmak, münasebetsiz söz söylemek anlamındadır. Haltın mizah çeşidi olarak yapısı, şakaya benzer. Bizi güç durum da bırakan bir olay, bir söz karşısında bırakılmışızdır. Ancak, şakanın tersine, hazırlanan olaylar zinciri, gerçektir. Yine de kızamadığımız, ortaya bir mizah yelinin çıktığı görülür. Ne de olsa, bizi güç durum da bırakan karşı tarafın hiç bir kastı olmadığı görülür. Mizah çeşitleri arasında, yalnız Halt’da olayı yaratanın üstüne gülünür. Haltı işleyene mizahî tip de diyebiliriz. Mizah hikâyecileri için zengin bir kaynak olmuştur. Karagöz, sürekli halt karıştırır. Küçük çocuklara da bu mizah çeşidi çokça yakıştırılır. Halt, bütünü ile bir olaydır. Haltı, çam devirmek, pot kırmak ile karıştırmamak gerekir. Nitekim, çam devirme ve pot kırma, anlaşıldığında

özür dilenerek, ortadan kaldırmaya çalışılır. Oysa, halt eden, karşısındakini güç durumda bıraktığını kabul etmez. İncili Çavuşun halt süsü vererek yaptığı işler, halk arasında ün toplamıştır.” (Öngören, 1983, s. 41).

Haltın içerisinde eğlence işlevi ve komiklik bulunmaktadır. Halt, düşünsel boyutta çözümlemelere ve çıkarımlara dayalı gülme/güldürmeden farklı olarak eylemlere ve durumlara dayalıdır. Halt, ancak bir durumun oluşması sonucunda gerçekleşebilir. Güldüren kişi veya gülen kişi, olayın gelişiminden bağımsız olabilir. İçerisinde hata yapma ve bir iş kovalama durumu vardır. Tüm bunların komiklik yaratması durumunda bir mizah çeşidi olarak tanımlanabilir.

2.2.3. Gülmenin Bilim Dalı: Geletoloji

Gelotoloji, kelime kökü itibariyle Yunancaya dayanmaktadır. “Gülmeye Yunanlılar gelos derler; gelos, sağlık anlamındaki hele sözcüğünden gelir” (Sanders, 2001, s. 97).

Eker, gelotoloji bilimiyle ilgili şu ifadeleri aktarmaktadır:

“Gelotoloji, gülmenin insan vücudundaki etkilerini fizyolojik ve psikolojik perspektiflerden araştıran bir bilim dalıdır. Beynin ödül sistemi olarak değerlendirilebilecek olan gülme eylemi, adrenalin salgılanmasıyla bedensel işlevlerde farklılıklar meydana getirir. Bir başka ifadeyle, bilişsel bir algılama olan mizah, hormonal sistemin aktifleşmesi sonucunda oluşan gülme eylemiyle adeta, insan vücudundan dışarı atılır.” (Eker, 2017, s. 49).

Mizahın kas ve solunum aktivitesi sebebiyle kan dolaşımını artırdığı, insanın psikolojik olarak rahatladığı ve üzerindeki gerginliği azalttığı düşünülmektedir gülme eylemini daha perspektif açılarıyla incelemek amaçlanmaktadır.

2.2.4. Mizah Teorileri

Mizahın doğuşunu ve gülme eylemini anlamak/anlamlandırmak amacıyla işlevsel, biçimsel ve psikolojik etkiler göz önünde bulundurularak teoriler ortaya atılmıştır. Çalışmamıza kadar olan zaman diliminde, yaptığımız literatür taramasından da hareketle, dört adet mizah teorisi bulunmaktadır. Bunlar; üstünlük teorisi, uyumsuzluk teorisi, rahatlama teorisi ve yeni bir teoridir. Mizah teorilerini detaylı incelemek adına başlıklar hâlinde ele alacağız.

2.2.4.1. Üstünlük Teorisi

Üstünlük teorisi temel olarak bir kişinin kendisini üstün görmesi veya üstünlük duyguları içerisinde olması üzerinedir. Teorinin öncüleri Platon, Aristoteles, Thomas Hobbes, Anthony Ludovici, Albert Rapp ve Charles Baudelaire'dir. "Platon için, bir kişiyi gülünç kılan şey, onun kendisini bilmemesidir. Gülünç kişi, kendisini gerçekte olduğundan daha varlıklı, daha hoş, daha erdemli ya da daha akıllı sanan kişidir" (Morreall, 1997, s. 8). Platon gülmenin belirli bir kötüyü içerdiğini ve dikkatimizin kusurlar üzerine toplandığını düşünmektedir. Şiddetli gülmelerde ise insani özelliklerimiz kaybolmaktadır. İnsan, gülünç olandan haz almaktadır.

"Ama akli başında olan bilir ki, insanın gözü iki karşıt sebepten, iki türlü bulanır. Biri aydınlıktan karanlığa geçişte olur, öbürü de karanlıktan aydınlığa geçişte. Onun gibi düşünce de bir şeyi açık seçik görmeyince, buna gülecek yerde düşünmeli: Acaba daha ışıklı bir dünyadan gelip karanlıklara alışmadığı için mi, yoksa bilgisizlikten aydınlığa varıp aşırı bir parlaklıkla kamaştığı için mi bulanık görüyor göz? Birincisi, övülecek, ikincisi acınacak bir haldir. Karanlığa alışamayan göz, ışıklı bir dünyadan geliyor demektir. Ona gülersek, gülünç oluruz. Ötekineyse hakkımızdır gülmek." (Platon, 1999, s. 235).

Aristoteles, Platon'un görüşlerine benzer olarak "alay" konusunda üstünlüğe vurgu yapmaktadır. "Bazıları kibar insanlara uygundur, bazılarıysa değil; size uygun olanı seçmeye çalışın. İroni kibar bir insana maskaralıktan daha uygundur; ironiyi kullanan bir insan eğlenmek için şaka yapar, maskara ise başkalarını eğlendirmek için" (Aristoteles, 1995, s. 211). İroni, üzerinde çözümleme yapabilme ve ilişkilendirebilme yetisiyle oluşur. Üstünlüğün bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. Aristoteles, mizahı böylelikle üstünlükle ilişkilendirir. Ancak gülmenin bir ölçütünün olması gerektiğini savunur.

"Aristoteles, mizahi davranışı büsbütün kınamaz; bununla birlikte, kendileri gülünç hiçbir şey söylemeyip, söyleyenlerden rahatsız olan kişilerin kaba ve haşın göründüklerini kabul eder. Burada beklenen şey ılımlılıktır, ancak ılımlılık nadiren elde edilebilir. "Çoğu insan gereğinden daha fazla eğlenmekten ve nükte yapmaktan zevk alır ... nükte alay etmenin bir türüdür

ve yasakoyucular alay etmenin bazı türlerini yasaklarlar - belki nüktenin bazı türlerini de yasaklamalıdır.” (Morreall, 1997, s. 10).

Hobbes, Platon ve Aristoteles gibi gülmeyi üstünlükle ilişkilendirir. Leviathan adlı eserinde gülmeye ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Ani sevinç, GÜLME denilen *yüz hareketlerine* yol açan duygu olup, ya kişinin kendini mutlu eden anlık bir hareketi nedeniyle, ya da başka birinde yanlış bir şey görmesi nedeniyle ortaya çıkar; ki, bu ikinci durumda, kişi o yanlış şeyin kendisinde bulunmadığına sevinip memnun olur. Bu, en fazla, kendilerinde fazla bir yetenek olmadığının farkında olan ve başkalarının hatalarını gözleyerek kendilerini memnun etmek mecburiyetinde olan kişilerde bulunur. Dolayısıyla, başkalarının yanlışlarına pek fazla gülmek, bir pısrıklık işaretidir. Yüce insanlar için en iyi işlerden biri, başkalarını alaydan korumak ve kurtarmak ve kendilerini sadece en yetenekliler ile kıyaslamaktır.” (Hobbes, 1992, s. 51-52).

Hobbes, gülmenin başkalarına yöneltilmiş bir hareket olduğunu vurgulamaktadır. Başkalarının eksikliklerine karşı gülme eylemi ancak acizliğin bir işaretidir. Morreall, Hobbes’in şu görüşlerini aktarmaktadır:

“[Gülme]... Kendilerindeki yeteneklerin en azının bilincinde olan kimselerin çoğunda gülmeye rastlanır, ki bunlar başkalarının kusurlarını izleyerek hep kendi kendilerinin tarafını tutarlar. Ve bu nedenle, diğerlerinin eksikliklerine fazlasıyla gülme bir yüreksizlik işaretidir. Akıllı insanların yapması gereken davranışlardan biri de, başkalarına yardım etmek ve onları horgörmemektir; ve de kendilerini yalnızca en yeterli olanlarla karşılaştırmaktır.” (Morreall, 1997, s. 11).

Gülme eylemi, üstünlük ilkesinin bir dışa vurumu olarak algılanmaktadır. Aşırı gülme ise içerisinde aşağılama ve acizliğin olduğu bir eylemin göstergesidir. “Gülme, eylediği fiziksel biçime girer, otuz iki dişin birden gözükmesi gibi, çünkü temelinde gülme, bir düşmana fiziksel bir meydan okuma ya da bir gözdağıdır. Gülerken dişlerin böyle görünmesi, köpeklerin saldırgan davranışlarında olduğu gibi, bir kişinin fiziksel cesaretini kanıtlama yoludur” (Morreall, 1997, s. 12). Gülme bir silah olarak tanımlanmaktadır. Karşıdaki kişiye üstün gelme amacıyla yapılmaktadır. Gülme eylemi

ilkel bir davranış gibi düşünülmektedir. Gülme, bir kişinin karşısındaki kişiye karşı üstün gelme amacıyla yarışdır.

2.2.4.2. Uyumsuzluk Teorisi

Uyumsuzluk teorisi; gülmenin duyusal düzeyden bilişsel düzeye geçişiyle ilgilenmektedir. “Uyumsuzluk kuramının ardındaki temel düşünce çok genel ve oldukça basittir. Nesneler, bu nesnelerin nitelikleri, olaylar, vs. arasında belirli kalıpların bulunmasını beklediğimiz düzenli bir dünyada yaşamaktayız. Bu kalıplara uymayan herhangi bir şey başımıza geldiğinde güleriz.” (Morreall, 1997, s. 24-25). Zıtlıklara olan şaşkınlık ve beklenmedik uyumsuzluk algıları insanı gülme eylemine itmektedir. Teorinin öncüleri; Aristoteles, Immanuel Kant, Arthur Schopenhauer, James Beattie ve Theodor Lipps’tir. Aristoteles, uyumsuzlukla ilgili yoğun düşüncelerde bulunmamıştır. Ancak “Retorik” adlı eserinde konuşmacıların dikkatleri üzerlerine toplamaları için uyumsuzluklardan yararlandıklarını bildirmektedir. Bu durumu espri yapma sanatıyla da ilişkilendirir. “Bir sözcüğün harflerinin değiştirilmesine dayanan esprilerle bile elde edilir bu etki; bu da şaşırtıcı bir şeydir. Bunu düzyazıda olduğu kadar şiirde de görürsünüz. Arkadan gelen sözcük, dinleyenin düşündüğü sözcük değildir: Şöyle “İleri doğru çıktı, ayaklarında – mayasıklar vardı.” (Aristoteles, 1995, s. 189-190). “Mayasıklar” kelimesi, dinleyici kitlenin beklediği kelime değildir ve uyumsuzluğa işaret etmektedir. Uyumsuzluk sayesinde dinleyici kitle dikkatini konuşmacıya çeker ve gülme eylemi gerçekleşir. Fıkranın da sözcük oyunları ile oluşturulduğunu ifade eder. Kant ise uyumsuzluğu duyusal boşalmayı içeren şekilde tanımlar. *Kritic of Judgment* (1792) adlı eserinde, uyumsuzluk ve gülme eylemi arasındaki ilişkiyle ilgili ifadeler yer almaktadır. “Her şey katılırcasına gülmeyi başlatabilir” der Kant, “Saçma bir şey olmalı (Bu nedenle ahlak, amacına ulaşamaz). Gülme, yıkılan bir umudun hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygudur.” (Morreall, 1997, s. 26). Schopenhauer, gülmeyi uyumsuzlukların aniden kavranmasıyla ilişkilendirir. “Her durumda gülmenin nedeni, bir kavramla, o kavram ilişkisi içinde düşünülen gerçek nesneler arasındaki uyumsuzluğun aniden algılanmasıdır ve gülmenin kendisi bu uyumsuzluktan başka bir şey değildir.” (Morreall, 1997, s. 28). Uyumsuzluk teorisinin bir diğer önemli temsilcisi James Beattie’dir. Gülmeyi temelde ikiye ayırır ve uyumsuzluğu duygusal gülme olarak

tanımlar. Morreall, Beattie'nin gülme ayrımıyla ilgili görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Beattie, “duygusal gülme” ve “hayvansal gülme” diye adlandırdığı iki gülme türü arasında ayrım yapar. İlki, “daima akla sunulmuş olan belli nesne ya da düşüncelerin sonucunda heyecan yaratan duygudan ya da duyumdan ürür... Gülmedeki duygusal gülme nedenlerini uyaran şey uyumsuzluktur; bu gülme, “aynı bütünde birleşmiş uyumsuz şeylerin görünüşünden yükselir görünür. Ya da daha uzun bir deyişle mizahi gülme nedeninin “karmaşık bir nesne ya da bütün içinde birleşmiş olan ve aklın da bunun farkına vardığı iki ya da daha fazla uyuşmaz, uygunsuz ya da bağdaşmaz kısımlar ya da koşullar olduğu söylenir.” (Morreall, 1997, s. 28-29).

Hayvansal gülme, zihinsel bir düzeyde oluşmaması sebebiyle uyumsuzlukla ilişkilendirilmemiştir. Uyumsuzluğun ancak zihinde kavranmasıyla gülme eylemi gerçekleşir. Uyumsuzluklara gülmeyi etkileyen en önemli unsur bireyselliktir. Uyumsuzlukla oluşturulmuş mizah bir kişiyi güldürüyorken başka bir kişi için anlam ifade etmeyebilir ve gülme eylemi gerçekleşmeyebilir. “Bizim uyumsuzluk algımız “başka daha büyük herhangi bir duygulanımla karşılaştığında” ortaya çıkan duygulanımı ki buna Beattie “coşkun duygulanım” der, gülmemize yol açmayacaktır.” (Morreall, 1997, s. 40). Uyumsuzlukları anlama düzeyimiz de gülme eyleminin oluşumunu etkilemektedir. Bir kişinin mizahı yapılan alanla ilgili terimlere yabancı olması, mizahı kavrayamamasına yol açacaktır. Doğal olarak burada uyumsuzluğun bireysellik yönü ortaya çıkmaktadır. Uyumsuzluk teorisinde anlatıcı faktörü de önemlidir.

“Bir duruma gülmek, o durumu gülünç kılan uyumsuzluklar hakkında esasen duyulması gereken kaygıları azaltmaktadır. Komik karakterin kendisi bizzat kaygı duyulması gereken uyumsuzluklara güldüğünde, seyirci de onun bu ironik tavrını benimsemekte ve birlikte gülmektedir. Komik karakterin ciddi olması, seyircinin duygusal anlamda karaktere eşlik etmesini önlediğinden gülmesini de zorlaştırmaktadır.” (Şentürk, 2016, s. 38).

Uyumsuzlukla ilgili görüş ileri süren bir diğer düşünür ise Theodor Lipps'tir. Lipps'in uyumsuzluk ve gülmeyle ilgili görüşlerini Şentürk şu şekilde aktarmaktadır:

“Lipps, komiği öznel, nesnel ve naif olmak üzere üç kategoride incelemektedir. Lipps'e göre nesnel komik, kişilerin özellikleri ve çalışmaları veya nesnelerin, hadiselerin özelliklerinin, o kişiler, nesneler ve hadiselerle, kısaca gerçeğe örtüşmemesi durumunda meydana gelmektedir. Öte yandan öznel komik ise, anlam taşıyıcılar olarak sözde ve eylemde gözlemlenen şakaların/nüktelerin hakikatle uyuşmaması ve mantıksal içeriğin kaybolması durumunda gerçekleşmektedir. Lipps'in naif olarak adlandırdığı komik ise, büyüklük küçüklük zıtlığı yerine, çocuksu bir ifadenin yetişkin birinin konuşmasında yer alması gibi, konum zıtlığının ifade edildiği durumlarda oluşmaktadır.” (Şentürk, 2016, s. 77).

Lipps'in uyumsuzluk ve gülme eylemine bir sınıflama getirdiği görülmektedir. Zıtlık ilkesinin gülme eylemini harekete geçireceği, işin boyutunun ise bireysellikle şekilleneceği belirtilmektedir. Fıkra metinlerinde görülen uyumsuzlukları detaylı bir inceleme yapabilmek adına; fıkra tiplerinin uyumsuz davranışları, fıkra tiplerinin uyumsuz kelime kullanımları ve fıkra metinlerinde mekânın uyumsuzluğu olarak alt başlıklara ayırabiliriz. Çalışmamızın inceleme bölümünde bahsi geçen hususlara Erzurum fıkralarından örnekler verilecektir. Fıkra türünde uyumsuzluklardan doğan mizahi unsurları detaylı incelemek hedeflenmiştir.

2.2.4.3. Rahatlama Teorisi

Gülme eyleminin biyolojik ve psikolojik yönüyle ilgilenen bir teoridir. Üstünlük kuramı gülmeyle ilgili olan duygularla, uyumsuzluk kuramı nesnelerle ve düşüncelerle ilgilenmektedir. Rahatlama teorisiyle, gülme eyleminin insan üzerinde olan psikolojik etkileri incelenmiştir. Teorinin öncüleri; Descartes, Lord Shaftesbury, Sigmund Freud ve Herbert Spencer'dir. Descartes, gülmeye sebep olan şakanın şok tesiri üzerinde durmaktadır. Temel olarak gülmenin ne olduğu ve neye güldüğü sorularından hareketle bu görüşe varılmıştır. Rahatlama teorisiyle ilgili açılımlarda bulunan bir diğer düşünür Shaftesbury'dir. Shaftesbury'nin (1727) görüşlerini Morreall şu şekilde aktarmaktadır:

“Rahatlama kuramına, en erken, Shaftesbury'nin 1711 yılında yayımlamış olduğu “The Freedom of Wit and Humor” [Nükte ve Mizahın Özgürlüğü] başlıklı makalesinde rastlıyoruz. “Açık yürekli insanların doğal ve rahat ruh halleri kısıtlandığında ya da denetim altına alındığında, içinde bulundukları sıkıntılı durumdan kurtulmak için başka hareket yolları arayacaktır; ister taşlamayla, öykünmeyle, ister soytarılıkla olsun, bu insanlar az ya da çok kendilerini gösterdikleri için bu durumdan hoşnut olup, üzerlerindeki baskılardan öç almış olacaklardır.” (Morreall, 1997, s. 32).

Kant, gülme eyleminin bedendeki iç güçleri dengelediğini düşünmektedir. Şentürk, Kant’ın rahatlama teorisiyle ilgili görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Kant, tasavvur oyunu olarak adlandırılabilir, aklın hak ettiği konumunu muhafaza edemediği gerilme ve rahatlama sürecinin bedende hayati güçlerin dengelenmesine yol açtığını düşünmektedir. Şaka ve nükte gibi gülmeye sebep olan unsurlar esasen eğlendirici düşünce oyunlarıdır. Fakat bu düşünce oyunları esnasında akıl beklediğini bulamamakta, beklentilerin boşa çıkmasıyla gerilim azalmakta ve bedene iç güçlerin dengesi hâkim olmaktadır.” (Şentürk, 2016, s. 51).

Toplumsal ve bireysel etkilerle bastırılan duyguların gülme eylemiyle dışa vurumu neticesinde rahatlama oluşmaktadır. Freud, gülmenin dışavurumunu ruhsal bir enerjiyle ilişkilendirmektedir. “Eğer daha önce özel ruhsal yolların yüklenmesinde kullanılmış bir ruhsal enerji kontenjanı, kullanılmaz hâle gelmişse, serbestçe deşarj olsun diye gülmenin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.” (Freud, 1998, s. 178). Freud, tüm gülmeler olmasa bile espri olayındaki gülmenin haz verici olduğunu vurgulamaktadır. Deşarj sonucunda haz duygusu oluşmaktadır. Gülmenin psikolojik yönüne değinen bir diğer kişi Spencer’dir. Spencer “On The Physiology of Laughter” (1911) eserinde insanın duygu birikimlerini sinir enerjisi olarak düşünmektedir. Morreall, Spencer’in görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Spencer, o denemesinde, duygularımızın en azından sinir sistemimiz içinde sinir enerjisi şeklini aldığını ve sinir enerjisi ile devimsel sinir sistemi arasında yakın bir bağlantı olduğunu söylüyor. “Sinir enerjisi” der Spencer, daima kassal hareket ile ifade edilmeye yatkındır ve belli bir yoğunluğa ulaştığında, daima kassal hareket olarak ortaya çıkar. Kural şudur: Belli bir

yoğunluğa ulaşan duygular genellikle kendilerini bedensel hareketlerle gösterirler.” (Morreall, 1997, s. 36-37).

Gülme sırasında oluşan kassal hareketler, yüzdeki kasılmalar ve el-kol hareketleri, sinir enerjisinin boşalma hâlidirler. Enerji boşalması sonucunda rahatlama ve haz duygusu oluşmaktadır.

2.2.4.4. Yeni Bir Teori

John Morreall, “Gülmeyi Ciddiye Almak” adlı eserinde; üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama teorilerinden bahsetmektedir. Teorilerin düşünürlerinin görüşlerine yer vererek kendi görüşleriyle çıkarımlara varmaktadır. Yaptığı çıkarımlardan hareketle, teorilerin bütünüyle gülmeyi karşılamasında işlevsiz kalacağını iletmektedir. “Yeni Bir Kuram” başlığı altında, gülme eylemini tam anlamıyla kapsayacak şekilde teori ortaya atmıştır. Aniden ortaya çıkan gülmeleri temel alarak değişimlerin yaşandığını bildirmekte ve bu değişimleri içerecek bir kavramın gerekliliğinden bahsetmektedir. “Gülme aslında değişimin neden olduğu duyguların sinirsel bir eylemle dile getirilmesidir. Bu duygunun kendisini “eğlenti” ya da “şenlik” diye adlandırabiliriz.” (Morreall, 1997, s. 60). Morreall, kavramsal ve terimsel olarak geneli kapsayacak bir sözcüğün bulunmadığını düşünmektedir. Morreall bu duruma örneklem olarak “mizahı olamayan gülme” bağlamında çocukların gülmesinin duyumsal uyarıcılar içerdiğini ve nesnelerin anlaşılmasını içermediğini verir. Bebeklerin gülme eylemleri üstünlük ve rahatlama teorileriyle açılanacak türde değildir. Bir nebze uyumsuzluk teorisiyle açıklanabilir. Ancak burada bulunan uyumsuzluk, aslında nesnelerin veya kişilerin yoksunluğuyla ilişkilidir. Kavramsal olarak yine bebeklerin gülmelerini karşılamaz. Uyarıcı, bebeklerin gıdıklanmasında da ani tepkilerle gülme eylemini gerçekleştirir. Dokunuşlar bir süre sonra rahatsızlık verici olacaktır. Dokunuş eğer doğru zamanda yapılırsa ve ses ile iletişim kurulursa, duyumsal değişim hoş bir değişim olur ve gülme bebeğin memnuniyetiyle ortaya çıkar. Morreall bebek örnekleminden sonra, insanların yalnızca yabancı olarak algıladıkları şeylerin komik olmadığını ve ilkelerin yeni öğrenimlerde karşılaştıkları durumlarda da güldüklerini bildirmektedir. Bu durumu yine kavramsal olarak diğer teorilerle açıklamanın güçlüğüne vurgulamaktadır.

Morreall’e göre duygusal değişimler de gülmeye sonuçlanmaktadır. Korkunun ardından gelen gülme eylemi, duygusal değişime işarettir. Korkunun yaşattığı gerginlik,

güvenliğin verdiği rahatlama ile sonuçlanır. Bu rahatlama ise gülmeye sebep olur. Gülme eylemi utanma eyleminin ardından gelen bir ifadeyle de oluşmaktadır. Aynı şekilde diğer mizah teorileriyle açıklanamayan gülme eylemlerine başka bir örnek olarak “nitrik asit solunumuyla gülme” eylemini vermektedir. Gülme, doğrudan değil, psikolojik ve sinirsel olarak gerçekleşmektedir. Mizahi bir durum söz konusu değildir. Morreall verdiği tüm örneklerden sonra gülme eylemini şu şekilde tanımlamaktadır; “gülme, yalnızca memnun olmanın doğal ifadesi değil istekli bir kontrolle, bilinçaltı başa çıkma mekanizmasının kontrolü altında, memnun edici bir şey olmadan da ortaya çıkabilen bir şeydir.” (Morreall, 1997, s. 86). Gülmeyi ise ikiye ayırmaktadır. Bunlar; “mizahi olmayan gülme” ve “kavrayışsal değişimlerle ortaya çıkan gülme”dir. Sonuç olarak Morreall’in teorisi, eğlenmenin davranışlarla dile getirilmesini anlayabilme ve anlamlandırabilme üzerine kurulmuştur.

3. BÖLÜM

FIKRA TÜRÜYLE İLGİLİ UMUMİ BİLGİLER

Bu bölümde fıkra türü üzerine yapılan çalışmalardan, fıkra türüyle ilgili umumi bilgilerden, fıkra türünün diğer edebi türlerle olan ilişkisinden ve Erzurum fıkra tiplerinden bahsedilecektir.

3.1. FIKRA TÜRÜ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Fıkra türü üzerine yapılan çalışmaları alan içi ve alan dışı çalışmalar olarak ele aldık. Ulusal tez merkezinin veri tabanında yapmış olduğumuz literatür taramasından hareketle, yüksek lisans ve doktora çalışmalarını başlıklar hâlinde değerlendirdik. Yayın hakları sebebiyle ulaşamadığımız çalışmaların ise adlarını vermekle yetindik. Fıkra türüyle ilgili bilimsel çalışmalar başlığında, yaygın olarak bilinen kitaplar, tebliğler ve makaleler incelenmiştir.

3.1.1. Alan İçi Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

3.1.1.1. Yüksek Lisans Tezleri

- Emin Ulu (1990). Tokat çevresinde cin fıkraları ve masalları. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde cin, gelenek ve din üçlemesi arasındaki bağ incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde cin olgusunun fıkralara konu edilmesi ele alınmıştır. Cinlere bakış tarzı, cinlerle ilişki kurma ve cin fıkralarının kaynaklarına değinilmiştir. Üçüncü bölüm Tokat'ta anlatılan cin fıkraları ve cinlerle ilgili inanışlar üzerinedir. Bu bölümde inanmalar, sağaltmalar ve cinlerin dinle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Çalışmanın dördüncü bölümü cin fıkralarının ve masallarının incelemesi üzerinedir. Fıkralar ve masallar muhteva açısından incelenmiştir. Beşinci bölüm fıkraların ve masalların genel özellikleri üzerinedir. Altıncı bölümde ise metinler verilmiştir.

- Yakup Topal (1999). Mahallî Trabzon fıkraları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde fıkra ve gülme üzerine genel tanımlar verilmiştir. İkinci bölümde fıkra üzerine yapılan tanım ve tasnif çalışmalarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde fıkranın Türk tarihindeki yeri üzerinde durulmuştur. Osmanlı döneminden cumhuriyete kadar olan edebî eserlere değinilmiştir. Dördüncü bölümde fıkranın diğer türlerle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde karşılaştırmalar yapılarak farklılıklara ve ortak yönlerle değinilmiştir. Beşinci bölümde fıkra tipleri verilmiştir. Fıkra tiplerinin gerçek kişiliklerine değinilmiş ve konu oldukları fıkralardan bazı örneklerle verilen bilgiler desteklenmiştir. Altıncı bölümde ise fıkra metinleri verilmiştir.

- Şamuhmet Emedov (2004). Türkmen fıkra tipleri üzerine bir araştırma. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dursun Yıldırım'ın fıkra üzerine yapmış olduğu çalışma temel alınarak Türkmen fıkra tipleri incelenmiştir. Giriş kısmı dört bölüme ayrılmış olup birinci bölümde Türkmenistan'la ilgili bilgiler verilmiştir. Giriş kısmının ikinci bölümü fıkranın diğer sözlü anlatım türleriyle ilişkisi üzerinedir. Üçüncü bölüm Türkmenistan fıkraları üzerine yapılan çalışmalarla ilgilidir. Dördüncü bölüm ise araştırmanın amacını ve yöntemini içermektedir. Asıl çalışma ise dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Dursun Yıldırım'ın fıkra tipleri üzerine yapmış olduğu tasnif çalışması temel alınarak Türkmen fıkra tipleri verilmiştir. Fıkra tiplerinin tarihsel kimliklerinden ve özelliklerinden bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü kısa olmakla beraber, fıkraların anlatıcı ve dinleyiciyle olan ilişkisi incelenmiştir. Üçüncü bölümde fıkralar tahlil edilmiştir. Dördüncü bölüm Türkmen fıkralarının mizah teorileri bağlamında değerlendirilmesi üzerinedir.

- Duygu Günkızıl (2005). Bölge ve yörelerle ilgili fıkra tipleri üzerinde bir araştırma (Rusya'da Çukotya, Azerbaycan'daki Şeki ve Nehrem, Türkiye'de Karadeniz bölgesi fıkraları örnekleri). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm gülmenin kökeni, meydana gelişi ve mizah çeşitleri üzerinedir. İkinci bölümde mizah teorileri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Çukça fıkraları mizah teorileri bağlamında incelenmiştir. Mizah teorileri, fıkralardan örneklerle desteklenmiştir. Dördüncü bölümde fıkraların

sınıflandırması yapılmıştır. Ancak kapsamlı bir sınıflandırma değildir. Karadeniz ve Çukotka Bölgesi fıkraları karşılaştırılıp ortak kalıplar üzerinde durulmuştur. Çalışmada Şeki ve Nehrem fıkraları üzerinde fazla durulmamıştır. Çalışmanın sonuna metinler eklenmiştir.

- Birsen Akpınar (2007). Sivas fıkraları (yapı, işlev, bağlam). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Sivas'ın ekonomik, kültürel ve sosyal yapısıyla ilgilidir. İkinci bölümde fıkralarda yer alan nükte kavramı üzerinde durulmuştur. Fıkraların konu ve olay örgüsü incelendikten sonra fıkra türünün diğer sözlü ürünlerle olan ilişkisinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde fıkraların sınıflandırılmasıyla ilgili bilgiler verilmiş, alan araştırmasından elde edilen verilerden hareketle bir sınıflandırma yapılmıştır. Sınıflandırmalar hem konu hem de biçime göre yapılarak genel geçer yargılara ulaşmak hedeflenmiştir. Dördüncü bölüm anlatmaya dayalı metinlerin işlevleri üzerinedir. William Bascom'un işlevsel boyuttaki görüşleri desteklenmiş ve eklemeler de yapılarak fıkra metinlerine uyarlanmıştır. Beşinci bölüm fıkraların yöreselliği üzerinedir. Altıncı bölümde performans teorisi temel alınmış ve fıkra metinleri incelenmiştir. Yedinci bölümde fıkra metinleri verilmiştir. Sekizinci bölümde fıkralar üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Fıkraların teknoloji çerçevesinde elektronik kaynaklara yansımaları üzerinde durulmuştur.

- Nurdan Kılınç (2010). Antalya yöresi Yörük fıkraları üzerine bir araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmanın giriş bölümünde Antalya hakkında genel bilgiler verilmiştir. Fıkra tanımları ve tasnifleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde tezin konusu olan Yörüklerle ilgili bilgiler verilmiştir. Verilen bilgiler resimlerle desteklenmiştir. İkinci bölümde Yörük fıkralarının tahlili yapılmıştır. Fıkralar mekân, zaman ve kişi kadrosuna göre incelenmiştir. İncelemeler tespit niteliğinde kalmıştır. Üçüncü bölümde ise metinler verilmiştir.

- Erol Civelekoğlu (2010). Senirkent fıkraları üzerine bir araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmanın giriş bölümünde Senirkent'le ilgili bilgiler verilmiş ve fıkra türü üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Senirkent fıkralarının yapısı, konusu ve üslubu incelenmiştir. İkinci bölümde tasnif çalışması yapılmıştır. Üçüncü bölümde tahlil

çalışması, dördüncü bölümde Senirkent fıkralarında yer alan tipler, beşinci bölümde metinler verilmiştir.

- Uğur Başaran (2011). Ahmet Şükrü Esen defterlerinde anonim Türk halk edebiyatı ürünleri (atasözü-beddua-bilmece-deyim-dua-tekerleme-fıkra) (inceleme-metinler). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma Ahmet Şükrü Esen'in anonim Türk halk edebiyatı ürünleri üzerinedir. Çalışmamızın sınırlılığı olan fıkra metnlerinin bahsi geçen kaynakta bulunması sebebiyle bu çalışmayı da incelemelerimize dâhil ettik. Çalışmanın üçüncü bölümünde ve sonuç bölümünde fıkralar incelenmiştir. Ayrıca sonuç bölümünde fıkra metinleri de verilmiştir.

- Ferhat Özmen (2012). Mizah dili bağlamında polis konulu fıkralar. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmanın giriş bölümünde fıkranın mizah ve gülmeye olan ilişkisi incelenmiştir. Fıkranın tanım, tasnif ve fonksiyonları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın diğer bölümlerinde polis konulu fıkralar dil ve iletişim bağlamında değerlendirilmiştir.

- Mustafa Usta (2015). Nasreddin Hoca tipi ve fıkralarının oluşumunun bağlam merkezli halk bilim yöntemleri açısından incelenmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmanın giriş bölümünde, halkbilimi inceleme yöntemleri üzerinde durulmuştur. Mizah türü, fıkraların oluşumu, yapısı ve fıkra tipleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Nasreddin Hoca fıkraları üzerine yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde Nasreddin Hoca fıkraları tip, oluşum ve muhteva bakımından ele alınmıştır.

- Zeynep İrem Deger (2015). Mersin fıkralarının bağlam merkezli halk bilimi kuramları açısından incelenmesi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mersin ilinin coğrafi, tarihi, kültürel ve ekonomik yapısı incelenmiştir. İkinci bölümde metin merkezli ve bağlam merkezli halkbilimi kuramları tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde fıkra hakkında genel geçer bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde; alan araştırmasından elde edilen fıkra metinleri, tiplere göre tasnif edilmiştir. Beşinci bölümde elde edilen veriler performans teorisine göre incelenmiştir. Altıncı bölümde işlevsel teori bağlamında inceleme yapılmıştır. Yedinci bölümde alan araştırmasından elde edilen fıkra metinleri verilmiştir.

- Mirza Polat (2017). Gagauz fıkraları ve fıkra tipleri, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Gagauzlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Dil ve edebiyat, Gagauz adı üzerine düşünceler ve yakın tarih üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde fıkra türüyle ilgili genel geçer ifadeler verilmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Bölümün sonunda ise Gagauz fıkraları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde fıkraların konu bakımından incelenmesi ve mizahta üstünlük kuramı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın dördüncü bölümünde fıkra metinleri verilmiştir.

- A. Leyla Ekim Okcu (2017). Nasreddin Hoca fıkralarının zaman kavramı açısından incelenmesi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmanın birinci bölümünde fıkra konusuyla ilgili genel geçer bilgilere yer verilmiştir. Araştırmanın sınırlılığı olan zaman kavramı hakkında bilgiler verilmiş ve bilimsel çalışmalarda yer alan zaman tasnifleri incelenmiştir. İkinci bölümde Nasreddin Hoca'nın hayatı, kişiliği ve fıkraları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde fıkralar zaman tasniflerine göre incelenmiştir. Dördüncü bölümde Nasreddin Hoca ve Timur ilişkisi, beşinci bölümde fıkraların senkronik ve diyakronik incelemesi verilmiştir.

- Nigar Dilşat Kanat (2017). Mizah teorileri bağlamında Bektaşî fıkraları. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde mizah kavramının doğu ve batı kültürleri içerisindeki yeri verilmiştir. Kelime karşılıkları ve mizahi unsurlar üzerinde durulmuştur. Modern dünyada mizah ve gülme kavramı işlenmiştir. Fıkra türü konu ve yapı bakımından ele alınmıştır. Genel geçer bilgiler verilmiş, fıkra türünün yapı, konu ve işlevi üzerinde yoğun bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmanın evreni olan Bektaşî fıkraları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde Bektaşî fıkraları mizah teorileri bağlamında incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise mizah yaratma yöntemleri verilmiştir.

- Recebiye İşçi Karabatak (2017). Özbekçe Nasreddin Hoca fıkralarının söz dizimi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma “Kadimiy Afandi Latifaları” adlı eserde yer alan 87 fıkra üzerine yapılmıştır. Fıkra metinleri dilbilimsel açıdan ele alınmıştır.

- Aybala Dikbaş (2018). Elazığ fıkraları ve fıkra tipleri (bağlam merkezli bir inceleme). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin sınırlılığı olan Elazığ iliyle ilgili bilgiler verilmiştir. Fıkra türü ve çalışmanın yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde işlev açısından Elazığ fıkraları incelenmiştir. Elazığ'da derlenmiş olan fıkralar, çalışmanın diğer bölümlerinde işlev ve icra bağlamında ele alınmıştır.

- Eşref Buran (2018). Mela, wekî tîpekî pêkenokên Kurdî. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma Kürt fıkralarında yer alan Mela tiplmesi üzerine yapılmıştır. Yayımlanmış kaynaklar temel alınarak hoca/imam tiplmesi incelenmiştir.

- Aykut Yaşar Kotancı (2018). Azerbaycan'ın Şeki bölgesi fıkraları (inceleme-metin). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmanın sınırlılığı Azerbaycan'ın Şeki bölgesidir. Giriş bölümünde fıkra türüyle ilgili bilgiler verilmiş ve mizah teorileri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde tip açısından fıkralar ele alınmıştır. İkinci bölümde fıkralar, konuları bakımından incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü fıkraların yapısı üzerinedir. Son bölümde ise fıkra metinleri verilmiştir.

- Obada Jubraeil (2019). Cuha El-Arabi ve fıkraları üzerine bir inceleme. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmanın sınırlılığı, Arap kültüründe yer alan fıkra tipi Cuha El-Arabi üzerinedir. Fıkra türü hakkında genel bilgiler verilmiş ve fıkra tipi Cuha El-Arabi'nin hayatı aktarılmıştır. Fıkra metinleri Türkçeye çevrilerek sosyal ve siyasi açıdan ele alınmıştır.

- Özlem Kılınç (2021). Başkurt fıkraları üzerine bir araştırma. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmada fıkra türü üzerine genel geçer bilgilere değinilmiştir. Başkurt fıkralarının transkripsiyonu yapılmıştır. Başkurt fıkralarında yer alan şahıs kadrosu incelenmiştir.

- Zeliha Sararmaz (2021). Anadolu sahası Türk fıkralarında stereotipler. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmada fıkra türüyle ilgili genel bilgilere değinilmiş, fıkranın işlevi ve fıkra tipleri üzerinde durulmuştur. Stereotip kavramıyla ilgili kuramsal çerçeve ele alınmıştır. Türk fıkralarında yer alan stereotipler incelenmiştir.

- Semanur Altınay (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde fıkraların önemi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmanın kuramsal çerçevesinde; kültür ve dil olgusu, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, disiplinlerarasılık ve mizah kavramı verilmiştir. Farklı seviyelerdeki çalışma ve ders kitaplarında yer alan fıkraların dil öğretimindeki önemi incelenmiştir. Kullanım sonuçları ve kullanılabilirlik ölçütü değerlendirilmiştir.

3.1.1.2. Doktora Tezleri

- İbrahim Altunel (1990). Anadolu mahallî fıkra tipleri üzerinde bir araştırma (inceleme ve metinler). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde fıkra türü hakkında umumî bilgilere yer verilmiştir. Fıkraların şekil ve muhtevası üzerine çalışma yapmış kişilerin görüşlerine yer verilmiştir. Fıkraların fonksiyonları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde mahallî fıkra tipleri verilmiştir. 71 il alfabetik olarak sıralanmış ve illerin fıkra tipleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise derleme faaliyetlerinden elde edilen veriler sunulmuştur.

- Aziz Kılınç (2001). Yakaafşar kasabası anlatı türleri üzerine bir inceleme (hikâye, masal, fıkra). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmanın sınırlılığı Isparta'nın Aksu ilçesine bağlı Yakaafşar kasabasıdır. Çalışmanın giriş bölümü üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm, bölgenin genel bilgileri üzerinedir. İkinci bölümde bölgeyle ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilmektedir. Üçüncü bölüm çalışmanın kapsamı ve amacı üzerinedir. Asıl bölümler ise üçe ayrılmış olup hikâye, masal ve fıkra olarak sınıflandırılmıştır. İncelememizin konusu olan fıkralar üçüncü bölümde yer almıştır. Fıkralar üzerine genel geçer bilgiler verilmiştir. Bölgenin fıkra tipleri üzerinde durulmuştur. Mizah teorileriyle ilgili bilgiler verilmiş ve verilen bilgiler bölge fıkralarından örneklerle desteklenmiştir.

- Zülfikar Bayraktar (2010). Mizah teorileri ve mizah teorilerine göre Nasreddin Hoca fıkralarının tahlili. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde gülme ve mizah kavramlarının incelenmesi yapılmıştır. Mizah yaratma yöntemleri ve mizah çeşitleri üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Nasreddin Hoca fıkraları üzerine yapılmış yurt içi ve yurt dışı çalışmalar bulunmaktadır. İkinci bölüm Nasreddin Hoca fıkralarının mizah

teorilerine göre incelenmesi üzerinedir. Üçüncü bölümde Nasreddin Hoca fıkralarında mizah yaratma yöntemleri bulunmaktadır. Ayrıca Fowler'ın mizah çizelgesine göre Nasreddin Hoca fıkraları tahlil edilmiştir. Çalışmanın fıkra metinleri üzerine yapılmış çalışmalar arasında daha kapsamlı olduğu görülmektedir.

- Erhan Solmaz (2016). Özbek mizahında Nasreddin Hoca tipi ve fıkraları. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma on dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde fıkra ve mizah hakkında genel bilgiler verilmiş, fıkra üzerine yapılan çalışmalar sıralanmıştır. Birinci bölümde Özbek Efendi fıkraları içerik açısından incelenmiştir. İkinci bölümde tarihi kişiler ve olaylar bağlamında, üçüncü bölümde işlevsel bağlamda, dördüncü bölümde tarihi yeniden kurma metodu bağlamında, beşinci bölümde şahıs kadrosu bağlamında, altıncı bölümde zaman bağlamında, yedinci bölümde mekân bağlamında ve sekizinci bölümde fıkralarda geçen hayvanlar bağlamında bir inceleme yapılmıştır. Dokuzuncu bölümde ulaşım araçları bağlamında, onuncu bölümde aile kurumu bağlamında, on birinci bölümde formel ifadeler bağlamında inceleme yapılmıştır. Fıkralar on ikinci bölümde yapıları bakımından ele alınmıştır. Çalışmanın genel olarak içerik üzerine olduğu görülmektedir. On üçüncü bölümde gülme ve mizah teorileri bağlamında bir inceleme yapılmıştır. On dördüncü bölüm karşılaştırma bölümü olarak ayrılmış, Özbek Efendi ve Nasreddin Hoca ilişkisi üzerinde durulmuştur.

- Gülşah Yılmaz (2019). Gülme kuramları bağlamında Kazan Tatar fıkraları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma, Tatar Halık İcatı serisinin Mâzâklâr cildinde yer alan 939 fıkradan hareketle hazırlanmıştır. Fıkra metinleri Türkiye Türkçesine aktararak gülme kuramları, işlevsel bağlam ve yapısal bağlam açısından incelenmiştir. Çalışmanın sonuna deyimler sözlüğü de eklenmiştir.

- Esra Tarhan (2020). Adana'da anlatılan fıkraların mizah teorileri, bağlam, işlev ve yapı açısından incelenmesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmanın giriş bölümünde Adana ilinin sosyal, kültürel ve beşeri yapısı verilmiştir. Araştırmanın amaç ve yönteminden bahsedilerek kuramsal çerçeve hakkında genel bilgilere değinilmiştir. İkinci bölümde fıkra metinlerinin dil, üslup ve içeriği incelenmiştir. Üçüncü bölümde Adana fıkralarında yer alan fıkra tipleri ve fıkraların içeriği ele alınmıştır. Dördüncü ve beşinci bölümlerde, icra ve işlev bağlamında bir

inceleme yapılmıştır. Çalışmanın altıncı bölümünde ise mizah teorileri bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır.

3.1.2. Alan Dışı Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

3.1.2.1. Yüksek Lisans Tezleri

- Selman Çiçekler (2006). Anadil (Türkçe) öğretiminde fıkra metnlerinin kullanılması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dil ve eğitim üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde çocuk edebiyatı ve edebiyatta bulunması gereken niteliklerden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde fıkranın tanımı, tasnifi ve tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur. Fıkranın eğitimdeki fonksiyonuna değinilmiş ve eğitimdeki kazanımlarından bahsedilmiştir. Fıkranın eğitim aracı olarak kullanımında görsel ve işitsel uygulamalardaki kazanımlar üzerinde durulmuştur.

- Selman Karakaya (2007). Nasreddin Hoca fıkralarının eğitim değeri ve fıkraların benlik durumuna göre değerlendirilmesi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın amacından ve kapsamından bahsedilmiştir. İkinci bölümde Nasreddin Hoca fıkraları üzerine yapılan çalışmalar, fıkraların eğitimdeki rolü, fıkraların kültürel değeri, Nasreddin Hoca'nın kişiliği ve fıkralarının muhteva özellikleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm empati yapma ve fıkralarda benlik durumu üzerinedir. Dördüncü bölümde ise araştırma yönteminin ana hatları verilmiştir.

- Hakan Dedebağı (2007). Nasreddin Hoca fıkralarının eğitim yönünden değerlendirilmesi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Nasreddin Hoca'nın kişiliği, eğitici rolü ve yaşadığı ortam ele alınmıştır. İkinci bölüm fıkraların yapısı ve yorumlanması üzerinedir. Üçüncü bölümde ise fıkralar eğitim açısından değerlendirilmiş ve kazanımlardan bahsedilmiştir.

- Gönül Özdoğru (2008). Teaching vocabulary through using audio jokes to pre-intermediate level preparatory class students at selcuk university. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Yabancı Diller Yüksek Okulu öğrencilerinin İngilizce seviyeleri üzerine yapılmıştır. Fıkraların kelime tanıma ve öğretme rolü üzerinde durulmuştur.

- Ayşe Tuğba Yalçın (2009). Teaching vocabulary through anecdotes. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın amaç ve kapsamından bahsedilmiştir. İkinci bölümde teorik bilgiler ve kelime öğretim teknikleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm araç ve veri toplama üzerinedir. Dördüncü bölümde veri analizi verilmiştir. Fıkraların kelime öğretimindeki yeri ve kazanımları kaydedilmiştir.

- Ayşe Balaman (2010). Animated critical theory: Nasrettin Hoca anecdotes as an animation of theories of Marx, Foucault and Simmel / Eleştiri kuramı canlandırması: Marx, Foucault ve Simmel'e ait kuramların canlandırması olarak Nasrettin Hoca fıkraları. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eleştiri kuramı ve fıkralar üzerine genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Nasreddin Hoca fıkralarının yapısı üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Kültür eleştirisi ve fıkralar ele alınmıştır. Sosyal etkileşimin parçaları, fıkralardaki yeri ve eleştirel faaliyetler incelenmiştir. Dördüncü bölüm sonuç kısmına ayrılmış ve çalışmada elde edilen bulgular verilmiştir.

- Tuğba Demirtaş (2012). Değerler eğitiminde edebi ürünlerden yararlanma: Nasreddin Hoca fıkraları. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çalışmanın ikinci bölümünde fikranın tanımı, tasnifi ve konusu üzerinde durulmuştur. Tip, şahıs, zaman ve mekân unsurlarından da bahsedilmiştir. Nasreddin Hoca fıkraları değerler eğitimi bağlamında incelenmiştir.

- Zümrüt Aysun Caba (2013). Nasreddin Hoca fıkralarının mantıksal açıdan incelenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmada Nasreddin Hoca fıkraları mantıksal bağlamda ele alınmıştır. Mantıksal yanlışlardan, yanlış düşme nedenleri ve yanlışlardan korunma yöntemleri temel alınarak fıkralar incelenmiştir. Sonuç bölümünde fıkralar, mantık temelinde sınıflandırılmıştır.

- Deniz Çobanoğlu (2014). 6. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan Nasreddin Hoca fıkralarının eleştirel okuma yöntemi ile işlenmesi ve fıkralardaki insan karakterine ait özelliklerin öğretilmesi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çalışmanın birinci bölümünde giriş ve araştırmanın kapsamı bulunmaktadır. İkinci bölümde kuramsal çerçeve ele alınmıştır. Eleştirel okuma, eleştirel okuma stratejileri, eleştirel okumanın temel kavramları ve önemi verilmiştir. Fıkranın genel geçer tanım ve tasniflerinden bahsedilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde yöntem, dördüncü bölümünde ise bulgular bulunmaktadır. 6. Sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan fıkraların insan karakterleri kazanımındaki rolü verilmiştir. Çalışmanın son bölümü tartışma ve önerilere ayrılmıştır.

- Sefakat Gevenç (2014). Sosyal bilgiler öğretiminde fıkraların kullanımı. Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çalışmanın sınırlılığı 2012-2013 eğitim öğretim yılında Ağrı'nın Tutak ilçesindeki Gazi Ortaokulu 7. sınıf öğrencileri olarak belirlenmiştir. Öğrenciler iki gruba ayrılmış ve fıkraların sosyal bilgiler öğretimindeki yeri incelenmiştir. İncelemenin sonunda öğrencilere başarı testi uygulanmıştır. Alt problemler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Çalışmanın giriş bölümü problem cümlesi üzerinedir. İkinci bölümde kuramsal çerçeve ele alınmış, sosyal bilgiler öğretiminde kullanılabilecek öğretim yöntemlerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde fıkra türü ele alınmış ve genel geçer bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde yöntem, beşinci bölümde bulgular, altıncı bölümde sonuç ele alınmıştır.

- Gürbüz Çalışkan (2014). Nasreddin Hoca fıkralarında çocuk gerçekliği. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çalışmanın evreni, Pertev Naili Boratav'ın Nasreddin Hoca adlı yapıtında yer alan 594 fıkra üzerinedir. Örneklem olarak 95 fıkra ele alınmıştır. Fıkralarda yer alan çocuk gerçekliği incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde problem ve amaç yer almaktadır. İkinci bölümde kuramsal çerçeve ele alınmış, çocuk edebiyatı ve çocuk gerçekliği üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise bulgular ve değerlendirmeler bulunmaktadır.

- Filiz Gökçe Zengin (2016). Karadeniz fıkralarına toplumsal cinsiyet açısından yaklaşım. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Karadeniz fıkralarında kadınsı özellikler, ikinci bölümde Karadeniz fıkralarında erkeksi özellikler verilmiştir. Fıkralar üçüncü bölümde mekân bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde fıkralarda toplumsal cinsiyet rolleri ve meslekler ele alınmıştır.

- Nurşen Yıldırım (2018). İncili Çavuş fıkralarında eğitici değerler. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çalışmanın kavramsal çerçevesinde araştırmanın problemi olan eğitici değerlere, fıkra türü hakkında genel bilgilere ve İncili Çavuş'un kimliğine değinilmiştir. Çalışmanın devamında İncili Çavuş fıkralarında eğitici değerler incelenmiştir.

- Gizem Tıgılı (2019). Nasreddin Hoca fıkralarına felsefi bir sorgulama. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmada Nasreddin Hoca fıkraları İngilizceye çevrilmiş ve fıkra metinleri felsefe açısından ele alınmıştır.

- Elif Turgut Yeşilyurt (2019). Yabancılar Türkçe öğretiminde kültür aktarımında Nasreddin Hoca fıkralarının b2 seviyesinde değerlendirilmesi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmada Nasreddin Hoca fıkralarının yabancı dil öğretimindeki kullanımı incelenmiştir. Fıkralar, Yıldız Teknik Üniversitesi TÖMER öğrencilerine verilmiş ve kültürel değerlerin dil açısından öğrenilebilirliği tespit edilmiştir. Fıkraların kültürel değerler aktarımına kaynak olabileceği sonucuna varılmıştır.

- Mine Taner Duman (2019). Değerler eğitimi ve söz varlığı açısından Bektaşî fıkraları. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Bektaşî fıkraları, söz varlığı ve değerler eğitimi açısından incelenmiştir. Fıkraların söz varlığı ve değerler aktarımındaki kullanılabilirliği tespit edilmiştir. İncelenen fıkra metinlerinin söz varlığı açısından kök değerler ile uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır.

- Ayşe Tuğçe Özet (2019). Nasreddin Hoca fıkralarının yabancılar Türkçe öğretiminde okuma metni olarak düzenlenmesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çalışmada seçilmiş olan Nasreddin Hoca fıkraları, farklı dil seviye gruplarına göre düzenlenmiş ve dil öğrenimindeki kullanılabilirliği incelenmiştir. Öğrencilerin dil öğrenimindeki kazanımları çerçevesinde fıkra metinleri düzenlenmiştir.

- İbrahim Çelik (2019). Bilişsel dilbilim çerçevesinde dilsel tersinleme: Nasreddin Hoca fıkraları üzerine bir inceleme. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmada Nasreddin Hoca fıkraları, Dilsel Tersinleme Yordamı metodu kullanılarak incelenmiş ve dilsel tersinlemenin kullanım nedenleri ele alınmıştır.

- Kaan Taş (2021). Anekdote ve fıkra edebi türlerinin yabancı dili geliştirme yöntemi ile öğretimi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmada yabancı dili geliştirme yönteminin tespiti amacıyla iki gruba ayrılan öğrenciler üzerinden bir inceleme yapılmıştır. Kontrol ve deney grubu olarak ayrılan iki gruba fıkra metinleri verilmiştir. Kolay ve kalıcı öğrenimin hangi yöntemlerle oluşabileceği incelenmiştir. Araştırmanın sonunda her iki gruba ön ve son test uygulanmış ve veriler karşılaştırılmıştır. Araştırmanın dili ise Almancadır.

- Yunus Kınalı (2021). Nasreddin Hoca ve Till Eulenspiegel fıkralarında kültürlerarası iletişim olgusu üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışma karşılaştırmalı dilbilim bağlamında hazırlanmıştır. Nasreddin Hoca ve Till Eulenspiegel, kültürel taşıyıcılık ve toplumsal değerlerin aktarımı açısından ele alınarak karşılaştırılmıştır. İki halk kahramanının hangi değerleri taşıdığı tespit edilmiştir.

3.1.2.2. Doktora Tezleri

- Burcu Yaman (2020). Yuri Lotman'ın kültür göstergebilimi bakış açısından Nasreddin Hoca fıkralarının İngilizce çevirilerinde kültürel aktarım sorunsalı. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışmada Nasreddin Hoca fıkralarının İngilizceye çevirisinde oluşan sorunlar ve kültürel aktarım problemleri incelenmiştir. 74 fıkra örneği üzerinden Lotman'ın kavramları ve mizah kavramları bağlamında kültürel değerlerin aktarımına çözümler aranmıştır. Çeviri yapan araştırmacıların kaçındığı problemler ve soyut kültürel değerlerin çeviri sırasındaki anlamsal uyumsuzlukları ele alınmıştır.

3.1.3. Telif Hakkı Sebebiyle İncelenemeyen Yüksek Lisans ve Doktora Çalışmaları

3.1.3.1. Alan İçi Yüksek Lisans Tezleri

- Fatma Sağlam (1998). Ostfrizya fıkraları ile Karadeniz fıkralarının karşılaştırılması. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jannet Meyermanova (2001). Kazak fıkraları ve fıkra tipleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İkrami Hangün (2002). Elazığ fıkraları (inceleme-metin). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nurzina Çonoeva (2007). Merkezi Asya haklarının folklorunda Nasreddin Hoca'nın ortaya çıkışı ve hakkındaki fıkralar. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3.1.3.2. Alan İçi Doktora Tezleri

- Dursun Yıldırım (1974). Türk edebiyatında Bektaşî tipine bağlı fıkralar. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Nükhet Tör (1992). Türkçe ve Rumca olarak söylenen Nasreddin Hoca fıkraları üzerine bir inceleme-metin I-II (2 cilt). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fayzulla Rahmankulov (1998). Türkmenistan'da Nasreddin Hoca fıkraları. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökhan Tarıman Cenikoğlu (1998). Nasreddin Hoca fıkralarında insan kadrosu. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cengiz Gökşen (2002). Temel fıkraları üzerine bir araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3.1.3.3. Alan Dışı Yüksek Lisans Tezleri

- Filiz İyigün (1989). Nasrettin Hoca fıkralarının müzikal animasyona uyarlanması ve Nasrettin Hoca'nın müzikal animasyon aracılığı ile tanıtımı. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tuncer Yıldırım (1996). İllüstrasyon ve illüstrasyonla Karadeniz fıkraları. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahar Savumlu (2000). "Taşra fıkraları" dramaturgi ve reji çalışması / "Provincial anecdote" dramaturgy and direction study. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hakan Ülper (2002). Nasreddin Hoca fıkralarının dil üslup ve eğitim yönünden incelenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demirhan Yılmaz (2004). Tarihi fıkraların tarih öğretimindeki yeri ve kullanımı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ümüt Toru (2006). Ebu Muhammed el-Yemeni'nin "Akaidü's ve `s-Sebin Fıkra" adlı eseri ve İslam mezhepleri tarihi açısından önemi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3.1.4. Bilimsel Çalışmalar

3.1.4.1. Kitaplar

Yaygın olarak bilinen ve fıkraları konu edinen kitapların künyeleri şu şekildedir:

- Abdülbaki Gölpınarlı (2016). Nasreddin Hoca. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ahmet Tufan Şentürk (1999). Yarası Olan Gocunsun. Ankara: Günce.
- Asım Erkoçak (1999). Osmaniye Yöresi Fıkra ve Hikayeleri: Işıt Hele Işıt!. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Aziz Bolel (1982). Türk Av Fıkraları. İstanbul.
- Bahri Alptekin (1997). Bütün Yönleriyle Bektaşî Fıkra ve Nükteleri. Ankara: Ayyıldız.
- Dursun Yıldırım (1999). Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erol Güngör (1999). Kelâmî Sahada Estetik Yapı Organizasyonu. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Evren Ercan (1994). Gülümseyen Anlar (Edebiyat Dünyasından Fıkralar). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Feyzi Halıcı (1981). Konya Fıkraları. Konya: Arı Basımevi.
- Fikret Madaralı (1974). Top Patladı Oruç Bozuldu. İstanbul: Tel Yayınları.

- Fikret Türkmen (1999). Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi) Transkripsiyon İnceleme Metin. İzmir: Akademi Kitabevi.
- İlhan Başgöz (1999). Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Nail Tan (1999). Folklorumuzda Politik Konulu Fıkralar. Ankara: Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları.
- Nermin Yörük (1961). En Güzel Doktorluk Fıkraları. İstanbul: Büyük Kervan Matbaası.
- Ömer L. Hacaoğlu (1978). Anahtarı Bendedur. Ankara: Üçer Ofset Matbaa.
- Pertev Naili Boratav (2018). Nasreddin Hoca. Ankara: Işık Yayınları.
- Saim Sakaoğlu (1992). Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca. Konya: Selçuk Üniversitesi (2011). Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler: Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şükrü Kurgan (1986). Nasreddin Hoca. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

3.1.4.2. Makaleler ve Bildiriler

Fıkraları konu edinip, yaygın olarak bilinen makalelerin ve bildirilerin künyeleri şu şekildedir:

- Ali Berat Alptekin (1983). “Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Fıkralarla Alakalı Çalışmalar”. *Türk Folkloru*. İstanbul, 4, (43), s. 6-9.
- Ali Duymaz (1998). “Türkmen Fıkra Tipi Kemine ve Nasreddin Hoca” . *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* , 2 (2) , 223-233.
- Agâh Sırrı Levend (1970). “Türk Edebiyatında Fıkra”, *Türk Dili*, Ankara, 23, (231), s. 212-214.
- Dursun Yıldırım (1977). “Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar”, *Millî Kültür*, Ankara, 1, (1), s. 79-80.
- Enver Mahmut (1997). “Fıkra ve Bunun Folklor Edebiyatı Tarihi Araştırmaları Arasındaki Yeri”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri*, II. Cilt, Ankara, 24-28 Haziran 1996, s.105-115.
- Erman Artun (2011). “Çukurova Halk Kültüründe Yerel Fıkra Tipi: Abdal Fıkraları”. *Folklor/Edebiyat* , 18 (67) , 9-28.

- Esmâ Şimşek (1993). “Âşıklar Etrafında Anlatılan Fıkralar”, *Milli Folklor*, Cilt : 3 Yıl : 5 Sayı : 17, s. 16- 20.
- Fikret Türkmen (1997). “Mizah Teorileri ve Nasreddin Hoca”. *Türk Yurdu*. 21-24.
- (2002). “Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi”. *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu*. C.2. 367-375.
- (2009). “Türkmenistan’da Mizah Tipleri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. C:9, S: 2. 191-196.
- M. Öcal Oğuz (1991). “Külliyat-ı Letaif”, *Fikri ve Felsefi Yönüyle Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Akşehir, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 11 Temmuz 1990, s. 64-74.
- Nail Tan (1980). “Nasreddin Hoca Fıkralarından Kaynaklanan Atasözleri ve Deyimlerimiz”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. (9). S.171-187.
- Nevzat Gözaydın (1977). “Türk Fıkralarının Tasnifi Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Tasnif Denemesi”. *Uluslararası Yunus Emre Nasreddin Hoca, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Türk Dili Semineri*. Konya.
- Nûkhet Tör (1990). “Nasreddin Hoca Fıkralarındaki Eğitim Mesajları”. *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu*. Ankara. S. 355.
- Pertev Naili Boratav (1943). “Halk Dilinde Hiciv ve Mizah”. *Yurt ve Dünya*. Ankara. s. 28-31.
- Saim Sakaoğlu (1977). Nasreddin Hoca Fıkralarının Motif Yapısı. *Türk Folklor Araştırmaları*. 8029-8037.
- (1979) “Nasreddin Hoca Fıkralarındaki Motiflerin Yaygınlığı”, *Eskişehir Anma Günleri Dergisi*, 2 (4), 4-6.
- (1984) “Fıkra Tiplerinin Değişmesi”, *Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları*, 445-456.
- (1989) “Balkan Ülkelerinde Nasreddin Hoca’ya Mal Edilen Bölge Tiplerine Ait Fıkralar” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* 1985, 131-135.
- (1990) “Bir Masal Kahramanı Olarak Nasreddin Hoca”, *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri / 15-17 Mayıs 1989*, 316-322.
- (1993) “Anadolu’da Mahallî Fıkra Tipleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*. 7. 1-12.

- (1996) “Nasreddin Hoca Fıkralarının Ona Ait Olup Olmaması Meselesi”, *Kültür ve Sanat*, 30, 7-12.
- (1997) “Nasreddin Hoca’nın Hocalığı İle İlgili Fıkralar Üzerine”, *Uluslar Arası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, 37-45.
- (2013) “Geleneksel Fıkra-Modern Fıkra”, *Milli Folklor*, 97. 70-75.
- Umay Günay (1990). “Nasreddin Hoca Fıkraları ve Masallar Konusunda Düşünceler”. *I. Millerlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*. Ankara. s. 99.

3.2. FIKRA TANIMLARI

Fıkra tanımları sözlükler, ansiklopediler ve bilimsel çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Yapılan tanımları başlıklar hâlinde inceleyeceğiz.

3.2.1. Sözlüklerde

Fıkra, Divânü Lügâti’t Türk’te “küğ” ve “külüt” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “Küg: Bir kentin halkı arasında ortaya çıkarak belli bir süre dilde kullanılan nükteli bir söz.” (Mahmûd, 2005, s. 332). “Külüt: Halk için gülünç olan şey.” (Mahmûd, 2005, s. 334).

Fıkra, Türkçe Sözlükte; “kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâye, anekdot.” şeklinde geçmektedir. (Türk Dil Kurumu, 1998, s. 778). Fıkra kelimesinin anekdot ve hikâye kelimeleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Fıkra ve hikâye kelimeleri dilimize Arapçadan geçmiştir. Anekdot kelimesi ise Fransızca kökenlidir.

Dilimize Arapçadan geçmiş olan lâtife kelimesi de fıkra teriminin yerine kullanılmıştır. Lâtife: “Şaka. Latife etmek şaka etmek.” (Türk Dil Kurumu, 1998, s. 1455). Fıkra kelimesi Edebiyat Terimleri Sözlüğünde şu şekilde tanımlanmıştır: “Edebiyat türü. Bir olayı ya da görüşü kısaca anlatan parça. Daha çok sözlü edebiyatın malıdır. Her fıkranın bir amacı vardır. Fıkra, ya bir ders verir, bir dünya görüşü belirtir, ya da insanı güldürür. Amaç olarak ikisi de bir fıkra içinde bulunabilirler.” (Akalin, 1980, s. 114). Yapılan tanım çalışmasında fıkranın işlevleri de göz önünde bulundurulmuştur.

Fıkra, kısalığı ve kendine has özelliği göz önünde bulundurularak Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğünde şu şekilde tanımlanmıştır: “Kısa ve özlü anlatımı olan nükteli, güldürücü hikâye; anekdot. Malzemesi dil olan sözlü edebiyat ürünleri arasında biçim ve içerik bakımından kendine özgü özellikleri olan bağımsız bir edebî türdür.”

(Albayrak, 2004, s. 172). Fıkra, işlevselliğinden hareket edilerek Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğünde; “Bir olayı ya da görüşü, düşünceyi, espriyi kısaca anlatan nükteli söz birliğine de fıkra denir. Daha çok sözlü edebiyatın malı olan bu tür fıkralar; ya bir ders verir, ya bir dünya görüşünü belirtir, ya da insanı güldürür.” Şeklinde tanımlanmıştır. (Karataş, 2001, s. 144). Fıkra, Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Sözlükte; “1. omurga kemiklerinden bir boğum, omur. 2. bend, madde, paragraf. 3. kısa hikâye, masal, kıssa. 4. kanun maddelerinin paragraflarından her biri. 5. kısım, fasıl, bölüm. [kitap veyâ eserde]. 6. yazılmış kısa bir haber. 7. gazetelerde, gündelik hâdiselerin kısa ve temiz bir üslupla yazılmış şekli.” olarak tanımlanmıştır (Develioğlu, 2010, s. 304). Fıkra, özellikleri bağlamında da tanımlanmıştır. Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğünde; “Temelinde az çok mizah, nükte, hiciv hatta tenkit unsuru taşıyan, günlük olaylardan hareketle hisse kapmayı hedef tutan sözlü, kısa, mensur hikâye.” olarak verilmiştir (Kaya, 2014, s. 340).

Ansiklopedik sözlüklerde fıkra teriminin yerine lâtime terimi de kullanılmaktadır. Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğünde lâtime; “önlü kişilerin başlarından geçen ilginç olayları anlatan kısa, etkileyici, bazan güldürücü, çoğunlukla ders ve ibret verici küçük fıkralar, sözler.” olarak verilmektedir (Karataş, 2001, s. 262). Lâtime, Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Sözlükte; 1. güldürecek tuhaf ve güzel söz ve hikâye, şaka 2. kadın adı olarak tanımlanmıştır.

3.2.2. Ansiklopedilerde

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde fıkra şu şekilde tanımlanmıştır:

“Türk halk edebiyatında daha çok sözlü geleneğin malı olan lâtime, nükte türünde kısa hikâyelere verilen ad. Sözlü edebiyatın ürünleri arasında yer alan fıkralar daha çok hoş vakit geçirmek, gülüp eğlenmek ya da <taşı gediğine koymak> amacıyla söylenir. Aynı zamanda halk zekâsının ürünü olan fıkraların kuruluş düzenine göre fıkraya önce kahramanın adıyla başlanır, söylenen söze inandırıcı bir delil olarak geçmişteki bir olay hikâye edilir veya söz olarak fıkranın içinde yer alan ya da dinleyicinin anlayışına bırakılan bir sonla fıkra bitirilir.” (Komisyon, 1979, s. 221).

3.2.3. Bilimsel Çalışmalarda

Dursun Yıldırım, fıkrayı şu şekilde tanımlamaktadır:

“Fıkra, gerçek hayat ile bağı olan vak'aları, tam bir fikri, sosyal ve beşeri kusurları günlük yaşantımızda karşılaştığımız çarpıklıkları, gülünç durumları, tezatları, eski/yeni çatışmalarını ince bir mizah, hikemi söyleyiş, keskin bir istihza ve güçlü bir tenkit anlayışına sahip bir üslup içinde, dramatik öğeleri ağır basan bir hikâye çatısı etrafında toplayarak, genellikle bir tip'e bağlı olarak anlatan, nesir diliyle yaratılmış küçük hacimli sözlü edebiyat kompozisyonlarından her birine verilen ad, diyebiliriz.” (Yıldırım, 1992, s. 333).

Şükrü Elçin fıkrayı; umumiyetle gerçek hayat hâdiselerinden hareketle <hisse> kapmayı hedef tutan ve temelinde az-çok nükte, mizah, tenkid ve hiciv unsuru bulunan sözlü, kısa, mensur hikâyelere <fıkra> adı verilir.” (Elçin, 2004, s. 566) olarak tanımlamaktadır. Fıkra, sözlü kompozisyon ürünü olarak da tanımlanmıştır. “Fıkralar diye muhtelif meşhur şahıslardan naklolunan ve ağızdan ağıza söylenip gelen hikmetli sözlere denir.” (Togan, 1981, s. 51). Agâh Sırrı Levend, fıkra ve latife terimlerini bir arada kullanarak şu şekilde tanımlamıştır:

“Birer nükteye dayanan fıkralar ve latifeler (şakalar) anlatım bakımından hikâye, gülünçlük yönünden de gülmece karakteri taşır. Bu özelliğiyle her iki tür arasında yer alır. Fıkralarla latifeler, ya büyüklerinden birinin hayatını ve karakterini canlandırır; ya toplumlardan birinin özelliklerini yansıtır; ya da hiçbir kişiye değinmeden insanoğlunun acınacak, gülünecek ruh halini, telaşlı durumunu belirtmiş olur.” (Levend, 1988, s. 156).

Pertev Naili Boratav, fıkrayı olay örgüsünü temel alarak tanımlamıştır: “Fıkra, masala göre kısa, yoğun anlatımlı, belirli bir olaya bağlı, inandırmak ve ikna etmek amacıyla anlatılan, espri cümlesine sahip anlatımlardır.” (Boratav, 1969, s. 93). Metin Ekici, Boratav'ın tanımına yakın olarak, fıkrayı olay örgüsü temelinde tanımlamıştır: “Belli bir konuda edinilmiş tecrübeyi bir anlatı mantığı içinde aktarmayı, bu aktarım sırasında örneklemeyi, örneklenen olayı belli bir zaman ve mekân düzlemine oturtup, anlatı kahramanı olarak seçilen kişi üzerinden bir durum veya olayın aktarımını

gerçekleştirir.” (Ekici, 2009, s. 272). Abdurrahman Güzel ise fıkrayı temele tip unsurunu alarak tanımlamıştır:

“Çok küçük hikâyelerdir. Bir tabiat ve topluluk gerçeği, cemiyetteki aksaklıklar, hatalı davranan kimseler çeşitli tipleri ve cemiyetin dikkat çekici her türlü görünüşü bir vak'a çerçevesinde nükteli bir şekilde anlatılır ve tenkit edilir. Güldürücü ve düşündürücü olan fıkralar, küçük mizah ve hiciv hikâyeleridir.” (Güzel, 2003, s. 210).

Fıkra, mizah unsuru bağlamında da tanımlanmıştır. Ferit Öngören, fıkrayı mizah yaratma eylemi olarak şu şekilde tanımlamaktadır:

“Fıkra, bir mizah yükünü en kolay taşıyabilen, en çabuk yayabilen bir mizah türü olarak bütün çağlarda kullanışlı bulunmuştur. Fıkra bir ikinci kişiye, ya da bir toplantıya anlatılmakla eğlence ve hoşgörüsünü sağlar. Bu anlamda fıkra, oldum olası, bir kapalılığın, fiskonun mizahı kimliği ile çekici olmuştur.” (Öngören, 1983, s. 45).

Fıkra metinleri zekânın unsuru olarak nitelendirilmektedir. “Gerçekten, halk fıkraları ne dobra dobra konuşmak; ne ipsiz, sapsız lâf etmek, ne bir tuhaflığı dile dolamak, ne de kaba saba nükteler, tekmeler savurmaktır. Bunlar; ince bir zekâ, şen bir mizaç, zarif nükteler ve hazır cevaplıkla örülmüş güldürücü cevherleridir.” (Güney, 1971, s. 137). Fıkra metinleri zekânın ve mizah yaratma ruhunun ürünleri olarak verilmektedir. Kelime seçiminde ise özen göstermeyi gerektirmektedir. Birbiriyle uyumlu kelimeler ve anlamların örülmesiyle oluşturulmaktadır. “Fıkralar pek küçük öyküler olarak da ele alınabilir. Fıkralar, ayrıca, gülme olayı içinde özel bir etki yaratan, ama herhangi bir bilgi yükü taşıma amacında olmayan küçük metin birimleridir.” (Öznlü, 1999, s. 94). Fıkraların güldürü unsuru olduğuna işaret edilmektedir.

Fıkralar, içerisinde işlevleri barındıracak şekilde de tanımlanmıştır. Arslan Tekin'in fıkra tanımlaması şu şekildedir:

“Kısa, nükteli, hikmetli hikâyelere fıkra adı verilir. Bu tür, zaman zaman kıssa ve menkabeyle eş anlamda kullanılmıştır. Türk halk edebiyatında daha çok sözlü geleneğin malı olan fıkralar, ders vermek, bir dünya görüşünü belirtmek, herhangi bir düşünceyi örnekle kuvvetlendirmek, yanlışla durumlarına delil göstermek, hisse kapmak, sohbeti tatlı hâle getirmek, hoşça vakit geçirmek için söylenir.” (Tekin, 2006, s. 121).

Fıkranın işlevleriyle birlikte tanımlanması, fıkranın amacını ve sözel dokusunu dile getirerek, günlük hayatımızda ve kültürümüzdeki fıkranın önemine vurgu yapmaktadır. “Fıkralar, içinde yaşatıldığı toplumun kültürü, dünya görüşü, aklı, zekâsı, mizah anlayışı olup, insanın toplumsal duyarlılığını, kolektif bilincini yansıtan, genellikle iç içe yoğrulmuş anlatmalardır.” (Şenocak, 2017, s. 36). Fıkralar, işlevselliği itibariyle kolektif bilinçten izler taşır ve toplumsal değerleri gelecek olan nesillere taşır.

3.3. FIKRA ADLANDIRMALARI

3.3.1. Türkiye’de

Fıkra kelimesinin yerine kullanılan terimler şu şekildedir: “Kâşgarlı Mahmud’un <küg> deyimini ile karşıladığı fıkra, Batı Türkçesinde <hikâye, masal, kıssa, nükte, mizah, latife> gibi adlarla anılmaktadır.” (Elçin, 2004, s. 566).

3.3.2. Türk Dünyasında

Türk Dünyasında fıkra kelimesinin yerine kullanılan terimler şu şekildedir: “Kırım’da, Kazan’da, Türkmenistan’da, Özbekistan’da ve Uygurlar arasında <latife> sözü yaygındır. Kazaklar’da <ertegi>, <aruz>; Türkmenler’de ayrıca <yomak>, <değişme> ve <şorta söz> gibi deyimlere rastlanır.” (Elçin, 2004, s. 566). Fıkranın Türk Dünyasındaki terim karşılıkları, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğünde (1991) şu şekilde verilmiştir: “Türkiye Türkçesi ‘fıkra’, Azerbaycan Türkçesi ‘lâtifâ’, Başkurt Türkçesi ‘kölâmâs, ‘mărăkâ’, Kazak Türkçesi ‘küldürgi’, Kırgız Türkçesi ‘anekdot’, Özbek Türkçesi ‘lâtifâ’, Tatar Türkçesi ‘mâzâk, kızıklı (kölkili), hâl’, Türkmen Türkçesi ‘anekdot, yomak’, Uygur Türkçesi ‘lâtipä, anekdot’” (s. 244-245).

3.4. FIKRA TÜRÜNÜN TASNİFİ

Fıkra türü konu, kahraman, tip ve motif bağlamları gözetilerek tanımlanmıştır. Yapılan tasnif çalışmalarından yaygın olarak bilinenlerini inceleyeceğiz.

Faik Reşad, fikrayı tip ve konu unsurlarıyla birlikte tasnif etmiştir. Külliyyât-ı Letâif adlı eserde fıkranın sınıflandırılması şu şekildedir:

- “1. Melikler, Emirler, Vezirler ve Halimler İle İlgili Latifeler
2. Evlilik, Karı-Koca, Ebeveyn, Evlad ve Akraba İle İlgili Latifeler
3. Şairler, Edibler, Beligler, Yazarlar ve Gazeteciler İle İlgili Latifeler
4. Âlimler, Ârifler, Şeyhler, ve Hakîmler İle İlgili Latifeler
5. Diplomatlar, Diplomatlık ve Memurlar İle İlgili Latifeler
6. Muallimler, Talebeler, Mektep ve Medreseler İle İlgili Latifeler
7. Davalar, Zanlılar ve Mahkumlar İle İlgili Latifeler
8. Kadınların Halleri, Âşıklık ve Sahte Âşıklar İle İlgili Latifeler
9. Zarifler, Zekiler, Nedimler, Dalkavuklar, Komikler ve Taklitçiler İle İlgili Latifeler
10. Akide ve Mezhepler, İmamlar, Müezzinler, Vaizler, Mürailer ve Ruhaniler İle İlgili Latifeler
11. Tabipler, Şarlatanlar ve Hastalar İle İlgili Latifeler
12. Tiryakiler ve Sarhoşlar İle İlgili Latifeler
13. Hırsız, Yankesici, Dolandırıcı, Ayyar, Hilekar, Şerir, Eşkîya, Zorba, Çapkın ve Serseriler Gûruhu İle İlgili Latifeler
14. Hasis ve Cimriler, Sefihler, Kumarbazlar ve Züğürtler İle İlgili Latifeler
15. Uluhiyet, Nübüvvet ve Keramet, Dava Edenler, Üfürükçüler, Efsuncular, Münecimler ve Tabirciler İle İlgili Latifeler
16. Askerlik ve Harp İle İlgili Latifeler
17. Yemekler, Ziyafetler, Oburlar, Tufeyliler, Lokantalar ve Aşçılar İle İlgili Latifeler
18. Ahmaklar ve Sadediller İle İlgili Latifeler
19. Taşralılar, Köylüler ve Bedeviler İle İlgili Latifeler
20. Diyenciler, Fukara ve Muhtaçlar, Cerciler ve Tamahkarlar İle İlgili Latifeler
21. Esnaf, Tüccar ve Ameleler İle İlgili Latifeler
22. Misafirlik ve Ev Sahipleri İle İlgili Latifeler
23. Seyahat ve Yolculuk İle İlgili Latifeler
24. Mesireler, Eğlence Mahalleri, Balolar, Tiyatrolar ve Oyuncular İle İlgili Latifeler

25. Mübalağacılar, Yalancılar, Lafazanlar ve Tafra-furuşlar İle İlgili Latifeler

26. Hizmetkarlar, Köle ve Cariyeler, Lalalar ve Kahyalar İle İlgili Latifeler

27. Cahiller, Yanlış Söyleyip Yanlış Okuyanlar, Dili Dönmeyenler, Yanlış ve Gülünç Levhalar İle İlgili Latifeler” (Reşad, 1998).

1998 yılında yayımlanan kitap, eserin orijinal dilinin tercümesini ve düzenlemesini içermektedir. Dursun Yıldırım, Faik Reşad’ın tasnifinin orijinalini şu şekilde vermektedir:

- “1. Mülûk, Ümerâ, Vüzerâ, Hûkkam,
2. Zevât-ı Mukaddese, Ülemâ, Urefâ, Meşâyih, Hükemâ,
3. Şuarâ, Üdebâ, Müellifin, Muharrirîn.
4. Zürefâ, Ezkiyâ, Hazır-Cevaplar.
5. Memûrin, Diplomatlar.
6. Mehakim, Deâvi, Müftehimîn ve Mahkûmîn, Avukatlar, Şahidler.
7. Askerlik, Harp, Atıcılık, Binicilik.
8. Etibbâ ve Mütetabbibîn, Zâmir ve Mütemârizîn.
9. Eimme, Vâizin, Rehâbîn, Mürâiyân.
10. Muallimîn ve Mûte’allîmîn, Mekâtib ve Medâris.
11. Âile, Zevc ve Zevce, Ebeveyn, Evlâd, Akrabâ.
12. Ahvâl-i Nisvân, Mu’âşekât, İzdivâcât, Mütâyebât-ı İşvebâzâne ve Harfendâzâne.
13. Cühelâ, Hükema, Sâdeddilân, Köylüler, Kaba adamlar.
14. Ziyâfet, Et’ime, Matbah, Lokanta, Aşçı, Vekilharç, Oburluk, Aç gözlülük,
15. Müsafirlik, Mizbanlık.
16. Fakir, Dilenci, Cerrâr, Züğürt, Tüfeyli.
17. Ehissâ ve Mümsikîn Taâm-kârân.
18. Esnaf, Tüccâr, Amele.
19. Sarhoşlar, Tiryakiler.
20. Hırsız, Dolandırıcı, Ayyâr, Yankesici, Zorba, Eşkiyâ, Çapkın, Serseri.
21. Hizmetkâr, Lala, Dâye, Mürebbî, Köle, Cârîye, Müdîr-i umûr, Kâhyâ.
22. Süfehâ.

23. Seyâhat, Vesâit-i Nakliye (at, araba, tramvay, şimendifer, vapur, kayak, otel, han).
24. Eğlence mahalleri (müsamere, balo, tiyatro, kahvehâne, gazino), Oyuncular.
25. Mabâlagacı, Yalancı, Tafrafuruş, Lâfazan, Korkar.
26. Müteellih, Mütenebbî, Müneccim, Muabbîr, Falcı, Sihirbaz, Efsuncu.
27. Mucânîn ve Mecâzib.
28. Netâyic-i gayr Müterâkkibe, Kabahatten büyük özürler.
29. Cühelâ, Galat söylenen ve okuyanlarla dili dönmeyenler, İyyler, Dilsizler.
30. Hayvânât ve Cemâdâtâ müsned fıkârât.
31. Letâif-i manzume.” (Yıldırım, 1999, s. 18-19).

Fıkraları konu alan bir diğer tasnif çalışması Lâmiî Çelebi tarafından yapılmıştır. Boratav, Lâmiî Çelebi’nin Letâifnâme eserinden hareketle, Lâmiî Çelebi’ye ait olan tasnifi şu şekilde aktarmaktadır:

- “1) Çocuklar üzerine hikâyeler,
- 2) Deliler üzerine hikâyeler,
- 3) Çeşitli başka insanlar üzerine hikâyeler,
- 4) Kan-koca üzerine hikâyeler,
- 5) Hayvan masalları,
- 6) Cansız şeyler üzerine hikâyeler” (Boratav, 1969, s. 407).

Agâh Sırrı Levend, gülmece ve yergileri; amaç, konu ve kapsam bakımından şu şekilde sınıflandırmıştır:

- “1- İncitmeyen gülmece ve alay,
- 2- Mutâyebe ve mülâtafa adı altında şakalaşma,
- 3- Kaba şaka, sataşma ve taşlama,
- 4- İğrenç yerme ve sövme” (Levend, 1988, s. 152).

Boratav, fıkraları iki ana gruba ayırarak tasnif etmiştir. Yapılan tasnif çalışması şu şekildedir:

- “I. Kişileri belli halk tipleri olan fıkralar. Bu tipler ya 1) ünlü adlar taşıyan, ve gerçekten tarihe mal olmuş sayılan kişilerdir: Bekri Mustafa, İncili Çavuş

gibi; ya da 2) özel adlarla anılmayıp bir toplum zümresini temsil eden kişilerdir: Bektaşî, Tahtacı, Yörük gibi.

II. Belirli bir topluluk tip, ünlü bir kişi söz konusu olmaksızın, ortadan insanların güldürücü maceralarını konu edinen fıkralar: karı-koca, çocuklarla ana-baba, uşak-efendi, asker-subay, v.b. hikâyeleri gibi. Şaşırtıcılığı ve eğlendiriciliği sadece açık saçık olmaktan gelen fıkralar da bu bölüme girer” (Boratav, 1995, s. 86-87).

Yapılan tasnif çalışması genel olarak tip üzerine yapılmıştır. Şaşırtıcı ve eğlendirici hikâyelerin bahsinin geçmesi, konu bağlamının da göz önünde bulundurulduğu tezini doğurabilir. Ancak yapılan tasnif çalışması kapsamlı değildir. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde fıkra tasnifi bulunmaktadır. Tip bağlamında yapılan tasnif çalışması şu şekildedir:

“1. Tarihin belirli bir döneminde yaşamış, fakat hayatı efsaneleşmiş kişiler çevresinde doğan fıkralar:

- a) Memleketin her tarafında tanınan ünlü tipler (Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi);
- b) Yalnızca yaşadıkları bölgede tanınan tipler (Tayyip Ağa-Konya; Niyazi Dede-Sivas; Murtaza-Kastamonu; İbik Dayı-Elâzığ);

2. Bir topluluğu temsil eden tipler çevresinde meydana gelen fıkralar:

- a) Din ve inanışla ilgili olanlar (Bektaşî, Hoca, Tahtacı, Kadı, Derviş vb.);
- b) Bir bölge halkıyla ilgili olanlar (Laz, Kürt, Arnavut, Kayserili, Yahudi gibi);
- c) Bir karakter ya da meslek grubu ile ilgili olanlar (Ahmak, cahil, deli, sarhoş, cimri, hırsız gibi);

3. Eş kahramanlı fıkralar (Hoca-talebe, karı-koca, usta-çırak, efendi-uşak vb.)” (Komisyon, 1979, s. 221).

Mehmet Tuğrul, tip üzerinden bir tasnif çalışması yapmıştır:

- “a) gerçek şahıslar,
- b) tipler,
- c) vahşiler,
- d)semboller,
- e) olağanüstü varlıklar,

f) hayvanlar” (Tuğrul, 1947, s. 71).

Şükrü Elçin, tasnif çalışmasının temeline bireyi almıştır. Fıkra metnindeki tiplerden yola çıkarak fıkraları tasnif etmiştir. Elçin’in tasnifi şu şekildedir:

“Fıkralarda aslî unsuru insan teşkil eder. İnsan, müsbet ve menfi olmak üzere aslî, dinleyici-seyirci tip ve grup olarak talî kolda sınıflandırılabilir. Aslî tipler bu mahsullerde sâbit karakterlerini muhâfaza ederler. Türk cemiyetindeki aslî tipler arasında, Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekrî Mustafa, Kemine, Esenpulat, Ahmed Akay ve Aldarköse en tanınmış olanlarıdır. Bunlara, mahdut fıkra örneklerine bakarak: Fatih Sultan Mehmed, Öküz Mehmed Paşa, Koca Râgıp Paşa, Fıtnat Hanım, Haşmet ve Nâmık Kemal’i zikredebiliriz. Ayrıca: a) Mevlevî, Bektaşî, Yürük, Terokeme, Tahtacı, Köylü zümre; b) Yahudi, Rum, Ermeni, azınlık; c) Kayserili, Karadenizli bölge ve d) Ana-baba, deli, bakkal, cimri, hâkim gibi sınıflamalarda görüleceği gibi gündelik tipler fıkra repertuarını teşkil eder.” (Elçin, 2004, s. 567).

Sait Uğur’un tasnif çalışması, geneli kapsayacak şekilde yapılmıştır:

- “A. Tipler etrafında teşekkül eden fıkralar.
- B. Muayyen sınıf ve zümreler etrafında teşekkül eden fıkralar.
- C. Çeşitli konulardaki diğer fıkralar” (Uğur, 1947, s. 5).

Yapılan tasnif genel ifadeler içermektedir ve yoğunluktan uzak bir çalışmadır. Bu sebeplerden dolayı fıkraların sınıflandırılması kapsamlı olarak işlenmemiştir. Agâh Sırrı Levend, gülme ve yergi kavramlarını da içerecek şekilde, fıkralarla ilgili şu tasnifi yapmıştır:

- “1- İncitmeyen gülmece ve alay
- 2- Mutâyebe ve mülâtafa adı altında şakalaşma
- 3- Kaba şaka, sataşma ve taşlama,
- 4- İğrenç yerme ve sövme” (Levend, 1988, s.152).

Tasnif çalışmasında görüldüğü üzere, tiplerle ilgili sınıflandırma yapılmamıştır. Çalışmanın konu ve işlev bakımından yapılması ve tip konusunun göz önünde bulundurulmaması sebebiyle geneli kapsayan bir tasnif çalışması olmadığı görülmektedir. İşlev, konu ve tip bağlamlarını bir arada içerecek şekilde tasnif

çalışmaları da yapılmıştır. Eflâtun Cem Güney'in bahsi geçen şekildeki tasnifi şu şekildedir:

“Her bir halk felsefesi olan Nasreddin Hoca fıkraları... Dar görüşlere karşı, hoş görürlüğün cennet kapılarını açan Bektaşî fıkraları... Saray ve konakların sakalına tarak uyduran İncili Çavuş fıkraları...Kaleme gelmez, açık saçık Oflu hoca fıkraları... Bir bölge halkının yaşantılarını kendi ağızlarıyla taklit eden Temel Kaptan fıkraları... Halkın, halktan kopanlara karşı alaycı tutumunu yansıtan fıkralar...” (Güney, 1971, s. 140).

İşlev, konu ve tip bağlamları göz önünde tutularak yapılan bu tasnif çalışması da genel fıkra sınıflandırmasını karşılayacak nitelikte değildir. Fıkra türünün yapısı ve edebi özellikleri göz önünde bulundurularak da tasnif çalışmaları yapılmıştır. Ali Öztürk'ün bahsi geçen durumla ilgili yapmış olduğu tasnif çalışması şu şekildedir:

- “1- Mizah estetiği olan fıkralar,
- 2- İkna gücü olan fıkralar,
- 3- Yorum ve Değerlendirmeye dayanan fıkralar
- 4- Tenkit maksadına yönelik fıkralar,
- 5- Uyarı maksadına yönelik fıkralar,” (Öztürk, 1985, s. 232).

Yapılan tasnif çalışmasında tip ve konu gibi hususlar yerine, işlev ve edebi özellikler temel alınmıştır. Fıkralar için önem arz eden “tip” konusunun eksikliği, genel bir fıkra sınıflandırması olmadığını göstermektedir.

Dursun Yıldırım, tip konusunu temele alarak bir tasnif çalışması yapmıştır. Bu tasnif çalışması yaygın olarak kullanılmaktadır. Dursun Yıldırım'ın fıkralar üzerine yapmış olduğu tasnif çalışması şu şekildedir:

- “1. Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler,
- a) Türkçenin konuşulduğu coğrafi alan içinde ve dünyada ünü kabul edilen tipler: Nasreddin Hoca.
- b) Türk boyları arasında tanınan tipler: İncili Çavuş, Bekrî Mustafa, Esenpulat, Ahmet Akay, Kemîne.
- c) Türk boyları arasında halkın veya zümrelerin ortak unsurlarının birleştirilmesinden doğan tipler: Bektaşî, Aldar Köse.
- ç) Aydınlar arasından çıkan tipler: Haşmet, Koca Ragıp Paşa, Mirâli, Nasreddin Tusî, Keçecizade İzzet Molla...

d) Mahallî tipler.

e) Belli bir devrin kültürü içinde yaşayan tipler: Karagöz.

2. Zümre tipleri,

3. Azınlık tipleri,

4. Bölge ve yöre tipleri,

5. Yabancı tipler,

6. Gündelik tipler,

a) Aile fertleriyle alâkalı tipler: Ana-baba, karı-koca, kaynana, baba-çocuk, anne-çocuk. v.b.

b) Mariz ve kötü tipler: Deli, hasis, cimri, pinti, kör, topal, sağır, dilsiz, hırsız, dolandırıcı, eşkıya, yankesici, bıçkın gibi...

c) Sanat ve meslekleri temsil eden tipler: Ressam, şâir, doktor, avukat, hâkim, bezirgân, bakkal, kasap, molla, imam, kadı, asker gibi...

7. Moda tipler” (Yıldırım, 1999, s. 22-28).

Yıldırım’ın tasnifi tip bağlamında yapılan en kapsamlı tasnif olarak nitelendirilmektedir.

Arslan Tekin’de tip bağlamında bir tasnif çalışması yapmıştır:

“I. Kahramanları ad yapmış ünlü kişiler olan fıkralar:

A- Hikâyeleri önce özlü edebiyat geleneğinde doğmuş ve gelişmiş, sonradan kitaplara geçmiş, ancak yine de sözlü sahadaki önemlerini kaybetmemiş tiplere ait fıkralar. Bunlar üç başlık altında toplanır:

a) Nasreddin Hoca fıkraları,

b) İncili Çavuş fıkraları,

c) Bekrî Mustafa fıkraları.

Bu tipler karakterlerini daima muhafaza ederler.

B- Toplumun aydın kesiminden çıkan tarihî şahsiyetlere ait fıkralar. Koca Ragıb Paşa, Şair Fitnat, Şair Haşmet ve Namık Kemal’e ait fıkralar.

II. Özel adları olmayan, ancak belli bir zümreye ait olan fıkralar.

1- Din, mezhep, tarikat, zümrelerini ele alan fıkralar. En yaygın Bektaşî fıkralarıdır.

2- Tahtacı fıkraları.

3- Kavmî fıkralar: Ermeni, Rum, Yahudi, Alman, İskoç vb.

4- Coğrafi bölge fıkraları (Kayserili, Karadenizli, Sivrihisarlı vb.)

III. Belli bir zümre veya tipi belirlemeyip, alelâde insanın güldürücü maceralarını anlatan fıkralar, karı-koca, baba-oğul, bakkal-cimri, uşak-efendi, er-subay vs. Kahramanı bilinen fıkralar, kahramanın adı ile, bilinmeyenler ise, adamın biri, delinin biri vb. şeklinde başlar.” (Tekin, 2006, s. 121).

Yapılan tasnif çalışması geneli kapsar nitelikte düşünülse de mariz tipler ve sanat-meslek dalları gibi hususları içermemektedir.

Erzurum fıkraları üzerine de tasnif çalışmaları yapılmıştır. Hâluk Harun Duman’ın Erzurum fıkralarıyla ilgili yapmış olduğu tasnif çalışması şu şekildedir:

- “1. Gelenek-görenek konulu fıkralar
- 2. Yerleşim birimlerine göre fıkralar
- 3. Yerel konuşma ile ilgili fıkralar
- 4. Sağlık ve cinsellikle ilgili fıkralar
- 5. Erzurum’a gelen yabancılarla ilgili fıkralar” (Duman, 2000, s. 18).

Yapılan tasnif çalışmasının konuya göre hazırlandığı görülmektedir. Mehmet Zeki Kılıç ve Yaşar Atnur’un Erzurum Fıkraları adlı çalışmasında da Erzurum fıkraları üzerine bir tasnif çalışması bulunmaktadır:

I- Tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar.

- A. Her bölgede tanınan ünlü tipler (Nasreddin Hoca, Firavun, Rûhî ile Fuzûlî)
- B. Sadece yaşadıkları bölgede tanınan tipler (Mahmut Ağa, Nâim Hoca, Arabacı Kuddüs, Kullebi Turan, vs.)

II- Bir topluluğu temsil eden tipler etrafında teşekkül eden fıkralar:

- A. Dini kural ve kaideler ile din adamları etrafında teşekkül eden fıkralar:
 - a. Din adamları etrafında teşekkül eden fıkralar (İmam, Bektâşi vs.).
 - b. Dinî kural ve kâideler (İbadet, cennet-cehennem, helal-haram vs.).
- B. Yaşadıkları yörenin adıyla anılan tipler ile yöre özellikleri etrafında teşekkül eden fıkralar (Erzurumlu, Tortumlu, Şenkayalı, İspirli, Cinisli, köylü).
- C. Bir karakter veya bir meslek grubu ile ilgili fıkralar (Deli, saf, öğretmen, tüccar, hâkim...)
- D. Azınlık tipleri etrafında teşekkül eden fıkralar (Ermeni).

III- Eş kahramanlı tipler etrafında teşekkül eden fıkralar. (Karı-koca, kaynana-gelin, ebeveyn-çocuk, asker-komutan, hizmetkâr-ağa gibi...).

IV- Kahramanları insan olmayan tipler etrafında teşekkül eden fıkralar (Leylek, ayı, şubat, mart, toz şeker, kesme şeker, gibi) (Kılıç ve Atınur, 2001, s. 50-51).

Yapılan tasnif çalışmasında cansız varlıklara da başlık açılması dikkat çekicidir. Fıkra metinlerinin olay örgüsünde ve şahıs kadrosunda belirgin bir tip olarak cansız varlıklara rastlanılmaktadır. Bu öğeleri diğer tasnif çalışmalarında bir yere konumlandırmak güçtür.

3.5. FIKRA TÜRÜNÜN KONULARI

Fıkraların konularını günlük hayattan olaylar oluşturur. “Konularını çeşitli olaylardan alırlar. Topluluklar arasında inanç ve davranış farklılıkları, fert-cemiyet arasındaki çatışmalar, beşerî zaafılar, gülünç olaylar fıkralarda veciz şekilde ifade edilir” (Tekin, 2006, s. 121). İnsanın sosyal bir varlık olması, konuların da çeşitlenmesini sağlar. Dinî, siyasî, hukukî, ailevî, ekonomik ve askerî gibi konular insanın sosyalliğinin yansımasıdır. Toplumun dijitalleşmeye uyum sağlaması, fıkra metinlerinin konularına internet ve teknolojiyi de dâhil etmeyi gerektirmektedir. Toplumun dijital ürünlere uyum sağlamasıyla birlikte dijital kültür oluşmaktadır. Fıkra metinlerinin dijital uygulamalara aktarılması ve toplumun bireylerinin dijital terimleri içerir şekilde metinleri icra etmeleri, dijital kültürün varlığına işaret etmektedir.

Şükrü Elçin fıkraların konularıyla ilgili bir tasnif çalışması yapmıştır. Elçin’in tasnifi şu şekildedir:

“Fıkraların konuları her türlü hayat hâdiseleri teşkil eder. İnsan-cemiyet münasebetindeki düşünce ve davranış farklarından doğan çatışmalar, beşerî kusurlar ve gülünç vak’alar fıkrayı meydana getirir. Fıkra konuları başlıca; 1- İdare edenlerle idare edilenler arasında, 2- İnançlarla dinî âdet ve merasimlerle yasaklara dâir davranışlar üzerinde, 3- İçtimâî, iktisâdî ve siyâsî görüş ayrılıklarından doğan çatışmalarla toplanabilir.” (Elçin, 2004, s. 566).

Dursun Yıldırım, fıkranın konuları içerisine tip kavramını da dâhil ederek bir tasnif yapmıştır:

“Türk fıkralarının konularını genel bir sınıflamaya almak istersek, bunun için iki kriter kullanabiliriz: 1. Zihniyet ve davranış, tutum ve tavır; 2. Fıkra tipleri. Türk fıkralarının konularını, ilk kriterimizi kullanmak suretiyle bir sınıflanmaya gidecek olursak, üç ana grup ile karşılaşırız: 1. İnanç ve itikadlar; 2. Yönetici ve yönetilen; 3. Günlük durumlar” (Yıldırım, 1992, s. 333).

3.6. FIKRA TÜRÜNDE DİL VE ÜSLUP

Fıkra türünün dil özelliklerini açık ve sadelik oluşturmaktadır. Anlatılmak istenilen güldürü veya düşünce, en yalın hâliyle karşı tarafa aktarılmak istenilir. Anlaşılmayan kelimeleri kullanmak, aktarılmak istenileni engellemekte ve fıkrayı dinleyen kişinin mizahı kavrama süresini uzatmaktadır. Yıldırım, fıkranın dil ve üslup özelliklerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Fıkraların anlatımında kullanılan dil, açık, sade ve anlaşılır bir özelliğe sahiptir. Konuşma dilinde geçen canlı, işlek tüm kelimeler fıkra kompozisyonunu kurmada bütün incelikleriyle kullanılır. Anlatım sırasında göze çarpan cümle tipleri geçmiş zaman, geniş zamanın hikâyesi, soru ve emir biçiminde kurulanlardır. Bu tiplere yarım kalmış konuşma cümleleri de ilave edilebilir.” (Yıldırım, 1992, s. 335).

Yıldırım, fıkranın yapısını şiire benzeterek, metnin içerisindeki kelime gruplarının yerlerinin değiştirilemez olduğunu ve aktarılmak istenilen unsurların yeni kelime gruplarıyla karşılanmayacağını dile getirmektedir. Ayrıca karmaşık yapıların olmadığını, anlatımda gerçeklik ve açıklık ilkelerine bağlı kalındığını vurgulamaktadır:

“Fıkra kompozisyonu, bu açıdan şiir’e benzer. Şiir kompozisyonlarında olduğu gibi, fıkra kompozisyonlarında da, herhangi bir kelimenin yerini değiştirmeyiz, mesajı değiştirecek yeni bir kelime koyamayız veya bir kelimeyi kaldırıp atamayız. Çünkü, kompozisyon içinde yer alan her kelime, mesajın ortaya çıkmasıyla ilgili belirli bir görev yüklenmiş durumdadır. Herhangi bir durumun, düşüncenin, hareketin niteliği, eşyaların özellikleri (ağırlık, hacim, miktar, renk, küçüklük ve büyüklük...) kahramanın dış görünümü, tavrı, tutumu, zihniyeti, çehresi, hareketi, karakteri, giyimi... gibi vasıfları, bu kelimeler tarafından yansıtılır. Dolayısıyla, anlatım sırasında,

fıkra kompozisyonunun tüm unsurları korumamız, onun özelliklerinin yarattığı bir gereklilik sonucudur.” (Yıldırım, 1992, s. 335).

Fıkra metinlerinde dikkat çeken bir diğer dil ve üslup özelliği şivedir. Şive, hem bir komedi unsurudur hem de halkın anlayacağı dil öğelerini barındırır. Bu açıdan bir yörede yaygın olarak kullanılan kelimenin gülünçlüğü ve işlevi, başka bir yörede kullanıldığında aynı özelliği karşılamayabilir. Böylelikle şiveli olarak aktarılan metinlerin dil özellikleri değiştirildiğinde metinler aynı güldürücülüğü karşılamayabilir. Şive, toplumun en sade iletişim şekillerini barındırır. Böylelikle yöre halkı, şiveli anlatımlarda aktarılmak istenilen mesajı ve güldürüyü en doğal hâliyle benimser.

3.7. FIKRA TÜRÜNDE ZAMAN

Fıkralarda zaman kavramı genellikle belirsiz zaman dilimleriyle verilir. Fıkra türünde asıl önemli olan şey mizah ve güldürüdür. Dinleyici kitle zamanın belirli ya da belirsiz olmasına takılmamaktadır. Metinlerde genellikle geçmiş zaman dilimleri bulunmaktadır. “Şuan”, “az önce”, “bir saat” veya “demin” gibi ifadelerle karşılaşmak güçtür. Zaman kavramının belirsizliğiyle ilgili bahsedilebilecek diğer bir husus ise masal ve efsane gibi türlerde bulunan formel ifadeler gibi işlevsel boyuttur. Fıkra metinlerinin giriş bölümlerinde “adamin biri bir gün”, “Temel bir gün”, “yazın, kışın adamin biri” vb. ifadeler bulunmaktadır. Metinlerde yer alan zaman ifadeleri, icraya başlandığını bildirmektedir. Dinleyici kitle, metnin giriş bölümünde yer alan zaman ifadeleriyle icraya hazırlanmaktadır. Anlatıcı, dikkatleri üzerine toplamaktadır.

Yıldırım, fıkra türünde zaman kavramıyla ilgili şu ifadeleri aktarmaktadır:

“Zaman kategorisi de, fıkra kompozisyonları içinde tam bir belirsizlik içindedir. Yaşadığımız hayatın / geçmiş ve bugün dâhil / tamamını kapsayan belirsiz bir geniş zaman özelliği içinde görülür. Bu kategori, kimi durumlarda, tiplerin / her üç grup için / belirlilik özellikleri göstermesi halinde, muayyen bir seviyede, vak’a, kendine sınırlı bir belirlilik sağlar. Bu belirlilik, yine de kesin bir an değil, bir devir ile sınırlıdır. Tarih bir gün, zamanın birinde, bir akşam, bir sabah, Ramazanda, gece, gündüz, öğle, ikindi, yatsı, sabah... filân padişahın devrinde gibi ifadeler ile tayin edilir; bir zaman kronolojisi, gerçek anlamda söz konusu değildir.” (Yıldırım, 1992, s. 336).

Zaman kullanımının bir diğer işlevi ise inandırıcılığı artırmak içindir. Zaman dilimi, fıkranın gerçekliğini artırmaya yönelik kullanılmaktadır. Belirsiz ifadeler ise olayın ciddiyetini azaltmakta ve güldürü ortamına zemin hazırlamaktadır. Net tarihler kullanmak, fıkranın işlevini aktarmaktan ziyade vaktin önemine dikkat çekmek içindir.

3.8. FIKRA TÜRÜNDE MEKÂN

Olaylar mekânda gerçekleşir. Fıkranın olay örgüsü, ya belirli bir mekânda ya da sezdirilen bir mekânda gerçekleşmektedir. Belirli mekânlar, tanıtım mahiyetinde verilir. Sezdirilen mekânlar ise fıkra içerisindeki geçişlerde verilmektedir. Yıldırım, bu hususla ilgili şu görüşleri aktarmaktadır:

“Fıkralarda vak’anın cereyan ettiği bir mekân mevcuttur. Bu mekân, kimi zaman tüm özellikleri ile tasvir edilir, kimi zaman ise, tipler arasında cereyan eden konuşmanın cümleleri içine yerleştirilen kelimelerin yarattığı atmosfer ile anlaşılabilirlik kazanır. Fıkralarda görülen mekân geniş bir coğrafya içinde görülür. Dağ, bayır, ırmak kenarı, deniz kıyısı, çayır, tarla, kır, göl, deniz, şehir, kasaba, köy, mahalle, sokak, han, hamam, dükkân, ev, kahve, camii, okul gibi hakikî hayat sahneleri, fıkralarda görülen mekânın muhtelif parçalarıdır. Bu sahneler, fıkralarda, gerekli özellikleri kısaca tasvir edilmek suretiyle yer alır. Söz konusu özellikler ve onlara izâfe edilen vasıflar, kültürel kimliklerinin anlaşılmasına bir ölçüde yardımcı olabilecek ipuçları taşıyabilir.” (Yıldırım, 1992, s. 336).

Fıkralarda açık ve kapalı mekânlar bulunmaktadır. Fıkra tipleri için bu mekânların açık ve kapalı özelliklerde olması ise olay örgüsündeki gidişata göre belirmektedir. Fıkra türünde belirli mekânların yanı sıra belirsiz mekânlar da bulunmaktadır. Belirli mekânlar genellikle toplumun bireylerinin bildikleri yerlerdir. Belirsiz mekânlar ise yol, sokak, ev ve dışarı gibi ait olduğu yer ifade edilmeden verilmektedir.

3.9. FIKRALARDA TİPLER VE ŞAHIS KADROSU

Fıkra metinleri genellikle merkeze bir tip alınarak anlatılmaktadır. Belirli bir tip üzerinden anlatılan fıkralar, o tipin adıyla bilinir ve olay örgüsü tip etrafında şekillenir. Bu tipler bölgesel, tarihî veya dinî kimliklerde olabilir. Tipler, toplumun bireyleri

arasında yaygınlık kazandıkça, kültürel değerleri yansıtır hâle gelirler. Yıldırım, fıkralarda yer alan şahıs kadrosunu şu şekilde aktarmaktadır:

“Fıkraların şahıs kadrosunda yer alan insanlar, 1) müspet, 2) menfî, 3) dinleyici-seyirci tip veya gruplarını temsil ederler. Fıkra için esas olan ilk iki gurupta yer alan şahıslardır; diğer tip veya topluluklar tabiidir, tamamlayıcı unsurlardır. Çatışma, tartışma, yahut sohbet ilk iki grup arasında cereyan ettiği için menfî ve müsbet tiplerin yer almadığı fıkra düşünülemez. Fıkroda müsbet tipi umumiyetle fıkra-tipi temsil eder. Fıkra-tiplerine bağlı fıkralarda fıkra-tipi daima sabittir ve çerçevesindeki diğer guruplar her vak’ada değişir.” (Yıldırım, 1999, s. 8).

Fıkra tipleri, metnin işlevini yansıtır. Diğer tipler ise daha çok olay örgüsünün gidişatında belirir ve asıl tipin işlevi yerine getirmesine katkı sağlarlar. Yıldırım, fıkra tipleriyle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

“Fıkraların şahıs kadrolarında kesin bir belirginlik yoktur. Halkın belli fıkra kahramanları; Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Kemine vb. bir tarafa bırakılırsa, diğer şahıslar, cemiyetin her kesiminde görülen insanlardır. Bunlar, subaşı, yeniçeri ağası, imam, kâhya, molla, derviş, muhtar, vali, bakkal, şâir, hekim vb. unvanlarla hikâye içinde yer alırsa da her birinin gerçek hüviyetlerini tespit etmek çoğunlukla mümkün değildir. Tabîî, Timur, IV. Murat, II. Mahmud, Sultan Hüseyin Baykara, II. Abdülhamid gibi tarihî şahsiyetleri bu kategorinin dışında tutuyoruz. Çünkü bu durum hiçbir zaman, fıkraların şahıs kadrolarındaki umumî belirsizliği değiştirmez. Bununla birlikte Türk fıkralarındaki şahıs kategorisinde görülen insanların, gerçek hüviyetleriyle, beşerî hususiyetleriyle fıkralarda yer aldığını belirtebiliriz. Türk fıkralarında şahısların muayyenlik derecesinin artmasına, yahut bu hususun dikkati çekecek kadar çoğalmasına sebep olarak, fıkralarımızda yer alan insanların gerçekten yaşamış şahıslar, vak’aların yaşanmış vak’alar olmasını ileri sürebiliriz.” (Yıldırım, 1999, s. 8).

Fıkralarda anonim tipler de bulunmaktadır. Anonim tipler, genellikle bölge ve yöreye mal edilebilecek karakterde olmaktadır. Örneğin “Erzurumlu” ve “Karslı” gibi tipler, anonim tiplerdir. Genel olarak toplumun zihniyetini ve kültürel değerlerini taşırlar.

Anonim tipler; genel ifadelerin, kolektif düşüncelerin, toplumsal değerlerin ve kültürel olguların bireysellikte somutlaşmış halleridir. Fıkra metninin şahıs kadrosu içerisinde herhangi bir söz veya eylemde bulunmayan, sadece ismi zikredilen kişiler de bulunmaktadır. Bu kişileri pasif tipler başlığı altında değerlendirebiliriz. Ana karakterin icra içerisindeki gidişatına zemin hazırlamakla görevlidirler.

Artun, fıkralarda yer alan şahıs kadrosunu üç ana başlık hâlinde değerlendirmektedir. Bunlar şu şekildedir:

“a- Olumlu

b- Olumsuz

c- Dinleyici-seyirci” (Artun, 2008, s. 149).

Fıkra metninin sözel dokusu dikkate alınarak bir tasnif çalışması yapılmıştır. Temelde çatışma ve icra mantığı bulunmaktadır. Dijital çağın getirileri bağlamında, yeni tipler ve yeni tipleştirmeler de fıkra metninde görülmektedir. Ayrıca kendi hayatlarını fıkralaştırarak anlatan kişiler, anlatı metninin başkahramanı, yani tipi olurlar. Örneğin son dönemlerde Erzurum fıkra kültüründe “Mümessil” tiplemesi popüler olmuştur. Fıkraların olay örgüsü dikkate alındığında dijital kültürden izler bulunmaktadır. Mümessil’in fıkraları, fikranın hem tipi hem de anlatıcısı olan Burak Bozdağ tarafından filme uyarlanmıştır. Sözel doku dijital bağlama aktarılmıştır.

Sakaoğlu ise fıkra tiplerini şöhretlerine göre tasnif etmiştir:

“1- Türkçe konuşulan bütün ülkelerde bilinen tipler: Nasreddin Hoca.

2- Sadece bir-iki Türk ülkesinde bilinen tipler:

İncili Çavuş: Türkiye’de bilinmektedir.

Esenpulat: Türkmenler arasında bilinmektedir.

Ahmet Akay: Kırım Türkleri arasında bilinmektedir.

3- Sadece çok dar bir bölgede bilinen tipler:

Tayyib Ağa: Konya/Türkiye” (Sakaoğlu, 1993, s. 500).

Fıkra türünde tip ve konu, zaman içerisinde değişime uğrayabilmektedir. Bir fıkra tipine ait olan olay örgüsü başka bir fıkra tipine mal edilebilir. Fıkra tiplerinin değişmesi hususunda Sakaoğlu şu ifadeleri bildirmektedir:

“İlk bakışta bir fıkra-tipinin bağlı bulunduğu fıkradan ayrılması yadırganabilir. Meselâ, “İpe un serdim”, “Parayı veren düdüğü çalar”,

“Yorgan gitti, kavga bitti” vs. gibi fıkraların Nasreddin Hoca’dan başkasına

bağlı olarak anlatılması, dinleyicinin üzerinde de esas tesirini göstermeyecektir. Bunun gibi, bektaşîye veya başka bir tipe bağlı olarak anlatılan fıkranın Nasreddin Hoca'ya bağlı olarak anlatılması da yadırganacaktır. Ancak bugün, sözlü gelenekte, az da olsa yazılı metinlerde biz böyle değişikliklere rastlayabilmekteyiz. En eski metinlerden örnek vermek gerekirse, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevî adlı eserinde yer alan bir hikâyenin Nasreddin Hoca'ya bağlı bir fıkra olarak anlatılmasını sayabiliriz: “Bu kedi ise et nerede, bu et ise kedi nerede?”. Bu açıdan incelediğimiz zaman Nasreddin Hoca fıkraları Ebu'n Nevas, Cuhâ, Bektaşî, İncili Çavuş, molla, köylü, adamın biri, Karadenizli ile yaşayan bir kişi olan Kalkandelenli Abdi dede, vs. ye bağlanmakta veya onların fıkraları Hoca'ya atfedilmektedir.” (Sakaoğlu, 1984, s. 447).

Sakaoğlu, fıkra tiplerinin ve olay örgüsünün değişmesini şu şekilde sınıflandırmıştır:

- “1. Sevilen bir nüktenin başka bir bölge tipine veya bölge halkına bağlanması.
2. Ahmaklıkla ilgili bir nüktenin, seilmeyen, aralarında çeşitli konularda husumet bulunan iki köy, köy-ilçe, vs. nin biri tarafından diğerinin halkına mal edilmesi.
3. Geniş bölgede tanınmayan dar bölge tipinin yeni çevreye veya ünlü bir ada bağlanması.
4. Tanınmış bir tipin dar bölge tipine bağlanması.
5. Yabancı bir tipin millî bir tipe, hatta bölge tipine bağlanması.
6. Benzer hususiyetleri taşıyan iki tipin yer değiştirmesi” (Sakaoğlu, 1984, s. 448).

Fıkralar, sözlü kültür geleneği içerisinde canlı bir öge gibi işlev görürler. Fıkra metinleri toplumun bireylerinin duygularını yansıtır. Bu nedenle fıkra metinlerini aktaran kişilerin ihtiyaçlarına ve zevklerine göre metinlerde değişimler görülebilmektedir. Farklı bölgelerdeki insanların etkileşimleri neticesinde de metinlerde değişimler oluşmaktadır. Toplumun bireylerinin sosyallikleri bu hususa zemin hazırlamaktadır. Dijitalleşmeyle birlikte fıkra metinlerinin sözel dokusundaki değişimler hız kazanmıştır. Dijital mecralarda fıkra metinlerine ulaşmak kolaylaşmıştır. Fıkra metinleri dijital uygulamalarda ve sosyal medya platformlarında farklı şekillerde karşımıza

çıkabilir. Bu metinler kişilerin metne olan hâkimiyetlerine göre eksik veya tam bir şekilde de olabilir. Bu gibi değişimlerin yaşanmasının en temel nedeni fıkra metnlerinin herkes tarafından icra edilebilmesidir. Kişilerin metne olan hâkimiyetleri ve fıkranın ihtiyaç dâhilinde gerçekleştirmesi gibi konularda metinler değişikliğe uğramaktadır.

3.10. FIKRALARIN İCRASI

Fıkraların icrası, anlatı ve anlatıcı boyutuna göre şekillenmektedir. Daha detaylı bir inceleme yapmak adına anlatı ve anlatıcı icrasını başlıklar hâlinde ele alacağız.

3.10.1. Anlatı Boyutu

Fıkra metnlerinin sözel dokusu anlatı boyutuna göre değişebilmektedir. İcranın gerçekleştiği ortamdaki kişilerin sosyal durumu, yaş grubu ve metni aktaranın dinleyiciyle olan ilişkisine göre değişim gerçekleşmektedir. Ayrıca fıkra anlatıcısının metne olan hâkimiyeti de fıkranın icrasını etkilemektedir.

Fıkranın sözel dokusu, dijital çağın getirileri bağlamında şekillenebilir. Fıkra metni sosyal medyaya, televizyon programlarına ve radyo programlarına uyarlanırken metnin içerisinde yer alan kelimeler değişkenlik gösterebilir. Fıkra metnini aktaran kişi tarafından hoşnut karşılanmayacak olan kelimeler düzeltilebilir. Şiveli olarak anlatılan fıkralar, dinleyici kitlenin şiveyi anlayıp anlamamasına göre eğlence durumunu etkileyebilir. Şiveyi anlamayan bir kişi, şive komedisinden aynı zevki almayabilir. Sosyal medya gibi dijital platformlarda, bahsi geçen şiveli fıkra metinleri herkesin anlayabileceği ölçüde düzenlenebilir. Aynı şekilde dijital çağın getirileri kapsamında, yeni kelimeler ve yeni olgular metnin içerisine dâhil edilebilir. Bu şekilde asıl metindeki küçük değişikliklerle eş metinler oluşturulmaktadır. Anlatı boyutunun değişkenlik gösterebileceği başka bir husus ise fıkra metnlerinin reklam gibi ticari faaliyetlere olan uyarlamalarıdır. Hoşça vakit geçirme işlevi gören fıkra metni, anlatı ve anlatıcı faktörüyle ticari potansiyeller barındırmaktadır.

Anlatı boyutu genellikle kapalı ortamlarda icra edilmektedir. Anlatıcı, fıkra metnine ve dinleyici kitleye hâkim olabileceği yerleri tercih etmektedir. Kahvehaneler ve köy odaları, fıkra metnlerinin icra edildikleri mekânlara örnek olarak verilebilir. Fıkra metinleri, dijitalleşmenin etkisiyle sosyal medya, televizyon ve telefon gibi kitle iletişim

araçlarına da aktarılmıştır. Örneğin “Fıkralarla Türkiye” programı, farklı bölgelerde anlatılan fıkraların profesyonel kişiler tarafından canlandırıldığı bir programdır. Anlatılar, kişilerin metne olan hâkimiyetlerine göre değişikliğe uğrayabilir. Metinler, herkesin anlayabileceği şekillerde düzenlenebilir.

Anlatılarda tezatlıklar, mübalağalı sözler, benzetmeler ve kişileştirmeler yoğundur. Anlatının sözel dokusu böylelikle zenginleşmektedir. Sözel dokunun içerisinde sözlü edebiyat ürünleri (atasözleri, deyimler vb.) yer alabilir. Bunlar söylenilmek istenileni somutlaştırmak veya güçlendirmek için kullanılır. Fıkra metinleri estetiklik kazanır.

3.10.2. Anlatıcı Boyutu

Fıkra metinlerinin sözel dokusunda oluşan değişiklikler, anlatıcı faktörüne göre çeşitlenmektedir. Fıkra, herkes tarafından anlatılabilir. Anlatıcının yaşı, bulunduğu ortam ve metne olan hâkimiyeti sözel dokunun değişmesine sebep olmaktadır. Çetin, fıkra anlatıcılarıyla ilgili görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Her anlatıcının icra sürecinde en büyük yardımcısı, anlatım yeteneği, kapasitesi ve hafızasıdır. Sözlü ortam yaratıcılığında ve anlatıcılığında bu işlevi yüklenen insanın hafızası, hiç şüphesiz bir dil, bir kültür ve tarih ambarıdır. Tarihçi, yaratıcı ve anlatıcı, bu ortamda toplum hayatına bağlı, dinlediği, gördüğü ve yaşadığı zihinde muayyen bir düzene koyup muhafaza edebildiği ve hatırladığı biçimde yahut hatırladıklarını yeniden kurgulayıp anlattığı tarzda dinleyicisine eriştirir, anlatır, dinletir.” (Çetin, 2016, s. 45).

Meddahlar, fıkra metinlerini icra eden kişilerdir. Siyavuşgil, meddahlarla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

“Gerçekten meddah, seyyar bir tiyatrodur. Ramazan gecelerinde mahalle kahvelerinde, yazın mesirelerde, kış geceleri kibar konaklarında, bazan sünnet düğünlerinde gelir, kalabalığın ortasında iskemlesine oturur ve hikâyelerini anlatmaya başlar. Gerçi anlattıklarının bir kısmı takiye türündendir, fakat asıl siklet merkezi, karşılıklı konuşma üzerinde bulunur. Meddah, hikâyesine giren bütün şahısları ayrı ayrı şiveleri ve ses tonlarıyla konuşturur. Mahalledeki çocuktan bunak ihtiyara kadar her çağdan erkek, gelinlik kızıdan dedikoducu, mahalle karısı, arap bacı, çerkes halayık, Ermeni dudusu, Rum hizmetçisi ilh...a kadar her çeşitten kadın, Osmanlı

İmparatorluğu'nun İstanbul'da yanyana yaşadıkları halde telâffuzları, karakter ve zihniyetleri birbirinden pek farklı olan bütün tebaası, onun ağzından dile gelir.” (Siyavuşgil, 2004, s. 62).

Fıkra anlatma geleneği, meddahların yanı sıra amatör ve profesyonel kişiler tarafından da sürdürülmektedir. Anlatıcılar fıkra repertuarı geniş kişiler olabileceği gibi kendi hayatını fıkranın yapısına uygun olarak aktaran kişiler de olabilir. Örneğin Erzurum'da Teyo Emi fıkra anlatıcısı olarak bilinmektedir. Teyo, başından geçen olayları güldürü ve mizah içerir şekilde aktarmaktadır. Dinleyici kitle ise Teyo'nun söylemlerinin doğru olup olmadığına takılmaksızın hoşça vakit geçirir. Erzurum'da fıkra repertuarı geniş kişilere ise Murat Balkuş örnek olarak verilebilir. Murat Balkuş, profesyonel olarak tiyatro oyunculuğu ve radyo programcılığı yapmıştır. Fıkralarla Türkiye adlı programda da Erzurum fıkralarını canlandırmıştır. Dijital çağın getirileri kapsamında değerlendirdiğimiz Erzurumlu Mümessil Burak Bozdağ, yaşadığı olayları fıkranın yapısına uygun bir şekilde aktarmaktadır. Anlatılar, halkın beğenisi kazanmıştır. Burak Bozdağ, fıkranın yapısına uygun olarak anlattığı olayları filme aktarmıştır. Neticede fıkra türü herkes tarafından icra edilebilse de metne olan hâkimiyet ve halkın beğenisini kazanmak herkes tarafından gerçekleştirilemeyebilir. Hayatlarını fıkrayla bütünleştiren kişiler, fıkra anlatmaktan hoşnut olan kişiler ve her fırsatta bir fıkra ile sözünü tamamlayanlar fıkranın asıl anlatıcısı/icracısı konumundadırlar.

3.11. FIKRANIN ÖZELLİKLERİ

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde fıkraların özellikleri şu şekilde verilmiştir:

- “1. Hayattan alınmış bir olaya dayanır;
2. Kısa ve kesif bir anlatımı vardır;
3. Beşerî kusurları, günlük kötü ve gülünç olayları, eski ile yeni arasındaki çatışmaları konu edinir;
4. İnce bir mizah, hikmetli bir sözle sona erer;
5. Nesir diliyle ifade edilirler;
6. Realist küçük bir hikâye ya da küçük bir tiyatro oyununu andırırlar;
7. Şahısları hayatın içinden alınmıştır (subaşı, yeniçeri, imam, müezzin vb.);
8. Zaman ve mekân çoğu kez belirsizdir;

9. Temsil ettiği zihniyet ve davranışlarla bağlandıkları tiplere göre tasnif edilirler.” (Komisyon, 1979, s. 221).

Fıkralar hem konu hem de tip bağlamında tasnif edilebilir. Bütünöyle tip bağlamında tasnif çalışmalarının yapıldığını söylemek, araştırmanın geçerliliği açısından sorun yaratabilir. Nitekim tasnif bölümünde, konuyu temele alarak yapılan tasnif çalışmalarından bahsettik.

Fıkralar genel özellikleri itibariyle gerçek hayattan izler taşımaktadır. Metnin yapısı, bir veya birden çok olay üzerine inşa edilir. “Her vak’ada çeşitli şahıslar yer alır. Vak’a içinde yer alan şahıslar, ortaya atılan veya meydana çıkan meseleyi karşılıklı konuşmalarla aydınlığa kavuşturur ve bir hükme bağlar. Burada şahıslar, âdetâ bir piyesin küçük bir bölümünü oynamaktadırlar.” (Yıldırım, 1999, s. 6). Fıkraların içerisinde ince mizah, istihza ve etkili sözler bulunmaktadır. Ancak bu üç unsur her fıkrada bir arada bulunmayabilir. Tek bir unsur üzerine inşa edilmiş fıkralar da bulunmaktadır. Fıkra türü de hikâye, masal, destan gibi edebi türlerde olduğu gibi giriş, gelişme ve sonuç bölümlerine sahiptir. Yıldırım, bu hususla ilgili şu görüşleri aktarmaktadır:

“Fıkra, başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerine sahip bir hikâyedir. Fakat bu bölümler, kısa ve yoğundur. Hattâ başlangıç ve gelişme bölümleri bazen iç içedir. Hikâyeye, umumiyetle tek bir vak’a veya fikir üzerine kuruludur. Her hikâyeye bir hükümle sona erer. Bu iki temel unsur, fıkranın ana şemasını meydana getirir. Bunu bir isim tamlamasına benzetirsek hüküm, tamlanan; vak’a, tamlayan durumdadır. Tamlayan kısım aynı zamanda hazırlık kısmı olarak da bilinir. Hükümün ortaya çıkması için gerekli hazırlık burada yapılır.” (Yıldırım, 2009, s. 7).

Fıkralarda uzun tasvirlerle yer verilmez. Verilmek istenilen mesaja ulaşmak amaçlanır. Gökşen, fıkra türünün yapısını şu şekilde bildirmektedir:

“Diğer türlerde olduğu gibi olay veya durumun meydana geldiği atmosferi, mekânı, tipleri tanıtan tasvirler fıkralarda yer almaz. Fıkralarda genellikle doğrudan fıkranın sonunda yer alacak olan hükümün üzerine oturacağı olay veya fikrin anlatılmasına geçilir. Bundan sonra sonuç/hüküm cümlesi gelir. Hüküm veya sonuç ise genellikle tek cümleden oluşur.” (Gökşen, 2017, s. 13-14).

Fıkra metnlerinin yapısı itibariyle bir tez ve anti tez bağlamının olduğu düşünülebilir. Tez ve anti tezin çatışması, fikri ve estetik unsurlarla bütünleştirilerek verilir. Sonuç bölümünde ise asıl verilmek istenilen hükme varılmaktadır. Gökşen, fıkra metnlerindeki tez ve anti tez bağlamını şu şekilde bildirmektedir:

“Fıkralar, hikâye etme tekniğine dayanan diğer türler gibi giriş-gelişme-sonuç bölümlerinden meydana geliyor gibi görünse de temel yapı, bir olay/durum/fikir ile buna bağlı bir sonuç şeklinde, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde fıkra konu olan bir olay/durum/fikir, ikinci bölümde ise nükte, birinci bölüme karşı üretilen çözüm/karşı tez bulunur. Bu itibarla, fıkraların yapısı düğüm ve çözüm şeklinde iki kısımdan; estetik yapısı da tez ve karşı tezdendir, unsurların beklenmedik şekilde yan yana gelmesinden, sürprizden meydana gelmektedir.” (Gökşen, 2017, s. 17).

Giriş bölümünde kahramanların veya kahramanın mekânı verilir. Gelişme bölümünde karşıtlıklardan veya çatışmalardan bahsedilir. Sonuç bölümünde ise hükme varılır. Hüküm sonucunda ise gülme veya fıkreye ulaşma sağlanır. Öztürk, fıkranın bölümlerini şu şekilde tasnif etmektedir:

“1- Sergileme bölümü,
2- Hüküm-yargı bölümü” (Öztürk, 1985, s. 227).

Hayali unsurlarla süslenen fıkralar da bulunmaktadır. Bu fıkralardaki amaç da aklî unsurlarla süslenen fıkralarla aynıdır. Tasvirler ve benzetmelerde hayalin sınırları zorlansa da asıl amaçtan uzaklaşmamak esastır. Amaç güldürmek ve düşündürmektir. Kendimize bir hisse çıkarmaktır. Fıkraları bütünüyle gerçeklikle ilişkilendirmek doğru bir tespit değildir. Cinler, periler vb. soyut unsurların bulunması gerçeklik olgusunu kırmaktadır. İnceleme kısmında değerlendirdiğimiz “Tormumlu ve Cin Fıkrası” içerisinde soyut kavramlar bulunmaktadır. Bu sebeple örneklerini çoğaltabileceğimiz soyut kavramların kullanımı, gerçekliğe bütünüyle fıkraları yaklaştırma fikrini problemli hâle getirecektir.

Fıkra metinleri, diğer anlatmaya dayalı türlere göre kısadır. Az sözle çok şeyi anlatma esastır. Fıkraların içerisinde karşılıklı konuşmalar da bulunmaktadır. Karşılıklı söyleşi içeren fıkra metnlerinin olay örgüsü, karakterlerin çatışması üzerine kuruludur. Fıkra metnlerinin dili sadedir. Anlam karışıklığına zemin hazırlayacak kelimeler kullanılmaz. Anlam karışıklığı, metnin güldürücü etkisini azaltmaktadır. Fıkralar herkes tarafından

icra edilebilir. Ancak asıl işlevleri gerçekleştirme konusunda sorun olabilir. Fıkra metnlerinin sözel dokusu nesir hâldedir. Nazım unsurlarına genellikle rastlanmamaktadır. Ancak dijital çağın getirileri bağlamında, fıkra metnlerinden şarkı yapıldığı tespit edilmiştir. İsmail Türüt'ün "Fıkra" şarkısı, Oflu Hoca'nın fıkrasının uyarlamasıdır. Bu husustan çıkarılacak sonuç; fıkraların nesir hâllerinin genellenebilir olduğudur ve fıkra metnlerinde nadiren nazım unsurlarının da görülebileceğidir. Bütünüyle fıkra metnlerinin nesir hâlde bulunacağı tezi, araştırmayı problemli hâle getirebilir.

3.12. FIKRANIN FONKSİYONLARI

Fıkraların fonksiyonları, folklorun işlevleriyle paraleldir. William Bascom, folklorun çok sayıda işlevleri arasından önemli gördüklerini dört ana başlık altında toplamıştır. Bascom'un bildirdiği fonksiyonlar, fıkra metnlerinin fonksiyonunu da kapsar niteliktedir. Çobanoğlu, Bascom'un belirlediği işlevleri şu şekilde aktarmaktadır:

- “1. Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi
2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme
3. Eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktararak eğitilmesi işlevi
4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için kaçıp kurtulma mekanizması” (Çobanoğlu, 2010, s. 256-257).

İlhan Başgöz, Bascom'un folklor işlevlerine beşinci işlev olarak protestoyu eklemektedir. “Folklor, çatışmaları büyütme, başkaldırmalara destek olmak, kurulu düzene ve değerlere direnmeleri aralamak, onları yıkmaya kalkışanlara güç vermek gibi bir işlev de görüyor.” (Başgöz, 1996, s. 2). Fıkra metnleri, diğer sözlü anlatım ürünleri gibi sosyal ilimlere katkı sağlamaktadır. Fıkra metnlerinin sosyal ilimlere birer kaynak teşkil etmesi sebebiyle “sosyal ilimlere kaynaklık etme” işlevini de değerlendirmek gerekir. Ayrıca fıkralar insanları düşündürmeye ve hisse çıkarmaya yöneltmektedir. Hem düşünmek hem de eğlenmek esastır. Fıkranın düşündürücü yönünde bir de insanı özeleştiriyeye sevk etme vardır. Dinlediğimiz fıkradan kendimize bir pay çıkarırız. Bu sebeple yukarıda verdiğimiz işlevlere bir de “özeleştiriyeye sevk etme” eklemek yerinde olacaktır.

Fıkraların en yaygın işlevi eğlendirme işlevidir. “Fıkralar, bizi zihnen dinlendiren, günlük sıkıntıların yarattığı boğucu atmosferden uzaklaştıran, kısa anlatımlı, güldüren,

eğlendiren küçük komedilerdir. Konuşmalarda, tartışmalı ve gerilimli durumlarda havayı değiştirmeye yararlar. İnsanların gülme, psikolojik rahatlama ihtiyacını karşılarlar.” (Yıldırım, 1992, s. 337). Fıkralar, kişilerin birbirleriyle olan iletişimlerini güzelleştirir. Şakalaşma, bir olayı tatlıya bağlama ve eğlenme gibi amaçlarla anlatılan fıkra metinleri; kişilerin iletişimlerini pozitif olarak etkilemektedir.

Fıkra metinleri içerisinde toplumsal değerler de bulunmaktadır. Her folklor ürünü gibi fıkra metinleri de üretildiği ve paylaşıldığı toplumdan izler taşır. Bunun en belirgin özelliği, fıkra metinlerinin şiveli olarak anlatımlarıdır. Şive, toplumun dilsel özelliği ve yaşayan hazinesidir. Fıkra metinleri, toplumun bireylerinin zihniyetine ve yaşayışına göre şekillenir. Yeme-içme, giyim kuşam, meslekler, mekânlar, tarihî unsurlar ve yaşantılarla ilgili terimler, fıkra metinlerinin sözel dokusunda bulunur. Bunlarla ilgili terimler ve açılımlar yer alır. Toplumsal yasaklar ve yasalar da fıkra metinlerinde bulunur. Temel yapısı itibarıyla tez ve anti tezdən oluşan fıkralar, sosyal normları içerisinde barındırarak doğru ve yanlış ayrımını fark etmemizi sağlar. Fıkra metinleri, insanlara olması gerekeni bildirir ve onları doğruya yöneltir.

Fıkraların ders verme, ders çıkarma ve insanı düşündürme özellikleri eğitim işlevi görmektedir. Bir fıkra metni küçük yaştaki çocuğa nasihat niyetinde anlatılabileceği gibi yetişkin bireylere de aynı amaçla anlatılabilir. “Bir eğitimci edâsı ile, hayatımızın her sahnesinde karşımıza çıkar, bizlere bir şeyler öğretmeye çaba gösterirler. Bizim adımıza, tüm olumsuzluklara karşı amansız bir mücadele verirler; toplumun düşüncelerini tek başlarına yansıtan bir sosyal tenkit silâhı görevi yüklenirler.” (Yıldırım, 1992, s. 337). Fıkranın özelliklerinde yer alan hisse kapma, hisse çıkarma, düşündürme ve öğüt verme gibi unsurlar, fıkranın eğitim fonksiyonunu oluşturmaktadır. Fıkraların güldürürken düşündüren bir yapıda olduğundan bahsetmiştik. Gazetelerde yer alan mizah karikatürleri ve mizah dergileri, toplumsal aksaklıkları somutlaştırmak ve insanları içerisinde bulunan olumsuz durumdan kurtararak onları eğlendirmek; eğlendirirken de düşünmeye teşvik etmek amacıyla oluşturulmaktadır. Fıkralar bu açıdan “izahı olmayan şeyin mizahı olur” mantığıyla, insanların kendilerini rahatlatıkları ve fikirlerini somutlaştırdıkları bir yapı hâline gelir. Rahatlama eylemi ise bazen tebessüm ile bazen de kahkaha ile belirir. Fıkralar böylelikle toplumsal ve bireysel baskıların dışavurumu hâline gelir.

Folklor ürünlerinin önemli işlevlerinden bir diğeri protestodur. Toplumun aksaklıkları, yanlışlıklar, eleştiriler, düzensizlikler vb. aksi durumlar fıkra metinlerine de yansımaktadır. Siyasi fıkralar, fıkranın protesto işlevinin en açık örnekleridir. İçerisinde eleştirel tutumlar yer alır. Olması gereken, yaşananlarla ve mizahla bütünleştirilerek aktarılır. Böylelikle metin aracılığıyla protesto dile getirilir.

Fıkraların insanı güldürme ve güldürürken de düşündürme özelliği, dinleyicileri içsel bir yolculuğa sevk eder. Hataların ve olması gerekenin fark edilmesi ise fıkranın son bölümünde anlaşılır. Dinleyici fıkranın sonunda düşünür ve kendisine pay çıkarır. Böylelikle eğlenceli bir öğüt almış olur. Fıkra bitiminde ise dinleyici kendisiyle baş başa kalır ve hesaplaşır. Kendi doğrularını ve kendi yanlışlarını kıyaslar. Fıkranın özeleştirici işlevi ortaya çıkar.

Fıkra metinlerinde bahsi geçen olumlu/yapıcı işlevlerin yanı sıra olumsuz işlevler de görülmektedir. Olumsuz işlevler, fıkra metinlerinde tiplerin sergiledikleri tutumlara göre şekillenmektedir. Metin içerisinde zıt kutupların çatışmalarından doğan ayrımcılık, ötekileştirme, bölücülük, önyargı ve aşağılama/horlama gibi işlevler, fıkra metinlerinde görülen olumsuz işlevleri oluşturmaktadır. Olumsuz işlevlerin temelinde metin içerisinde yer alan uyumsuzluklar bulunmaktadır. Fıkra tipi, olay örgüsü içerisinde karşıt olduğu bir kişiye aşağılama/horlama eyleminde bulunabilir. Fıkra tipinin bu eylemi sonucunda güldürü unsuru meydana gelebilir. Fıkra tipi, karşılaştığı kişi ve durumlara karşı önyargı içerisinde olabilir. Önyargı içerisinde hareket eden fıkra tipinin fıkra sonunda kötü sonuçlarla karşılaşması ve önyargının zararlarını görmesi mizah içeren ifadelerle verilebilir. Bölücülük eylemi içerisinde olan bir fıkra tipi, toplumun değerleri ve töreleriyle metnin sonunda cezalandırılabilir. Ötekileştirme ve ayrımcılık içerisinde olan fıkra tipi, olay örgüsü içerisinde doğru olarak kabul edilen değerlere deneme-yanılma yoluyla ulaşabilir. Olumsuz işlevler üzerinden fıkranın ana düşüncesi dinleyici kitleye aktarılabilir. Bahsi geçen hususlardan dolayı fıkraların işlevlerine olumsuz işlevleri de dâhil etmemiz gerekmektedir. Erzurum fıkralarının incelenmesi bölümünde metinlerden örneklerle olumsuz işlevler üzerinde duracağız. Erzurum fıkralarında hangi olumsuz işlevlerin görüldüğünü tespit etmeye çalışacağız.

Doküman analizinden elde ettiğimiz verilerden hareketle, olumsuz işlevlerin tanım ve açıklamaları şu şekildedir:

Ayrımcılık; “ayırım yapmak, eşit davranışta bulunmamak” (Türkçe Sözlük, 1998, s. 180) olarak tanımlanmaktadır. “Her hangi bir kamu yararı ya da mantıklı bir gerekçe söz konusu olmaksızın, bir kişiye, benzer durum ve koşullardaki diğer kişilerden farklı ve eşit olmayan bir muamele yapılması” anlamına gelir (Çelenk, 2010, s. 211). “Ayrımcılık, genel anlamda ortak tarih ve geçmişe sahip bir devletin ya da toplumun bazı üyelerinin, diğerlerine sağlanan belli hak ve/veya ayrıcalıklardan yoksun bırakılmasıdır.” şeklinde de tanımlanmıştır (Ataöv, 1996, s. 1). Etnik kökenler ve dinlerle ilgili fıkralarda ayrımcılık işlevi görülmektedir. Bu işlev, fıkra tipinin kendi değerlerini üstün tutarak karşıt olduğu kimliklere uyguladığı mizahı unsurlarda bulunmaktadır.

Öteki; “Bilinenden, sözü edilenden ayrı” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1998, s. 1740). Ötekileştirme ise şu şekilde verilmektedir: “Biz’i ayrıcalıklı kılan ötekileştirme, farklılıklara olumsuzluk atfederek ötekini dezavantajlı konuma iterken bir yandan da ayrımcılığa zemin hazırlamaktadır. Öteki ile biz arasında mesafe açıldıkça da farklı olanların birlikte yaşaması, toplumsal uzlaşma güçleşmektedir.” (Sağlam ve Yaşar, 2017, s. 139). Ötekileştirmenin içerisinde kendi çıkarları doğrultusunda karşı tarafı değersizleştirme de bulunmaktadır. İstihza içeren fıkra metinlerinde, fıkra tiplerinin ötekileştirme içerisinde olduğu görülebilmektedir. Fıkra tipi mizah unsurunu gerçekleştirirken karşı tarafı nükteli sözleriyle değersizleştirebilir.

Bölücülük, var olanı parçalama anlamına gelmektedir. “Bölücünün yaptığı iş, ara bozuculuk” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 1998, s. 344). Bölücülük, zıtlık ilkesi bağlamında ortaya çıkmaktadır. Fıkra metinlerinde görülen zıt kutupların çatışmalarında, fıkra tiplerinin menfaatleri uğruna karşı tarafı yıpratma eylemlerinde görülmektedir. Tiplerin araboşuculuk eylemleri sonucu oluşan mizahta, bölücülük işlevi görülmektedir.

Önyargı; “Bir kimse veya bir şeyle ilgili olarak belirli şart, olay veya görüntülere dayanarak önceden edinilmiş olumlu veya olumsuz yargı, peşin yargı, peşin hüküm” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 1998, s. 1734). “Önyargı kelimeden de anlaşılacağı gibi “önceden yargıya” varmaktır. Söz konusu burada bireyin eylemi değil, zihindeki düşüncedir. Zihinde varolan düşünce olumlu ya da olumsuz olabilir. Bireyler önyargıya genellikle olumsuz anlam yüklemekte; ancak kavram her iki özellikte de bulunabilmektedir.” (Erdoğan ve Vatandaş, 2020, s. 476). Önyargı işlevi, fıkra tiplerinin

bireysel ilişkilerinde görülmektedir. Fıkra tiplerinin karşılaştıkları durumlara ve kişilere karşı peşin hüküm içerisinde olmaları önyargı işlevini göstermektedir. Önyargılı davranma, metin içerisinde genellikle başka kişiler tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bu davranışta bulunan kişiler, sonuç kısmında öğüt niteliğindeki durumlarla karşılaşır ve mizah unsurunun parçası olurlar.

Aşağılama/horlama; “Değerinden düşük göstermek, küçültücü davranışlarda bulunmak, hor görmek” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1998, s. 149). “Bergson şöyle yazar: “Gülmede, her zaman dile getirilmemiş bir aşağılama niyeti ve buna bağlı olarak komşumuzu ıslah etme niyeti görürüz.” (Sanders, 2001, s. 284). Aşağılayıcı ve küçümseyici tavır takınan kişiler, öncelikle kendi hazlarını tatmin etmektedir.

Fıkraların fonksiyonlarını toplamak gerekirse şöyle bir sonuca varılabilir:

A. Olumlu/yapıcı işlevler

1. Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi
2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme işlevi
3. Eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktararak eğitilmesi işlevi
4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için kaçıp kurtulma mekanizması
5. Protesto
6. Özeleştirme
7. Sosyal ilimlere kaynaklık etme

B. Olumsuz işlevler

1. Ayrımcılık
2. Ötekileştirme
3. Bölücülük
4. Önyargı
5. Aşağılama/horlama

3.13. FIKRA TÜRÜNÜN DİĞER EDEBİ TÜRLERLE İLİŞKİSİ

Fıkra metinleri; masal, efsane, hikâye, atasözü, deyim vb. folklor ürünleriyle benzerlikler ve farklılıklar taşır. Amacımız ortak noktaları ve farklılıkları incelemektir. Fıkranın diğer edebi türlerle olan ilişkilerini, detaylı olarak incelemek adına, başlıklar hâlinde ele alacağız.

3.13.1. Fıkra-Halk Hikâyesi İlişkisi

Ansiklopedilerde ve bilimsel çalışmalarda yapılan fıkra tanımlarında, fıkranın terim karşılığı olarak hikâye kelimesi verilmektedir. Fıkraların ve halk hikâyelerinin sözel dokusu gerçeğe yakın veya gerçekle ilişkilidir. Halk hikâyeleri nazım ve nesir hâlde karşımıza çıkmaktadır. Bazen de bu iki unsur bir arada olabilir. Fıkralar ise genellikle nesir hâldedir. Nazım şekillerine rastlansa da genel ifadeleri değiştirecek tarzda değildir. Halk hikâyelerinin içerisinde fıkra metinlerine de rastlanabilir: “Bir halk hikâyesi metninin içerisinde masal, efsane, fıkra, dua, beddua, deyim, atasözü, bilmece, vb. örneklerine rastlanabilir.” (Alptekin, 2002, s. 29). Âşık tarzı halk hikâyelerinin icrasında, âşık icraya başlamadan önce dinleyici kitlenin dikkatlerini toplamak ve onları hikâyeye hazırlamak amacıyla fıkra anlatabilir. Bu durum halk hikâyesi ve fıkranın birlikte kullanımı göstermektedir.

Fıkralar, halk hikâyelerine göre kısa anlatmalardır. Fıkraların belli bir icracısı olamamakla birlikte, halk hikâyelerinin âşıklar gibi özel anlatıcıları bulunmaktadır. Fıkra metnlerinin icrasında herhangi bir enstrümana ihtiyaç duyulmazken halk hikâyelerinde “saz” gibi enstrümanlar kullanılır. Halk hikâyelerinde rastlanan uzun tasvirlerle fıkralarda rastlanmaz.

3.13.2. Fıkra-Masal İlişkisi

Fıkra-masal ilişkisi, tasnif çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. Aarne (1964) masallar üzerine yapmış olduğu tasnif çalışmasına, anekdotlar ve şakalar adlı bir başlık eklemiştir. Ekici, Antti Aarne’nin (1964) tasnif çalışmasını şu şekilde aktarmaktadır:

“I. Hayvan Masalları (1-299)

II. Günlük (Asıl) Masallar (300-1199)

III. Anekdotlar ve Şakalar (1200-1999). (Ekici, 2017, s. 71).

Stith Thompson (1964), Aarne’nin yapmış olduğu tasnif çalışmasını genişletmiştir.

Ekici, yapılan tasnif çalışmasını şu şekilde aktarmaktadır:

“I. Hayvan Masalları

II. Günlük (Asıl) Masallar

III. Fıkralar ve Anekdotlar

IV. Zincirlemeli Masallar

V. Sınıflandırmaya Girmeyen Masallar” (Ekici, 2017, s. 72).

Warren S. Walker ve A. Edip Uysal’ın Türkiye’den derledikleri masallar üzerine yapmış oldukları tasnif çalışmasına fıkra türünü de dâhil etmişlerdir. Tales Alive in Turkey (1966) adlı çalışmada yer alan tasnif şu şekilde aktarılmaktadır:

- “1. Tabiatüstü masallar (11 metin).
2. Şaşırtıcı ve hünerli istidlâlli masallar (6 metin).
3. Mizahî masallar (13+1 metin).
4. Ahlâkî masallar (6 metin).
5. Köroğlu (2 metin).
6. Dini küçük düşürücü masallar (3 metin).
7. Fıkralar (25 metin).” (Aça, Ekici, ve Yılmaz, 2017, s. 153).

Masallar, fıkralara göre uzun kompozisyonlardır. Masalların içerisinde yer alan uzun tasvirler ve betimlemeler, fıkra metinlerinde görülmemektedir. Yıldırım, masal ve fıkra ilişkisini şu şekilde aktarmaktadır:

“Masallar umumiyetle birden fazla meseleyi ele alır; birçok vak’a zincirinden oluşur. Tahliye, tasvir unsurları, teferruat masalda mühim bir yer işgâl eder. Herşey uzun uzun anlatılır. Dolayısıyla masalın kompozisyonu hacimce büyük, konu alanı geniştir. Oysa fıkralarda durum aksinedir. Anlatımda kısalık, vecizlik, sadelik az sözle anlamlı fikir söylemek, hareket etmek esastır. Söylenmek istenen şey, bazen tek bir kelime veya sözle, yahut tek bir hareketle ifade edilir. Tahkiye, tasvir ve teferruata ehemmiyet verilmez.” (Yıldırım, 1999, s. 11).

Masalların başlangıcında ve bölümler arası geçişlerde görülen formel ifadeler, fıkra metinlerinde bulunmamaktadır. Ayrıca fıkranın gerçeklikle olan ilişkisi masala göre daha yakındır. Masallarda görülen hayalî tasvirler ve düşünceler yerine fıkra metinlerinde gerçekçi tasvirler ve betimlemeler bulunur.

Fıkra ve masal metinlerinde tez-anti tez çatışması görülür. Doğrunun ve iyiliğin önemi vurgulanmak istenilir. İki tür içerisinde de mesaj verme/öğüt verme görülmektedir. Fıkra metinlerinde daha çok bu durum hisse kapma/pay çıkarma olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşılıklı konuşmalar da iki tür arasında benzerlik gösterir. Hem fıkra metinlerinde hem de masallarda karşılıklı konuşmalar görülür. Ancak fıkra metinlerinin

yapısı karşılıklı konuşmalar üzerine kurulabilirken masallarda bu durum görülmez. Masal metinleri içerisinde kahramanların konuşmaları kısım kısım belirir.

Fıkra metinleri içerisinde yer alan gülmece öğeleri, masalların tekerleme bölümlerinde görülebilir. Bayrak, bu hususla ilgili şu görüşleri bildirmektedir:

“İşte biz gülmece öğelerini, bütünüyle hayal ürünü olduğu gibi, aynı zamanda tümüyle olağanüstü şeyler anlatan masal tekerlemelerinde görüyoruz. Kısa, yoğun ve içinden uzaklı bir anlatımın kurulduğu masal tekerlemeleri, karışık, çapraşık, şaşırtıcı ve abartılmış konulardan oluştuğu için hem kişinin ilgisini çeker, hem de kişiyi güldürür.” (Bayrak, 2001, s. 37).

Masallarda yer alan gülmece öğeleri, dinleyici kitlenin ilgisini artırmak ve onları asıl metne hazırlamak için anlatılmaktadır. Tekerleme şeklinde olmaları da dinleyici kitleyi asıl metne ilgili hâle getirmektedir.

3.13.3. Fıkra-Efsane İlişkisi

Fıkra ve efsane türünü birbirinden ayıran en belirgin özellik gerçeklik ilişkisidir. Yıldırım, efsane ve fıkranın gerçeklikle ilişkisini şu şekilde aktarmaktadır:

“Fıkralarda gerçek ve canlı hayat sahnelerinin yer almasına karşılık, efsanelerde gerçeklerin etrafında teşekkül eden uydurma, hayâlî vak’alar yer alır. Bunlar da gerçek bir vak’adan doğmuşlardır ama zamanla hayâlî ve uydurma vak’aların arasında bu gerçek ya çok zor seçilir veya tamamen kaybolur. Fıkra ve masal arasındaki mekân, zaman ve şahıs belirsizlikleri efsane için de müştereklik arzeder. Bunun dışında, nesir diliyle yaratılmış olmaktan öte fıkra ile hiçbir zaman şekil ve muhteva beraberliği yoktur.” (Yıldırım, 1999, s. 13).

Fıkra metinleri efsanelere göre muhteva açısından daha kısa metinlerdir. Efsanelerin içerisinde yoğunlukla olan motifler, fıkra metinlerinde bulunmamaktadır.

3.13.4. Fıkra-Atasözü-Deyim İlişkisi

Fıkralar muhteva bakımından atasözleriyle benzerlik gösterir. Az sözle çok şey anlatma ilkesi, iki tür için de geçerlidir. Sade dil kullanımı esastır. Asıl önemli olan şey

söylenilmek istenilenin algılanmasıdır. Atasözü ve fıkralar, kısa ve yoğun kompozisyona sahiptir. İki tür için de didaktik yapı hâkimdir. Yıldırım, fıkra-atasözü ilişkisini şu şekilde ifade etmektedir:

“Kompozisyonları meydana getiren unsurların değişmezliği, kısa ve yoğun anlatım gücüne sahip olmaları, didaktik cepheleri, tenkit karakterleri bu benzerlikler arasında sayılabilir. Atalar sözü derecesinde kıymet kazanan fıkra hükümleri vardır. Ayrıca, atalar sözü üzerine kurulmuş fıkralar da görülür. Aralarındaki bu alış verişe ve benzerliklere rağmen her biri ayrı birer türdür.” (Yıldırım, 1999, s. 13).

Fıkra metnlerinin atasözlerinden hareketle oluşturulduğuyla ilgili görüş bildirilmektedir.

“Bilindiği gibi, içinde bir nükte ya da gülmece ögesi taşıyan atasözleri, “fıkra atasözleri” olarak adlandırılıyor. Ve fıkra atasözlerinin, hem atasözü hem fıkralara özgü nitelikler taşıdığı için, bu iki tür arasında bir folklor ürünü olarak ele alınması gerekiyor. Vurgulanması gereken bir başka nokta da, hangi temaların fıkrası varsa, o temaların atasözleri de olduğudur.” (Bayrak, 2001, s. 48).

Fıkra metnlerinin atasözlerinden hareketle oluşturulduğuyla ilgili Güldiken’de (2009) görüş bildirmektedir. Özdemir, Güldiken’in görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Atasözleri ve fıkralarla halk felsefesi ve eleştirel düşünce arasında önemli ilişkiler bulunmaktadır. Türk atasözü ve Nasreddin Hoca fıkra belleği de bu açıdan değerlendirilmelidir. “Parayı veren düdüğü çalar, El elin eşeğini türkü çağırarak arar” örnekleri gibi atasözlerinin fıkradan mı ya da fıkraların atasözlerinden mi çıktıkları tartışmaları en azından bu bağlantının varlığını kanıtlamaktadır.” (Özdemir, 2010, s. 29).

Fıkra metnlerinin içerisinde atasözleri ve deyimler de görülmektedir. Genellikle fıkra metnlerinin sonuç kısmında, hüküm bildiren ifadelerde atasözleri ve deyimler görülür.

3.13.5. Fıkra-Alkış-Kargış İlişkisi

Fıkra metnlerinin içerisinde yöre halkının değerlerini ve düşünsel olgularını yansıtan alkış ve kargışlar görülmektedir. Alkış ve kargışlar genellikle, fıkranın sözel dokusu

içerisinde karşılaşılan durum veya söz karşısında şaşırma ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.13.6. Fıkra-Nazım İlişkisi

Fıkralar, nesir hâlde bulunan kompozisyonlardır. Yaygın fıkra tanımlarında fıkranın nesir hâlde olduğu bildirilmektedir. Ancak genellemeye tabi tutulmayacak şekilde, nazım şeklinde bulunan fıkralar da vardır. Bunlar genellikle sonradan nazım şekline dönüştürülmüşlerdir. Önceki bölümde bahsettiğimiz İsmail Türüt'ün "Fıkra" şarkısı, Ofllu Hoca fıkrasının nazım şekline dönüştürülmüş hâlidir. Sonuç olarak fıkra türünün nazım şekilleri görülebilir ancak fıkralar genellikle nesir şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Nasreddin Hoca fıkralarında yer alan nazım şekilleriyle ilgili yapılmış çalışmalar da vardır. Fıkraların manzum şekillerini Bozyiğit şu şekilde aktarmaktadır:

- “1- Nasreddin Hoca ve Fıkralarını telmih eden şiir parçaları.
- 2- Bir ya da birkaç manzum Nasreddin Hoca Fıkrası yazarlar.
- 3- Kitap bütünlüğünde manzum Nasreddin Hoca Fıkrası yazarlar.
- 4- Nasreddin Hoca'yı öven şiirler” (Bozyiğit, 1989, s. 42).

Tanımdan hareketle; fıkra tipleri övgü amacıyla nazım edilmiş ve fıkra metinleri şiirsel bir dille yazıya aktarılmıştır.

4. BÖLÜM

ERZURUM FIKRALARI VE FIKRA TİPLERİ

Çalışmamızın inceleme kısmı olan bu bölümde, fıkra metinleri ve fıkra tipleri başlıklar hâlinde incelenecektir. Yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz fıkra metinleri mizah teorileri bağlamında, sosyal medya gibi kitle iletişim araçlarında yer alan dijital fıkralar ise sürdürülebilirlik ilkesi bağlamında ele alınacaktır. Fıkra tipleri, değişim/dönüşüm çerçevesinde değerlendirilerek yeni tipler ve tipleştirmeler üzerinde durulacaktır. Fıkra metinleri elde etme amacıyla yapmış olduğumuz literatür taraması neticesinde, Halûk Harun Duman'ın Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar (2000) adlı eserinden, Mehmet Zeki Kılıç ve Yaşar Atınur'un Erzurum Fıkraları (2001) adlı çalışmasından seçmiş olduğumuz fıkra metinleri üzerinde durulacaktır. Eserlerde yer alan metinler EFMN ve EF olarak gösterilmiştir.

4.1. FIKRA ANLATMA GELENEĞİ VE FIKRA ANLATICILARI

Erzurum'da fıkra anlatma geleneği, halkın roman ve hikâye gereksinimini karşılayan masal, efsane ve hikâye gibi edebi türlerde görülen işlevleri içermektedir. Genel özellikleri itibariyle fıkra metinleri, belirli bir anlatıcı sınırlaması olmaksızın her zaman ve her yerde icra edilebilir. Erzurum fıkra anlatım geleneğinde de bu durum geçerlidir. Fıkralar, toplumun veya topluluğun bir arada olduğu ortamlarda eğlence aracı olarak icra edilmiştir. Özellikle toplumun bireylerinin bir arada oldukları köy odaları, kahvehaneler ve bir ev halkının birlikte bulunduğu yerlerde fıkra metinleri icra edilmektedir.

Fıkra metinleri Bascom'un işlevlerini kapsayacak nitelikte bir yapıya sahip olmuştur. İncelediğimiz Erzurum fıkralarından hareketle, fıkraların en çok bilinen işlevleri hoşça vakit geçirme, eğitim ve protestodur. Erzurum halkı, şive komedisi ve durum komedisine önem vermiştir. Halkı güldüren şeyler bu iki unsur arasındadır. Günümüz dijital çağın getirileri neticesinde ise fıkra metinleri sosyal medya aracılığıyla icra edilmekte ve geniş kitlelere aktarılmaktadır. İlk olarak, Erzurum fıkralarının Fıkralarla Türkiye programıyla televizyona aktarıldığı görülmektedir. Profesyonel eğitim alan

oyuncular, Erzurum fıkralarını canlandırmış ve geniş kitlelere duyurmuşlardır. Erzurum halkından amatör kişiler de sosyal medya aracılığıyla fıkra metinlerini dijital ortama aktarmaktadırlar. Televizyon ve bilgisayar gibi elektronik aletler aracılığıyla ve medya uygulamaları üzerinden hem fıkra metinleri geniş kitlelere duyurulmakta hem de fıkraların sözel dokusunun canlılığı korunmaktadır. Yeni oluşumlar, kelimeler ve ideolojiler de metinlerin içerisine dâhil edilmektedir. Teyo Pehlivan'ı canlandıran Cumhuriyet Seval'in ürün reklamında oynaması ve Erzurumlu Mümessil'in fıkra metinlerinden hareketle film yapması, bahsi geçen hususa örnek olarak verilebilir. Fıkraların genel özellikleri içerisinde yer alan “her kesimden ve her yaştan insan tarafından icra edilebilme” özelliği sebebiyle, Erzurum'da fıkra anlatıcılarının tamamını listelemek güçtür. Erzurum'un meşhur nüktedanları konusunda, Erzurum folklorunda yer edinmiş ve genel olarak tanınan kişiler üzerinde duracağız.

Erzurum'da Behçet Mahir, hikâye anlatımıyla tanınmıştır ve fıkra repertuarının da olduğu bilinmektedir. “Gündelik hayattan tarihe kadar her anlamda mesajlarla dolu hikâye, destan, masal, efsane, fıkra vb. anlatmaya dayalı türlerle kültür ve edebiyatımızın eşsiz mirasını oluşturan Behçet Mahir, 22 Haziran 1988 tarihinde Erzurum'da vefat eder ve Erzurum Asri Mezarlığı'na defnedilir” (Alptekin, 2016, s. 9-12). Saim Sakaoğlu, Meddah Behçet Mahir'in icra ettiği sözlü ürünleri tasnif etmiştir. Yapılan tasnif çalışmasında fıkra metinlerine de yer verilmiştir. Fıkra metinleri; Behlül Dâna Fıkraları, Nasreddin Hoca Fıkraları ve Diğer Fıkralar şeklinde tasnif edilmiştir (Sakaoğlu, Alptekin, Sakaoğlu, ve Şimşek, 1997, s. 16-18).

Erzurum fıkra geleneği içerisinde yer edinen bir diğer kişi Teyo Pehlivan'dır. Teyo Emi olarak da tanınan Tayyip İde, meşhur palavraları ve “bende yalanda yoh hilafda yoh” söylemiyle tanınmıştır. Aslen Hasankaleli olan Tayyip İde, hayal gücünü sınırlayan söylemleriyle ün kazanmıştır. Dinleyici kitle, Teyo'nun anlattığı şeylerin gerçekliğini sorgulamaktan ziyade söyleniş biçimlerine ve eğlence unsuruna önem vermiştir. Teyo, Erzurum kültürü içerisinde yer edinmiş ve mahallî bir fıkra tipi olmuştur. Erzurumlu tiyatro oyuncusu Cumhuriyet Seval'in canlandırmasıyla da dijital mecralara aktarılmıştır. Dijital çağın getirileriyle şekillenen Erzurum fıkraları içerisinde en tanınan fıkra tipidir. Televizyon ve sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelerce tanınmıştır.

Naim Hoca da meşhur nüktedanlığıyla tanınmıştır. Naim Gölleroğlu, imamlığın yanı sıra berberlikle de uğraşmıştır. Cemaatine verdiği vaazlarla ün yapmıştır. Erzurumspor

tarafı tarafından sevilmiştir ve maçlarla ilgili söylemleriyle de tanınmıştır. Samimi ve içten bir kişiliğe sahip olan Naim Hoca, sevenleri tarafından fıkralaştırılarak anlatılmıştır. Erzurum fıkraları içerisinde de mahallî bir fıkra tipi olmuştur.

Erzurum’da fıkra repertuarı geniş olan bir diğer kişi Murat Balkuş’tur. Murat Balkuş, profesyonel olarak tiyatro oyunculuğu yapmıştır. Fıkralarla Türkiye adlı programda, Oktay Parlar ile Erzurum fıkralarını canlandırmıştır. Erzurum ve İstanbul’da radyo programları yapmıştır. Bu programlarda Erzurum fıkralarını seslendirmiştir. Fıkraların tanıtılması sağlamıştır. Günümüzde fıkraları sosyal medya araçlarına uyarlamakta ve fıkra anlatma geleneğine katkı sağlamaktadır.

Erzurumlu Mümessil olarak tanınan Burak Bozdağ, kendi hayatını fıkra metinlerinin sözel dokusuna uygun olarak anlatmaktadır. Başından geçen olayları fıkralaştırarak aktarmaktadır. Sosyal medyaya yüklediği videoları sayesinde de Erzurum halkı tarafından beğeni toplamıştır. Yine kendi hayatından hareketle fıkralaştırdığı olay örgüsünü de beyaz perdeye aktarmıştır. Servet Aksoy yönetmenliğinde “Erzurumlu Mümessil” adlı film çekilmiştir. Dijital çağın getirileri kapsamında, geniş kitlelerce tanınmıştır. Erzurum da Burak Bozdağ gibi fıkraları sosyal medya araçlarına uyarlayan birçok amatör fıkra anlatıcısı da bulunmaktadır. Metin Saygın, Arif Arifoğulları, Erzurum Şehir Tiyatrosu’nda tiyatro oyuncusu olan Şerif Avcı ve Bilal Tavlak amatör olarak fıkra metinlerini aktarmakta ve canlandırmaktadır. Profesyonel tiyatro oyuncuları olan Semih Yetimoğlu, Oktay Parlar ve Fuat Özalpoğlu’nun da Erzurum fıkralarının dijital ortamlarda canlandırılmasına katkıları vardır.

4.2. ERZURUM FIKRALARININ METİN MERKEZLİ İNCELEMESİ

4.2.1. Erzurum Fıkralarında Sözel Doku

Sözel doku, fıkra metinlerinde yer alan biçim, dil, üslup ve içerik özelliklerinin bütünüdür. Bu bölümde tekrara düşmemek adına, Erzurum fıkralarında görülen genel durumlar üzerinde durulmuştur. Fıkra metinlerinde karşılaşılan genel durumlar, metinlerden örneklerle verilmiştir. Erzurum fıkralarının sözeldokusunu başlıklar hâlinde ele alacağız.

4.2.1.1. Erzurum Fıkralarının Biçim Özellikleri

Erzurum’da anlatılan fıkraların biçim özellikleri, fıkra metnlerinin genel biçim özelliklerinden farksız değildir. Fıkra metinleri, genel özellikleri itibariyle giriş gelişme ve sonuç bölümleri üzerine inşa edilir. Fıkraların giriş bölümlerinde genellikle fıkranın konusu ve fıkroda yer alan tipler kısaca anlatılır. Giriş bölümleri, dinleyici veya okuyucu kitleyi icraya hazırlar. Fıkraların gelişme bölümlerinde ele alınan olay veya diyalog, fıkroda yer alan şahıs kadrosu aracılığıyla gelişir. Fıkra metnlerinin sonuç bölümünde ise ele alınan olay veya diyalog mizahi unsurlarla neticeye bağlanır. Sonuç bölümünde güldürü ve düşündürme eylemi gerçekleştirilir. İncelememize konu edindiğimiz fıkra metinlerinde de fıkraların genel biçim özellikleri görülmektedir. Bu başlık altında, Erzurum fıkralarının biçim özelliklerini, bütün fıkraları kapsayacak şekilde ve tekrara düşmeyecek şekilde, birkaç örnekle ele aldık. Erzurum fıkralarından örneklerle giriş, gelişme ve sonuç bölümlerindeki özellikler üzerinde durduk.

Erzurum fıkralarının giriş bölümünde, kullanılan dil özellikleri bakımından geniş zaman ifadeleri bulunmaktadır. EF.18 “Yahışır” adlı fıkroda; “Naim Hoca yine bir gün camide cemaate vaaz eder” ifadesinde görüleceği üzere, fıkranın giriş bölümü geniş zaman bildiren bir üslupla verilmiştir. EF.36 “Şeytan Kandırdı” adlı fıkroda da “İhsan Bayoğlu bir gün Hemşin’e gelir” ifadesinde geniş zaman bildiren bir üslup vardır. EF.251 “Hasta” adlı fıkranın giriş bölümünde yer alan; “Adamın biri hastalanır ve doktora gider” ifadesinde, geniş zaman bildiren kelimeler bulunmaktadır. EFMN.5 “Bas ucuna adını söylesin” adlı fıkroda; “Erzurum’un köylerinden bir genç, birkaç aylığına İstanbul’a gider” ifadesinde geniş zaman üslubu görülmektedir.

Erzurum fıkralarında, geçmiş zaman ifadeleri bildiren dil de görülmektedir. EF.42 “Huylu Huyundan Vazgeçmez” adlı fıkroda; “Mahallenin herkese bir kusur bulan, lakap takan, dedikoducu bir Leman Hanım’ı varmış” ifadesinde hem geçmiş zaman bildirilmekte hem de başkasından duyma anlamına da gelecek olan “-mış/-miş” ekinin kullanıldığı görülmektedir. EF.54 “Hac Kefareti” adlı fıkroda geçen; “Mahallenin güngörmüş Ali Emmi’si çayını yudumlarken konuşuyordu” ifadesinde de geçmiş zaman bildirilmektedir. EF.104 “Allah İzin Verirse” adlı fıkroda geçen; “Adamın biri hiçbir işinde “Allah izin verirse” dememiş. Bir gün hanımına sormuş” ifadesinde geçmiş zaman bildirilmiş ve başka bir kişiden duyma anlamı katılmıştır.

Erzurum fıkralarında giriş bölümü genellikle fıkranın hangi durum üzerine olduğunu bildirilir. Ayrıca giriş bölümünde fıkra tipleri de bildirilmektedir. Erzurum'un meşhur nüktedanlarından olan Teyo Pehlivan'ın EFMN.283 "Teyo Pehlivan Amerika'da" adlı fıkrasında giriş bölümü şu şekildedir: "Teyo Pehlivan sohbet ederken, arkadaşlarına geçen yılbaşında Amerika başkanının kendisini davet ettiğini ve oraya gittiğinden bahseder". Fıkra metninin giriş bölümünde yer alan ifadelerde görüleceği üzere icraya hazırlama ve fıkranın içeriğini tanıtmaya bulunmaktadır. Teyo'nun EFMN.285 "Atın ayağı" adlı fıkrasında giriş bölümünde yer alan "Arkadaş bir ramazan günü Erzurum'den Hasankala'ya getmek için ata bindim. İftara onbeş dekke var. Ati rasi sürirem, rasi sürirem" ifadelerinde fıkranın telaş içerisinde geçen olay örgüsü verilmiştir. Metnin, telaş ifadeleriyle başlamasının ardından kaza yapma eylemi gelmektedir. Olay örgüsü de bu kaza üzerine kurulmuştur. İfadelerde görüleceği üzere zaman bildiren kelimeler de bulunmaktadır. Fıkranın yaşandığı zaman, giriş bölümünde verilmiştir.

Fıkraların giriş bölümlerinde, olay örgüsünün yaşandığı zamanla ilgili ifadeler de yer almaktadır. Bu zaman dilimlerinde belirli zaman ifadeleri ve tarihler bulunurken, belirsiz zaman ifadeleri de bulunmaktadır. EF.1 "Kim Haber Etdi?" adlı fıkranın giriş bölümünde yer alan; "Bir gış günü" ifadesinde; fıkranın yaşandığı zaman dilimiyle ilgili bilgi verilmektedir. Zaman ifadesi, belirsizlik bildirmektedir. EF.62 "Kılay Nasıl Müslüman Oldu?" adlı fıkranın giriş bölümünde yer alan "Sene 1948" ifadesinde belirli bir tarih bildirilmektedir. Fakat fıkra tipi Teyo'nun verdiği tarihle olayın yaşanma ilişkisi arasında bir gerçeklik yoktur. Fıkranın icrasının giriş bölümünde tanıtıldığı görülmektedir.

Fıkraların giriş bölümünde mekân da tanıtılmaktadır. EFMN.304 "Seni değil, sarışın olanı" adlı fıkroda geçen; "Teyo Pehlivan Sağlık Ocağı'na sık sık uğrar. Kahvehaneye geldiğinde de hemşire muhabbeti yapar" ifadelerinde, fıkranın icra edildiği mekân ve fıkraya konu olan olayların yaşandığı mekân verilmektedir.

Gelişme bölümünde, fıkranın konusu detaylıca işlenmektedir. Karşılıklı diyaloglar, çatışan eylemler ve gelişen durumlar fıkranın gelişme bölümünü oluşturur. Teyo'nun EFMN.285 "Atın ayağı" adlı fıkrasında, telaş hâlinde başlayan durumun ardından gelişen olaylar işlenmektedir. Teyo, kaza yapar ve atının ayağı kopar. Atının ayağını araması ve kaza yaptığı yerde olan biteni anlatması, gelişme bölümünde gerçekleşir. Fıkra metnlerinin gelişme bölümlerinde, karşılıklı söylemler de bulunmaktadır.

Teyo'nun EFMN.291 “Kaç balık” adlı fıkrasında, gelişme bölümünde iddiaya girme meselesi karşılıklı söylemlerle işlenmektedir. Teyo; “Ola Ramiz, oğlum bene bah. Elimde beş balık var. Sen benim kaç balık yahaladığımı bilürsen, hepsini sene vereceğem...” şeklinde söylemlerle Ramiz’le diyalogu başlatır. Ramiz de Teyo’nun ifadelerine karşılık olarak; “Pehlivan ele sanıram ki sen üç balık yahalamışsan” diyerek diyaloga dâhil olmaktadır. Olay örgüsü, fıkra tiplerinin karşılıklı söylemleriyle gelişmektedir. Olay örgüsü, fıkra anlatıcılarının düz yazı şeklindeki anlatımlarıyla da verilmektedir. EF.19 “Aşih olan” adlı fıkra, olay örgüsü fıkra anlatıcısının anlatımıyla verilmiştir. Gelişme bölümünde diyalog bildiren ifadeler bulunmamaktadır. EF.48 “Muhattar Ağa” adlı fıkra, fıkranın gelişme bölümü anlatıcının ifadeleriyle verilmiştir. Fıkraların gelişme bölümleri düz yazı şeklinde de verilmektedir. EF.86 “Kuruduz” adlı fıkranın gelişme bölümü; “Epey bir zaman olmuş ki cenaze olmamış. Hoca sinirlenmeye başlamış. Tabutları tekmeleyerek söylenmiş” şeklinde verilmiştir. Sonuç bölümünde fıkranın mizahı unsuru ve taşıdığı hisse bulunmaktadır. Teyo’nun EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkra, Teyo atın ayağını bulur ve atına ayağı geri takar. At, iki ay içerisinde iyileşir. Atın ayağı kırıldığında, iyileşme süresi ya uzun olur ya da hayvan tekrar toparlanamaz. Atın iyileşmesi ve kopan ayağın yerine takılmasında mizahi unsur bulunmaktadır. Eğlence amaçlı söylemlerin ve abartılı ifadelerin olduğu görülmektedir. EFMN.297 “İnönü ile Seyahat” adlı fıkra da güldürü unsuru sonuç bölümünde yer almaktadır. Teyo’nun gazoz kapağından madalya alması, olayın ciddiyetini kırmakta ve dinleyici kitleyi gülme eylemine yöneltmektedir. Fıkra metinlerinin sonuç bölümünde öğüt verici sözler de bulunmaktadır. EF.3 “Bayram Olsa” adlı fıkra, Nasreddin Hoca’nın toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayla ilgili öğüt verici nitelikte ifadeleri bulunmaktadır. Köylüler, hocaya bolca ikramda bulunurlar. Hoca da “keşki her gün bayram olsa” diyerek toplumsal dayanışmanın yalnızca özel günlerde olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Fıkra metinlerinin sonuç bölümlerinde, fıkraların protesto ve özeleştirici gibi işlevleri de yer almaktadır. EF.19 “Aşih Olan” adlı fıkra, alaycı gülüşleri olan kişiye söylenen “Aşih olan deli olağan olur, Gafil olan ona güleğen olur” sözünü tepki dile getirilmiştir. EF.48 “Mutahhar Ağa” adlı fıkra; “Hanım kızım, hanım kızım! Sen ağa, ben ağa. Ya bizim inekleri kim sağa” ifadelerinde protesto bildirilmiştir.

Fıkra metinleri genellikle nesir hâlde olsa da nazım şeklinde oluşturulmuş fıkralara da rastlanmaktadır. EF.80 “Şiirli Atışma” adlı fıkranın gelişme bölümü ve sonuç bölümü karşılıklı atışma üzerine kurulmuştur. Melik Mehmet, hamama giden kadına şöyle der:

“Bu hanım nazlı hanım
Gazlı, ördekli hanım
Topanesi gümrah amma
Barudi azdır hanım”.

Kadın, kendisine söylenen bu sözlerin altında kalmaz ve cevap verir:

“Melik Mehmet bu mudur?
İçindeki su mudur?
Bene sinyaller gelir
Aylesi yollu mudur?”.

Fıkra metninde, birbiri üzerine üstün gelme çabası görülmektedir. Karşılıklı söylemlerin nazım şeklinde verilmesi sebebiyle; fıkra metinleri içerisinde nazım şeklinde kurulmuş biçim özelliklerinin de görülebileceği söylenebilir. EF.98 “Sayıkla Ha Sayıkla” adlı fıkranın da gelişme bölümünde nazım şekilleriyle kurulmuş ifadeler yer almaktadır:

“Ela ya eyyühel molla
Dışın sıhdır, kafan salla
Şimdi gelir iki top helva
Yuvarla ha yuvarla”.

Fıkranın sonuç bölümünde cevap şeklinde bir nazım şekli de görülmektedir:

“Ela ya eyyühel hakdır.
Bizde böyle şeyler yokdur
Sarığın koltuğan sıkdır
Sayıkla ha sayıkla”.

EFMN.37 “Efo Hoca” adlı fıkranın sonuç bölümünde de nazım şekilleriyle kurulmuş ifadeler yer almaktadır:

“Efo hoca dedi bir cami yapah
Heç olmazsa bir çoban dami yapah
Cambaz Tefik dedi:
Girdim yetmiş yaşına,
Cami nedir ki benim talaşıma?

Biz dedik ki bize hoca olasan
 Tuyli gazlar gibi bizi yolasan
 Galdırasan teravi nemazını
 Biz severik ibadetin azını...”

Fıkra metninde görülen nazım şekillerinin birbiriyle uyumlu biçimde olduğu görülmektedir. Verilen ifadelerde konu ve kelime bütünlüğü bulunmaktadır.

4.2.1.2. Fıkraların Üslup Özellikleri

A. Tahkiye (Hikâye Etme)

Fıkra metinlerinde hikâye etme; tip, zaman ve mekân unsurlarında görülmektedir. Fıkra tipleri, niteleyici sözlerle hikâye edilmektedir. EF.39 “Bir Garip Dua” adlı fıkroda; “Fırze Hanım saf bir kadındı. Ne dedikoduya bulaşır, ne kimseyle çekişir ne de elalemin işine karışır” ifadeleriyle fıkra tipinin genel özellikleri hikâye metoduyla verilmiştir. EFMN.13 “Elo yoncalık” adlı fıkroda; “İlk karısını yıllar önce kaybeden Maksut Efendi, bekârlığa veda etmenin coşkulu sevinciyle öküzleri kamçılarmış. Bir an önce köye kavuşmaya çalışıyormuş” ifadesinde fıkra tipinin içerisinde bulunduğru durum tasvir edilmiştir. EF.80 “Şiirli Atışma” adlı fıkroda geçen; “Kevelciler çarşısında da Melik Mehmet adında meşhur, laf atan bir esnaf varmış. Bu kevelciler bir yandan yün çırpıp bir yandan da keçe seriyorlarmış” ifadelerinde hikâye etme görülmektedir. Fıkra tipinin meşgul olduğru meslek, niteleyici kelimelerle verilmiştir. EFMN.4 “Kazlarına dil öğretmiş” adlı fıkroda; “Erzurum köylerinden birinde bir kurnaz kadın varmış. Kurnazlığıyla bilhassa saf insanları soyup soğana çeviriyormuş” ifadesiyle fıkra tipi hikâye edilerek tanıtılmıştır.

Hikâye etme, olay örgüsü içerisinde fıkra tiplerinin durum ve hareketlerini etkili hâle getirmek için de kullanılmaktadır. Teyo’nun EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkrasında hikâye etme şu şekildedir: “Arkadaş bir ramazan günü Erzurum’dan Hasankala’ya getmek için ata bindim. İftara onbeş dekke var. Atı rasi sürirem, rasi sürirem. Sorma getsin”. İftar saati ve atın hızlı sürülmesi, telaş hâlinin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Telaş hâli tahkiye ile verilmiştir. Fıkranın devamında ise içerisinde bulunulan anın hikâye edildiği görülmektedir: “Reyse, ben heç bir şey olmamış gibi tekrar ata bindim ve o hızla yola devam ettim. Tam evden içeri girerken ezanlar okunmaya başladı. Yegenime ati ahura götürmesini söyledim. Ben de içeri geçip

sofraya oturdum”. Teyo’nun eve gidip yemek yemesi, dinleyici kitlenin ilgisini çekmemektedir. Fakat detaylı anlatımla verilen eve gidip yemek yeme hadisesi, dinleyici kitlenin algılarını açık hâle getirmektedir. EF.19 “Aşih Olan” adlı fıkra; “Hoca, panelistleri dinler, sıra kendine geldiğinde, belini çekerek aşk ile kürsüye yaklaşır” ifadesinde de fıkra tipinin olay örgüsü içerisindeki hareketleri hikâye edilmiştir. EF.91 “Sünnet Diyim De...” adlı fıkra; geçen; “Hoca da önüne gelen her yemeği “Sünnetdir” diyerek silip süpürmüş” ifadesinde imamın yemek yemesi tasvir edilmiştir. EF.109 “Kürdan” adlı fıkra; fıkra tipinin içerisinde bulunduğu durum “İstanbul’da bir lokantada sıkıla büzüle oturan bir Erzurumlu” ifadesiyle verilmiştir. “Sıkıla büzüle” ifadesinde hikâye etmenin bulunduğu görülmektedir. EF.278 “Kabadayı” adlı fıkra; “Kabadayı havada birkaç takla attıktan sonra yere düşer, her bir şeyi dağılır. Bu kendini toplar, ayağa kalkar, başlar saymaya” ifadesiyle, fıkra tipinin içerisinde bulunduğu durum tasvir edilmiştir. EF.307 “Gözün Kor Mi?” adlı fıkra; “Karısı kapıyı açar, kocasının elinden filesini alır, tatlı diller dökerek içeri geçirirmiş” ifadesiyle, fıkra tipinin olay örgüsü içerisindeki tutum ve davranışları tasvir edilmiştir. Fıkra tiplerinin ruh halleri, hikâye etme metoduyla verilmektedir. Teyo’nun EFMN.291 “Kaç balık” adlı fıkrasında, fıkra tipi Ramiz’in içerisinde bulunduğu ruh hâli; “Ramiz kafayı kaşır, uzun uzun düşünür. Zaten saatlerden beri yoldadır ve beyni sulanmıştır. Bu iddiayı kabul eder ve sayıyı söyler” şeklinde verilmiştir. Dinleyici ve okuyucu kitle, Ramiz’in ruh hâlini hikâye edilen söylemlerle hissetmekte ve hayalinde canlandırmaktadır. EFMN.299 “Ayı beni yendi” adlı fıkra; Teyo’nun fıkra anlatım şekli “böbürlenerek anlatmaktadır” olarak verilmiştir. Bu söylemin devamında ise abartılı söylemlerle hikâye etme metodu iç içe görülmektedir. “O beni alır yere vurur, sonra ben onu yerden yere vuriram” ifadeleriyle de olayın çekiciliği artırılmak istenmiştir. Teyo’nun ayıyla yere düşmesi dinleyici kitle için ilgi çekici gelmezken, alıp birbirlerini yere vurmaları olayı ilgi bakımından cazip hâle getirmektedir.

B. Diyalog

Fıkra metinlerinde yer alan diyaloglar, gelişme bölümünde fıkranın olay örgüsünün işlenmesine katkı sağlayan unsurlardır. Diyaloglar, fıkra tiplerinin iletişimlerinde ve bireysel söylemlerinde de görülebilir. Erzurum fıkralarında görülen diyaloglar genellikle gelişme bölümündedir. Teyo’nun EFMN.291 “Kaç balık” adlı fıkrasında yer alan diyaloglar gelişme bölümünde yer almaktadır ve olay örgüsünün işlendiği

görülmektedir. Teyo; “Ola Ramiz, oğlum bene bah. Elimde beş balık var. Sen benim kaç balık yahaladığımı bilürsen, hepsini sene vereceğim...” şeklinde diğer fıkra tipine söylemlerde bulunmaktadır. Fıkra metninde geçen bu diyalogda; fıkranın konusu, fıkranın tipleri ve olay örgüsünün işleyişi bildirilmektedir. EFMN.298 “Rıdvan’dan telefon” adlı fıkra da gelişme bölümü diyaloglar üzerine kuruludur. Fıkranın gelişme bölümünde; “Pehlivan! Fenerbahçeli Rıdvan arıyor...” ve “Söyleyin Rıdvan’a Pehlivan hasta yerinden galkamaz” ifadeleri olay örgüsünü oluşturmaktadır. EF.36 “Şeytan Kandırdı” adlı fıkranın da gelişme bölümünde diyaloglar bulunmaktadır. İhsan Bayoğlu; “Ben içgiyi bıraktım” diyerek fıkra tipleri arasındaki diyalogu başlatır. Hatem Emi de cevap olarak; “Ey Ehsan” der ve olay örgüsü bu söylemlerin üzerine gelişir.

Fıkra metinlerinde diyaloglar, sonuç bölümünde de görülmektedir. EFMN.292 “Mariya Hanım” adlı fıkra da sonuç bölümünü, fıkra tiplerinden birinin söylemleri oluşturur. Mariya Hanım; “Pehlivan, onun ne önemi var?” Ne park eder ki?” ifadeleriyle fıkranın sonuç bölümündeki diyalogu sonlandırmaktadır. Fıkra metninin sonuç bölümlerinde diyaloglar genellikle bir soruya verilen cevap şeklindedir. EFMN.299 “Ayı beni yendi” adlı fıkra da; “Ola Teyo, sonra ne oldu?” sorusunun yanıtı “Re olacak, ayı beni yendi!” şeklinde verilmiş ve fıkra sonlandırılmıştır. Fıkranın nükte kısmı diyalogla bildirilmiştir. Aynı şekilde EFMN.301 “Temmuzda buz” adlı fıkra metninde, diyalogların soru-cevap şeklinde olduğu görülmektedir. “Re edim oğlum? Ayağım buza geldi, gaydım, düştüm” ifadesi fıkra tipinin sorulan soruya cevabını oluşturmaktadır ve fıkra metni bu cevapla bitmektedir. EF.56 “Zaten Ölmüşem” adlı fıkranın sonuç bölümünde de diyalog görülmektedir. “Oğlum bişe demirem de. Bilsem ne, bilmesem ne? Zaten ben ölmüşem, bene ne yapacaklar” ifadesinde yer alan sorulardan herhangi bir cevap beklenilmemektedir. Sorular, aktarılacak istenilen düşüncüyü pekiştirmek için kullanılmıştır.

C. Tasvir (Betimleme)

Betimlemeler, anlatılmak istenileni zihinde canlandırmaya yarayan unsurlardır. Fıkra metinlerinde tiplerin tasvir edildiği ifadelere sıklıkla rastlanılır. EF.58 “Zallonun Ekmeği” adlı fıkra da; “Bizim köyde bir Şekko var idi, fıkradan, yarı meczup...” ifadelerinde fıkra tipi betimlenmektedir. “Fıkara” ve “meczip” kelimeleriyle okuyucunun özellikler üzerinden fıkra tipini zihninde canlandırması hedeflenmiştir. EF.62 “Kılay Nasıl Müslüman Oldu?” adlı fıkra da geçen; “Kılay diye bele bir canavar

var” ifadesinde Muhammet Ali Clay’ın dış görünüşü ve gücü tasvirlerle simgeleştirilmiştir. EF.122 “Sahapsız Memleket” adlı fıkra da geçen “öteki çokbilmiş” ifadesinde, fıkra tipinin kişilik özelliklerinin bilme eylemiyle tasvir edildiği görülmektedir. EF.278 “Kabadayı” adlı fıkra da; “Başında kasketi, elinde tesbihi, omuzunda ceketi” ifadesiyle fıkra tipinin dış görünüşü betimlenmiştir. EF.69 “Cümlesinin Tarlasına” adlı fıkra da; “Ali yine ellerini kaldırır, yağmuru kendi tarlasına silkeler gibi yaparak” ifadesinde fıkra tipinin hareketleri tasvir edilmiştir. EF.82 “Padişah Bu Dünyaya Karışır” adlı fıkra metninde “Bektaş de içkisini almış mezarlığa gitmiş, başlamış demlenmeye” ifadesiyle; içki içme hadisesinin demlenmeyle ilişkilendirildiği görülmektedir. “İçme” eylemi, “demlenme” ile tasvir edilmiştir. EF.115 “Cıııldih” adlı fıkra da; “cıııldih” kelimesiyle “doyma” ve tokluk hissi betimlenmiştir. EF.116 “Elleşme” adlı fıkra da geçen “Elleşme oğlum geçsin” ifadesinde; uğraşma ve ilgilenme eyleminin sözlü kültür içerisinde yer edinmiş olan kelimelerle tasvir edildiği görülmektedir. EFMN.5 “Bas ucuna adını söylesin” adlı fıkra da; “O kadar ki geri döndüğünde tankoca konuşmaya başlar” ifadesinde yer alan “tankoca” kelimesi, İstanbul Türkçesi için kullanılmıştır. Sözlü kültür geleneği içerisinde, kibar söylemler ve düzgün Türkçe kullanımları tankoca olarak adlandırılmaktadır.

Erzurum fıkralarında yer adlarının da tasvir edildiği görülmektedir. EF.138 “Kibar Erzurumlular” adlı fıkra da Gavurboğan Mahallesi, “Kâfir gırtlaklayan” olarak betimlenmiştir. Kişisel yorumların ve düşünce sisteminin betimlemelere yansıdığı görülmektedir.

Fıkra metinleri içerisinde zaman, mekân ve olay örgüsü içerisinde yer alan unsurlar da betimlenmektedir. EF.122 “Sahapsız memleket” adlı fıkra da; “havada lâtif bir sıcaklık var” ifadesiyle, havanın ılımanlığı “lâtif” kelimesiyle betimlenmiştir.

D. Formel Unsurlar

Formel unsurlar, fıkra metinlerinde giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinde sıklıkla kullanılan kelimeleri kapsar. Fıkraların giriş bölümlerinde, icranın başladığını veya başlayacağını bildiren ifadeler bulunmaktadır. Teyo’nun EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkrasında; “Teyo Pehlivan hararetili hararetili anlatıyor” ifadesinde geçen “anlatma” kelimesinde icranın başladığı bildirilmektedir. Aynı şekilde; EFMN.299 “Ayı beni yendi” adlı fıkra da giriş bölümünde “anlatmaktadır” şeklinde söylem bulunmaktadır.

Teyo'nun EFMN.291 “Kaç balık” adlı fıkrasında giriş bölümünde geçen; “Teyo Pehlivan bir gün balık avına çıkmış...” ve “Ramiz’e sorar” ifadelerinde, fıkra metinlerinin giriş bölümünde yer alan klişe sözlerin zenginliği görülmektedir. “Bir gün” ve “sorar” ifadeleri, fıkraların giriş bölümlerinde yer alır. “Sorar” kelimesi, fıkra metinlerinin yapısında kemikleşen diyalogların başlangıç bildiren unsurudur. EF.2 “Hocanın Duası” adlı fıkra, fıkranın başlangıç bildiren ifadesi “Nesreddin Hoca’ya demişler ki” şeklinde verilmiştir.

Fıkraların giriş bölümünden gelişme bölümüne geçişi bildiren ifadeler bulunmaktadır. EFMN.283 “Teyo Pehlivan Amerika’da” adlı fıkra giriş bölümünden gelişme bölümüne geçiş ifadesi; “Arkadaşlarıyla dolaşırken yol üzerinde bulunan bir gazinoya girdiklerini söyler ve ekler” olarak verilmiştir. Teyo'nun EFMN.291 “Kaç balık” adlı fıkrasında da fıkraların gelişme bölümlerinde görülen “söyler” kelimesi geçmektedir. “Söyler” kelimesi, diyaloglar hâlinde ilerleyen olay örgüsünün fıkra tipleri arasındaki geçişlerini bildirmektedir. EFMN.292 “Mariya Hanım” adlı fıkra, diyaloglar hâlinde ilerleyen olay örgüsünde kalıplaşan ifade “dayanamaz sorar” olarak görülmektedir. “Sorar” ifadesi, iletişim bildiren ifadedir. Diyaloglar arasındaki söylemlerde kullanılmaktadır. EFMN.298 “Rıdvan’dan telefon” adlı fıkra ise gelişme bölümüne geçiş ifadesi “seslenir” olarak verilmiştir. EF.9 “Köroğlu’nun Telefonu” adlı fıkra, giriş bölümünden gelişme bölümüne geçiş ibaresi “Demiş ki” şeklindedir.

Fıkra metinlerinde, gelişme bölümünden sonuç bölümüne geçişi bildiren kalıplaşmış ifadeler de bulunmaktadır. Fıkra metinlerinde olay örgüsü diyaloglar üzerine kurulu olduğunda, iletişimler arası geçiş ifadelerinin bölümleri bildirdiği görülmektedir. EFMN.292 “Mariya Hanım” adlı fıkra, “cevap verir” ifadesiyle sonuç bölümüne geçilmiştir. EFMN.299 “Ayı beni yendi” adlı fıkra, gelişme bölümünden sonuç bölümüne geçiş ifadesi “noktayı koyar” olarak verilmiştir. EFMN.304 “Seni değil, sarışın olanı” adlı fıkra, gelişme bölümünden sonuç bölümüne geçiş ifadesi; “Teyo bu, altta kalır mı?” olarak verilmiştir. EF.3 “Bayram Olsa” adlı fıkra, gelişme bölümünden sonuç bölümüne geçiş ifadesi “Hoca da diyir ki” olarak verilmiştir. EF.18 “Yahışir” adlı fıkra, geçiş ifadesi “diyor ki” şeklindedir.

Fıkra metinlerinin bölümleri arasındaki geçişleri bildiren klişe sözlerin yanı sıra fıkra tipleriyle özdeşleşen klişe sözler de bulunmaktadır. Teyo Pehlivan ile özdeşleşen klişe sözler; “bende yalan da yok hilaf da yok”, “ne yalan söyleyeyim”, “vallahi” ve

“yeminle” gibi doğruluk üzerine söylenen sözler şeklindedir. EFMN.306 “Demi Moore öpüşümden tanırmış” adlı fıkrada, Teyo’nun klişe sözü “vallahı” ve “re yalan söyliyim” olarak geçmektedir.

E. Alkış-Kargış

Fıkra metinlerinde, alkış ve kargış bildiren ifadeler de bulunur. Fıkra tipleri, olay örgüsü içerisinde karşılaştıkları durumlara karşı tepkilerini, dileklerini ve duygularını bu ifadelerle aktarırlar. EF.1 “Kim Haber Etdi?” adlı fıkrada; “Anasi öle!” ifadesi kızgınlık bildirmekte ve beddua niteliği taşımaktadır. EF.50 “Çaycı Komposto” adlı fıkrada; “Anan ölsün Komposto” ifadesiyle beddua niteliğindeki sözler üzerinden yapılan işe karşı kızgınlık dile getirilmiştir. EFMN.9 “Mantar gazanı” adlı fıkrada geçen; “Ola ocağın batsın...” ifadesinde beddua görülmektedir. Ocağın batsın ifadesiyle; harap ve kötü duruma düşme anlamı verilmektedir.

EF.39 “Bir Garip Dua” adlı fıkrada; “Allah’da seni pahlasın” ifadesiyle dua ve iyi dilekler bildirilmektedir. EFMN.35 “Olay nasıl oldu?” adlı fıkrada; “Allah uzun ömürler versin” ifadesiyle dua bildirilmiştir.

F. İkileme ve Tekrar

İkilemeler, fıkra metinlerinde işlenen olay içerisinde bir durumu pekiştirmek ve anlatımı güzelleştirmek için kullanılmaktadır. EFMN.3 “Baba it gibi ulumaya bah” adlı fıkrada geçen “duayı muayı bırak” ifadesinde, biri uyumlu biri uyumsuz kelime kullanımıyla yapılan ikileme görülmektedir. Teyo’nun EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkrasında geçen “iftari, mifdari bıraktım” ifadesinde, biri uyumlu biri uyumsuz kelime kullanımıyla yapılan ikileme bulunmaktadır. Olayın geçtiği zamanı bildirmek için ikilemelere başvurulmuştur. Aynı fıkrada yer alan “Allah Allah ola rasıl olur dedim ahura getdim” ifadesinde, aynı kelimenin tekrarıyla ikileme yapılmış ve içerisinde bulunulan durumun fıkra tipindeki tesiri etkileyici bir dille verilmiştir. EFMN.60 “Eşşekten farkım ne ki?” adlı fıkrada; “Adam mahzun mahzun bileti olmadığını söyleyince” ifadesinde yer alan “mahzun mahzun” ikilemesi, fıkra tipinin içerisinde bulunduğu duruma karşı tutumunu bildirmektedir. EF.91 “Sünnet Diyim De...” adlı fıkrada “Farz, Farz!” ifadesinde de etkileyici bir dil amacıyla aynı kelimelerin tekrarı kullanılmıştır. EF.111 “Öleh Mi?” adlı fıkra metninde de “çıtır çıtır” ifadesiyle aynı kelimelerin tekrarıyla yapılan ikilemenin olduğu görülmektedir. EF.169 “Bellim Olmir Mi?” adlı fıkra metninde “dayı dayı” ifadesiyle fıkra tipinin hareketleri bildirilmiştir. EF.278 “Kabadayı” adlı fıkrada

geçen “zingır zingır” ifadesiyle, fıkra tipinin içerisinde bulunduğu duruma karşı tepkisi dile getirilmiştir. Aynı kelimelerin tekrarıyla yapılan ikilemeler, fıkra tiplerinin düşünme süreçlerini de bildirmektedir. Teyo’nun EFMN.291 “Kaç balık” adlı fıkrasında geçen “uzun uzun” ikilemesi, süreç bildiren ikilemelerdendir. EF.62 “Kılay Nasıl Müslüman Oldu?” adlı fıkra da “yeni yeni” ikilemesiyle süreç bildirilmiştir. EFMN.159 “Dalım üşir” adlı fıkra da “yeni yeni” ifadesiyle süreç bildirilmiştir. EF.115 “Cırlıdık” adlı fıkra da, “tekrar tekrar” ifadesiyle süreç bildirilmiştir. EFMN.18 “O gadar alafi sen yesen” adlı fıkra da geçen; “uzun uzun ineği över” ifadesinde ikileme üzerinden süreç bildirilmiştir. EFMN.83 “Başka çisme yoh mi?” adlı fıkra da; “uğraşır uğraşır bir türlü çıkamaz” ifadesinde fıkra tipinin çabası ve zaman bağlamında bir süreç bildirilmiştir.

Erzurum yöresine özgü ikilemeler de fıkra metinlerine yansımıştır. EF.3 “Bayram Olsa” adlı fıkra da geçen “ezilip tökülirler” ifadesinde yöreye özgü ikileme görülmektedir.

G. Ara Sözler

Ara sözler, fıkra metinlerinde ifadeler arasındaki yorumları, ek bilgileri ve tanıtımları içermektedir. EFMN.296 “Gine mi sen Teyo?” adlı fıkra da, giriş bölümünde yer alan; “1918’de Ermeniler Hasankale’ye girdiğinde, o tarihlerde Ermeniler’de uçak olmadığı halde, Pehlivan kispetini giyinip yerden aldığı bir taş ile Ermeni uçağındaki pilotu vurur” ifadesinde görüleceği üzere ara söz, ek bilgi verilmek amacıyla kullanılmıştır. EF.18 “Yahışır” adlı fıkra da ara söz; “Hoca’nın yanında da kızı, mini etekli...” şeklinde verilmiştir. Bahsi geçen kızla ilgili ek bilgi verilmiştir. EF.165 “Geliremyor” adlı fıkra da geçen; “Çok eski yıllarda belediyemizin çalışkan, dürüst reisi, her yerde, halk diliyle konuşuyormuş” ifadesinde, fıkra tipi hakkında ek bilgi verilmiştir. EFMN.13 “Elo yoncalık” adlı fıkra da; “Gız Yoncalık (Hanımının adını henüz öğrenememiştir)” ifadesinde olay örgüsü içerisindeki akışı güçlendirmek ve ek bilgi vermek amacıyla ara söz kullanılmıştır. EFMN.204 “Muktezâ-yı maslahat” adlı fıkra da geçen; “Senin azledilmen, muktezâ-yı maslahattandı (görev gereği idi). Tavsiye yazmam ise icâb-ı şân-ı vezârettendir (vezirliğin şanlı icaplarındandır)...” ifadesinde parantez içerisinde verilen ek bilgiler, anlaşılması güçlük doğuracak kelimeleri açıklamak için verilmiştir.

Ara sözler, ifadeyi pekiştirmek için de kullanılmaktadır. EFMN.299 “Ayı beni yendi” adlı fıkra da; “Teyo lafı dolaştırır, ne dediğini, nerede kaldığını unuttur” ifadesinde ara sözün pekiştirme amacıyla kullanıldığı görülmektedir. EF.58 “Zallonun Ekmeği” adlı

fıkra; “Şekko bir gün elinde bi ekmek – ekmek dediysem, tandırın dibine düşmüş kararmış, kalitesi düşük – onnan gidir” ifadesinde yer alan ara sözün pekiştirme amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Ekmek, ara söz ile tasvir edilmiştir.

Fıkra metinlerinde ara sözler, eylemi bildirmek amacıyla da kullanılmaktadır. EFMN.300 “Sarıkamış’taki deniz” adlı fıkra; “Atladım denize, suya bir dumdum, cip suyun dibinde” ifadesinde yer alan ara söz eylemi bildirmektedir. EFMN.304 “Seni değil, sarışın olanı” adlı fıkra; “İnanın sizi anlatmadım, (o gün ocakta bulunmayan sarışın hemşireyi kastederek) sarışın olanı anlattım” ifadesiyle verilmekte ve eylem bildirmektedir. EFMN.13 “Elo yoncalık” adlı fıkra; “En iyisi (sakalını sıvazlayarak), ben ihtiyar bir adamım, tandır başında yatım” ifadesinde fıkra tipinin düşünme eylemi ara sözle verilmiştir.

H. Atasözleri ve Deyimler

Fıkra metinlerinde deyimler, fıkra tiplerinin içerisinde bulundukları hâlleri bildirmelerinde ve karşılaşılan durumların pekiştirilmelerinde kullanılır. EF.15 “Rahat Dur” adlı fıkra; “Çocuk yine bir gün Naim Hoca’yı kızdırınca Hoca’nın kafası bozulur” ifadesindeki “kafası bozulur” deyiminde görüleceği üzere fıkra tipinin içerisinde bulunduğu hâl bildirilmektedir. EF.19 “Aşık Olan” adlı fıkra; “başını öne eğip” ifadesinde fıkra tipinin içerisinde bulunduğu hâl bildirilmektedir. “Başını öne eğmek” deymi, utanma ve hatalı olduğunu fark etme üzerine söylenmiştir. EFMN.3 “Baba it gibi ulumaya bah” adlı fıkra “korkudan sıfırı tüketmiş” ifadesinde, fıkra tipinin olay örgüsü içerisinde yaşadığı korku hâli bildirilmiştir. “Sıfırı tüketmek”, ölmek veya bitkin düşmek anlamlarını karşılar. EFMN.4 “Kazlarına dil öğretmiş” adlı fıkra; “soyup soğana çeviriyor” ifadesinde deyim görülmektedir. Soyup soğana çevirmek, insanları dolandırmak ve onları kandırmak anlamlarını karşılar. EFMN.49 “Üç hogga kızılculu da benden” adlı fıkra; “Zevkten dört köşe oluyormuş” ifadesinde “dört köşe olmak” deymi görülmektedir. Zevk ve eğlencenin yaşanması anlamlarını karşılar. EFMN.166 “Söyle onlara dinlerine sahip çıhsınlar” adlı fıkra geçen “ensede boza pişirmek” deymi; havanın sıcak olması ve sıcaktan bunalma anlamlarını karşılamaktadır. EFMN.235 “Ascer orda mi?” adlı fıkra geçen “Turan iki seksen yere uzanır” ifadesinde görüleceği üzere deyim bulunmaktadır. İki seksen yere uzanmak deymi, boylu boyunca yere serilmek ve ölmek anlamlarını karşılamaktadır. EFMN.252 “Babam baytardır” adlı fıkra geçen “taşı gedigine koyar” ifadesi, uygun sözün uygun

bir anda söylenmesi anlamını taşımaktadır. EFMN.282 “Teyo’nun avcılığı” adlı fıkrada yer alan “allaya pullaya anlatırmış” ifadesinde; bir sözü olduğunun dışında veya süslü sözler içeren abartılarla anlatma anlamı karşılanmıştır.

I. Abartı

Abartma, fıkra metinlerinde mizah yaratma yöntemi olarak kullanılmaktadır. Fıkra tiplerinin olay örgüsü içerisindeki söylemlerinde abartılı ifadeler görülebilmektedir. Olağan bir şeyi zihninin sınırlarını zorlayacak derecede tasvir etmek, bireyleri gülmeye hazır hâle getirmektedir. EFMN.283 “Teyo Pehlivan Amerika’da” adlı fıkrada geçen “gözlerinden ateş çıkar” ifadesi, sinir hâlini olağan dışı tasvirlerle betimleme içermektedir. Sinir hâlinin derecesi, betimlemeler ve abartmalarla artırılmıştır. Dinleyici ve okuyucu kitle, “sinirli” ifadesini sıradan bulurken “gözlerinden ateş çıkar” ifadesini zihninde canlandırarak olaya tanıklık eder. Teyo’nun abartılı söylemlerine, onunla ilgili anlatılan metinlerde, sıklıkla rastlanılmaktadır. EFMN.300 “Sarıkamış’taki deniz” adlı fıkrada; “Bir goluma cipi taktım, öteki golumun da gulaç atmaya başladım ve cipi sudan çıkardım” ifadesinde abartılı söylem bulunmaktadır. Aynı şekilde EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkrada; “Hemen ayağı ordan çıkarttım. Tekrar atın ayağına taktım” ifadesinde, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir durum abartılı söylemlerle olağan hâle getirilmiştir. EFMN.9 “Mantar gazanı” adlı fıkrada; “Bir de bahdım ki ustalar iri bir gazan yapırlar. Yedi tene usta gazanın içerisine girmiş vur ha vur edirlir. Parçaları birbirine ekirlir. Gazan ele büyük ki, yedi çekicinin sesi birbirine ulaşmır” ifadesinde görüleceği üzere abartılı söylemler bulunmaktadır. EFMN.235 “Ascer orda mı?” adlı fıkrada, fıkra tipi Muhammed Ali ile boks maçı yapmaktadır. Yumruğu o kadar serttir ki Muhammed Ali kenara çekildiğinde yanlışlıkla duvara vurmuştur. Yumruk duvara saplanır ve zor bela yumruğu duvardan çıkarırlar. Fıkra metninde görüleceği üzere mübalağa sanatıyla gülme eylemi yerine getirilmektedir. Abartılı söylemler, dinleyici kitleyi gülmeye yöneltmektedir.

Abartı, fıkra metni içerisinde geçen unsurların tasvirlerinde de kullanılmaktadır. EFMN.299 “Ayı beni yendi” adlı fıkrada; “Ayı benim gibi içi var” ifadesiyle ayının tasviri abartılı söylemle verilmiştir. EF.61 “Cebelitarık” adlı fıkrada; “peşime it balıkları nasi ürüyir” ifadesinde abartı bulunmaktadır. Köpek balıklarının havlaması, gerçekte mümkün olmayan bir eylemdir. Metnin içerisinde abartı unsuruyla betimlenerek, gerçekte yaşanması muhtemel bir olay gibi aktarılmıştır.

İ. Benzetmeler

Erzurum fıkralarında benzetmelerin kişileri tanıtmak ve zihinde canlandırmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir. EFMN.283 “Teyo Pehlivan Amerika’da” adlı fıkra; “zebellah gibi zenci içeri girdi. Allah sizi inandırсын bir dudakları yerde, bir dudakları göyde. Sanki cehennem zebanileri...” ifadelerinden hareketle, abartılı benzetmeler zihinde canlandırmaya yöneltmektedir. Dinleyici veya okuyucu kitle, zihninde canlandığı şekillerle gülme eylemine yönelmektedir. Ayrıca benzetme unsurlarındaki tasvirler de gülme eylemini tetiklemektedir. Teyo’nun EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkrasında geçen “yüzi kireç gibi bembeyazdı” ifadesinde de benzetme unsurundan hareketle gülme eylemi gerçekleşmektedir. EFMN.299 “Ayı beni yendi” adlı fıkra; “Ayı benim gibi içi var” ifadesinde benzetme unsuru fıkra tipinin kendisi olarak görülmektedir. Ayrıca benzetme edatı da bulunmaktadır. EF.80 “Şiirli Atışma” adlı fıkra; “Gazlı, ördekli hanım” ifadesinde fıkra tipleri “kaz” ve “ördek” benzetmesiyle verilmiştir. Kadın hamama gitmek için yanına gelinini ve kızını alır. Gelin ve kızın hamamda yıkanması, suda yüzen canlılarla ilişkilendirilmiştir. EFMN.11 “Tazısını kaybetmiş” adlı fıkra; “bu adam epey zamandan beri sakkız gibi bene yapışıp illâ taziye bene sat diye tutturduğu için ondan şüphe ettim” ifadesinde, fıkra tiplerinin birbirleriyle olan hal ve tutumları “sakız” kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. Sakız, yapışkan ve gevşek oluşu sebebiyle yılışık olarak tabir edilen insanları tasvir etmek için kullanılmaktadır. EFMN.55 “Lallizar Güllizar” adlı fıkra “sempatik tavrı içinde heykel gibi durur” ifadesinde benzetme görülmektedir. “Heykel gibi” ifadesiyle hareketsizlik ve sağlamlık bildirmek amacıyla heykel ilişkisi kurulmuştur.

Benzetme unsuru, yöre halkının dünya görüşüne göre de şekillenmektedir. Yaşayışlar ve deneyimler, benzetme unsurunu ve yönünü etkilemektedir. EFMN.297 “İnönü ile Seyahat” adlı fıkra; “it balıkları” ifadesinde yöre halkının hayvanları tanımlamalarının benzetmelere yansıdığı görülmektedir. Köpek yerine it tabirinin kullanılmasında halkın dünya görüşünden izler bulunmaktadır. EFMN.26 “Hayırsız Feride” adlı fıkra; “Ben bilmirem ama gomşular birez gagala gözlüdür diyirler” ifadesinde yer alan “gagala” sözcüğü, büyük ve iri göz tabiri için kullanılmıştır. Benzetme unsuru, yöre halkının anlamlandırma biçimlerine göre verilmiştir. Aynı fıkra metninde yer alan “kıtmir burunlu” ifadesinde de bu özellik görülmektedir.

Benzetme unsuru, iyi dileklerin bildirilmesinde de kullanılmaktadır. EFMN.4 “Kazlarına dil öğretmiş” adlı fıkrada; “hepsi anan südi gibi sene helâl olsun” ifadesinde yer alan benzetmeyle temizlik, saflık ve aidiyet bildirilmektedir.

Erzurum fıkralarında, yöreye özgü benzetmeler de görülmektedir. EF.18 “Yahışır” adlı fıkrada; güzel kızlar için “yanıkaralılar” ifadesi kullanılmıştır. EF.38 “Alo” adlı fıkrada; “fenikir” ifadesiyle ses çıkarma eylemi karşılanmıştır. EF.111 “Öleh Mi?” adlı fıkrada; “pışğırtmıyah da mi” ifadesinde ses çıkarma eylemi bildirilmiştir. EFMN.31 “Damım taa Sitavuh köyünde” adlı fıkrada geçen “köydeki damın altına gındıllık koyup buriya mı getirek?” ifadesinde, “gındıllık” kelimesinin tekerlek kelimesi yerine kullanıldığı görülmektedir.

4.2.1.3. Fıkraların İçerik Özellikleri

A. Konu

Fıkra metnlerinin genel özellikleri arasında yer alan “her konuyla ilgili olabilmek” özelliği sebebiyle, fıkra metnlerinde konu sınırlaması yapmak güçtür. İncelediğimiz metinlerden hareketle, Erzurum fıkralarında işlenen konular genel itibariyle kişilerin birbirleri arasındaki meslekî, ailevî ve sosyal ilişkilerinden, diyaloglarından ve kişilerin başlarından geçen olaylarından oluşmaktadır.

Teyo’nun EFMN.291 “Kaç balık” adlı fıkrasında, konu iddia üzerinedir. Karşılıklı söylemler ve iletişim çatışmasının temel alınmasıyla fıkranın güldürü unsuru meydana gelmektedir. EFMN.292 “Mariya Hanım” adlı fıkrada da, fıkra tiplerinin karşılıklı söylemleriyle metnin yapısı oluşturulmuştur. Fıkranın konusu Teyo’nun peltek konuşmasıdır. EF.36 “Şeytan Kandırdı” adlı fıkranın da olay örgüsü diyaloglar üzerine kurulmuştur. Fıkranın konusu İhsan’ın içkiyi bırakmasıdır. EFMN.9 “Mantar gazanı” adlı fıkranın olay örgüsü de diyaloglar üzerinedir. Fıkranın konusu ise abartılı konuşan arkadaşların mantar ve kazan unsurları üzerinden üstünlük kurma çabalarıdır. Fıkra tiplerinin karşılıklı abartı içerikli söylemleri görülmektedir.

Erzurum fıkralarında gerçekleşmesi muhtemel konular da bulunmaktadır. EFMN.301 “Temmuzda buz” adlı fıkranın konusu güreş üzerinedir. Teyo, rakibiyle güreşir ve yenilir. Fıkranın gerçekleşmesi muhtemel olmayan durumu ise temmuzda buz hadisesidir. Teyo, yenilgiyi buza basmasına dayandırmaktadır. EFMN.304 “Seni değil, sarışın olanı” adlı fıkrada, konu olarak Teyo’nun hemşireler hakkındaki söylemleri

işlenmiştir. Teyo'nun başından böyle bir durumun geçmesi olağandır. Naim Hoca'nın EF.15 “Rahat Dur” adlı fıkrasında, mahfilden düşen çocuk konu edinilmiştir. Bu olay gerçekte yaşanabilir. Naim Hoca'nın EF.16 “Mümin Küfret” adlı fıkrasında, Erzurumspor maçı sırasında yaşanan olaylar konu edinilmiştir. EF.17 “İsabet” adlı fıkrada da Erzurumspor maçının konu edildiği görülmektedir. EF.50 “Çaycı Komposto” adlı fıkradaki olay örgüsü, kahvehanede geçen olay üzerine kurulmuştur. Fıkranın konusu ise kahvecinin iş yoğunluğu karşısındaki tavrıdır. Olay örgüsü yaşanmış veya yaşanması muhtemel durum üzerinedir. EF.69 “Cümlesinin Tarlasına” adlı fıkranın konusu yağmur yağdırma üzerinedir. Fıkra tipi yağmur duasına çıkar ve olaylar bunun sonucuyla gelişir. Yağmur duasına çıkma, yaşanmış veya yaşanması muhtemel bir durumdur. EF.80 “Şiirli Atışma” adlı fıkranın olay örgüsü de hamama gitme üzerinedir. EF.109 “Kürdan” adlı fıkranın konusu, lokantada sipariş verme üzerinedir. EF.111 “Öleh Mi?” adlı fıkranın konusu sinema salonunda rahatsız edici unsurlar üzerinedir. EF.134 “Gındıllık Mertek Hetıl” adlı fıkranın konusu, fakülte sınavında çekilen kopya üzerinedir. Erzurumlu ve Bolulu öğrencilerin fikir olarak anlaşılamaması sonucu mizah eylemi oluşmaktadır. EF.165 “Geliremiyor” adlı fıkranın konusu, iki kişinin kibarlık üzerine söylemleri üzerinedir. EF.169 “Bellim Olmir Mi?” adlı fıkranın konusu; İstanbul’da yürüyüşüyle dikkat çeken Hasankalelinin yaşlı bir adamla sohbeti üzerinedir. EF.325 “Devamsız” adlı fıkranın konusu; okulda sürekli devamsızlık yapan kız öğrencinin velisi ile Müdür Yardımcısı arasında geçen diyalog üzerinedir.

Erzurum fıkralarında, gerçekleşmesi muhtemel olmayan konular da işlenmiştir. EFMN.283 “Teyo Pehlivan Amerika’da” adlı fıkrada, Teyo’nun Amerika’ya gitmesi ve dünyaca ünlü boksörleri dövmesi konu edinilmiştir. Teyo’nun böyle bir durumu yaşaması gerçekçi değildir. Aynı şekilde Teyo’nun EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkrasında, atın kopan ayağını tekrar yerine takması ve atın iki ayda iyileşmesi gerçekte örtüşmemektedir. Abartılı söylemler içeren fıkrada, gerçekleşmesi muhtemel olmayan bir konu işlenmiştir. EFMN.298 “Rıdvan’dan telefon” adlı fıkrada, Fenerbahçeli Rıdvan ile Teyo Pehlivan’ın telefon görüşmesi konu edinilmiştir. Gerçekle ihtimali olmayan bir durum işlenerek dinleyici kitle eğlenceye yönlitilmektedir. Teyo’nun EFMN.306 “Demi Moore öpüşümden tanırmış” adlı fıkrasında da gerçekleşme ihtimali olmayan bir konu işlenmiştir. Teyo, Amerika’ya yolculuk ederken Demi Moore’a rastlar. Onun aracının lastiğini tamir eder. EF.61 “Cebelitarık” adlı fıkrada; Teyo, Cebelitarık Boğazı’ndan

geçemeyen gemiyi ustalıkla geçirmiştir. Teyo'nun gemi kaptanının yapamadığı bir şeyi yapması ve gerçekte böyle bir durumun yaşanması olağan durumlar değildir. EF.251 “Hasta” adlı fıkrada, böbrek nakli sebebiyle hastaneye giden adama köpek böbreği nakledilir. Adamın davranışları, köpeğin davranışları gibi olur. Gerçekleşmesi muhtemel olmayan bir konunun işlendiği görülmektedir. EFMN.159 “Dalım üşir” adlı fıkranın konusu; Erzurumlunun cehennemdeki söylemleri üzerinedir. Erzurumlu, cehenneme düşer fakat hâlimden memnundur. Cehennem sıcaktır ve adam Erzurum'un soğuşundan bıkmıştır. Yeni gelenleri içeri almak için cehennemin kapısı sürekli açılmaktadır. Erzurumlu da bunun üzerine kapının iyi kapatılmasını istemektedir ve daha yeni sırtının ısındığını söylemektedir. Kapı açıldıkça Erzurum'un soğuşu gibi bir soğuk, cehennemin havasını ılımanlaştırmaktadır. Fıkra metninin konusu, yaşanması muhtemel olmayan durumlara örnektir.

Fıkra metinlerinde, toplumsal konular da ele alınmıştır. EF.2 “Hocanın Duası” adlı fıkrada, toplumun bozulan düzeni ve insanların bozulan düzene karşı tutumları işlenmiştir.

B. Şahıs

Fıkra metinlerinde yer alan şahıs kadrosunu, Dursun Yıldırım'ın fıkra tipleri tasnifine göre ayrı bir başlık altında ele aldık. Bu bölümde fıkra metinlerindeki şahıs kadrosunun ayırıcı özelliklerinden bahsedeceğiz. Erzurum fıkralarında mahallî tipler, tanınmışlık itibarıyla güldürü unsurunu ve zihinde canlandırmayı etkilemektedir. Mahallî tiplerin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Toplum, mahallî tipleri kendilerine has özellikleriyle tanımaktadır. Teyo Pehlivan, Erzurum fıkralarında en bilinen mahallî fıkra tipidir. Teyo'nun karakter özelliklerinde abartılı söylemler ve palavralar yer almaktadır. Dolayısıyla Teyo ile ilgili bir fıkra anlatıldığında, dinleyici kitlenin aklına ilk olarak Teyo'nun karakter özelliği gelmektedir. EFMN.283 “Teyo Pehlivan Amerika'da” adlı fıkrada, Teyo'nun dünyaca ünlü boksörleri dövmesi anlatılmaktadır. Fıkra metninin içerisinde abartılı söylemler ve palavralar bulunmaktadır. Teyo'nun karakter özelliğinin fıkra metnine yansıdığı görülmektedir.

Erzurum fıkralarında nüktedanlığı ve hazırcevaplığı ile tanınmış bir diğer kişi Naim Hoca'dır. Naim Hoca, olaylara farklı pencerelerden bakar. EF.15 “Rahat Dur” adlı fıkrada, mahfilden düşen çocuğa uyarı yaparken “daha iki gün önce senin anan, benim aşğımdan aşşağı düşdi” şeklinde bir tavır almıştır. Naim Hoca, Erzurumspor

maçlarındaki söylemleriyle de tanınmıştır. EF.16 “Mümin Küfret” adlı fıkra, maç sırasında küfrü teşvik etmiştir.

EFMN.49 “Üç hogga kızılcah da benden” adlı fıkra; Tortumlu Miğdat Ağa mahalli tip olarak görülmektedir. “Tortumlu” ifadesi kişilerin belirleyiciliğini ve özelliklerini bildirmektedir. EFMN.209 “Ehl-i keyfin iftarı” adlı fıkra, mahallî bir fıkra tipi olan Estonya Sabri’nin söylemleri konu edinilmiştir. Estonya Sabri, tekerlemeleri ve palavralarıyla ün yapmıştır. EFMN.257 “Ezanı okurum, namazı kılmam” adlı fıkra Arap Şeko adlı mahallî fıkra tipinin söylemleri konu edinilmiştir. Asıl adı Şevket Bozdemir’dir. Arap lakabını dış görünüşünden almıştır. Pratik zekâsı, olaylar karşısındaki çözüm tutumları ve hareketleriyle güldürü unsurunu yerine getirmektedir. EFMN.266 “Hani ya evet demek yohdi?” adlı fıkra Gullebi Turan, mahallî bir fıkra tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gullebi Turan, yaşadığı olayları abartılı söylemlerle aktaran bir kişidir. Fıkra metinlerinde uyumsuz kelime kullanımları da görülmektedir. “Jilet Şeref’in reklam metni” adlı fıkra mahallî fıkra tipi olan Jilet Şeref’in sattığı ürünleri nükteli sözlerle pazarlaması konu edinilmiştir. Asıl adı Şeref Öğütçü’dür. Nüktedanlığı ve şakacılığıyla tanınmıştır. Ticaretle uğraşması sebebiyle de tanınırlığı artmıştır.

Erzurum fıkralarında, ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler de bulunmaktadır. Nasreddin Hoca, fıkra metinlerinde en çok karşılaşılan fıkra tiplerindendir. Erzurum fıkralarında da Nasreddin Hoca’yla ilgili metinler bulunmaktadır. EF.1 “Kim Haber Etdi?” adlı fıkra, Nasreddin Hoca’nın karısıyla yaşadığı konu işlenmiştir. EF.2 “Hocanın Duası” adlı fıkra, Nasreddin Hoca’nın bozulan düzene karşı tutumu ele alınmıştır. EF.3 “Bayram Olsa” adlı fıkra, Nasreddin Hoca’nın toplumsal dayanışmayla ilgili görüşleri bayram üzerinden verilmiştir.

Fıkra metinlerinde bölge özelliklerini barındıran ve bölge adıyla anılan tipler de bulunmaktadır. Tortumlu, İspirli, Aşkaleli, Hasankaleli ve Oltulu tipler bölge özelliklerini barındıran tiplere örnek olarak verilebilir. Bölge tiplerinde bireysel deneyimlerden yola çıkılarak geneli kapsayacak niteliklere ulaşmak hedeflenmektedir. Bölge tiplerinin genel özellikleri lakap ve yakıştırmalar üzerine kuruludur. EF.54 “Hac Kefareti” adlı fıkra geçen; “eğer haca gidip şeytan daşlamadıysaz, onun yerine bir İspirli daşlayın. Yok eğer onu da bulamazsaz iki Tortumlu daşlayın” ifadesinde İspirli ve Tortumlu tipler görülmektedir. Örneğin

İspirililer, ticari zekâları ve hazır cevap hâlleri sebebiyle Erzurum bölgesinde şeytan lakabıyla bilinir. Tortumlular çalışkanlıklarıyla, Narmanlılar kaldırımlarıyla, Hasankaleliler görme ilişkisiyle betimlenir. Halkın bireylerinin toplumun geneline lakap uydurduğu sonucu da çıkarılabilir. EFMN.53 “Treni korkutalım” adlı fıkrada da Aşkaleli tipi bulunmaktadır.

Fıkra metinlerinde yabancı kişiler ve azınlıklarla ilgili tipler de bulunmaktadır. Uyumsuzluk teorisiyle incelediğimiz Erzurum fıkralarında; azınlıkların genellikle dil telaffuzunda uyumsuzluklar gösterdiği ve fıkra tipleriyle yaşadıkları olaylarda uyumsuzluklar sergilediği görülmektedir. EFMN.296 “Gine mi sen Teyo?” adlı fıkrada, Ermeni pilotun Teyo’yu tanıyıp “Gine mi sen” diyerek çıkışmasında uyumsuz davranış görülmektedir. Teyo’nun EFMN.306 “Demi Moore öpüşümden tanır mı?” adlı fıkrasında da yabancı kişilerle ilgili tipler bulunmaktadır. Demi Moore, Teyo’nun hayal dünyasında şekillenerek fıkranın konusu ve fıkranın tipi olmuştur. EFMN.222 “Kırk yıllık Kâmi” adlı fıkrada Ermeni tipleri bulunmaktadır. Ermeni bir kişinin Şair Kâmi ile girdiği diyalog konu edinilmiştir.

Fıkra metinlerinde olayın içerisinde olup, herhangi bir söz ya da davranışta bulunmayan şahıslar da bulunmaktadır. Bu kişiler, olay örgüsü içerisinde fıkra tiplerine gerek nükte bakımından gerekse güldürü unsurunun oluşması bakımından yardımcı olurlar. EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkrada, Teyo atıyla askeri birliğe çarpar. Askerler, olayın içerisinde olmalarına rağmen herhangi bir söz varlığında bulunmazlar. Olaya tanıklığı bildirirler. Bu sebepten dolayı da ana karakterin icrasını gerçekleştirmesine yardımcı olurlar. EFMN.298 “Rıdvan’dan telefon” adlı fıkrada, Fenerbahçeli Rıdvan’ın olaya müdahalesi bulunmamaktadır. Fıkra tipinin icrasını gerçekleştirmesine yardımcı olmaktadır. Rıdvan’ın olay örgüsünde herhangi bir sözü ve hareketi bulunmamaktadır. EF.61 “Cebelitarık” adlı fıkrada, gemi kaptanı tipleri yer almıştır. Gemi kaptanı, herhangi bir eylem veya ifadede bulunmaması sebebiyle pasif tip konumundadır.

Erzurum fıkralarında, sanat ve meslekleri temsil eden fıkra tipleri de bulunmaktadır. Günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz bütün insanlar fıkralarda karşımıza çıkabilir. Sanat ve meslekleri temsil eden tipler de günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz tiplerdir. EFMN.300 “Sarıkamış’taki deniz” adlı fıkrada, Kars Valisi fıkranın şahıs kadrosunda yer alır. EF.165 “Geliremiyor” adlı fıkrada, vali ve belediye reisi tipleri vardır. EFMN.116 “Erzurum’a varmadan ölmüş” adlı fıkrada, mülkiye müfettişi tipi

bulunmaktadır. EFMN.11 “Tazısını kaybetmiş” adlı fıkra hâkim tipi bulunmaktadır. EFMN.301 “Temmuzda buz” adlı fıkra, pehlivan tipi bulunmaktadır. EF.251 “Hasta” adlı fıkra doktor tipi bulunmaktadır. EFMN.304 “Seni değil, sarışın olanı” adlı fıkra, hemşire tipi bulunmaktadır. EF.16 “Mümin Küfret” adlı fıkra hakem tipi vardır. EF.38 “Alo” adlı fıkra memur tipi vardır. EF.325 “Devamsız” adlı fıkra, müdür yardımcısı tipi vardır. EF.91 “Sünnet Diyim De...” adlı fıkra, imam tipi bulunmaktadır. EFMN.37 “Efo Hoca” adlı fıkra da imam tipi görülmektedir. EF.109 “Kürdan” adlı fıkra, garson tipi bulunmaktadır. EFMN.18 “O gadar alafı sen yesen” adlı fıkra Türk Dili asistanı tipi bulunmaktadır.

Erzurum fıkralarında anonim tipler de bulunmaktadır. Anonim tipler; “Köylü, Erzurumlu, Karşı, Ağa, Adamın Biri” gibi belirtilen kişilerdir. Bu kişilerin kimliklerini belirlemek güçtür. Anonim tiplerin görüldüğü fıkralarda, belirli bir fıkra tipinin gülünç olmasından ziyade metnin dokusunun gülüncü doğurduğu görülmektedir. Fıkra asıl olan metnin yapısıdır. EFMN.31 “Damım taa Sitavuh köyünde” adlı fıkra; “Bir köylü, Erzurum’dan İstanbul’a bir akrabasını ziyarete gitmiş” ifadesinde yer alan “bir köylü” tipi anonim tiplere örnek olarak verilebilir. Tip hakkında belirleyici tanım ve tasvirler görülmemektedir. EFMN.35 “Olay nasıl oldu?” adlı fıkra “yaşlı bir köylü” ifadesiyle anonim tip bildirilmiştir. EFMN.32 “Lele, lele, lele...” adlı fıkra, Erzurumlu ve Karadenizli tipleri bulunmaktadır. Erzurumlu ve Karadenizli tipleri de anonim tiplere örnek olarak verilebilir. EFMN.76 “Yüzüme tükürün” adlı fıkra, Erzurumlu ve Karşı tiplerini bulunmaktadır. Genel itibariyle belirsiz kişilerdir. Bölgenin kültürel özelliklerini ve ağız özelliklerini barındırırlar. EFMN.87 “Gulhuyi ohi” adlı fıkra da Erzurumlu ve Karşı tiplerini göstermektedir.

Erzurum fıkralarında, aile bireyleriyle ilgili tipler de bulunmaktadır. EFMN.5 “Bas ucuna adını söylesin” adlı fıkra, baba ve oğul tipi vardır. EFMN.86 “Futbol maçı” adlı fıkra da baba ve oğul tipi bulunmaktadır. EFMN.124 “Bayramlık” adlı fıkra karı-koca tiplerini bulunmaktadır. Ramazan bayramı dolayısıyla birbiriyle sözleşen çiftlerin gerçekleşmeyen durumlar karşısındaki atışmaları konu edinilmiştir.

C. Zaman

Fıkra metinlerinde zaman ibareleri genel itibariyle görecelik bildirmektedir. EFMN.283 “Teyo Pehlivan Amerika’da” adlı fıkra, “geçen yılbaşında” ifadesiyle olayın zamanı bildirilse de bahsi geçen zaman dilimi fıkranın anlatıldığı vaktin bir yıl öncesini

kapsamaktadır. Bu durumda göreceli zaman dilimi ortaya çıkmaktadır. Fıkranın ne zaman icra edildiğiyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Teyo'nun EFMN.291 “Kaç balık” adlı fıkrasında belirsiz zaman “bir gün” olarak verilmiştir. EF.15 “Rahat Dur” adlı fıkrada da giriş bölümünde “bir gün” ifadesi bulunmaktadır. EF.1 “Kim Haber Etdi?” adlı fıkrada, belirsiz zaman ifadesi “bir gış günü” olarak verilmektedir. EF.69 “Cümlesinin Tarlasına” adlı fıkranın giriş bölümünde yer alan “Kurak bir mevsimde” ifadesiyle belirsiz zaman bildirilmektedir. EF.81 “Ayazda Koydun Beni” adlı fıkranın giriş bölümünde yer alan “Bir arife günü” ifadesiyle belirsiz zaman bildirilmektedir. Bayram konulu olan fıkra metninde, arife günü yaşanan olaylar konu edinilmiş ve giriş bölümünde yer alan zaman ifadesiyle de okuyucu metnin olay örgüsüne hazırlanmıştır. EF.122 “Sahapsız Memleket” adlı fıkrada “Uzun yıllardan beri” ifadesiyle süreklilik bildirilmiştir. Belirli bir zaman ifadesi görülmemektedir. EF.251 “Hasta” adlı fıkrada geçen “Aradan birkaç ay geçer” ifadesinde belirsiz zaman dilimi bildirilmiştir. EFMN.31 “Damım taa Sitavuh köyünde” adlı fıkrada “o günlerde bir baloya davet edilmiş” ifadesinde görüleceği üzere belirsiz zaman dilimi bulunmaktadır.

Fıkra metinlerinde belirli zaman aralıklarını bildiren ifadeler de verilmektedir. EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkrada, fıkra metnine konu olan olayın gerçekleştiği zaman aralığı Ramazan ayı olarak bildirilmektedir. EFMN.296 “Gine mi sen Teyo?” adlı fıkrada, “1918’de Ermeniler Hasankale’ye girdiğinde” ifadesinde de itibari zaman dilimi verilmiştir. Fıkra metninde görülen zaman ifadesi, Ermenilerle olan savaş dönemini hatırlatmak amacıyla kullanılmıştır. Dinleyiciyi o döneme taşıyarak zihinde canlandırma hedeflenmiştir. EF.62 “Kılay Nasıl Müslüman Oldu?” adlı fıkrada geçen “Sene 1948, altımızda 76 Şevrole” ifadesinde belirli zaman aralığı olduğu görülmektedir. Fakat “76 Şevrole” ifadesinde kastedilen 1976 yılıdır. 1948’de böyle bir durumun yaşanması mümkün değildir. EFMN.53 “Treni korkutalım” adlı fıkrada, “Tren, Erzurum’a 1930’lu yılların sonunda geldi” ifadesiyle tam tarih bildirilmek istense de tarihsel olarak yaklaşık anlamı katılmıştır.

Fıkra metinlerinde hız, pratik ve çeviklik bildiren zaman ifadeleri de bulunmaktadır. EFMN.306 “Demi Moore öpüşümden tanırmış” adlı fıkrada, “bir dakika sürmedi” ifadesi fıkra tipinin pratikliği ve zamanın hızlı geçtiği bildirmektedir.

Fıkra metinlerinde sürekliliği bildiren tarihler de bulunmaktadır. EFMN.301 “Temmuzda buz” adlı fıkrada, “Hasankale’de her yıl temmuz ayında karakucak

güreşleri yapılır.” ifadesinde süreklilik bildiren tarihi açılımlar bulunmaktadır. “Her yıl” ibaresinde düzenli olarak planlanma ve gerçekleştirme vardır. EFMN.13 “Elo yoncalık” adlı fıkroda, “Maksut Efendi’nin isteği bu düzende yıllarca sürmüş.” ifadesinde yer alan “yıllarca” kelimesiyle süreklilik bildirilmiştir.

D. Mekân

Erzurum fıkralarında yer alan mekânlar genellikle kapalı mekânlardır. Fıkra metinleri içerisinde en çok rastlanan mekân ise kahvehanedir. Şehirde kahvehane kültürü toplumun bireyleri için önemlidir. Bireylerin birlikte vakit geçirebildikleri yerlerdir. EFMN.298 “Rıdvan’dan telefon” adlı fıkroda, fıkra metninin olay örgüsünün yaşandığı mekân kahvehanedir. Kahvehaneler; dostlarla bir arada olunduğu, şakaların döndüğü ve samimiyetin bulunduğu mekânlardır. EFMN.299 “Ayı beni yendi” adlı fıkroda da mekân kahvehanedir. Kahvehanede edilen sohbet, fıkra metninin olay örgüsünü oluşturur. EFMN.304 “Seni değil, sarışın olanı” adlı fıkranın icra edildiği mekân da kahvehanedir. Naim Hoca’nın fıkralarında mekân genellikle bir camidir. EF.15 “Rahat Dur” adlı fıkroda, hoca camide vaaz vermektedir. Vaaz verdiği sırada olaylar gelişmiş ve hoca da nüktedanlığını konuşturmuştur. EF.90 “İleride Duruyorsun” adlı fıkranın olay örgüsünün geçtiği mekân cami olarak verilmiştir. Ağanın oğulları camiye gelirler ve imamın önde durmasını eleştirirler. Ağanın en önde olması gerektiğini dile getirirler. İmam da ağaya gidip durumu anlatır fakat ağa da aynı görüştedir. EF.109 “Kürdan” adlı fıkranın olay örgüsü bir lokantada geçmektedir. Lokanta, kapalı mekân özelliği taşımaktadır. EF.307 “Gözün Kor Mi?” adlı fıkranın olay örgüsünün yaşandığı mekân, fıkra tiplerinin yaşadıkları evdir.

Fıkra metinlerinde resmî kurumlar da mekân olarak işlenmiştir. EFMN.304 “Seni değil, sarışın olanı” adlı fıkroda, fıkranın olay örgüsünün işlendiği mekân sağlık ocağıdır. EF.251 “Hasta” adlı fıkranın olay örgüsü, hastanede geçmektedir. EF.38 “Alo” adlı fıkroda olay örgüsü resmî dairede geçmektedir. EF.134 “Gındıllık Mertek Hetıl” adlı fıkroda, olay örgüsü Erzurum Üniversitesi İnşaat Fakültesinde geçmektedir. EF.325 “Devamsız” adlı fıkranın olay örgüsü Erzurum Lisesinde geçmektedir. EFMN.219 “Otur yerine sıfır” adlı fıkranın da olay örgüsü Erzurum Lisesinde geçmektedir. EFMN.11 “Tazısını kaybetmiş” adlı fıkranın olay örgüsü mahkeme salonunda geçmektedir.

EFMN.283 “Teyo Pehlivan Amerika’da” adlı fıkra, olay örgüsünün gerçekleştiği mekân gazinodur. Gazino, birlikteliği ve eğlenceyi bildirmektedir. EFMN.292 “Mariya Hanım” adlı fıkra da birlikteliği ve eğlenceyi bildiren mekân işlenmiştir. Fıkranın geçtiği yer eğlence vakitlerinin yaşandığı piknik alanıdır. EF.16 “Mümin Küfret” adlı fıkra, olay örgüsünün geçtiği mekân bir tribündür. Tribün, birlikteliğin ve coşkunun olduğu mekândır. Bahsi geçen mekân, açık mekân özelliği göstermektedir. EF.111 “Öleh Mi?” adlı fıkranın olay örgüsü sinema salonunda geçmektedir. Sinema salonu, birlikteliği ve eğlenceyi içermektedir.

EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkra, Teyo’nun atının ayağı kopar ve Teyo atı eski hâline getirir. Atın ayağının kopması Hamam Deresi virajında gerçekleşir. Bahsi geçen yer açık mekândır. Atın ayağının koptuğunun fark edildiği yer ise ahır olarak verilmektedir. Ahır, kapalı mekândır. Teyo’nun EFMN.291 “Kaç balık” adlı fıkrasında da olay örgüsünün gerçekleştiği mekân açıktır. Olay örgüsü bir yolda karşılaşma üzerine kuruludur. Ayrıca yer yön tayini yapılamaması sebebiyle de mekânın belirsizliği görülmektedir. EF.58 “Zallonun Ekmeği” adlı fıkra da olay örgüsü fıkra tiplerinin yolda karşılaşması ve birbirlerine olan söylemleri üzerine kurulmuştur. EF.3 “Bayram Olsa” adlı fıkranın olay örgüsüne konu olan ifadelerin yaşandığı mekân bir köydür. Köyün adının belirsizliği görülmektedir. EF.69 “Cümlesinin Tarlasına” adlı fıkra da olay örgüsü, köylünün tarlasında gerçekleşmektedir. EFMN.5 “Bas ucuna adını söylesin” adlı fıkra da olay örgüsü köylünün tarlasında geçmektedir. EF.116 “Elleşme” adlı fıkranın da olay örgüsü bir bostanda geçmektedir.

Fıkra metinlerinde herkesin bildiği mekânlar da işlenmiştir. Özellikle Teyo fıkralarında mekân Hasankale ilçesidir. EFMN.296 “Gine mi sen Teyo?” adlı fıkra; “1918’de Ermeniler Hasankale’ye girdiğinde” ifadesinde geçen ilçe adı, açık mekân olarak verilmektedir. EFMN.301 “Temmuzda buz” adlı fıkra da olay örgüsünün geçtiği mekân Hasankale ilçesidir. EFMN.300 “Sarıkamış’taki deniz” adlı fıkra, mekân olarak Sarıkamış ilçesi geçmektedir. Bu fıkra da geçen mekânda da açık mekân özelliği bulunmaktadır. EF.75 “Manda Şifalığı” adlı fıkra da olay örgüsünün geçtiği mekân Bahçeli Mahallesi’dir. Açık mekân özelliği görülmektedir. EFMN.55 “Lallizar Güllizar” adlı fıkranın olay örgüsü Karayazı ilçesinde geçmektedir. Dinleyici kitle için belirli mekân özelliği bildirmektedir. EFMN.120 “Elbette binersen” adlı fıkranın olay örgüsünün geçtiği mekân Gürcükapısı’dır. Erzurum’da kahvehanelerin yoğun olduğu

bir yerdir. Ayrıca bu bölgede ticari faaliyetler de geniştir. Bölge halkı, Gürcükapısı mevkiinin yoğunluğunu bilir ve fıkra metni içerisinde ticari faaliyetlerin olacağına hazırlanır. Metnin mizah unsuru da ticaret üzerinedir.

Fıkra metinlerinde, olayın gerçekleşme boyutunun mümkün olmayacağını bildiren mekânlar da bulunmaktadır. Bu mekânlar gerçekte var olan fakat fıkra tiplerinin buralarda hiç bulunmadıkları mekânlardır. Abartılı söylemlerde, olay örgüsü bu mekânlarda geçmektedir. EFMN.297 “İnönü ile Seyahat” adlı fıkra, Amerika’ya gitmek için yola çıkılır. Dinleyici kitle, fıkra tipinin böylesine bir yere gitmediğini bilir ve gülme eylemine yönelir. Hoşça vakit geçirme işlevi gerçekleşir. EFMN.306 “Demi Moore öpüşümden tanırmış” adlı fıkra da mekân olarak Amerika ifadesi geçmektedir. EF.62 “Kılay Nasıl Müslüman Oldu?” adlı fıkra; Teyo Amerika’ya gidip Muhammet Ali’yle ringe çıkar. Yine “Amerika” mekânıyla gerçekleşmesi muhtemel olmayan bir durum bildirilmiştir. EF.61 “Cebelitarık” adlı fıkra olay örgüsünün işlendiği mekân Cebelitarık Boğazı’dır. Olay örgüsü geminin boğazdan geçirilmesi üzerinedir. Fıkra tipi, boğazda sıkışıp kalan gemiyi ustalıkla geçirdiğini anlatmaktadır. Anlatımında ise abartılı söylemler bulunmaktadır.

4.3. ERZURUM FIKRALARININ İŞLEVLERİ

Erzurum fıkralarında görülen işlevleri; olumlu/yapıcı işlevler ve olumsuz işlevler olarak başlıklar hâlinde ele alacağız.

4.3.1. Erzurum Fıkralarında Olumlu/Yapıcı İşlevler

4.3.1.1. Hoş Vakit Geçirme, Eğlenme ve Eğlendirme İşlevi

Fıkra türünün genel olarak bilinen özelliği eğlenme ve eğlendirme işlevidir. Fıkra metinleri içerisinde bulunan mizahi unsurlar, gülme eylemini yerine getirmektedir. Erzurum fıkralarında en çok görülen işlev hoşça vakit geçirmedir. Toplumun bir arada olduğu yerlerde sohbet arasında söylenen bir fıkra, birlikte eğlenmeyi ve güzel vakit geçirmeyi gerçekleştirmektedir. Teyo Pehlivan’la ilgili olan EFMN.283 “Teyo Pehlivan Amerika’da” adlı fıkra, Teyo abartılı söylemlerle başından geçen olayları arkadaşlarına anlatmaktadır. Fıkra metninde geçen Mike Tyson, Freyzer ve Foreman,

dünyaca ünlü boksörlerdir. Teyo, anlattığı fıkra da bahsi geçen kişileri dövmüştür. Dinleyici kitle, böyle bir durumun gerçekleşmeyeceğini bilir ve Teyo'nun abartılı söylemlerine güler. Teyo'nun böyle bir ihtimali gerçekleştirmesine karşı ve gerçeklikle aktarılanın ilişkisine karşı gülme eylemi gerçekleşmektedir. EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkra da Teyo, etrafındaki insanları eğlendirmek için fıkra anlatmaktadır. Atın ayağı kırılır ve kaza yaptığı yerde atın ayağını bulur. Kırılan ayağı ata tekrar takar. At iki ayda eski hâline geri döner. Fıkra metninde abartılı söylemler bulunmaktadır. At, ayağı kırıldığında tekrar eski hâline ve gücüne kavuşması zor bir hayvandır. Ayağı kırılan at, halk arasında genellikle iflah olmayacağı düşünülerek vurulur. Haralarda ise emekli edilir. Ayrıca kopan bir ayağı tekrar yerine takmak, mantık sınırlarını zorlayıcı bir durumdur. Dinleyici kitle, Teyo'nun böyle bir durumu gerçekleştirmedeğini bilir ve eğlence olarak da onun söylemlerini dinlemek ister. Birlikte eğlenme işlevi yerine gelir. Teyo'nun EFMN.291 “Kaç balık” adlı fıkrasında da eğlence işlevi görülmektedir. Bir iddia üzerine başlayan olay örgüsünde, fıkranın sonuç kısmı yanlış cevabın verilmesiyle sonlanmaktadır. Doğru cevabı bildiği hâlde yanlış cevap veren fıkra tipinin güldürü unsurunu oluşturduğu görülmektedir. EFMN.300 “Sarıkamış'taki deniz” adlı fıkra da hoşça vakit geçirme işlevi görülmektedir. Sarıkamış ilçesinde deniz yoktur. Teyo, kaza sonucu denize düşen araçları kurtarmak için Sarıkamış'a gitmiştir. Dinleyici kitle, böylesine bir durumun gerçekleşmeyeceğini bilir ve Teyo'nun söylemlerine güler. Dinleyici kitle, fıkra metinlerinde sezdiği tezatlıklara gülmektedir.

Erzurum fıkralarında, yanlış kelime telaffuzlarıyla da hoşça vakit geçirme işlevinin gerçekleştiği görülmektedir. EFMN.292 “Mariya Hanım” adlı fıkra da, yanlış kelime telaffuzu sonucu güldürü unsuru oluşmaktadır. Teyo, “n” harfini söyleyememekte “r” diye telaffuz etmektedir. Mariya ise “f” harfini her zaman “p” diye telaffuz eder. Örneğin Mariya fasulye yerine pasulye demektedir. Teyo da fark yerine park demektedir. Dinleyici veya okuyucu kitle, fıkra tiplerinin kelime telaffuzlarına gülmektedir.

İncelediğimiz Halûk Harun Duman'ın Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar (2000) adlı eserinde hoşça vakit geçirme işlevinin görüldüğü bazı fıkralar şu şekildedir:

- EFMN.3 “Baba it gibi ulumaya bah”
- EFMN.9 “Mantar gazanı”
- EFMN.11 “Tazısını kaybetmiş”

- EFMN.13 “Elo yoncalık”
- EFMN.15 “Evvela buni yiyah”
- EFMN.26 “Hayırsız Feride”
- EFMN.31 “Damım taa Sitavuh köyünde”
- EFMN.32 “Lele, lele, lele...”
- EFMN.35 “Olay nasıl oldu?”
- EFMN.49 “Üç hogga kızılculuh da benden”
- EFMN.55 “Lallizar Güllizar”
- EFMN.60 “Eşşekten farkım ne ki?”
- EFMN.76 “Yüzüme tükürün”
- EFMN.86 “Futbol maçı”
- EFMN.87 “Gulhuyi ohi”
- EFMN.120 “Elbette binersen”
- EFMN.159 “Dalım üşir”
- EFMN.301 “Temmuzda buz”
- EFMN.306 “Demi Moore öpüşümden tanırmış”

Mehmet Zeki Kılıç ve Yaşar Atnur’un Erzurum Fıkraları (2001) adlı eserinde incelediğimiz fıkra metinlerinde hoşça vakit geçirme işlevinin görüldüğü bazı fıkralar:

- EF.1 “Kim Haber Etdi?”
- EF.9 “Köroğlu’nun Telefonu”
- EF.15 “Rahat Dur”
- EF.16 “Mümin Küfret”
- EF.17 “İsabet”
- EF.18 “Yahışir”
- EF.23 “Futbol Sevdası”
- EF.36 “Şeytan Kandırdı”
- EF.38 “Alo”
- EF.39 “Bir Garip Dua”
- EF.42 “Huylu Huyundan Vazgeçmez”
- EF.48 “Mutahhar Ağa”
- EF.54 “Hac Kefareti”
- EF.56 “Zaten Ölmüşem”

- EF.61 “Cebelitarık”
- EF.62 “Kılay Nasıl Müslüman Oldu?”
- EF.69 “Cümlesinin Tarlasına”
- EF.75 “Manda Şifalığı”
- EF.78 “Kudurir”
- EF.86 “Kuruduz”
- EF.87 “Doyan Rahmetlik Gibi”
- EF.88 “İmamın Şikâyeti”
- EF.90 “İleride Duruyorsun”
- EF.98 “Sayıkla Ha Sayıkla”
- EF.109 “Kürdan”
- EF.111 “Öleh Mi?”
- EF.115 “Cırıldır”
- EF.116 “Elleşme”
- EF.134 “Gındıllık Mertek Hetıl”
- EF.138 “Kibar Erzurumlular”
- EF.163 “Nüfus Meselesi”
- EF.165 “Geliremiyor”
- EF.169 “Bellim Olmir Mi?”
- EF.251 “Hasta”
- EF.258 “Sarhoş”
- EF.278 “Kabadayı”

4.3.1.2. Değerlere, Toplum Kurumlarına ve Törelere Destek Verme

Fıkra metinleri, toplumun bireylerinin yaşayışlarından izler taşımaktadır. Metinlerin içerisinde toplumsal değerler ve töreler de bulunmaktadır. Gelecek kuşaklara, fıkra metinleri aracılığıyla örf ve adetler aktarılmaktadır. EF.3 “Bayram Olsa” adlı fıkra, toplumsal dayanışma ve yardımlaşma konu edinilmiştir. Bayram olgusu işlenmiş ve Nasreddin Hoca’nın “Keşki her gün bayram olsa” sözleriyle toplumsal dayanışmayla ilgili görüşler aktarılmıştır.

EF.81 “Ayazda Koydun Beni” adlı fıkranın konusu arife günü yapılan bayram hazırlığı üzerinedir. Bayram hazırlığında kıyafetler hazırlanır, ev temizlenir ve misafirler için

yemekler yapılır. Bektaşî'nin kıyafetinin boyu uzundur ve ev halkı da kıyafetin düzenlenmesine yardımcı olmamaktadır. Gece vakti ev halkının sırasıyla kıyafetin boyunu kesmesi üzerine de Bektaşî bayram günü elbisesiz kalmıştır. Fıkra metninin sonuç kısmında yer alan “Bayram günü beni ayazda göydün” ifadesiyle de toplumsal değerlerin ve törelerin aksatıldığı dile getirilmiştir. Fıkra metninde asıl vurgulanmak istenilen bayram hazırlığının önemi ve ev halkının dayanışma içerisinde olmasıdır.

Erzurum halkı muhafazakâr bir yapıya sahiptir. Fıkra metinlerinde dini unsurlara sıklıkla rastlanmaktadır. Yapılan işte hayır bekleme ve kazadan korunma anlamı taşıyan ifadeler görülmektedir. EF.104 “Allah İzin Verirse” adlı fıkroda, yaptığı hiçbir işte “Allah izin verirse” demeyen adamın hazin sonu konu edinilmiştir. İstenmeyen durumlar yaşayan adam en sonunda evinin kapısından içeri girerken bile “Allah izin verirse ben geldim” demektedir. Halkın kültürünün ve düşünce yapısının fıkra metinlerine aktarıldığı görülmektedir. Muhafazakârlık, Erzurum halkı için toplumsal bir değerdir. Fıkra metinleri aracılığıyla da bu değerlere destek verilmiştir.

EFMN.5 “Bas ucuna adını söylesin” adlı fıkroda İstanbul’a giden genç, Erzurum ağız özelliklerini kaybetmiştir. Köyüne geri döndüğünde “tankoca” olarak tanımlanan İstanbul ağzıyla konuşmakta ve bildiği her şeyin adını sormaktadır. Bu durum babasının hoşuna gitmez. Sıra tırmığının adını sormaya geldiğinde babası tırmığının ucuna basmasını söyler. Tırmık, çocuğun yüzüne vurduğunda “Vay içine ettiğimin tırmığı” der. Babası, çocuğuna böylelikle ders vermiş olur. Kendi öz değerlerine yabancı olan çocuğa tırmığının vurması tokat gibi gelmiştir. Fıkra metninde öz değerleri unutmama vurgulanmaktadır.

4.3.1.3. Eğitim ve Kültürün Gelecek Kuşaklara Aktarılacak Eği tilmesi İşlevi

EF.84 “Kamçı Rızası” adlı fıkroda, camiye gelen adam ile imam arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. İmam, hızlı namaz kılan adama kamçı ile vurarak namazı yavaş kılmasını öğretmektedir. Kamçıdan kurtulmak isteyen adam, namazı yavaş bir şekilde kılınca imamın kamçılması da durmuştur. İmam, ibadetin yavaş kılınması gerektiğini öğrettiğini düşünerek, adama hangi şekilde kıldığı namazın doğru olduğunu sorar. Adam da hızlı kıldığı namazın doğru olduğunu dile getirmiştir. İmam böyle bir cevapla karşılaşınca adama sebebini sorar. Adam da; “Çünkü bu namazım kamçı rızası içündü, öbürü Allah rızası içündü de ondan” diyerek hocaya asıl önemli olan şeyin Allah rızasını

kazanmak olduğunu iletmiştir. Fıkranın mesajında, hızlı yapılan ve yavaş yapılan ibadetin arasında bir fark olmadığı ve ibadetin yalnızca Allah'ın rızasını kazanmak için olduğu yer almaktadır. Fıkra metnlerinin eğitim işlevini yerine getirdiği görülmektedir. EF.293 “Ebeveyn-Çocuk” adlı fıkroda, baba ve oğul arasında geçen deve ticareti konu edinilmiştir. Çocuk, devenin fiyatı bir altınken alınmasını ister. Babası almaz ve aradan bir yıl geçer. Devenin fiyatı bin altın olur. Adam, deveyi bin altına satın alır. Çocuk, daha ucuzken alınmamasına şaşırır. Adam da geçen yıl bir altınının olmadığını, devenin fiyatı bin altınken elinde parasının olduğunu bildirir. Paranın alınacak mala uygun olması gerektiğini söyler. Çocuk, ekonomi içeren öğütlerle olay örgüsü içerisinde yetiştirilmiştir. Fıkra metninin eğitim işlevi, öğüt bildiren ifadelerle gerçekleştirilmiştir.

4.3.1.4. Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulmak İçin Kaçıp Kurtulma Mekanizması

Fıkra metinleri, içerisinde bulunulan durumu izah etmenin ve zorluklarla mücadele edebilmenin en önemli sözlü araçlarından. Fıkra tipleri de içerisinde bulundukları durumdan nükteli sözlerle kaçıp kurtulma eğiliminde olmaktadır. EFMN.304 “Seni değil, sarışın olanı” adlı fıkra metninde, Teyo kendini kurtarmak için nükteli söylemlere başvurmuştur. “İnanın sizi anlatmadım, (o gün ocakta bulunmayan sarışın hemşireyi kastederek) sarışın olanı anlattım.” diyerek içerisinde bulunduğu baskılı ortamdan kurtulmuştur. EF.58 “Zallonun Ekmeği” adlı fıkroda, Şekko ve Kotan Ağa birbirlerini yerici ifadelerde bulunurlar. Şekko'nun “Ağa bizim Zallo'ya (köyün iti) götürirdim ama havaslandıysan al sen ye!” ifadesinde görüleceği üzere; fıkra tipi, kişisel baskılardan ve alaycı söylemlerden kurtulmak için nükteye başvurmuştur. Sonuç olarak da kendisiyle alan eden Kotan Ağa'ya karşı üstünlük kurmuştur.

EF.80 “Şiirli Atışma” adlı fıkranın olay örgüsü, hamama giden kadınlara laf atılması üzerine gelişmektedir. Kendisine laf atılan kadın, bir koruma ve korunma mekanizması olarak nükteye başvurmuştur. Melik Mehmet, laf attığına pişman olmuş ve yerilmiştir. Kadın, nüktedanlığı sayesinde hem kendisini hem de kızlarını koruyabilmiştir. Kötü emeller içerisinde olan adam, kadının üstün zekâsı ve hazırcevaplığı karşısında çaresiz kalmıştır.

EF.318 “İmza” adlı fıkroda, iki komşu arasındaki çekişme konu edinilmiştir. Kavga etmek isteyen komşu, diğerinin kapısına “eşşek” yazar. Diğer komşu bu durumu kendi

lehine çevirmek amacıyla çocuğunu komşusuna gönderir ve şöyle cevap veririr: “Eve gelmişsiz, ben yoğudum, geldiğini gapıya atdığın imzadan annadıh”. Kavga etmek isteyen komşu, komşusuna karşı kendi silahıyla alay konusu olmuştur. Pratik zekâsını kullanan komşu, kişisel baskılardan kurtulmak amacıyla istihzaya başvurmuş ve başarılı olmuştur.

EFMN.252 “Babam baytardır” adlı fıkrada, Bayburtlu Zihni arkadaşları tarafından “taşralı” olarak tabir edilmekte ve dışlanmaktadır. Bu duruma içerleyen Bayburtlu Zihni, bir yolunu bulup onları mahcup etmek istemektedir. Arkadaşlarıyla yaş tahmini üzerine konuşan Bayburtlu Zihni, herkesin yaşını olduğundan daha az olarak söylemektedir. Bu duruma arkadaşları sevinmişler ve nasıl tahmin ettiğini sormuşlardır. Bayburtlu Zihni; “Rahmetli babam baytardı, bendenize muhtemelen ondan sirayet etmiş olmalı...” diyerek arkadaşlarına karşı öcünü almıştır. Onların baskılarından ve alaycı söylemlerinden kurtulmuştur. İstihza içeren bu sözler neticesinde de onlara karşı üstünlük kurmuştur.

4.3.1.5. Protesto

Fıkra metinlerinde, toplumsal ve kişisel olarak aksaklıklarla ilgili konular da işlenmiştir. Bu konularda protesto işlevi görülmektedir. Protesto işlevinin içerisinde eleştiri bulunmaktadır. EF.2 “Hocanın Duası” adlı fıkrada, toplumun bozulduğu “ele dünya bozulmuş ki” ifadesiyle verilmektedir. Nasreddin Hoca’ya düzenin bozulduğu ve değişen düzenin evine kadar girdiği söylenmektedir. Nasreddin Hoca da “E, neyedim? Gendimden uzak” ifadesiyle, bireysel olarak toplumsal bozulmaların benimsenmediğinde, kendi başlarına bir şey ifade etmeyeceğini dile getirmektedir. Bozulmalar, insanların benimsemesiyle yayılmaktadır. Hoca böylelikle toplumun bireylerinin değişen düzene karşı tutumlarını eleştirmektedir.

Kişilerin tutum ve davranışları da protesto edilmektedir. EF.19 “Aşih Olan” adlı fıkrada dinleyicilerden birisi Naim Hoca’nın davranışlarına güler. Naim Hoca da bunu eleştirmek adına şöyle der: “Aşih olan deli olağan olur, Gafil olan ona güleğin olur”. Hoca, nükte ve istihza ile alay eden kişi üzerinde baskı kurmuştur. Onun davranışlarını eleştirmiştir.

EF.82 “Padişah Bu Dünyaya Karışır” adlı fıkrada Bektaşî, içki içmeyi yasaklayan padişaha karşı gelmekte ve onu nükteli sözlerle eleştirmektedir. “O bu dünyaya garışır,

öbür dünyaya garişamaz” ifadesiyle de protesto etmiştir. Nükte ve istihza içeren bu sözlerle, dil ve düşünce birliği etkili biçimde aktarılmıştır.

EF.91 “Sünnet Diyim De...” adlı fıkrada, imamın açgözlü hareketleri çocuk üzerinden eleştirilmiştir. Çocuk; “Hemi, sünnet diyim ki beni de yiyesen” ifadesiyle, imamın açgözlülüğü ve uygun olmayan davranışları pratik zekâyla irdelenmiştir. Fıkra metni, protesto işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

EF.302 “Kıtlama Beni Yahir” adlı fıkrada, eve gelen misafirle ev sahibi arasında geçen şekerli çay muhabbeti konu edinilmiştir. Misafir, çayını kıtlama şekerle içmektedir. Kıtlama şekerin fazla tüketilmesi ev sahibini rahatsız eder. Ev sahibi toz şeker getirdiğinde de misafir; “şeker beni yakıyor” diyerek memnuniyetsizliğini dile getirir. Ev sahibi bunun üzerine şöyle der: “Gardaş, datli seni yahir ama kıtlama de beni yahir”. Ev sahibi, mecazi söylemlerle fıkra metninin protesto işlevini yerine getirmiştir. Memnuniyetsizliğini fıkra metninin sözel dokusuna işleyerek bildirmiştir. Eve gelen misafirin olumsuz davranışları eleştirilmiştir.

EF.307 “Gözün Kor Mi?” adlı fıkrada, adam ile karısı arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Eve eli boş gelen adam, karısı tarafından eleştirilmiştir. Karısı şöyle der: “Herif, desen senin bir gözün kor mi?”. Kadın, adamın eli boş gelmesini eleştirmiştir. Eli boş gelmek, evde yiyecek bir şeyin olmaması anlamına gelmektedir. Kadın bu durum karşısında memnuniyetsizliğini dile getirmiştir.

EF.325 “Devamsız” adlı fıkrada, Müdür Yardımcısı ve veli arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Müdür Yardımcısı, bir kız öğrencinin devamsızlığının artması üzerine veliyi okula çağırır. Müdür Yardımcısı, veliye kızının devamsızlığının arttığını bildirir. Veli de cevap olarak; “Vış... Eze gurban, bilirem, o evde de ele hep devamsız devamsızdır zaten” diyerek çocuğu hakkındaki görüşlerini dile getirir. Veli, “devamsız” kelimesinin anlamını “boş işlerle uğraşan, akılsız kişi” olarak bilmektedir. Uyumsuz kelime kullanımı neticesinde mizah unsuru oluşmuştur. Veli, çocuğunu istihza sanatıyla protesto etmiştir.

EFMN.18 “O gadar alafi sen yesen” adlı fıkrada, yurtdışından gelen inekleri tanıtmak üzere görevlendirilen üniversite asistanları ile köylü arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Asistanlar inekleri tanıtırken çok iyi yem yedirildiğinde günde 40 litre süt vereceğini dile getirirler. Köylü, yerli ineklerin az yem yiyip az süt vermesini daha doğru bulur. Köylü, asistana şöyle çıkışır: “Eee beğim, o gadar alafi sene yedirsek, sen

de 40 litre süt verirsen”. İstihza içeren bu sözlerle, üniversite asistanları protesto edilmiştir. Asistanlar, köylünün bilinçsiz olduğunu düşünerek yanılmışlardır. İyi bakım ve iyi yem yedirme sayesinde yerli inekler de bakım şartlarına göre daha fazla süt verebilir.

EFMN.37 “Efo Hoca” adlı fıkrada, Erzurum’un dağlık bir köyü uzun süre imamsız kalır. Yıllar sonra Efo Hoca diye birisi imam olarak bu köye gelir. İmam, cami yaptırır ve ramazan dolayısıyla teravih namazları kılınır. Köylü, uzun ibadetlere alışık olmadığı için ayaklanmak ister. Cemaatin içinden bir kişi, imamı eleştirmek ve isteklerini dile getirmek için şu dizelere başvurur:

“Biz dedik ki bize hoca olasan
Tuyli gazlar gibi bizi yolasan
Galdırsan teravi nemazını
Biz severik ibadetin azını...”.

Nazım şeklinde verilen dizelerde görüleceği üzere; fıkra metnlerinin fonksiyonları arasında yer alan protestonun kelime uyumlarıyla dile getirildiği görülmektedir.

EF.122 “Sahapsız memleket” adlı fıkrada, Erzurumlu kadınların sohbeti üzerinden şehrin bakımsızlığı protesto edilmiştir. İki kadın, Erzurum’a kar yağmasıyla ilgili sohbet eder. Kadının biri diğerine “Tebi yağar anam, Ne olacah çi, sahapsız memleçet!” diyerek sitemde bulunur. Verilen ifadelerden hareketle, karın yağmasından ziyade bakım ve onarım gibi unsurlar eleştirilmektedir. Yöneticilerin ilgisizliği vurgulanmaktadır. Mizah unsurunun nükteyle yapıldığı görülmektedir.

EFMN.116 “Erzurum’a varmadan ölmüş” adlı fıkranın konusu, mülkiye müfettişi ile bir köylü arasında geçen diyalog üzerinedir. Mülkiye müfettişi, Erzurum’a atanan valilerden hangisinin en çok beğenildiğini sorar. Köylünün biri de “Mustafa Paşa” diye cevap verir. Müfettiş, yalnızca bir kişinin beğenilmesini merak ederek sebebini sorar. Köylü de; “Beğim, o vali Erzurum’a gelirken yolda ölmüştü. Gerisini sen anna” diyerek sebebi açıklar. Köylünün sözlerinde eleştiri niteliğinde kelimeler görülmektedir. İstihza içeren bu sözlerde Erzurum valilerinin icraatları yerilmektedir. Yokluk olgusunun daha iyi olacağı dile getirilmiştir.

4.3.1.6. Özeleştir

Fıkra metinlerinde görülen güldürürken düşündürme işlevi, fıkranın en bilinen özelliğidir. Bireyler hem fıkra metinlerini okuyarak hem de fıkraları dinleyerek içsel yolculuğa çıkarlar. Fıkralardan hareketle kendilerine pay çıkarırlar. Erzurum fıkralarıyla ilgili incelemelerimizde, fıkra tiplerinin de özeleştir yaptıkları görülmektedir. EFMN.299 “Ayı beni yendi” adlı fıkra, fıkranın sonuç kısmında yer alan “Re olacak, ayı beni yendi!” ifadesinde özeleştir bulunmaktadır. Fıkranın konusu ayıyla mücadeledir. Teyo, abartılı ifadelerle ayıya karşı üstünlük kurduğunu anlatmaktadır. Anlatım sırasında tanıdık bir sima görünce de fıkranın gidişatını değiştirmiş ve yenilgiyi bildirerek kabullenmiştir. “Re olacak, ayı beni yendi!” diyerek de özeleştirisini yapmıştır.

EF.50 “Çaycı Komposto” adlı fıkra, kahvehane sahibi Komposto lakaplı adamın yaptığı işe karşı bıkkınlığı işlenmiştir. Taze çay diye hitap eden müşteriden sıkılan Komposto; “Anan ölsün Komposto, herçese de teze çay” diyerek yaptığı işe karşı bunalımını dile getirmiştir. Komposto, yaptığı güzel çay sebebiyle tanınmış ve işleri de bu doğrultuda artmıştır. Yoğun iş temposunu kaldıramama sebebiyle de bıkkınlık ifadeleri dile getirilmiştir. Komposto, fıkra metninde aktarılan ifadelerden hareketle özeleştir yapmıştır.

EFMN.4 “Kazlarına dil öğretmiş” adlı fıkra, kurnaz kadın komşusunun kazlarını yemektedir. Komşusu kazlarını ona emanet etse de kurnaz kadın emanete sahip çıkmamaktadır. Aradan zaman geçer, komşusu kurnaz kadından kazlarını istemek adına “bizim kazlar dil öğrendi mi?” diye sorar. Kurnaz kadın, komşusunun aşığının adını anar. Komşusu korkar ve evliliğinin tehlikeye gireceğini anlar. Kazlarını teslim eden komşu şöyle der: “Aman hanım, ben o kazları istemirem, hepsi anan südi gibi sene helâl olsun”. Komşu kadın, kurnaz kadını kötülemek isterken kendi kusurlarının farkına varır. Sahip olduğu kazları kurnaz kadına vermek zorunda kalır. Kadının kendisini kurnaz sanması, ona en büyük ceza olur. Fıkra metninde özeleştir yapıldığı görülmektedir.

EFMN.53 “Treni korkutalım” adlı fıkra, Aşkaleliler treni korkutmak isterler. Tren yaklaştığında “Böö!” diye bağırlar fakat tren bekledikleri gibi kaçmaz. Trenin ne olduğunu anlarlar. Aşkaleliler, olayın nasıl olduğunu soranlara şu cevabı verir: “Vallah kötü bir niyetimiz yohdi. Arkadamış tireni gorhudim dedi ama o tiren arkadaşı çoh kötü

gorhutti. Bahın heç sesi solugi çıhmır!”. Trenin ne olduğunu anlayan Aşkaleli iki genç, olayın sonucunda kendi öz eleştirilerini yapmışlardır.

EFMN.211 “Serçelere sözüm geçmir” adlı fıkrada, mal sahibi darıların üzerine alkol döker. Kuşlar, alkollü darıları yediği için uçamazlar. Mal sahibi, bekçiyle eğlenmek için ondan kuşları kovalamasını ister. Bekçi, kuşları bir türlü yerinden oynatamaz ve mal sahibine gelerek anahtarları bırakır. Mal sahibi, istifa etmesinin sebebini sorduğunda ise bekçi şöyle cevap verir: “Serçelere bile sözü geçmeyen, gücü yetmiyen bir adam, heç bir işin hakkından gelemez”. Bekçi, korumakla görevli olduğu şeye sahip çıkan ve onu kollayan kişidir. Serçenin güçsüzlüğü karşısında yenik duruma düşmüştür. Görevini yerine getirememiş ve istifa etmiştir. Bekçinin söylemlerinde ve davranışlarında özeleştirici görülmektedir.

EFMN.282 “Teyo’nun avcılığı” adlı fıkrada; Teyo av sırasında yaşadığı olayları anlatmaktadır. “Ayı beni yedi” ifadesinden sonra dinleyici kitleden bir kişi; “Ayı seni yese şimdi yaşamazdın” diye çıkışmaktadır. Teyo bunun üzerine şöyle cevap verir: “Ula oğlum, siz buna yaşamah mi diyirsiniz, ben zaten yıllardır öliyem öli!...”. Teyo’nun kullandığı bu sözlerde özeleştirici görülmektedir. Yaşadığı hayattan memnuniyetsizliği sözlerine yansıtmıştır. Teyo’nun ifadelerinden hayatı ve yaşananları sorgulama anlamı çıkarılmaktadır.

4.3.2. Erzurum Fıkralarında Olumsuz İşlevler

4.3.2.1. Ayrımcılık

Fıkra metinlerinde ayrımcılık işlevi, fıkra tiplerinin olay örgüsü içerisindeki tutum ve davranışlarında görülmektedir. EFMN.81 “Ne fenikirsene ki” adlı fıkrada, yeni araba alan adam Boğaz Köprüsü’nden geçmektedir. Erzurumlu, yeni araba alan adama arkadan çarpar. Olay neticesinde arbede yaşanır. Erzurumlu; “Ne fenikirsene ki, ne fenikirsene ki!” diye çıkışınca, yeni araba alan adam söylenenlerden bir şeyler anlamaz. Adam; “Arkadaş şu bendeki talihsizliğe bak. Ayın yılın başında bir kaza yaptık, o da ecnebi çıktı.” diyerek ayrımcı söylemlerde bulunmuştur. Ecnebi ile kaza yaptığını düşünmesinin ardında talihsizlik bulunmaktadır. EFMN.87 “Gulhuyi ohi” adlı fıkrada, Erzurumlu ile Karslının diyalogu konu edinilmiştir. Karslı, trenle Erzurum’dan geçmektedir. Erzurumlular, komünist olduklarını düşündükleri Karslıları trende

durdurarak sorular sormaktadır. Bu sorular ise dinî içeriklidir. Erzurumlu treni durdurur ve “içinizde Karşılı var mı?” diye sorar. Erzurumlu, kimseden ses çıkmayınca adamın birine dönerek; “O zaman oku bakayım gulhüyi. Eğer okuyamazsan sen Karşılısan.” demiştir. Yolcu duayı okur fakat Erzurumlu bu duanın doğru okunduğunu tespit edemez. Erzurumlu arkadaşına döner ve “Ula Hafız ağabeyi. Gel hele bahki, bu gavat doğru mi ohir yanlış mi!” diyerek seslenir. Erzurumlu adamın Karşılıları durdurması ve onlara dinî sorular sormasında ayrımcılık işlevi görülmektedir. EFMN.125 “Senin çocuklarınla benim çocuklarım” adlı fıkrada; ikinci evliliklerini yapan eşlerin çocuk kavgası üzerine söylemleri konu edinilmiştir. Evde gürültü olması üzerine adam; “O gürültü, o şamata ne?” diye çıkışmaktadır. Kadın bunun üzerine şu cevabı vermiştir: “Senin çocuklarla benim çocuklar bir olmuş, bizim çocukları döğirler.” Kadının bu söylemlerinde ayrımcılık işlevi görülmektedir. Eski eşlerden olan çocuklarla, şimdiki evlilikten doğan çocuklar kavga etmişlerdir. Neticede hepsinin kardeş olmasına rağmen ayrımcı ifadeler üzerinden mizah unsuru verilmiştir. EF.54 “Hac Kefareti” adlı fıkrada; Ali Emmi, İspirliler ve Tortumlular hakkındaki görüşlerini dile getirmektedir. Ali Emmi; “Arkadaş, eğer haca gidip şeytan daşlamadıysaz, onun yerine bir İspirli daşlayın. Yok, eğer onu da bulamazsaz iki Tortumlu daşlayın.” sözleriyle ayrımcı ifadelerde bulunmuştur. Mizah unsurunun ayrımcılık işleviyle verildiği görülmektedir.

4.3.2.2. Ötekileştirme

Fıkra metinlerinde ötekileştirme, fıkra tiplerinin olay örgüsü içerisinde kişilere karşı dışlayıcı davranışlarında görülmektedir. EFMN.25 “Öküz resmi” adlı fıkrada, Erzurum’un bir köyüne tayin edilen hoca ile cahil imamın çatışması konu edinilmiştir. Cahil imam, köylüyü hocaya karşı kötülemektedir. İmam, hocanın okuma yazma bilmediğini iddia eder. Hocanın okuma yazma bilip bilmediği göstermek için “öküz” yazısı yazmaya davet eder. Köylü, okuma yazma bilmediği için hocanın yazdığı yazıyı anlamaz. Cahil imam ise öküz resmi çizer ve köylünün takdirini kazanır. Böylelikle yeni atanan hoca köyden dışlanır. Cahil imamın köylüyü arkasına alması ve yeni gelen hocayı dışlamasında ötekileştirme görülmektedir. EFMN.95 “Siz de yenildiniz...” adlı fıkrada, Erzurumlu ve Karşılı çatışması konu edinilmiştir. Erzurum ve Kars arasında bir futbol maçı yapılır. Erzurum, Kars’ı yener. Erzurumlular; “Ola Gars’ın ecemleri, ola gomonistler, hele bahim bu içi teneyi nasıl hezmedecksiz!” diyerek sloganlar atar.

Aynı zamanda da futbolcuları taş yağmuruna tutarlar. Karşılı sporcular; “Polis bey müdahale edin, bizi öldürecekler!” diyerek polise çıkışır. Polis de Erzurumludur ve şu cevabı verir: “Babam siz de yenildiniz, ne edeceğizi bilemirsiniz!”. Erzurumlu taraftarların ve polisin ifadelerinde ötekileştirme görülmektedir. Karşılı sporcular dışlanmışlardır ve değersizleştirilmişlerdir.

4.3.2.3. Bölücülük

Bölücülük, fıkra tiplerinin yıkıcı ve bozucu eylemlerinde görülmektedir. EFMN.26 “Hayırsız Feride” adlı fıkroda, Feride adlı fıkra tipinin köylü kızlara lakap takması konu edinilmiştir. Feride, kişilere taktığı lakaplar sebebiyle insanların önyargılı olmalarına sebep olmaktadır. Battal Ağa’nın çok güzel bir kızı vardır. Ağa, Feride’nin huyunu bildiği için ondan kızına lakap takmamasını ister. Ağanın kızına görücü gelecektir. Oğlan tarafı, Ağa’nın evini bilmediği için Feride’ye adres sorar. Ayrıca kızın nasıl biri olduğu hakkında Feride’ye danışır. Feride, kız hakkında şu ifadeleri kullanır: “Paşa, sizin gelinin heç bir kusuru yoktur. Vardır desem ağzım eğilir. Ben bülmirem ama komşular biraz gagala gözlüdür diyorlar.” Feride, görücülerin kız hakkındaki tutumlarını etkilemiştir. Oğlan tarafına verdiği bu bilgilerle hayırlı bir işe engel olmuştur. Feride’nin bu tavrında bölücülük işlevi görülmektedir. EF.232 “Gelin Kervanı” adlı fıkroda, gelin kervanının yolculuğu konu edinilmiştir. Tortum’dan Erzurum’a gelin getirmek için yola çıkan kervanda insanlar eğlenerek yolculuk etmektedir. Müjde yastığı getirenlerle anlaşılan kervanbaşı, müjdecilerin geciktiğini görünce kervanı durdurmak ister. “Eğlenin, eğleniinn!” diyerek dikkatleri toplar. Herkes kervanbaşına bakar. Kervanbaşı bunun üzerine; “Gelinin çışı geldi!” diyerek kervanı durdurur. Gelin, hem utanır hem de böyle bir edepsizlik karşısında mahcup olur. Müjdeciler bu arada kervanın önüne geçer. Görevini yapmış olmanın sevinciyle kervanbaşı; “O bir tis idi geldi getdi.” diyerek kervanı hareket ettirir. Kervanbaşının görevi uğruna eğlenceyi bölmesi ve gelini rencide etmesi, bölücülük işlevini göstermektedir. Kervanbaşı eğlence ortamını kargaşa ortamına çevirmiştir.

4.3.2.4. Önyargı

Fıkra türünde önyargı işlevi; fıkra tiplerinin karşılaştıkları kişi ve olaylara karşı doğru ya da yanlış tutum içerisinde olmalarıdır. Erzurum fıkralarında da önyargı içerisinde hareket eden fıkra tipleri bulunmaktadır. EFMN.91 “Nazife Hanım” adlı fıkroda, kara çarşaf giyen kadının hosteslerle yaşadığı olay konu edinilmiştir. Erzurum’dan Ankara’ya gitmek isteyen kara çarşafli kadın, hosteslerin kötü davranışlarıyla karşılaşmıştır. Hostesler onunla ilgilenmezler ve kadın uçaktan inerken bile yüzlerini asarlar. Kadın bunun üzerine hostese sorar: “Sen Ankaralı Nazife Hanımı tanır misan?”. Hostes, yüzünü ekşiterek tanımadığını dile getirir. Erzurumlu kadın, hostese şöyle der: “Vış anam nasi olur çi? Bütün orosbular oni tanırlar...”. Erzurumlu kadın, hosteslerin önyargılı davranışlarını eleştirmiştir. Hakaret içeren sözlerle, önyargılı kişilerin saygınlığı kırılmıştır. Kısadan hisse olarak; kişileri tanımadan yargılamanın kötü bir şey olduğu bildirilmiştir. EFMN.198 “Zebani” adlı fıkroda, Gölcük depreminde enkazın altında kalan Erzurumlunun kurtarıma hadisesi konu edinilmiştir. Nijerya’dan gelen kurtarma ekibi, Erzurumlunun bulunduğu enkazda çalışmaktadır. Kurtarma ekibi Erzurumluya ulaşır. Adam, zencileri görünce korkar ve dualar etmeye başlar. Kurtarma ekibine tükürür ve hakaret eder. Bu sefer bir Türk aşağı iner ve adamı dışarı çıkarır. Adama neden zencilere kötü davrandığı sorulduğunda ise şu cevabı verir: “Gardaş ben ne bülüm. Allah seni inandırısın garanlıhda adami fark edemedim. Sandim ki zebaniler geldi, beni cehenneme götürecekler. Bu yüzden direndim...”. Adam, enkaz altında önyargılı davranmış ve kurtarma ekibine kötü davranmıştır. Kurtarıma çağrılarına uymayan adam, Türk kurtarma ekibi sayesinde kurtulmuştur. Adamın önyargısı sebebiyle enkazdan dışarı çıkarılma süresi uzamıştır. EF.226 “Şenkayalı” adlı fıkroda, Şenkayalının hamamda yaşadığı olay konu edinilmiştir. Hamama giden Şenkayalı, hamam böceklerini gördüğünde şöyle der: “Nedir bunnar? Yarabbi neye yarar bu pislikler annamiram ki?”. Aradan zaman geçer ve adam hastalanır. Hastalığının tedavisi ise hamam böceği yemektir. Adam mecbur kabul eder ve tedaviye başlar. Eski sağlığına kavuşan adam, arkadaşıyla yürüyüşe çıkar. Arkadaşı yağın kardan şikâyetçi olarak şöyle der: “Hey Allah’ım hele bunca kar kıyamet, hele bah kiambu kari neye yaratdın.”. Hamam böceğiyle sınanan adam, arkadaşının ağzını tutar ve şöyle der: “Ula sus! Ben bir defa işine karışdım hamam böceklerini hep bene yedirdi. Anam avradım

olsun duyarsa bu karları hep sene yedirir.” Adam, önyargısı sonucunda nasıl bir sınavla karşılaştığını dile getirmektedir. Önyargılı davranışları neticesinde hem sağlığından hem de saygınlığından olmuştur. Arkadaşının da böyle bir durumla karşılaşmaması için onu uyarmaktadır. EF.244 “Saf Kız” adlı fıkra, saf kızın istenmesi konu edinilmiştir. Saf kız, isteneceğini duyunca ağlamaya başlar. Suyun başına gider ve şöyle der: “Ya ben evlenirsemse, uşağım olursa, gelir bu suya düşer boğulursa...”. Kızın söylemlerinde önyargı görülmektedir. Kız, bahsettiği hususlar gerçekleşmediği hâlde üzülmemektedir. Önyargısı sebebiyle aklî dengesini kaybetmiştir.

4.3.2.5. Aşağılama/Horlama

Fıkra metinlerinde aşağılama/horlama, olay örgüsü içerisinde fıkra tiplerinin iletişimlerinde görülmektedir. EFMN.11 “Tazısını kaybetmiş” adlı fıkra, tazısını kaybeden adamın hâkim huzurunda söylediği ifadeler konu edinilmiştir. Adam, tazısını kaybedince mahkemeye başvurur. Şüphelendiği adamı da hâkim karşısına getirir. Tazısını kaybeden adam, taziyi daha önce satın almak istediği için adamdan şüphelenmektedir. Hâkim, adama elinde bir delil olup olmadığını sorar. Adam, hâkime şu cevabı verir: “Hakim Beğ, bu adam epey zamandan beri sakkız gibi bene yapışıp illâ taziye bene sat diye tutturduğu için ondan şüphe ettim. Benim tazim Hâkim Beğ, senden iyi olmasın, çok ferasetli bir hayvandır.” Adamın bu sözlerinde aşağılayıcı ifadeler bulunmaktadır. Adamın şu sözleri de aşağılayıcı söylemler içermektedir: “Küçük müçükdü ama senin gibi gösteriliydi. Bele senin gara cübben gibi gap garaydı...” Adam, taziyi tarif ederken cahilliği sebebiyle hâkim benzetmesinden yararlanmıştır. Adam, hâkimi sıradanlaştıran ifadelerde bulunmuştur. EFMN.18 “O gadar alafı sen yesen” adlı fıkra, üniversiteden gelen asistanlar ile köylü arasında geçen damızlık inek olayı konu edinilmiştir. Yurt dışından gelen inekleri tanıtmak üzere Atatürk Üniversitesinden asistanlar görevlendirilir. Asistanlar bir köye gelirler ve ineği tanıtır. İyi bakım yapıldığında ineğin 40 litre süt vereceği söylenir. Köylü, bu kadar süt için ne kadar yemesi gerektiğini sorar. Asistan 50 kilo cevabını verince köylü dayanamaz ve şöyle der: “Eee beğim, o gadar alafı sene yedirek, sen de 40 litre süt verirsen.” Köylü, hoşnut olmadığı durumu aşağılayıcı söylemler üzerinden bildirmektedir. Asistanlar aşağılanmış ve köylü karşısında küçük düşürülmüştür. Mizah unsurunun aşağılayıcı söylemler üzerinden verildiği görülmektedir. EFMN.88 “Modern

bir gelin” adlı fıkra, kaynananın gelinini anlatması konu edinilmiştir. Kaynana, gelini hakkında yorum yaparken aşağılayıcı söylemlerde bulunmaktadır: “Soyunmuş, tökülmüş, cıs cıbil cezir... Üzerinde yeddi gat boya... Kıfganlarını (saçlarını) da yün çubuğundan çırpırtmış celmiş bahtavar. Ele dırnahlari var çi, uzunluğı içi metre. Ne yemek bülir, ne çamaşır yıhir.”. Kaynananın sözlerinde gelinin iş yapmaması ve bakımsızlığı vardır. Kaynananın önem verdiği hususlara gelini uymamaktadır. Böylelikle gelin aşağılayıcı söylemlere maruz kalmaktadır. EFMN.216 “Piyano sesi” adlı fıkra, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Erzurum hakkındaki görüşleri konu edinilmiştir. İkinci kez tayini Erzurum’a çıkan Tanpınar, Erzurum’un geliştiğini düşünmektedir. Arkadaşlarına hayalindeki Erzurum’u anlatmaktadır. Evlerden piyano sesi duyduğunu da dile getirmektedir. Tanpınar’ın arkadaşı daha fazla dayanamayarak şöyle der: “He babam he, aç tavuk düşünde dari görürmüş!”. Adam, atasözünden hareketle Tanpınar’ı eleştirmektedir. Mizah unsuru, aşağılayıcı söylemler üzerinden verilmiştir.

4.4. ERZURUM FIKRALARINDA YER ALAN TİPLER

Erzurum fıkralarında yer alan tipleri, literatür taramasında elde ettiğimiz verilerden hareketle, Dursun Yıldırım’ın fıkra tipleri tasnifini de göz önünde bulundurarak tasnif ettik. Fıkralarda yer alan pasif tipleri ayrı bir başlık altında değerlendirdik. Belirsiz ifadelerle verilen tipleri anonim tipler başlığında ele aldık. Dolayısıyla Yıldırım’ın fıkra tipleri tasnifine ek bir tasnif çalışması yaptık.

4.4.1. Ortak Şahsiyeti Temsil Yeteneği Kazanan Ferdi Tipler

4.4.1.1. Türkçenin Konuşulduğu Coğrafi Alan İçinde ve Dünyada Ünü Kabul Edilen Tipler

- Nasreddin Hoca (EF.1 Kim Haber Etdi?), (EF.2 Hocanın Duası), (EF.3 Bayram Olsa)

4.4.1.2. Türk Boyları Arasında Tanınan Tipler

- Ayvaz (EF.9 Köroğlu’nun Telefonu)
- Köroğlu (EF.9 Köroğlu’nun Telefonu)

4.4.1.3. Türk Boyları Arasında Halkın ve Zümrelerin Ortak Unsurlarının Birleştirilmesinden Doğan Tipler

- Bektaşî (EF.81 Ayazda Koydun Beni), (EF.82 Padişah Bu Dünyaya Karışır)

4.4.1.4. Aydınlar Arasından Çıkan Tipler

- Bayburtlu Zihni (EFMN.252 Babam baytardır)
- Kâmi (EFMN.222 Kırk yıllık Kâmi)
- Necip Fazıl (EFMN.230 Üsgat, üsgat)

4.4.1.5. Mahallî Tipler

- Abdurrahman Ağa (EFMN.55 Lallizar Güllizar)
- Ağaverli Maksut Efendi (EFMN.13 Elo yoncalık)
- Ahmet (EFMN.181 Bittecrübe sabittir)
- Ali (EF.69 Cümlesinin Tarlasına)
- Ali Emmi (EF.54 Hac Kefareti)
- Arap Şeko (EFMN.257 Ezanı okurum, namazı kılmam)
- Battal Ağa (EFMN.26 Hayırsız Feride)
- Cambaz Tevfik (EFMN.37 Efo Hoca)
- Efo Hoca (EFMN.37 Efo Hoca)
- Erzincanlı Hacı Ahmed İzzet Paşa (EFMN.204 Muktezâ-yı maslahat)
- Estonya Sabri (EFMN.209 Ehl-i keyfin iftarı)
- Feride (EFMN.26 Hayırsız Feride)
- Fevzi Emi (EF.78 Kudurir)
- Feyzullah Emi (EF.75 Manda Şifalığı)
- Firuze Hanım (EF.39 Bir Garip Dua)
- Gullebi Turan (EFMN.263 Ben sandımki sen yendin), (EFMN.264 Ilıca rampası), (EFMN.266 Hani ya evet demek yohdi?), (EF.56 Zaten Ölmüşem)
- Güllizar (EFMN.130 Kumar bilse her akşam yuduzmazdı)
- Hasan emi (EFMN.17 Emime gurban)
- Hatem Emi (EF.36 Şeytan Kandırdı)

- Heno Nene (EFMN.130 Kumar bilse her akşam yuduzmazdı)
- Heso Ağa (EFMN.1 Saksagan)
- İdris (EFMN.130 Kumar bilse her akşam yuduzmazdı)
- İhsan Bayoğlu (EF.36 Şeytan Kandırdı)
- Jilet Şeref (EFMN.268 Jilet Şeref'in reklam metni), (EFMN.270 Yanına kâr kalır)
- Kotan Ağa (EF.58 Zallonun Ekmeği)
- Lemhan Hanım (EF.42 Huylu Huyundan Vazgeçmez)
- Lütfi Hoca (EFMN.257 Ezanı okuram, namazı kılmam)
- Mehmet Müftügil (EFMN.250 Bennam dağları)
- Melik Mehmet (EF.80 Şiirli Atışma)
- Memmet (EFMN.24 Eşşeklerin sıpası), (EFMN.199 Tsunami), (EF.78 Kudurir)
- Memo (EFMN.22 Ağaver)
- Muhattar Ağa (EF.48 Muhattar Ağa)
- Mustafa Emi (EFMN.9 Mantar gazanı)
- Nâim Hoca (EFMN.281 90 dakkalık dua), (EF.15 Rahat Dur), (EF.16 Mümin Küfret), (EF.17 İsabet), (EF.18 Yahışır), (EF.19 Aşih Olan), (EF.23 Futbol Sevdası)
- Nusret Karasu (EFMN.212 Güllaç), (EFMN.244 Anlayışlı öküz)
- Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta (EFMN.208 Sinor)
- Sarı Turan (EFMN.235 Ascer orda mi?)
- Şekko (EF.58 Zallonun Ekmeği)
- Tahsin Leylioglu (EFMN.217 Gındıllanım mi?)
- Teyo Pehlivan "Teyo Emi" (EFMN.282 Teyo'nun avcılığı), (EFMN.283 Teyo Pehlivan Amerika'da), (EFMN.285 Atın ayağı), (EFMN.291 Kaç balık), (EFMN.292 Mariya Hanım), (EFMN.296 Gine mi sen Teyo?), (EFMN.297 İnönü ile Seyahat), (EFMN.298 Rıdvan'dan telefon), (EFMN.299 Ayı beni yendi), (EFMN.300 Sarıkamış'taki deniz), (EFMN.301 Temmuzda buz), (EFMN.304 Seni değil, sarışın olanı), (EFMN.306 Demi Moore öpüşümden tanırmış), (EF.61 Cebelitarık)
- Tortumlu Mıgdat Ağa (EFMN.49 Üç hogga kızılguh da benden)
- Tortumlu Ramiz (EFMN.291 Kaç balık)
- Yusuf Emi (EFMN.72 Akşama kadar it gırhıram)
- Zafer Pehlivan (EFMN.299 Ayı beni yendi)
- Zeki (EFMN.189 İstanbul neçi?)

4.4.2. Azınlık Tipleri

- Ermeni Kız (EFMN.222 Kırk Yıllık Kâmi)
- Ermeni pilot (EFMN.296 Gine mi sen Teyo?)
- Mariya adlı Gürcü hanım (EFMN.292 Mariya Hanım)

4.4.3. Bölge ve Yöre Tipleri

Bu başlık altında yer alan tipleri, fıkra metinleri içerisinde bölgenin adıyla anılmaları sebebiyle değerlendirdik. Bölge ve yörenin adıyla anılan tipler, bahsi geçen bölgelerin genel özelliklerini yansıtır niteliklerde verilmektedir. Dolayısıyla adıyla anıldıkları bölgenin insanının değerlerini yansıtmaktadırlar. Bu tipler, mahalli tipler başlığı altında da değerlendirilebilir.

- Aşkaleli (EFMN.47 İnatçı kasabalılar), (EFMN.53 Treni korkutalım)
- Hasankaleli (EFMN.47 İnatçı kasabalılar), (EF.169 Bellim Olmir Mi?)
- İspirli (EFMN.47 İnatçı kasabalılar), (EFMN.229 Veterinerem)
- Kânlı (EFMN.6 Bir araba tezeği yemişem)
- Narmanlı (EFMN.229 Veterinerem)
- Tortumlu (EFMN.71 Kurbağa)

4.4.4. Yabancı Tipler

- Nijeryalı Zenci (EFMN.198 Zebani)

4.4.5. Gündelik Tipler

4.4.5.1. Aile Fertleriyle Alâkalı Tipler

- Anne – oğul (EF.15 Rahat Dur)
- Baba - Oğul (EFMN.3 Baba it gibi ulumaya bah), (EFMN.86 Futbol maçı), (EF.116 Elleşme), (EF.293 Ebeveyn-Çocuk)
- Gelin - Nine (EFMN.8 Gence gociya bahma)
- Gelin (EF.39 Bir Garip Dua)

- Karı – Koca (EFMN.124 Bayramlık), (EFMN.125 Senin çocuklarınla benim çocuklarım), (EF.104 Allah İzin Verirse)
- Nine – Torun (EFMN.197 Tepsi), (EFMN.227 Süpürger)

4.4.5.2. Mariz ve Kötü Tipler

- Kör adam (EF.307 Gözün Kor Mi?)

4.4.5.3. Sanat ve Meslekleri Temsil Eden Tipler

- Ankaralı bilim adamları (EFMN.7 Kadınların fonksiyonu)
- Asker (EFMN.235 Asker orda mi?)
- Âşık (EFMN.101 Akort)
- Avukat (EFMN.134 Bene de mi lolo?)
- Bakkal (EFMN.112 Beyefendi)
- Bekçi (EFMN.211 Serçelere sözüm geçmir)
- Belediye Resisi (EF.165 Geliremiyor)
- Berber (EFMN.127 Erzurum'un kövlüğündenem)
- Bürokrat (EFMN.46 Merkebi de biliyorlar)
- Çırak (EFMN.142 Cıbılın kabadayısı)
- Çoban (EFMN.9 Mantar gazanı), (EFMN.14 Yüzünün ağyınan hesabını vermiş)
- Doktor (EFMN.225 Hurda Nene), (EF.75 Manda Şifalığı), (EF.251 Hasta)
- Emektar Kapıcı (EF.38 Alo)
- Faytoncu (EFMN.120 Elbette binersen)
- Garson (EFMN.12 Maalesef), (EF.109 Kürdan)
- Genç Kapıcı (EF.38 Alo)
- Hakem (EFMN.235 Asker orda mi?), (EF.16 Mümin Küfret)
- Hâkim (EFMN.11 Tazısını kaybetmiş)
- Hemşireler (EFMN.304 Seni değil, sarışın olanı)
- Hoca (EFMN.25 Öküz resmi), (EFMN.183 Sabah kahvaltısı), (EF.86 Kuruduz), (EF.90 İleride Duruyorsun), (EF.91 Sünnet Diyim De...)
- İmam (EFMN.25 Öküz resmi), (EF.84 Kamçı Rızası), (EF.87 Doyan Rahmetlik Gibi), (EF.88 İmanın Şikâyeti)

- Kadı (EFMN.134 Bene de mi lolo?)
- Kahvehane sahibi (EFMN.298 Rıdvan'dan telefon)
- Kars Valisi (EFMN.300 Sarıkamış'taki deniz)
- Kaymakam (EFMN.55 Lallizar Güllizar)
- Komutan (EFMN.229 Veterinerem)
- Kondüktör (EFMN.60 Eşşekten farkım ne ki?)
- Memur (EFMN.204 Muktezâ-yı maslahat), (EF.38 Alo)
- Molla (EF.98 Sayıkla Ha Sayıkla)
- Muhtar (EFMN.185 Beni kaç defa gördüz?)
- Müfreze (EF.104 Allah İzin Verirse)
- Milli Eğitim Müdürü (EFMN.217 Gındıllanım mı?)
- Müdür Yardımcısı (EF.325 Devamsız)
- Müfettiş (EFMN.116 Erzurum'a varmadan ölmüş)
- Mühendisler (EFMN.64 Tortum'un virajları)
- Öğretmen (EFMN.99 Celirem, celirsene, celir), (EFMN.219 Otur yerine sıfır)
- Öğrenci (EFMN.99 Celirem, Celirsene, celir), (EFMN.208 Sinor), (EFMN.219 Otur yerine sıfır), (EFMN.250 Bennam dağları)
- Pehlivan (EFMN.301 Temmuzda buz)
- Polis (EFMN.143 Gaynım cile cidirem)
- Subay (EFMN.142 Cıbılın kabadayısı)
- Şoför (EFMN.72 Akşama kadar it gırhıram), (EF.278 Kabadayı)
- Tercüman (EFMN.166 Söyle onlara dinlerine sahip çıksınlar)
- Tepsici (EFMN.197 Tepsi)
- Tezgâhtar (EFMN.164 Eşşek başı)
- Türk Dili asistanı (EFMN.18 O gadar alafi sen yesen)
- Vali (EFMN.46 Merkebi de biliyorlar), (EF.165 Geliremiyor)

4.4.6. Moda Tipler

- Erhan Yolaç (EFMN.266 Hani ya evet demek yohdi?)
- Gürkan Peker (EF.56 Zaten Ölmüşem)
- İnönü (EFMN.297 İnönü ile Seyahat)
- Reha Muhtar (EFMN.35 Olay nasıl oldu?)

4.4.7. Pasif Tipler

- Adam (EFMN.301 Temmuzda buz)
- Ağa (EFMN.22 Ağaver)
- Askerler (EFMN.285 Atın ayağı)
- Âşıklar (EFMN.209 Ehl-i keyfin iftarı)
- Avcı (EFMN.11 Tazısını kaybetmiş)
- Bolu Beyi (EF.9 Köroğlu'nun Telefonu)
- Çocuk (EFMN.158 Çelikleme)
- Çöpçatan hanım (EFMN.13 Elo yoncalık)
- Demi Moore (EFMN.306 Demi Moore öpüşümden tanırımış)
- Eze (EFMN.201 Otobüs getmir)
- Fenerbahçeli Rıdvan (EFMN.298 Rıdvan'dan telefon)
- Foreman (EFMN.283 Teyo Pehlivan Amerika'da)
- Freyzer (EFMN.283 Teyo Pehlivan Amerika'da)
- Gelin (EF.80 Şiirli Atışma)
- Hasta (EFMN.244 Anlayışlı öküz)
- Heyet (EFMN.185 Beni kaç defa gördüz?)
- Hostes (EFMN.264 Ilıca rampası)
- İranlı (EFMN.128 İranlı ile Erzurumlu), (EFMN.169 Erzurum'un kış)
- Kaptan (EF.61 Cebelitarık)
- Kız (EF.80 Şiirli Atışma), (EF.325 Devamsız)
- Köylü (EFMN.9 Mantar gazanı), (EFMN.18 O kadar alafi sen yesen), (EFMN.35 Olay nasıl oldu?)
- Kurtarma ekibi (EFMN.198 Zebani)
- Panelistler (EF.19 Aşık Olan)
- Gemidekiler (EFMN.297 İnönü ile Seyahat)
- Mari Mori "Marlyn Monreo" (EFMN.283 Teyo Pehlivan Amerika'da)
- Mike Tyson (EFMN.283 Teyo Pehlivan Amerika'da)
- Misafirler (EFMN.130 Kumar bilse her akşam yuduzmazdı), (EFMN.227 Süpürger)
- Muhammed Ali Clay "Kılay" (EFMN.235 Ascer orda mı?), (EF.62 Kılay Nasıl Müslüman Oldu?)

- Muhtar (EFMN.7 Kadınların fonksiyonu), (EFMN.142 Cıbılın kabadayısı)
- Mümin (EF.16 Mümin Küfret)
- Ocakçı (EFMN.193 Ceyran eğridir)
- Otelci (EFMN.230 Üsgat, üsgat)
- Padişah (EF.82 Padişah Bu Dünyaya Karışır)
- Turist (EFMN.166 Söyle onlara dinlerine sahip çıksınlar)
- Yaşlı (EFMN.212 Güllaç)
- Zebani (EFMN.78 Bele yapmayın)

4.4.8. Anonim Tipler

- Adam (EFMN.11 Tazısını kaybetmiş), (EFMN.12 Maalesef), (EFMN.15 Evvela buni yiyah), (EFMN.60 Eşşekten farkım ne ki?), (EFMN.72 Akşama kadar it gırhıram), (EFMN.81 Ne fenikirsene ki), (EFMN.120 Elbette binersen), (EFMN.134 Bene de mi lolo?), (EFMN.142 Cıbılın kabadayısı), (EFMN.158 Çelikleme), (EFMN.185 Beni kaç defa gördüz?), (EFMN.212 Güllaç), (EFMN.263 Ben sandımki sen yendin), (EF.84 Kamçı Rızası), (EF.111 Öle mi?), (EF.251 Hasta), (EF.258 Sarhoş)
- Ağa (EFMN.29 Farzet ki öküzler yiyir), (EF.90 İleride Duruyorsun)
- Arkadaş (EFMN.24 Eşşeklerin sıpası)
- Arkadaşlar (EFMN.235 Ascer orda mi?), (EFMN.252 Babam baytardır), (EFMN.264 İlica rampası)
- Baldız (EF.81 Ayazda Koydun Beni)
- Biri (EF.82 Padişah Bu Dünyaya Karışır), (EF.87 Doyan Rahmetlik Gibi), (EF.109 Kürdan)
- Bolulu Öğrenci (EF.134 Gındıllık Mertek Hetıl)
- Cemaat (EF.18 Yahışır)
- Çocuk (EFMN.17 Emime gurban), (EF.91 Sünnet Diyim De...), (EF.318 İmza)
- Dede (EFMN.166 Söyle onlara dinlerine sahip çıksınlar)
- Dinleyici (EF.19 Aşih Olan)
- Dinleyenlerden Biri (EF.62 Kılav Nasıl Müslüman Oldu?)
- Düşman (EFMN.71 Kurbağa)
- Erzurumlu (EFMN.32 Lele, lele, lele...), (EFMN.76 Yüzüme tükürün), (EFMN.78 Bele yapmayın), (EFMN.80 Vola volaaa), (EFMN.81 Ne fenikirsene ki), (EFMN.83

Başka çişme yoh mi?), (EFMN.87 Gulhuyi ohi), (EFMN.101 Akort), (EFMN.127 Erzurum'un kövlüğündenem), (EFMN.128 İranlı ile Erzurumlu), (EFMN.158 Çelikleme), (EFMN.159 Dalım üşir), (EFMN.164 Eşşek başı), (EFMN.169 Erzurum'un kışı), (EFMN.183 Sabah kahvaltısı), (EFMN.189 İstanbul neçi?), (EFMN.198 Zebani), (EFMN.199 Tsunami), (EFMN.201 Otobüs getmir), (EFMN.209 Ehl-i keyfin iftarı), (EF.109 Kürdan), (EF.134 Gındıllık Mertek Hetıl), (EF.138 Kibar Erzurumlular), (EF.163 Nüfus Meselesi)

- Erzurumlu Kadın (EF.115 Cırıldih), (EF.122 Sahapsız Memleket)

- Etraftakiler (EFMN.282 Teyo'nun avcılığı)

- Ev sahibi (EFMN.230 Üsgat, üsgat), (EF.98 Sayıkla Ha Sayıkla), (EF.302 Kıtlama beni yahir)

- Eze (EF.325 Devamsız)

- Fakir adam (EF.258 Sarhoş)

- Genç (EFMN.83 Başka çişme yoh mi?)

- Görevli (EFMN.31 Damım taa Sitavuh köyünde)

- Hanım (EFMN.13 Elo yoncalık), (EF.81 Ayazda Koydun Beni)

- Hasta sahibi (EFMN.244 Anlayışlı öküz)

- İstanbullu (EFMN.112 Beyefendi)

- Kabadayı (EF.278 Kabadayı)

- Kadın (EF.122 Sahapsız memleket), (EFMN.143 Gaynım cile cidirem), (EF.1 Kim Haber Etdi?), (EF.80 Şiirli Atışma), (EF.115 Cırıldih), (EF.307 Gözün Kor Mi?)

- Karadenizli (EFMN.32 Lele, lele, lele...)

- Karslı (EFMN.76 Yüzüme tükürün), (EFMN.87 Gulhuyi ohi), (EFMN.183 Sabah kahvaltısı), (EF.163 Nüfus Meselesi)

- Kız (EF.81 Ayazda Koydun Beni)

- Komposto (EF.50 Çaycı Komposto)

- Komşu (EF.42 Huyulu Huyundan Vazgeçmez), (EF.318 İmza)

- Köy Ağası (EFMN.14 Yüzünün ağıyınan hesabını vermiş)

- Köylü (EFMN.15 Evvela buni yiyah), (EFMN.30 Sanki orçestra), (EFMN.31 Damım taa Sitavuh köyünde), (EFMN.64 Tortum'un virajları), (EFMN.116 Erzurum'a varmadan ölmüş), (EFMN.270 Yanına kâr kalır)

- Köylüler (EF.3 Bayram Olsa), (EF.88 İmamın Şikâyeti)

- Köylünün biri (EFMN.16 Aferin Allah'ım), (EF.88 İmamın Şikâyeti)
- Misafir (EF.302 Kıtlama Beni Yahir)
- Muhtar (EFMN.46 Merkebi de biliyorlar)
- Mülk Sahibi (EFMN.211 Serçelere sözüm geçmir)
- Müşteri (EFMN.193 Ceyran eğridir)
- Nine (EFMN.225 Hurda Nene)
- Oğullar (EF.90 İleride Duruyorsun)
- Taraftar (EFMN.281 90 dakikalık dua)
- Turist (EFMN.21 Kalıp gibi yapıyorlar)
- Yabancı biri (EF.111 Öle mi?)
- Yaşlı adam (EF.169 Bellim Olmir Mi?)
- Yeğen (EFMN.285 Atın ayağı)
- Yolcu (EFMN.201 Otobüs getmir)

4.5. ERZURUM FIKRALARININ MİZAH TEORİLERİNE GÖRE İNCELEMESİ

4.5.1. Üstünlük Teorisine Göre Erzurum Fıkraları

Üstünlük teorisi; temelde üstün gelme veya bir durum karşısında diğer kişilere karşı üstünlük kurarak gülme eyleminin yerine getirilmesi üzerine kuruludur. “İşte gülme bir kendi kendini kutlamadır; her şeye karşı olan bütün bu savaşında kendimizi bir başkasından ya da daha önceki durumumuzdan daha iyi görme duygusu üzerinde yükseltmektedir” (Morreall, 1997, s. 8-9). Gülme eylemi, üstünlük duygularının bir ifadesi olarak tanımlanmaktadır. Erzurum fıkralarının üstünlük kuramına göre incelenmesinde fıkraları ayrı ayrı ele alacağız.

EFMN.4 “Kazlarına dil öğretmiş” adlı fıkrada kurnaz kadın, komşusunun kazını dil öğretme bahanesiyle yer. Komşusu bu duruma tepki gösterince kurnaz kadın, komşusunun ilişkisini ortaya çıkaracağını kaz üzerinden dile getirir. Kurnaz kadın, komşusuna karşı üstünlük kurar. “Kurnaz” ifadesinden hareketle de üstünlük ibaresi verilmektedir. Kurnaz insan, karşılaştığı olaylar karşısında sıyrılma yolunu bulabilen ve bu durumlarda insan ilişkilerini kendi lehine çekebilendir. Fıkroda mizah eylemi kurnazlık üzerinden verilmiştir.

EFMN.17 “Emime gurban” adlı fıkrada; Hasan emi şehre giden çocuğa aspirin almasını tembih eder. Çocuk ne alacağını unutunca Hasan eminin yanına gelerek; “o istediğin yoksa tahin helvası alim mi?” diye sorar. Hasan emi “aspirin nere, tahin helvası nere?” diyerek çocuğa kızar. Çocuk unuttuğu şeyi kurnazlık yaparak öğrenmiştir. Çocuğun bu hareketi üstünlük kurduğunu göstermektedir.

EFMN.22 “Ağaver” adlı fıkrada; Memo adlı hizmetkâr ile ağa arasında geçen yedi köy ismi sayma iddiası konu edinilmiştir. Ağa, Memo’nun yedi tane köy ismi saymasını ister ve bittiğinde yemek kaşığını ona vereceğini söyler. Memo’da “Ercik, Ermecik, Tikkir, Poççık Tevrücük, Ağver, Ağaver, Ağa gaşığın bene ver.” diyerek tekerleme gibi köy isimlerini sayar. Köy isimlerini kafiyeli olarak uydurur. Memo’nun bilgisi ve kurnazlığı, ağaya karşı üstünlük kurmasını sağlar.

EFMN.25 “Öküz resmi” adlı fıkrada, hoca ve imam çekişmesi görülmektedir. Hoca okuryazarlığı olmadığı için imamı suçlamakta, imam da aynı şekilde hocayı suçlamaktadır. Köylünün karşısına geçilir ve “öküz” yazısı yazılır. Hoca, kâğıda öküz yazarken imam öküz resmi çizer. Köylü de okuryazar olmadığı için imamın resmini doğru olarak kabul eder. İmamın pratik zekâsı hocaya karşı üstünlük kurmasını sağlamıştır. Köylü karşısında da saygınlık kazanmıştır. Bu üstünlük beraberinde gülme eyleminin gerçekleşmesini sağlamıştır.

EFMN.32 “Lele, lele, lele...” adlı fıkrada, Erzurumlu ve Karadenizli yolculuk sırasında türkü söylemekte ve türkü bittiğinde türkü söyleyen diğerinin sırtına binmektedir. Karadenizli yöresel bir türkü okur ve çabuk biter. Sıra Erzurumluya geldiğinde, Erzurumlu uzun hava okumuştur. “Lele, lele, lele...” bir türlü bitmeyince Karadenizli ne zaman biteceğini sorar. Erzurumlu da “daha bunun lolosu var.” der. Farklı bölgelerdeki insanların müzik zevkleri fıkra metinlerine yansımıştır. Karadenizli ile Erzurumlu kültürü işlenmiştir. Erzurumlunun yapmış olduğu kurnazlık, karşısındaki kişiye karşı üstünlüğü sağladığını göstermektedir. Mizah, kurnazlık ile verilmiştir.

EFMN.46 “Merkebi de biliyorlar” adlı fıkrada bürokrat, muhtarı küçümsemek için “merkebi de biliyor.” ifadesini kullanır. Muhtar, ortamda bulunan kişilerin alaycı ifadelerine karşılık olarak “yok beyim biz gendi aramızda eşek diyoruz da ancak senin gibiler olunca merkep diyoruz.” diye çıkışır. Muhtar hazırcevaplıkla ve sivri zekâyla çevresindeki tahsilli kişilere karşı üstünlük kurmuştur.

EFMN.112 “Beyefendi” adlı fıkrada, İstanbul’dan okumak için Erzurum’a gelen genç ile bakkal arasında geçen olay konu edinilmiştir. Bakkal, gencin nazik ve kibar söylemlerine sinirlenerek “niye ele yalvarır, önümde gındıllanırsan ki, parasıynan değil mi” ifadesini kullanmıştır. Bakkalın bu söylemi, gence karşı bir üstünlük kurma ifadesidir. Bakkal, asıl önemli olan şeyin alışveriş olduğunu ifade etmektedir. Kibarlık ve naziklik bildiren ifadelerin gereksiz olduğu düşünülmektedir. Mizah unsurunun tahkir ile yapıldığı görülmektedir.

EFMN.120 “Elbette binersen” adlı fıkrada, faytoncu ve kibar bir adam arasında geçen olay konu edinilmiştir. Kibar adamın faytona binmek için söylediklerini garipseyen faytoncu, “Ola bu dünyada ne acayip insanlar var! Hem para verir, hem de binebilir miyim diye sorir.” ifadesini kullanmıştır. Faytoncunun adamla diyalogunun ancak para kazanma amacıyla olduğu görülmektedir. Adam için kibarlık önemliyken faytoncu için yalnızca para önemlidir. Bu nedenle faytoncunun hareketinde üstünlük kurma görülmektedir. Asıl önemli olan şeyin para olduğu vurgulanmaktadır. Yaşanan olaydaki mizah unsuru ise tahkir ile yapılmıştır.

EFMN.124 “Bayramlık” adlı fıkrada, Ramazan dolayısıyla ilgi isteyen koca ile hanımı arasında geçen olay konu edinilmiştir. Adam, Ramazan’da sigarasını ve yemeğini tam vaktinde beklemektedir. Hanımına da bunları yaparsa ona bayramda hediye alacağını söyler. Hanımı bu istekleri eksiksiz olarak yerine getirirse de bayramda söz verilen hediyeler alınmamıştır ve sürprizler kocası tarafından gerçekleştirilmemiştir. Kadın bunu dile getirmek adına deyiş söyler. Adam haklı çıkmak ve üstünlük kurmak amacıyla aynı şekilde karşılık verir. Mizah unsuru nükteli sözlerle verilmiştir.

EFMN.128 “İranlı ile Erzurumlu” adlı fıkrada, Erzurumlu ve İranlının abartılı ifadeleri konu edinilmiştir. İranlı, Erzurum’daki evlerin pencerelerini küçümsemekte ve Tahran’daki evlerin pencerelerini abartmaktadır. Bu durum Erzurumlunun hoşuna gitmez ve tosunlarını abartarak anlatır. İranlı bu söylenenleri garipser ve Erzurumlunun abarttığını düşünür. Bunun üzerine Erzurumlu da “sen pencereleri indir yüze, ben de tosunları indirim düze.” demiştir. Fıkra metninde üstünlük kurma ifadeleri bulunmaktadır. Erzurumlunun ders verir gibi davranması ise üstünlüğü kurduğunu göstermektedir. Mizah unsuru abartma ve istihza ile yapılmıştır. Karşı görüşlerin abartmalı ifadelerinin altında gizli ve ince alay görülmektedir.

EFMN.134 “Bene de mi lolo?” adlı fıkra, suçlu bir adamın mahkemede avukatıyla yaşadığı olay konu edinilmiştir. Avukat, mahkemede adamdan ne sorulursa “lolo” demesini ister. Adam da Kadı Efendi’nin sorularına bu şekilde cevap verir. Kadı, adamın deli olduğuna kanaat getirir ve beraatını verir. Avukat bu neticenin alınmasından sonra adamdan para ister. Adam mahkemede yaptığı gibi “lolo” diyerek avukatı atlatmak ister. Avukatın “bize de mi lolo.” demesiyle fıkra son bulmuştur. Adam, deliliği üstünlük olarak algılamıştır. Kadı Efendi’ye üstünlüğünü sağlamış, avukata da aynı şekilde üstünlük kurmak istemiştir. Avukat, olayın başkahramanıdır ve adamın üstün gelemeyeceğini bildirmiştir. Mizah unsurunun nükteli sözlerle verildiği görülmektedir.

EFMN.164 “Eşşek başı” adlı fıkra, İstanbul’a alışveriş için giden Erzurumlu ile tezgâhtar arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Erzurumlu, vitrin değişikliği sebebiyle mallarını boşaltılan bir dükkân görür. İçerde ne olup bittiğini anlamak ister. Tezgâhtarla sohbet etmeye başlar. Tezgâhtar, Erzurumluyu kafaya alıp eğlenmek istercesine; “Bu mağazada eşek kafası satılır.” diye söyler. Erzurumlu da dükkânın boş olmasından dolayı işlerin iyi olduğu sonucunu çıkarır. Tezgâhtar, işlerin durumunu nasıl anladığını sorar. Erzurumlu; “Bahsana, içerde seninkinden başka gafa galmamış, hepsini satmışsınız.” cevabını verir ve tezgâhtarın alaycı söylemlerine üstünlük kurar. Dalga geçmek isteyen tezgâhtar emeline ulaşamaz. Mizah unsuru, Erzurumlunun söylemlerinde istihza olarak belirmektedir. İnce bir alay söz konusudur.

EFMN.185 “Beni kaç defa gördünüz?” adlı fıkra, cami olarak kullanılmak istenilen yerin giderleri için para toplanmaktadır. Muhtar, ihtiyaç olan parayı mahalledeki kişilere pay eder ve heyetle birlikte işlere koyulur. Zengin bir adamın kapısına gelirler. Adam, muhtarın istediği parayı duyunca “baba siz beni kaç defa camıda gördünüz ki benden bu geder para isdiresiz?” diyerek cami işini reddeder. Adam, ibadet yapmayan bir kişidir. Cami için para toplamak isteyen kişilere de böylelikle üstünlük kurmuş olur. Mizah unsuru nükte ile yapılmıştır.

EFMN.204 “Muktezâ-yı maslahat” adlı fıkra, Erzincanlı Hacı Ahmed Paşa’nın memur ile diyalogu konu edinilmiştir. Memur, yolsuzluk sebebiyle azlettirilir. Paşa, memura tavsiyenâme verir. Memur, hem beğenmeyip azlettirmelerinden hem de nasihat etmelerinden şikâyet etmektedir. Paşa’da; “Senin azledilmen, muktezâ-yı maslahattandı (görev gereği idi). Tavsiye yazmam ise icâb-ı şân-ı vezarettendir (vezirliğin şanlı

icaplarındandır...)” diyerek memurun sorularına cevap verir. Memura öğüt verici telkinlerde bulunması, üstünlük kurduğunu göstermektedir. Mizah unsuru, nükte ile yapılmıştır.

EFMN.222 “Kırk yıllık Kâmi” adlı fıkra, Erzurumlu şair Kâmi ile Ermeni kızı arasında geçen olay konu edinilmiştir. Kâmi, Ermeni kızına âşık olur ve onunla evlenmek ister. Bu evliliğin olabilmesi için kızın din değiştirmesi gereklidir. Ermeni kızı bunun çok zor olacağını dile getirir ve Kâmi’ye dinini değiştirmesini teklif eder. Kâmi bunun üzerine; “Kırk yıllık Kâmi, olur mu yani?” cevabını verir. Kâmi’nin sözlerinde üstünlük kurma çabası görülmektedir. Dinine düşkünlüğü “kırk yıllık” ifadesiyle verilmektedir.

EFMN.244 “Anlayışlı öküz” adlı fıkra, Dr. Nusret Karasu’nun bir hastasını tedavi için çıktığı yolda başına gelen olaylar konu edinilmiştir. Hasta sahibi, doktoru da alarak eve doğru yola koyulur. Yollar dar olduğu için faytonla giderler. Faytonun önüne bir öküz arabası geçer. Hasta sahibi, öküz arabasını süren adama acelelerinin olduğunu ve yoldan çekilmesi gerektiğini söyler. Öküzleri süren adam bu işin çok zor olduğunu söylemek adına; “Baba bu öküzler senin gibi anlayışlı öküz değil çi... Bunara ben naşı laf annadım?” diyerek dert yanar. Öküzleri süren adam, hasta sahibine karşı üstünlük kurmuştur. Kelime seçiminden hareketle, mizah unsurunun tahkir ve istihza ile yapıldığı görülür. Hasta sahibi alaya alınmıştır.

EFMN.252 “Babam baytardır” adlı fıkra, Bayburtlu Zihni’nin mesai arkadaşlarıyla arasında geçen olay konu edinilmiştir. Bayburtlu Zihni’nin arkadaşları, Zihni’nin taşralı olmasıyla alay ederler. Zihni de bir fırsat kollayarak öç almak istemiştir. Bir gün arkadaşları, Bayburtlu Zihni’ye yaşlarını tahmin edip edemeyeceğini sorar. Zihni’ye öç alacağı fırsat doğmuştur ve herkesin yaşını beş-on aşağı olarak söyler. Bu durum arkadaşlarının hoşuna gider ve Zihni’ye yaş tahminini nereden öğrendiğini sorarlar. Zihni de; “Rahmetli babam baytardı, bendenize muhtemelen ondan sirayet etmiş olmalı...” diyerek arkadaşlarını alaya almıştır. Bayburtlu Zihni böylelikle öç alma duygusunu tatmin etmiş ve arkadaşlarına karşı üstünlük kurmuştur. Fıkra metninde mizah unsurunun tahkir ve istihza ile yapıldığı görülmektedir.

EFMN.270 “Yanına kâr kalır” adlı fıkra, Jilet Şeref’in köylüyle arasında geçen böcek ilacı diyalogu konu edinilmiştir. Jilet Şeref, işportada böcek ilacı satmaktadır. Bit ve pire gibi böceklerin çok olması sebebiyle, insanlar satılan böcek ilacını almak için

birbiriyle yarışmaktadır. İlacı satın alan köylünün biri, bunu nasıl kullanacağını sorar. Jilet Şeref de ilacın kapağını açmasını ve böceğin üzerine dökmesini söyler. Böylelikle böceğin öleceğini anlatarak satış yapmaya devam eder. Köylü, aldığı cevap karşısında tatmin olmayarak şöyle der: “Ee ağabeyi, ben böceği tutuktan sonra gendim öldürürüm”. Jilet Şeref, beklemediği bir cevapla karşılaşmıştır. Köylünün ona karşı üstünlük kurması, satış yapamama anlamına gelmektedir. Şeref, hazırcevaplıkla; “Daha iyi ya kardeşim. Aldığın ilaç yanına kâr kalır...” diyerek köylüye karşı üstünlük sağlamıştır. Satıcı, para kazanabilmek için müşterinin soruları karşısında üstün cevaplar vermek zorundadır. Jilet Şeref, asıl meselenin böceklerden kurtulmak olduğunu ve ilacı kullanmamasının da tasarruf olacağını vurgulamaktadır. Fıkra metninde üstünlük ibaresi, hazırcevaplık ve nüktedanlıkla verilmiştir.

EFMN.281 “90 dakikalık dua” adlı fıkra, Nâim Hoca’nın Erzurumspor maçıyla ilgili yaptığı dua konu edinilmiştir. Nâim Hoca, Erzurumspor maçına gider. Takım yenilirse küme düşecektir. Bir grup taraftar, Nâim Hoca’nın yanına gelir ve takım için dua etmesini ister. Maçın 90 dakikası beraberlikle sonuçlanır. Uzatma dakikalarında Erzurumspor gol yer ve küme düşer. Taraftarlar, Nâim Hoca’nın yanına gelirler ve sitem ederler. Naim Hoca da hazırcevaplıkla; “Ula uşah, ben 90 dekke içün dua ettim. Ne bülüm ki iş uzatmalara galacah! ...” diyerek taraftarların öfkeli hallerine karşı üstünlük kurar. Mizah unsuru nükte ile yapılmıştır.

EFMN.297 “İnönü ile Seyahat” adlı fıkra, Teyo Pehlivan ve İnönü’nün Amerika yolculuğu konu edinilmiştir. İnönü, yolculara dönerek “aranızda iyi yüzücü var mı?” der. Teyo, cevap bile vermeden denize atlar. 4 saat yüzer ve gemiden adamlar onu sudan çıkarır. Teyo bunun üzerine şöyle der: “Bıraksalardı elim Allah Amerika’ya gider yüzecektim”. İnönü bunun üzerine ona madalya verir. Teyo madalyaya bakar ve gazoz kapağından olduğunu fark eder. Teyo’nun yaşadığı coğrafyada yüzebileceği tek mekân Hasankale’nin çermikleridir. Denizde böylesine yüzmesinde ise üstünlük bildiren özellikler bulunmaktadır. Madalya alması da yine onun üstün bir kişi olduğuna vurgu yapmaktadır. Fıkra metninde mizah unsuru “Bıraksalardı elim Allah Amerika’ya gider yüzecektim” ifadesiyle verilmiştir. Bu söylemelerde abartma unsurunun bulunduğu görülmektedir.

EFMN.298 “Rıdvan’dan telefon” adlı fıkra, Teyo’nun kahveci ile arasında geçen diyalogu konu edinilmiştir. Kahveci, Teyo’yu işletmek ister ve kahvenin telefonu çalar.

Kahveci Teyo'ya seslenir: “Pehlivan! Fenerbahçeli Rıdvan arıyor, seninle görüşmek istiyor”. Teyo Pehlivan, istifini bozmayarak şöyle cevap verir: “Söyleyin Rıdvan’a Pehlivan hasta yerinden galkamaz. Daha sonra arasın, ya da gendi buraya gelsin...”. Teyo'nun cevabında üstünlük bildiren ifadeler yer almaktadır. Fenerbahçeli Rıdvan'ın ünü, Teyo'nun tanınmışlığından ve saygıdeğerliğinden üstün değildir.

EF.2 “Hocanın Duası” adlı fıkra; Nasreddin Hoca, dünyada düzenin bozulmasını ve bu durumun kendisiyle ilgisini nükteli sözlerle vermektedir. Bozulan düzenin hocanın evine kadar girdiği söylendiğinde Hoca şu cevabı verir: “E, neydim? Gendimden uzak”. Hoca, bozulan düzenin ancak bireyler tarafından benimsendiği sürece gerçekleşebileceğini dile getirmektedir. Nasreddin Hoca, bozulan düzene karşı toplumun bireylerini eleştirmektedir. Kendisinin bu değişiklikleri benimsemediğini dile getirmiştir. Hocanın sözlerinde üstünlük bildiren ifadeler bulunmaktadır. Mizah unsuru nükte ile yapılmıştır.

EF.19 “Aşh Olan” adlı fıkra, Naim Hoca'nın Divân Edebiyatı paneline katılması konu edinilmiştir. Naim Hoca panele katılır ve panelcilerin konuşmalarını dinler. Kendisi de katılımcı olduğu için sıra ona gelir. Naim Hoca kürsüye aşk ile yürümektedir. Dinleyicilerden biri, onun bu hâline güler. Naim Hoca da gülen kişinin yüzüne bakarak şöyle der: “Aşh olan deli olağan olur, Gafil olan ona güleğin olur”. Adam bunun üzerine salonu terk eder. Naim Hoca, söylediği sözlerle üstünlük bildirmiştir. Mizah unsuru nükte ve istihza ile yapılmıştır.

EF.58 “Zallonun Ekmeği” adlı fıkra, Şekko ve Kotan Ağa arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Şekko, tandırdan ekmek alır. Kotan Ağa da Şekko'nun elinde ekmek görünce şöyle der: “Şekko, elindeki ne övle yemeğin mi?”. Şekko, arkadaşının bu tavrına pratik zekâsıyla cevap verir: “Ağa bizim Zallo'ya (köyün iti) götürirdim ama havaslandıysan al sen ye”. Şekko, arkadaşının alaycı söylemlerine karşı üstünlük kurmuştur. Şekko'nun ifadelerinde görüleceği üzere, alaycı ve yerici kelimeler bulunmaktadır. Mizah unsurunun istihza ile yapıldığı görülmektedir.

EF.62 “Kılay Nasıl Müslüman Oldu?” adlı fıkra, Teyo Pehlivan'ın Kılay'ı (Muhammet Ali Clay) döverek Müslüman etmesi konu edinilmiştir. Başkan Kenedi (Kennedy) Teyo'yu arar ve onun şöhretini geçen birinin olduğunu söyler. Teyo bunun üzerine Amerika'ya gider. Teyo, Kılay'la maça çıkar ve nakavt eder. Teyo, Kılay'a şöyle der: “Ula dedim, it oğlit eşedini getir, yoksa ölümün bu yüzdendir”. Kılay

böylelikle kelimeyi şahadet getirir ve Müslüman olur. Teyo, dünyaca ünlü boksörü hem dövmüş hem de doğru yolu bulmasını sağlamıştır. Ona karşı üstünlük kurmuştur. Fıkra metninde güldürü unsuru, Teyo'nun söylemlerindeki abartılarda ve üstünlük bildiren ifadelerinde yer almaktadır.

EF.80 “Şiirli Atışma” adlı fıkra, Melik Mehmet ve hamama giden bir kadının atışması konu edinilmiştir. Melik Mehmet, herkese laf atan bir esnaftır. Melik Mehmet, elinde hamam takımıyla gezen kadına ve yanındaki kızlara şöyle der:

“Bu hanım nazlı hanım
Gazlı, ördekli hanım
Topanesi gümrah amma
Barudi azdır hanım”.

Kadın, Melik Mehmet'in sözlerinin altında kalmaz ve cevap verir:

“Melik Mehmet bu mudur?
İçindeki su mudur?
Bene sinyaller gelir
Aylesi yollu mudur?”.

Kadın, karşılıklı atışma şeklinde geçen süreçte üstün gelmek adına aşağılayıcı söylemlere başvurmuştur. Fıkranın bitiş kısmının kadına ait olması bize üstünlük kurulduğunu göstermektedir. Melik Mehmet, atışmayı kaybetmiş ve aşağılanmıştır. Mizah unsurunun nükte ve tahkir ile yapıldığı görülmektedir.

EF.82 “Padişah Bu Dünyaya Karışır” adlı fıkra, Bektaşî'nin padişah fermanına karşı gelerek içki içmesi konu edinilmiştir. Bektaşî, mezarlığın başında içki içmektedir. Mezarlığın yanından geçen biri onu görür ve padişahın içkiyi yasak ettiğini dile getirir. Bektaşî de bunun üzerine şöyle der: “O bu dünyaya garışır, öbür dünyaya garışamaz”. Bektaşî, padişahın fermanının ahiretle ilgili olmadığını ve kişinin yaşayışının ancak kendisini bağlayacağını vurgulamaktadır. Bektaşî, söylemleriyle padişahın fermanına karşı üstünlük kurmuştur. Mizah unsurunun istihza ile yapıldığı görülmektedir.

EF.84 “Kamçı Rızası” adlı fıkra, camiye ibadet için gelen adam ve imam arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Camiye gelen adam hızlı bir şekilde namaz kılmıştır. Bu durum imamın hoşuna gitmez. İmam eline kamçı alır ve adam hızlı namaz kıldıkça vurur. Bunun üzerine adam da yavaş namaz kılar. İmam, adama şöyle der: “Söyle bahim, evvelki namazın mi oldi, yoksa bu namazın mi?”. Adam, “evvelki namazım”

deyince hoca şaşırır ve nedenini sorar. Adam; “Çünkü bu namazım kamçı rızası içündi, öbürü Allah rızası içündi de ondan” diyerek hocanın davranışını eleştirmiştir. İbadetin aslının Allah rızası için yapıldığını ve şiddetle yapılacak olan bir ibadetin önemi olmayacağı dile getirilmiştir. Böylelikle adam, imama karşı üstünlük kurmuştur. Mizah unsuru, istihza ve nükte ile yapılmıştır.

EF.98 “Sayıkla Ha Sayıkla” adlı fıkrada, mollaların ev sahibiyle olan diyalogu konu edinilmiştir. Mollalar, akşam yemeğinden sonra yatsılık âdeti olarak sofranın kurulmasını isterler. İsteklerini ev sahibine şiirsel dille aktarırlar. Ev sahibi de onların şiirsel sözlerine karşılık olarak şu cevabı verir:

“Ela ya eyyühel hakdır.

Bizde böyle şeyler yokdur

Sarığın koltuğan sıkdır

Sayıkla ha sayıkla.”

Ev sahibi, mollaları kendi silahlarıyla yenmiştir. Şiirsel dil kullanan mollalar, ev sahibine karşı üstünlük kurma amacıyla hareket etmişlerdir. Ev sahibi, şiirselliği marifet sanan mollaları alt etmiştir. Böylelikle onlara karşı üstünlük sağlamıştır. Fıkra metninde asıl önemli olan şeyin nükteyi doğru zamanda ve doğru yerde kullanmak olduğu vurgulanmaktadır.

EF.163 “Nüfus Meselesi” adlı fıkrada, Erzurumlu ile Karslının memleketleriyle ilgili nüfus tartışmaları konu edinilmiştir. Erzurumlu ve Karslı, kimin memleketinde nüfus daha kalabalık diye sohbete başlar. Erzurumlu, Karslı arkadaşına şöyle der: “Ula ağabeci di sus da, bizim gargamız sizin nüfusuz kaderdir”. Erzurumlu ve Karslı çekişmeleriyle ilgili fıkra metinleri zenginlik göstermektedir. Metinlerin sözel dokularında üstün gelme çabası hâkimdir. İncelediğimiz fıkra metninde; Erzurumlunun üstün gelmek için nüfus yoğunluğunu kargalarla ilişkilendirdiği görülmektedir. Erzurum nüfusunun daha yoğun olduğu vurgulanmak istenmiştir. Fıkra metninin bu ifadelerle bitmesi ve “di sus da” ifadesiyle konuşma eylemini sonlandırması neticesinde üstünlük kurulmuştur.

EF.293 “Ebeveyn-Çocuk” adlı fıkrada, baba ve oğul arasında geçen deve alma hadisesi konu edinilmiştir. Çocuk, babasına şöyle der: “Baba baba, deve satılır gel alah. Bir tenesi bir altın”. Baba, çocuğun sözlerine itibar etmez. Aradan bir yıl geçer. Çocuk yine babasına gelir ve şöyle der: “Baba deve satılır, gel alah. Bir tenesi bin altın”. Baba, bin

altını çocuğa verir. Çocuk, geçen sene devenin daha ucuza satıldığını bildirir. Babası, çocuğa şöyle cevap verir: “Oğul, deve bir altinken bende altın yohdi; bin altın oldu, bende altın çoh oldu. Paran ne zaman alacağın mala uyirse o zaman alacahsan”. Adam, çocuğuna hem öğüt vermiş hem de olaylar karşısında tutum kazanmasını sağlamıştır. Üstünlük bildirici ifadeler, olay örgüsü içerisinde öğüt niteliğinde işlenmiştir.

EF.302 “Kıtlama Beni Yahir” adlı fıkrada, Erzurum’a misafirlğe gelen adam ile ev sahibi arasında geçen şekerli çay muhabbeti konu edinilmiştir. Misafir, çayı kıtlama şekerle içmeyi denemektedir. Ev sahibi, adamın çok kıtlama şeker tüketmesinden rahatsız olur. Misafirin çayına toz şeker döker. Misafir, ev sahibine “tatlı beni yakıyor” diyerek çayına toz şeker dökmemesini söyler. Ev sahibi de bunun üzerine şöyle der: “Gardaş, datlı seni yahir ama kıtlama de beni yahir”. Ev sahibi, mecazî söylemlerle kelime oyunu yapmış ve durumdan rahatsızlığını misafire bildirmiştir. Ev sahibi, kelime oyunları neticesinde üstünlük sağlamıştır; nükteli sözlerle hem misafiri üzmemiş hem de kendi duygularını dile getirmiştir.

EF.318 “İmza” adlı fıkrada, devamlı çekişme hâlinde olan iki komşu konu edinilmiştir. Niyeti komşusuyla kavga etmek olan adam, komşusunun kapısını çalar. Kimse kapıyı açmayınca da kapıya “eşşek” diye yazar. Ertesi gün komşusu kapıdaki yazıyı görür. Komşu, pratik zekâ ile çocuğunu komşusuna gönderir ve şöyle söyler: “Eve gelmişsiz, ben yoğudum, geldiğini gapıya atdığın imzadan annadı”. Çocuğuyla haber yollayan komşu, kendisiyle kavga etmek isteyen adamı pratik zekâsıyla alt etmiştir. Ona karşı üstünlük kurmuştur. Mizah unsurunun istihza ile yapıldığı görülmektedir.

4.5.2. Uyumsuzluk Teorisine Göre Erzurum Fıkraları

Uyumsuzluk teorisi temelde yanlış kelime kullanımları, fıkranın geçtiği mekâna göre uygun hareket etmeme, fıkra tiplerinin olması gerekenin dışında hareket etmeleri ve uyumsuz tavır takınmaları üzerine kuruludur. Lipps’in uyumsuzluk ve gülme arasındaki ilişkisini Şentürk şu şekilde aktarmaktadır:

“Lipps, komiği özne, nesnel ve naif olmak üzere üç kategoride incelemektedir. Lipps'e göre nesnel komik, kişilerin özellikleri ve çalışmaları veya nesnelerin, hadiselerin özelliklerinin, o kişiler, nesneler ve hadiselerle, kısaca gerçeğe örtüşmemesi durumunda meydana gelmektedir. Öte yandan özne komik ise, anlam taşıyıcılar olarak sözde ve eylemde

gözlemlenen şakaların/nüktelerin hakikatle uyuşmaması ve mantıksal içeriğin kaybolması durumunda gerçekleşmektedir. Lipps'in naif olarak adlandırdığı komik ise, büyüklük küçüklük zıtlığı yerine, çocuksu bir ifadenin yetişkin birinin konuşmasında yer alması gibi, konum zıtlığının ifade edildiği durumlarda oluşmaktadır.” (Şentürk, 2016, s. 77).

Zıtlık ilkesi bağlamında gülme eyleminin gerçekleştiği ve gülme eylemini oluşturan uyumsuzluklarda çeşitlilik bulunduğu bildirilmektedir. Mizah unsuru, metin içerisinde yer alan olay, mekân, zaman ve kişi bağlamlarında olması gerekenin dışına çıkılarak oluşturulmaktadır. Fıkra metinlerinde mizah unsurunu oluşturan uyumsuzlukları, detaylı inceleme yapmak amacıyla, alt başlıklara ayırarak inceledik. Erzurum fıkralarında mizah unsurunu oluşturan uyumsuzlukları; uyumsuz davranışlar, uyumsuz kelime kullanımları ve fıkra da geçen mekâna göre uyumsuzluklar olarak alt başlıklar hâlinde inceledik.

4.5.2.1. Fıkra Tiplerinin Uyumsuz Davranışları

EFMN.1 “Saksağan” adlı fıkra da, Heso Ağa hac ibadeti için gittiği yerde deve kesmek ister. Daha önce karşılaşmadığı bu hayvanı elinden kaçırır ve çaresizlik içerisinde ailesine haber uçurmak için saksağandan medet umar. Heso Ağa'nın ellerini semaya açıp saksağana dua etmesi uyumsuzluğu göstermektedir. Hac ibadetinde dua Allah'a yapılır. Heso Ağa, bu duruma uygun olmayarak saksağana dua etmektedir. Fıkra da mizah eylemi bu durumun uyumsuzluğuyla verilmektedir.

EFMN.3 “Baba it gibi ulumaya bah” adlı fıkra da baba ve oğul kurt sürüsüyle karşılaşır. Baba oğluna duanın başını unuttuğunu ve duayı hatırlatmasını söyler. Oğul “baba duayı muayı bırak it gibi ulumaya bah, yoksa kurtlar bizi parçalıyacak” der. Oğul, babasıyla birlikte yaşadığı duruma karşı uyumsuz davranış göstermektedir. Köpek sesi çıkarmak, kurtlardan korunma yöntemi olarak düşünülmektedir.

EFMN.11 “Tazısını kaybetmiş” adlı fıkra da hâkim ve bir adam arasında geçen olayda; adam, tazısını hâkime benzeterek anlatmaktadır. “Senin gara cübben gibi gapgaraydı” ve “senin gibi gösterişliydi” ifadelerinden hareketle, duruşmada yer alan adamın uyumsuz davranış sergilediği görülmektedir. Adam, hâkimin dış görünüşüne göre tazısını betimlemiştir. Mahkeme ortamı ciddiyeti de beraberinde getirir. Adam, ciddi olunması gereken ortamda hâkime hakaret boyutuna ulaşacak sözler sarf etmiştir.

Ciddiyet ortamının bozulması, dinleyici veya okuyucu kitleyi uyumsuz davranışlara gülmeye yöneltmektedir.

EFMN.12 “Maalesef” adlı fıkrada garson ve bir adam arasında geçen olay anlatılmaktadır. Garson yemek kalmadı anlamında “maalesef” dedikçe adam da getir demektedir. İkinci maalesef yemeği birinci yemeğe göre hem pahalı hem de zehirleyicidir. Adam, yemeğin türüne şikâyet etmek yerine fiyatına takılmaktadır. Adamın bu uyumsuz davranışı gülme eylemini beraberinde getirmektedir.

EFMN.18 “O gadar alafı sen yesen” adlı fıkrada Türk Dili asistanı, yurt dışından getirilen ineği tanıtmak amacıyla bir köye gider. Köylüye bu ineği tanıtırken ne kadar yem verilerse o kadar süt alacaklarını söyler. Köylünün biri hoşnutsuz bir ifadeyle “o kadar alafı sene yedirsek sen de o kadar süt verirsen.” der. Köylü anlatılanları basite alarak hazırcevaplık yapmıştır. Asistana söylenen ifadede uyumsuz davranış görülmektedir. Köylü, dünya görüşüne göre asistana cevap vermiştir. Hiciv içeren sözlerinde uyumsuz benzetme yapılmıştır.

EFMN.21 “Kalıp gibi yapıyorlar” adlı fıkrada turist, tezeğin çeşitli kullanımlarını görünce nasıl yapıldığını merak eder. Köylüler tezeğin asıl maddesini anlatınca turist de “hayvanlar hep böyle kalıp gibi yapıyorlar öyle mi?” diye şaşırır. Turistin bu durum karşısındaki anlamlandırması komik unsurunu da beraberinde getirir. Karşılaşılan duruma karşı uyumsuz tavır sergilendiği görülmektedir.

EFMN.24 “Eşşeklerin sıpası” adlı fıkrada dört arkadaş gece vakti mezarlığın yanından geçer. Kur’an taşıyınca ölülerin bir şey yapmayacağı düşünülür. Memmet, yanına Kur’an almayı unutur. Mezarlıktan geçerken ölülerden korunmak için farklı bir yöntem keşfedilir. Memmet “gelin biz de bele eşşekler gibi ellerimiz üzerine gidek. Ölüler bizi eşşeklerin sıpası sansınlar.” diyerek bu yöntemi arkadaşlarına paylaşır. Memmet’in bu davranışı, uyumsuz davranış göstermektedir.

EFMN.29 “Farzet ki öküzler yiyir” adlı fıkrada, Ağa misafir ettiği konuğuna yıldızkökü ikram eder. Misafir bu ikrama karşılık “ne lüzum vardı” der. Ağa, misafirin nezaketine karşılık vermek ister ve “ne zahmeti beğim, farzet ki müsürlüğe tökmüşem de öküzler yiyir.” der. Ağanın dünya görüşü, yaşadığı yöreden izler taşımaktadır. Misafire göstermek istediği nezaketi de dünya görüşüne göre şekillenmiştir. Ağanın davranışı uyumsuzluk içermektedir.

EFMN.31 “Damım taa Sitavuh köyünde” adlı fıkra, İstanbul’a gitmiş bir köylünün baloya girmek için konuştuğu görevli ile arasındaki olay konu edinilmiştir. Görevli, köylü adamı içeri almak için dam ister. Köylü ise daha önce farklı anlamıyla karşılaşmadığı “dam” kelimesini ev olarak algılar. “Bir balo görmek için taaa bizim köydeki damın altına gındıllık koyup buriya mı getirek?” ifadesini kullanarak görevliye çıkışmaktadır. Uyumsuz davranış, karşılaşılan duruma karşı niteliksiz olmakla örtüşmektedir. Köylünün kelime dağarcığının kısıtlı olması, güldürü ve mizah unsurunun oluşmasına zemin hazırlamıştır.

EFMN.35 “Olay nasıl oldu?” adlı fıkra, Reha Muhtar ve bir köylü arasında geçen diyalog konu edinilmektedir. Reha Muhtar, yapılan telefon görüşmesinde köylünün dediklerinden bir şey anlamaz. Köylü, babasının nasıl öldüğünü anlatmaktadır. Fıkranın sonunda Reha Muhtar, köylünün dilinden anlamaz ve “babanızı telefona verebilir misiniz?” der. Bu durum fıkra tiplerinin uyumsuz davranışlarını göstermektedir. Yanlış anlaşılmalarda sonucu güldürü unsuru oluşmaktadır.

EFMN.37 “Efo Hoca” adlı fıkra, Efo Hoca atandığı köye cami yaptırır. Ramazan ayı geldiğinde teravîh namazları kılınmaktadır. Cambaz Tevfik, yoğun ibadeti kaldıramaz ve “galdırasan teravi namazını biz severik ibadetin azını...” diyerek imama çıkışır. Cambaz Tevfik, yapılması gerekenin aksine bir davranışta bulunmuştur. İsyana yönelik davranış beraberinde güldürü unsuru getirmektedir.

EFMN.47 “İnatçı kasabalılar” adlı fıkra; Hasankaleli, Aşkaleli ve İspirlinin karşılıklı konuşmaları konu edilmiştir. İspirlinin arkadaşlarına üstünlük kurmak isterken söylediği; “Ben bizim gariynan evlendim, evlendiğim gün küstüm. İki uşağım oldi, bunlar kimdendir diye bile sormadım...” ifadesinde mizah unsuru bulunmaktadır. İnatçılığı sebebiyle evinden ve eşinden olmuştur. Gerçeği bildiği hâlde sorgulamaması ise uyumsuz davranışı göstermektedir.

EFMN.53 “Treni korkutalım” adlı fıkra, Aşkaleli iki arkadaşın treni korkutması konu edinilmiştir. İki arkadaş treni çarpmıştır. Kasabalılar olay yerine geldiğinde bir kişinin hareketsiz hâlde olduğunu görmüşlerdir. Durumu iyi olan Aşkaleli olay yerine gelen kasabalılara “kötü niyetimiz yoktu, treni korkutmak istedik.” demiştir. Aşkaleli iki arkadaşın treni korkutmak istemesi ve olay yerine gelen kişilere verdikleri cevaplar uyumsuz davranışı göstermektedir.

EFMN.60 “Eşşekten farkım ne ki?” adlı fıkra, Erzurum’dan Ankara’ya yolculuk eden bir adamın kondüktör ile konuşması konu edinilmiştir. Kondüktör, bilet kesiminde adamın eşeğine de bilet kesmek ister. Adam, yolcu ve yük fiyatlandırmasına tepki göstermektedir. “Benim eşşekten farkım ne ki 10 lira ödiyim!” ifadesi, uyumsuz davranışı göstermektedir. Fıkra tipinin uyumsuz davranışı sonucunda gülme eylemi oluşmaktadır.

EFMN.64 “Tortum’un virajları” adlı fıkra, Tortum’un virajlı yolları konu edinilmiştir. Mühendisler, yolların hangi yöntemle belirlendiğini ve nasıl yapıldığını merak eder. Köylü, mühendislerin sorularına karşılık olarak şu cevabı verir: “Bir yere giderken eşeği önümüze bırakırız, eşek yolu bulur. Şayet yolu bulamazsa, o zaman da hükumattan sizin gibi mühendis çağırız, o gelir bulur”. Mühendislerin eşeklerle bir tutulması, köylünün istihza ve nükteye başvurduğunu göstermektedir. Köylü, yaşayışına ve dünya görüşüne göre bir çıkarımda bulunmuştur. Köylünün açık sözlülüğü ve uyumsuz davranışı, mizah unsurunu oluşturmuştur.

EFMN.76 “Yüzüme tükürün” adlı fıkra, Karslı ve Erzurumlu tiplerini göstermektedir. Fıkra metninde Karslı, uyanıklık ve hazırcevaptır. Zekâsı, hareketlerine ve sözlerine yansımıştır. Erzurumlu ise saf ve temiz özellikleri taşımaktadır. Karslının oyununa gelen Erzurumlu, kovulduğu restorandan kendini avuturken “herhalde bahşış vermedim” diyerek içerisinde bulunulan duruma karşı uyumsuz davranış sergilemiştir. Metnin mizahi unsurları, Erzurumlu tiplemesi üzerinden verilmiştir.

EFMN.78 “Bele yapmayın” adlı fıkra, Erzurumlunun ölümü üzerine cehenneme gitmesi ve zebanilerle girdiği diyalog konu edinilmiştir. Erzurumlunun “bele ettiğimiz için heç çişme burya celmek istemir. Canım ne olur çi, birez de insafli davranın.” ifadesi uyumsuz davranışı bildirmektedir. Karşı çıkmanın veya teklif etmelerin mümkün olmadığı bir ortamda serzenişte bulunmaktadır. Mizah unsuru nükte ile yapılmıştır.

EFMN.83 “Başka çişme yoh mi?” adlı fıkra, kuyuya düşen Erzurumlunun bir genç ile arasında geçen diyalogu konu edinilmiştir. Kurtarılmak isteyen Erzurumlunun “çişme yok mi?” çağrısına genç biri gelir. Genç, kurtarma şartı olarak Erzurumluya kötü alışkanlıklarını bırakmasını söyler. Bunun üzerine Erzurumlu “başka çişme yok yok mi?” diye bağırmaya başlar. Erzurumlunun kötü durumda bile alışkanlıklarından vazgeçmemesi ve kurtarılmaya çağrısına uymaması uyumsuz davranışı göstermektedir.

EFMN.86 “Futbol maçı” adlı fıkra, Erzurumspor ve İstanbulspor maçı sonrası baba-oğul arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Erzurumspor yenilir ve maçtan ayrılanlar evine döner. Babası oğluna maçın sonucunu sorar ve oğul da yenildiklerini söyler. Babası bu duruma karşılık “oğul tebi İstanbul Erzurum’i yener, Erzurum neçi bizim nüfusumuz geder orda gavat var.” ifadesini kullanır. Babanın kullandığı kelimelerle olayın bağlantısı arasında ilişki kurmak güçtür. Burada iki yorum yapmak mümkündür. Birinci yorum; yenilen Erzurumlu taraftar, acısını hakaret içeren sözle dile getirmiştir. İkinci yorum; hakaret bildiren kelime, Azeri Türkçesinde “iri, kocaman” anlamına gelmektedir. Erzurum ağzı ile Azeri Türkçesinin söz varlığında benzerlikler olduğu bilinmektedir. Kelimenin rakibi güçlü gösterme anlamında söylenmiş olduğu düşünülebilir. Her iki yorumda da uyumsuz davranış belirmektedir. Müsabakayı kaybetme, kişilik ve benlik olgularını kaybetmek değildir.

EFMN.87 “Gulhuyi ohi” adlı fıkra, Erzurumlu ve Karslı arasında geçen olay konu edinilmiştir. Konusu dindarlığı ölçme olan fıkra mizah unsuru, uyumsuz davranışlar üzerine kurulmuştur. Kars’tan trene binen yolcu, Erzurum yakınlarında durdurulur. Erzurumlu; “oku bakayım gulhüyi” diye Karslıya çıkışır. Karslı okur ancak Erzurumlu okunan duanın doğruluğunu teyit edemez. Erzurumlunun etrafta bulunan bir kişiye dönerek “doğri mi ohir yanlış mi” diye sorması ise uyumsuz davranışı bildirmektedir. Cevabını bilmediği ve kendisinin de yetersiz olduğu konuda soru sormuştur.

EFMN.99 “Celirem, celirsen, celir” adlı fıkra, Trabzonlu öğretmen ve Erzurumlu öğrencinin ders sırasında yaşadığı olay konu edinilmiştir. Öğrenci, fiilin geniş zaman çekimine “celirem, celirsen, celir” örneğini vermiştir. Trabzonlu öğretmen cevabı kabul etmez ve doğru cevabı “celiyirum, celiyirsun, celiyi” olarak verir. Fıkra tiplerinin uyumsuz davranışları görülmektedir. Fıkra tipleri, yetiştikleri toplumun ağız özelliklerini metne yansıtmıştır. Fıkra metni, şive komedisi örneğidir.

EFMN.101 “Akort” adlı fıkra, Erzurum’a yolculuk eden âşık ve iki adamın diyalogu konu edinilmiştir. Erzurumlular yolculuk sırasında âşıktan bir şeyler çalmasını isterler. Âşık akort çalmayı uzun tutar ve sıkıcı bir ortam oluşur. Âşık, akort çalmayı bitirdiğinde “ne çalayım” diye sorar. Erzurumluda buna karşılık olarak “akort çalma da ne çalarsan çal!” der. Erzurumlu, âşıkların icrasını bilen ve akort yapılmasından hoşlanmayan biridir. Âşığa uyarıda bulunurken uyumsuz davranış sergilemiştir. Âşığın yaptığı işin bilincindedir ve icrada olmaması gerekene karşı tepki içerisindedir. Verdiği

cevapta ise istihza bulunmaktadır. Adam, âşığın hareketine tepki göstermiştir ve akort yapmanın icradan uzun tutulmasını eleştirmiştir.

EFMN.116 “Erzurum’a varmadan ölmüş” adlı fıkrada, Doğu’ya teftişe gelen müfettişin köylü ile yaşadığı diyalog konu edinilmiştir. Müfettiş, köylüye şehirde görev yapan valilerden hangilerini beğendiklerini sorar. Köylüden tek bir isim verildiğinde bunun nedenini merak eder. Köylü “o vali Erzurum’a gelirken yolda ölmüştü, gerisini sen anla.” cevabını verir. Köylünün bu davranışında uyumsuzluk görülmektedir. Valilik dâhi yapmamış birisini beğenmenin ardında hem hiciv hem de nükteli söz bulunmaktadır.

EFMN.125 “Senin çocuklarınla benim çocuklarım” adlı fıkrada, dul bir adamın dul bir kadınla evlenmesinden sonra yaşanan olaylar konu edinilmiştir. Hem adamın hem de kadının eski eşlerinden ikiye çocuğu vardır. Hep birlikte aynı evde yaşamaya başlarlar. Daha sonra bu evlilikten de iki çocuk dünyaya gelir. Çocuklar iyice büyüdüklerinde birbirleriyle kavga etmeye başlarlar. Üst kattan kavga seslerinin geldiğini duyan adam hanımına ne olduğunu sorar. Kadın da “senin çocuklarla benim çocuklar bir olmuş, bizim çocukları döğirler” diye kocasına söylemiştir. Kadının sözlerinde uyumsuz davranışlar görülmektedir. Yaşanan olayı aktarmada uyumsuz kelime kullanımları da bulunmaktadır. Benim, senin ve bizim kelimeleri ise nükte içermektedir.

EFMN.127 “Erzurum’un kövlüğündenem” adlı fıkrada, Erzurumlunun berberde tıraş olması esnasında yaşadığı olay konu edinilmiştir. Bir adam susuz ve sabunsuz bir şekilde tıraş olur ve bu işi de Erzurumlu olmakla ilişkilendirir. Diğer Erzurumlu da övünerek koltuğa oturur fakat susuz ve sabunsuz tıraş olamaz. Tıraş olamamasını “ben Erzurum’un içinden değil, kövlüğündenem.” diyerek geçiştirmiştir. Tıraş olma şeklinin Erzurumlu olmakla ilişkilendirilmesinde uyumsuz davranış görülmektedir. Mizah unsuru, uyumsuz davranışlar üzerine kurulmuştur.

EFMN.130 “Kumar bilse her akşam yuduzmazdı” adlı fıkrada, kız isteme olayı konu edinilmiştir. Heno Nene, İdris hakkında bildiklerini anlatmaktadır. İdris’in kötü alışkanlıkları vardır. Heno Nene ise İdris’i bilinenin aksi şeklinde tanıtmaktadır. Misafirler gittikten sonra ev halkının bu durumu merak etmesi üzerine “ya ne diyeydim yavrum, İdris kumar bilseydi her akşam yuduzmazdı.” ifadesini kullanır. Nine, İdris’i yaşantısından uzak bir şekilde tanıtarak uyumsuz davranış sergilemiştir. Misafirlere karşı, İdris’in kumar bilmediğini söylemesinde ise ironi bulunmaktadır. “Her akşam

yuduzmazdı” ifadesinden hareketle de istihza yapıldığı görülmektedir. Mizah unsuru alaylı söyleyişlerle verilmiştir. Nine, kumar bilen kişinin kaybetmediğini düşünmektedir. İdris ise bilmediğinden kaybetmektedir.

EFMN.142 “Cıbılın kabadayısı” adlı fıkra, dükkân sahibi bir adam ile subay arasında geçen olay konu edinilmiştir. Subay, yumurtaların taze olup olmadığını sorar. Adam bu duruma aşırı tepki gösterir ve çırağından çinko leğen isteyerek yumurtaları bir bir kırar. Yumurtaların tazeliğini kırarak gösterir fakat dükkânda yumurta kalmaz. Haklı çıkan adam daha sonra subayı dükkânından kovar ve ona mal satmaz. Dükkân sahibi adamın müşterisine bu şekilde davranması, mallarını kırması ve en sonunda da müşterisini kovması uyumsuz davranışları göstermektedir. Dükkân sahibi, bilinçsiz davranışına yenilerek hem müşteriden hem de mallarından olmuştur.

EFMN.143 “Gaynım cile cidirem” adlı fıkra, kırmızı ışığı ihlal eden kadın ile polis arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Polis kadını uyarmıştır fakat kadının uyarıya verdiği cevabın konuyla ilgisi yoktur. Polis “hanım, hanım böyle nereye gidiyorsun?” diye sorar. Kadın ise “Viş anam sene ne? Ben gaynımcile cidirem!” cevabını verir. Kadının polise verdiği cevapta uyumsuz davranış görülmektedir.

EFMN.158 “Çelikleme” adlı fıkra, Erzurum’da memurluk yapan adam ve Erzurumlunun diyalogu konu edinilmiştir. Adam, kış aylarında dışarıda oyun oynayan çocukların hasta olmamalarına şaşırmaktadır. Bu durumu Erzurumlu arkadaşıyla paylaşır. Erzurumlu, çocukların doğar doğmaz sıcak sudan soğuk suya sokularak çelikleme yapıldığını ve çocukların böylelikle hastalıklara karşı direnç sağladığını söyler. Adamın çocuğu olur ve hasta olmaması için çelikleme yapar. Adamın çocuğu ölür. Bunun üzerine Erzurumluya hesap sormak için gelir. Erzurumlu “Uşağın anası babası çelikleme yapılmamış ki, siz çelikleme olsaydız, uşağınız da hestelenmezdi.” cevabını verir. Erzurumlunun ifadelerinde uyumsuz davranış görülmektedir. Karşılaştığı olumsuz durumda bile uyumsuz bir çıkarımda bulunmuştur. Erzurumlunun sözlerinde istihza ve nükte görülmektedir. Ayrıca memurun davranışında da uyumsuzluk görülmektedir. Çelikleme soğuğa karşı bir korunma yöntemi olarak kullanmıştır.

EFMN.159 “Dalım üşir” adlı fıkra, öldüğünde cehenneme düşen Erzurumlunun bulunduğu durum karşısındaki tavrı konu edinilmiştir. Cehennemin kapısı, yeni gelenler yüzünden açılıp kapanmaktadır. Bu duruma sinirlenen Erzurumlu “Ağa ne olur çi... Gapiyi mökkem gapadın da, dalımız üşümesin...” şeklinde tepki göstermiştir. Erzurum,

kışların soğuk ve uzun geçtiği bir şehirdir. Üşümekten usanan Erzurumlu, cehennemin sıcaklığıyla rahat ettiğini düşünmektedir. Erzurumlu, bulunduğu yerden kurtulmak yerine kimsenin gelmemesini ister; cehennem sıcaklığıyla ısındığı için hep orada kalmak niyetindedir. Mizah unsuru ironi ve nükte ile yapılmıştır. Erzurumlunun ifadelerinde uyumsuzluklar görülmektedir.

EFMN.166 “Söyle onlara dinlerine sahip çıksınlar” adlı fıkrada, Ramazan sebebiyle oruç tutan dede ile tercüman arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Dede, oruç tutmayan insanları görünce hem şaşırmış hem de sebebini öğrenmek istemiştir. Etraftaki insanların turist olduklarını öğrenince de tercümana “onlarda remezan, oruç, nemaz yoh mi?” diye soru sormuştur. Tercümandan “hayır” cevabı gelmiştir. Bunun üzerine Dede; “söyle, dinlerinin gıymetini bilsünler” demiştir. Dedenin son cevabında uyumsuz davranış görülmektedir. Turistlerin dini inanışlarıyla ilgili bilgi sahibi olmaması, uyumsuz davranışlar göstermesine neden olmuştur. Mizah unsuru nükte ile yapılmıştır.

EFMN.169 “Erzurum’un kışı” adlı fıkrada, Erzurumlu ve İranlının soğuk hava ile ilgili diyalogu konu edinilmiştir. İranlı; “iki kişi sokakta konuşurken kelimeler havada donar.” diyerek memleketinde havanın soğuk olduğunu bildirmektedir. Erzurumlu ise bunun altında kalmaz ve biraz da övünür şekilde memleketindeki soğuk havayı; “bir damdam diğer dama atlamak isteyen kedi havada donmuş, ilkbaharda donu açılınca miyavlayarak yere düşmüş...” ifadeleriyle betimlemiştir. İki farklı coğrafyada yaşayan insanların birbirlerine üstünlük kurma çabası görülmektedir. Abartılı ifadelere daha fazla yer veren karakterlerin uyumsuz davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Kişilerin birbirleriyle girdikleri üstün gelme çabasının uyumsuzluğa sebep olduğu görülmektedir. Mizah unsuru ise mübalağa sanatıyla yapılmıştır.

EFMN.197 “Tepsi” adlı fıkrada, tepsicinin yanına çırak olarak verilen genç ile nenesi arasında geçen olay konu edinilmiştir. Genç, iş öğrenmek için gittiği tepsiciye üç günden fazla gitmez. Eve geldiğinde nenesi ne öğrendiğini sorar. Genç, uyanıklık eder ve içerisinde bulunduğu durumdan sıyrılır. Tepsici, çocuğun artık işe gelmemesi üzerine merak eder ve çocuğun evine gider. Kapıyı çocuğun nenesi açar. Nene, çocuğun tepsi yapımını öğrendiğini ve nasıl yapıldığını da anlattığını söyler. Tepsici de; “gendi öğrendiği yetmemiş bir de nenesine öğretmiş.” diyerek konuyu kapatır. Tepsicinin davranışlarında uyumsuzluk görülmektedir. İşin aslını bildiği hâlde merak duygusuna

yenilmiş ve olayı alaycı söylemlerle kapatmıştır. Mizah unsurunun ironi ile yapıldığı görülmektedir.

EFMN.198 “Zebani” adlı fıkrada, göçük altında kalan Erzurumlunun kurtarma ekibiyle olan diyalogu konu edinilmiştir. Kurtarma ekibi, Erzurumlunun yerini tespit eder ve çalışmalara başlar. Nijeryalı Zenci, göçüğün olduğu yere iner ve Erzurumluya yanaşır. Erzurumlu, Nijeryalıya hakaretler eder, yüzüne tükürür ve dualar okumaya başlar. Zenci göçükten çıkar ve yerine Türk iner. Türk, adamı kurtarır ve neden zenciyle çıkmadığını sorar. Erzurumlu; “Sandım ki zebaniler geldi, beni cehenneme götürecekler. Bu yüzden direndim...” diyerek durumunu açıklar. Erzurumlunun içerisinde bulunduğu duruma karşı kurtuluş imkânlarını reddetmesi, uyumsuz davranışı göstermektedir. Zenci, Erzurumluya karanlıkta zebani olarak görünmüştür. Erzurumlunun dünya görüşü ve hayal gücü, fıkra metnine yansımıştır.

EFMN.201 “Otobüs getmir” adlı fıkrada, İstanbul’a iş için giden Erzurumlunun toplu taşıma aracında telefonla konuşması konu edinilmiştir. Erzurumlu telefonla konuşunca araç arıza yapar. Yolcular, Erzurumlunun bu davranışını kınarlar ve telefonu kapatmasını isterler. Erzurumlu da buna karşılık, olayı devam ettirir. “Eze, bu arabada gonuşulmirmiş. Ben susiram sen devam et. Bey emicem nasıl?” ifadeleriyle de olay hakkında bilgisizliğini ortaya çıkar. Erzurumlunun aldığı tepkiler karşısında bilinçsizce davranışını devam ettirmesi, uyumsuz davranışı göstermektedir.

EFMN.211 “Serçelere sözüm geçmir” adlı fıkrada, bekçi ve mal sahibi arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Mal sahibi, darıların üzerine alkol döker. Serçeler darı üzerine üşüşür ve bekçi de serçeleri kovalamaya çalışır. Alkol sebebiyle serçeler uçamaz. Bekçi bunun üzerine mal sahibinin yanına gider ve istifa ettiğini söyler. Mal sahibi, böyle bir durumla karşılaşınca sebebini sorar. Bekçi de “Serçelere bile sözü geçmeyen, gücü yetmiyen bir adam, heç bir işin hakkından gelemez.” ifadelerini kullanmıştır. Bekçi, görevi gereği içerisinde bulunduğu duruma ayak uyduran ve hâkimiyet sağlaması gereken kişidir. “Serçelere söz geçirmek” ifadesiyle de içerisinde bulunduğu duruma karşı uyumsuz davranış sergilemektedir. Mizah unsurunun nükte ve tahkir ile yapıldığı görülmektedir.

EFMN.212 “Güllaç” adlı fıkra, doktora giden yaşlı adamın ilaç isimlerini karıştırarak tatlı yemesi ve rahatsızlanması üzerinedir. Doktor Nusret Karasu, yaşlı adama ilaç yazar. Doktor, yaşlı adamın ilaçları kullanma saatini aklında tutabilmesi için de

“Güllaçları yemeklerden sonra alırsın.” demiştir. Yaşlı adam, güllaç ifadesini gerçek anlar ve ilaç yerine bol bol tatlı yer. Adam rahatsızlanınca çocukları doktora şikâyet gelir. Doktor da “güllaç” ifadesinin yanlış anlaşıldığını fark eder. Doktor, adamın çocuklarına “güllaç” ifadesiyle asıl olarak ilaçları kastettiğini söyler. Yaşlı adamın güllaç ifadesini yanlış anlaması ve tatlı yemesi, uyumsuz davranışı göstermektedir. Doktorun böylesine önemli bir konuda yanlış anlaşılacak kelimeler kullanması ise uyumsuz kelime kullanımını bildirmektedir.

EFMN.219 “Otur yerine sıfır” adlı fıkarda, öğretmen ve öğrenci arasında geçen olay konu edinilmiştir. Coğrafya öğretmeni, sınav sorusu olarak İstanbul Boğazı’ndaki bir geminin Cebelitarık Boğazı’na giderken uğradığı limanları sormuştur. Konu hakkında bilgisi olmayan bir öğrenci, geminin İstanbul’dan çıktığını ve olumsuz hava koşulları sebebiyle battığını yazmıştır. Hoca, öğrencinin bu cevabına kayıtsız kalmamıştır. Sınıfa geldiğinde öğrenciyi tahtaya kaldırır. Gemi batırdın ve onca insanı katlettin diyerek öğrenciyi azarlar. Öğretmenin davranışlarında uyumsuzluk görülmektedir. Sınav kâğıdında sorulan sorunun doğrusunu açıklamak yerine öğrencinin cevabına kızgınlığını dile getirmiştir.

EFMN.225 “Hurda Nene” adlı fıkarda, hasta nene ve doktor arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Nene, hastalıklarından şikâyetçi bir şekilde doktorun yanına gelir. Doktor, neneyi muayene eder ve bütün tetkiklerin normal olduğunu gözlemler. Nene, doktordan 37 derece olan ateşini üşüme bahanesiyle 40-50 derecelere çıkarmasını söyler. Nenenin bu söylemlerinde uyumsuz davranış görülmektedir. Konu hakkındaki bilgisizliğinin kullandığı ifadelerle yansıdığı görülmektedir.

EFMN.229 “Veterinerem” adlı fıkarda Erzurumluların askerlik anıları konu edinilmiştir. Asteğmen okulunda öğrenci olan Erzurumlular, komutanın rahatsızlığına yardımcı olmak isterler. Komutan, derste başının ağrıdığını söyler. Erzurumlulardan biri komutana; “Komutanım linkosilin için, linkosilin. İsterseniz ben size inisini de vururam.” diyerek yardımcı olmak istemiştir. Komutan, öğrencinin bu tavrına memnuniyetle karşılık verir ve doktor olup olmadığını sorar. Erzurumlu ise “yoh veterinerem.” cevabını verir. Erzurumlu, veterinerlikle ilgili olan konuyu uygulamak istemiştir. Bu hareketinde uyumsuz davranış görülmektedir. Mizah unsuru, istihza ile yapılmıştır.

EFMN.235 “Ascer orda mi?” adlı fıkrada, Sarı Turan’ın kendini boksör olarak övmesi ve bir asker tarafından nakavt edilmesi konu edinilmiştir. Sarı Turan, abartılı sözlerle kendini övmeyi seven biridir. Hatta Muhammed Ali gibi dünyaca ünlü boksörle ringe çıkmış, yumruğu duvara gelmiş ve yumruğunu duvardan zor çıkarmışlardır. Bir gün askerin biri onunla boks maçı yapmak ister. Sarı Turan’ın arkadaşları da bir müsabaka ayarlarlar. Asker, Sarı Turan’ı yere serer. Hakem, saymaya başlar ve Sarı Turan’a eğilerek durumunu sorar. Sarı Turan da “Ağabeyi hele bah ki o ascer orada durir mi?” diyerek kendini ele verir. Sarı Turan’ın sözlerinde mübalağalı ifadeler yer almaktadır. Kendini övmesi ve nakavt olunca yerden kalkmaması arasında uyumsuzluklar görülmektedir. Mizah unsuru, abartılı sözlerle yapılmıştır.

EFMN.257 “Ezanı okurum, namazı kılmam” adlı fıkrada, Lütfi Hoca müezzin olmadığı için ezan okuyacak birisini aramaktadır. Hoca, kahvehaneye gelir ve Arap Şeko’dan ezan okumasını ister. Arap Şeko, arkadaşlarıyla taş oynamak için sözleşmiştir. Muzip bir hâlde hoca ile şöyle bir pazarlık yapar: “Hocam, tamam gelir ezanı okuram ama namazı gılmam. İsdirsen gelim, yoh isdemirsen gelmiyim”. Hoca böyle bir tavırla karşılınca gülmeye başlar ve şöyle der: “Ula Şevket eşkolsun! Şimdiye kadar çok şey gördüm, ama namazın bazarlığına ilk defa şahit oldum”. Arap Şeko, böylesine ciddi bir konuda muziplik yaparak uyumsuz davranış sergilemiştir. Uyumsuz davranış neticesinde de gülme eylemi oluşmuştur. Fıkra metninde mizah unsurunun espriyle yapıldığı görülmektedir.

EFMN.282 “Teyo’nun avcılığı” adlı fıkrada, Teyo Pehlivan’ın av hikâyesi konu edinilmiştir. Teyo, av sırasında kurtlarla karşılaşır. Kurtlara ateş ettiği sırada da arkasından ayı gelir. Arkasını dönüp ayıya ateş ettiğinde ise kurtlar tekrar saldırıya geçer. Teyo, “lafı fazla uzatmayayım” diyerek ayının kendisini yediğini söyler. Etraftakiler, Teyo’nun bu söylemlerine gülmeye başlarlar. “Teyo nasıl olur? Ayi seni yese şimdi yaşamazdın” diyerek alaya alırlar. Teyo, istifini bozmaz ve şöyle der: “Ula oğlum, siz buna yaşamah mi diyirsiniz, ben zaten yıllardır öliyem öli!”. Fıkra metninde mizah unsurunun mübalağa ile yapıldığı görülmektedir. Teyo’nun yaşarken öldüğünü söylemesi ise uyumsuz davranış örneğidir.

EFMN.283 “Teyo Pehlivan Amerika’da” adlı fıkrada, Teyo’nun Amerika’da ünlü boksörlerle dövüşmesi ve Marlyn Monroe’yu kurtarması konu edinilmiştir. Marlyn Monroe’yu Mike Tyson, Freyzer ve Foreman rahatsız etmektedir. Kız, Teyo’dan yardım

diler. Teyo, kızı kurtarmak için bahsi geçen ünlü boksörlerle dövüşür. Boksörleri bir bir yenen Teyo, hem kızın hayatını kurtarır hem de dayak yemeyerek Erzurum'un şerefini kurtarır. Teyo'nun ünlü boksörleri dövmesinde mübalağalı anlatım bulunmaktadır. Mizah unsuru, gerçekleşmesi mümkün olmayacak bir durumun abartılı söylemlerle işlenip gerçekmiş gibi verilmesi üzerinedir. Teyo'nun dünyaca ünlü boksörleri nakavt etmesi ise uyumsuz davranışı bildirmektedir.

EFMN.285 “Atın ayağı” adlı fıkrada, Teyo'nun atı iyileştirmesiyle ilgili konu işlenmiştir. Teyo, at arabasıyla giderken karşısına askeri birlik çıkar. Askerlere çarpmamak için uğraşsa da kaza gerçekleşir. Eve dönüp atı ahıra koyar. Yeğeni ahıra gittiğinde atın bir ayağının olmadığını fark eder. Yeğen, eve gelip Teyo'ya durumu söyler. Teyo, kaza yaptığı yere gider ve askeri birliğin perişan olduğunu görür. Atın ayağını da yerde bulur. Ayağı alır ve ata geri takar. Atın ayağı iki ayda tekrar eski hâline geri döner. At, ayağı kırıldığında iyileştirilmesi güç bir hayvandır. Teyo'nun atı iyileştirmesinde uyumsuz davranış görülmektedir. Mizahi unsur mübalağa ile yapılmıştır.

EFMN.291 “Kaç balık” adlı fıkrada, Teyo Pehlivan'ın Tortumlu Ramiz ile arasında geçen diyalogu konu edinilmiştir. Teyo bir gün balık avlar ve eve dönerken yolda Ramiz'e rastlar. Ramiz ile bir iddiaya girer. Teyo şöyle der: “Ola Ramiz, oğlum bene bah. Elimde beş balık var. Sen benim kaç balık yahaladığımı bilürsen, hepsini sene vereceğim. Yoh bilmezsen, sen bene iki okka gızılguh ver”. Ramiz de iddiayı kabul eder ve cevap verir: “Pehlivan ele sanıram ki sen üç balıh yahalamışsan”. Ramiz'in cevabı bildiği hâlde yanlış söylemesinde uyumsuz davranış bulunmaktadır. Mizah unsuru, uyumsuz davranış üzerine kuruludur.

EFMN.296 “Gine mi sen Teyo?” adlı fıkrada, Teyo'nun uçağı düşürmesi konu edinilmiştir. Teyo, eline aldığı bir taşla Ermenilerin uçağını düşürür. Pilot, uçak düşerken şu sözleri söyler: “Gine mi sen Teyo?”. Olayın gerçeklik boyutundan da hareketle, Teyo'nun bir taşla uçağı düşürmesinde ve düşen uçak pilotunun söylemlerinde uyumsuz davranış görülmektedir. Mizah unsuru abartılı söylemler üzerine kurulmuştur.

EFMN.300 “Sarıkamış'taki deniz” adlı fıkrada, Teyo'nun Sarıkamış'ta gerçekleşen kaza sonucu kurtarma çalışmaları konu edinilmiştir. Kars Valisi, Teyo'yu arayarak yardım ister. Teyo, Sarıkamış'a giderek kaza yerine ulaşır. Sarıkamış'taki denize cip

düşmüştür. Teyo, denize dalar ve cipi çıkarmaya çalışır. Bir ara zorlandığında döner bakar ve ciple beraber vapuru da kurtardığını fark eder. Fıkra metninin olay örgüsünün yaşandığı mekânda deniz yoktur. Teyo'nun olmayan bir denize dalması ve bireysel çabalarıyla hem vapur hem de cipi çıkarmasında uyumsuz davranış bulunmaktadır. Mizahi unsur abartılı söylemlerle verilmiştir.

EFMN.301 “Temmuzda buz” adlı fıkra, Teyo'nun güreş yapması konu edinilmiştir. Teyo, rakibiyle güreşe başlamadan önce yanına başka bir pehlivan gelir. Pehlivan, Teyo'nun rakibini yormasını ister ve rakiple kendinin de güreşeceğini bildirir. Teyo güreşe başlar ve çok geçmeden yenilir. Adam şaşırır ve Teyo'ya ne olduğu sorar. Teyo şu cevabı verir: “Re edim oğlum? Ayağım buza geldi, gaydm, düştüm”. Güreşin yapıldığı ay temmuzdur. Temmuz ayında buzun olması mümkün değildir. Teyo'nun söylemlerinde uyumsuz davranış görülmektedir. Mizah unsuru uyumsuzluklar üzerine kurulmuştur.

EFMN.304 “Sen değil, sarışın olanı” adlı fıkra, Teyo'nun hemşirelerle girdiği diyalog konu edinilmiştir. Teyo, kahvehanede hemşire muhabbeti yapar. Bu durum hemşirelerin kulağına gider ve hemşireleri rahatsız eder. Teyo, sağlık ocağına gittiğinde hemşireler tarafından sıkıştırılır. Teyo da hemşirelere şu cevabı verir: “İnanın sizi anlatmadım, (o gün ocakta bulunmayan sarışın hemşireyi kastederek) sarışın olanı anlattım”. Sarışın olanlar da hemşiredir. Teyo, genel ifadelerle kahvehanede söylediklerini, başı sıkıştığında özele indirmiştir. Teyo'nun davranışında uyumsuzluk görülmektedir. Mizah unsuru şaka üzerinden yapılmıştır.

EFMN.306 “Demi Moore öpüşümden tanırmış” adlı fıkra, Teyo Pehlivan'ın Demi Moore ile yaşadığı anı konu edinilmiştir. Teyo, Amerika'ya gitmek için otobüse biner. Yolda tekeri patlayan araba görünce dururlar. Teyo, arabanın tekerini tamir eder ve Demi Moore de buna karşılık öpücük verir. Teyo da onu öper. Demi Moore, Teyo'nun ikinci öpüşünden Erzurumlu olduğunu anlar. Üçüncü öpücükte ise Hasankaleli olduğunu anlar. Teyo'nun başından böyle bir durumun geçmesi mümkün değildir. Ayrıca öpücükle adam tanıma meselesinde uyumsuz davranış görülmektedir. Mizah unsuru abartılı söylemlerle yapılmıştır.

EF.1 “Kim Haber Etdi?” adlı fıkra, Nasreddin Hoca'nın karısıyla yaşadığı olay konu edinilmiştir. Nasreddin Hoca, odun kesmeye gider. İşini yarım bırakır ve eve döner. Karısına şöyle der: “Hanım, get gonşulara heber et ki Nesreddin Hoca dağda soyuhdan

donmuş”. Kadın, Hoca’nın dediği gibi yapar ve komşulara söyler. Komşular bunu kimin dediğini merak ettiklerinde ise kadın şu cevabı verir: “Anası öle! Kimi var, kim heber ede? Geldi, gendi dedi, getdi”. Hem Nasreddin Hoca’nın söylemlerinde hem de kadının söylemlerinde uyumsuz davranış görülmektedir.

EF.9 “Köroğlu’nun Telefonu” adlı fıkra; Köroğlu’nun Ayvaz’ı çağırarak Bolu Beyi’ne telefon ettirmesi konu edinilmiştir. Köroğlu, Ayvaz’ı çağırarak için zile basar. Ayvaz yanına geldiğinde, Bolu Bey’ine telefon etmesini söyler. Fıkra metninde geçen “telefon” kelimesinden de hareketle, metnin uyumsuzluklar üzerine kurulduğu görülmektedir. Metnin içyapısında esprili bir dil kullanılmıştır.

EF.15 “Rahat Dur” adlı fıkra; Naim Hoca’nın mahfilden düşen çocuğa söyledikleri konu edinilmiştir. Naim Hoca, vaaz ederken mahfilden bir kadın aşağı düşer. Naim Hoca, sessizliğini korur. Yine bir gün vaaz ederken bu sefer de kadının oğlu mahfilden düşer. Bunun üzerine Naim Hoca şöyle der: “Ula oğul, daha iki gün önce senin anan, benim aşğımdan aşşağı düşdi, rahat dur”. Naim Hoca’nın davranışında uyumsuzluk görülmektedir. Çocuğa böylesine bir söylemde bulunması, beklenmedik bir harekettir. Mizah unsuru espri ile yapılmıştır.

EF.16 “Mümin Küfret” adlı fıkra; Naim Hoca’nın Erzurumspor maçındaki davranışları konu edinilmiştir. Taraftarlar, Naim Hoca olduğu için küfür edemezler. Hakemin yanlış karar vermesine sinirlenen Naim Hoca, yanında oturan adama “Mü’min hakeme küfret, mü’min hakeme küfret!” diyerek öfkesini dile getirmiştir. Naim Hoca’nın küfrü teşvik etmesinde uyumsuz davranış görülmektedir. Küfür etmek hoş karşılanmayan bir durumdur ve hocanın da böylesine bir teşvikte bulunması uyumsuzluktur. Mizah unsuru uyumsuzluk üzerine kurulmuştur.

EF.18 “Yahışır” adlı fıkra; Naim Hoca’nın vaaz verdiği konuya uymaması konu edinilmiştir. Naim Hoca, cemaatine mini etek giyenleri kötüleyici sözler söylemektedir. Bir gün çarsıda cemaatten biri Naim Hoca’yı yanına mini etekli biriyle görür. Bu durumu yanına gelip söylediğinde ise Hoca şöyle cevap verir: “Yav, bizim yanıkara lılara da yahışır”. Hocanın cevabında uyumsuzluk görülmektedir. Cemaatine söylediği konuya kendisi uymamaktadır. Hocanın söylediğine uymaması sonucunda da gülme eylemi gerçekleşmektedir.

EF.17 “İsabet” adlı fıkra; Naim Hoca’nın futbol maçındaki söylemleri konu edinilmiştir. Maç sırasında serbest vuruş kullanılacaktır. Herkes topun başına kimin

gececeğini tartışırken Naim Hoca'nın dua ettiği fark edilmiştir. Naim Hoca'nın duası şöyledir: “İsabet ya Resulallah, isabet ya Resulallah!”. Naim Hoca'nın sözlerinde uyumsuzluk görülmektedir. Bulunduğu ortamda, serbest vuruşu kimin kullanacağı tartışılırken, Naim Hoca kimin topa vuracağından ziyade isabet etmesini söylemektedir. Hoca'nın bulunduğu ortamla uyuşmayan hareketler sergilemesinde uyumsuzluk görülmektedir.

EF.42 “Huylu Huyundan Vazgeçmez” adlı fıkrada, Leman Hanım'ın her gördüğüne bir lakap takması konu edinilmiştir. Leman Hanım'ın komşusu, gelininin ziyarete geleceğini söyler ve ona lakap takmamasını ister. Leman Hanım da bunun üzerine; “Vallah ben bişe demem de, eller at suratlı demesin.” cevabını verir. Leman Hanım, verdiği cevapta bile ister istemez lakap takmıştır. Fıkra metninin mizah unsuru, uyumsuz davranışla verilmiştir.

EF.50 “Çaycı Komposto” adlı fıkrada, Komposto lakabıyla tanınan çaycının kahvedeki söylemleri konu edinilmiştir. Kahveye gelen müşteriler, çay isterken “Komposto teze bir çay ver.” demektedir. Komposto, bir süre sonra bu durumdan sıkılmıştır. “Anan ölsün Komposto, herçese de teze çay” diyerek sitemini dile getirmiştir. Yapılan işe karşı bıkkınlık hâli, taze çay üzerinden verilmiştir. Müşterilerin kahvehanede taze çay istemesi doğaldır. Komposto'nun bu davranışında uyumsuzluk görülmektedir.

EF.54 “Hac Kefareti” adlı fıkrada, Ali Emmi'nin hac yapamayanlara tavsiyeleri konu edinilmiştir. Ali Emmi şöyle der: “Arkadaş, eğer haca gidip şeytan daşlamadıysaz, onun yerine bir İspirli daşlayın. Yok eğer onu da bulamazsaz iki Tortumlu daşlayın”. Ali Emmi'nin ibadetle yöre halkını ilişkilendirmesinde uyumsuz davranış görülmektedir. Erzurum'da İspirlilerin lakabı şeytan olarak yayılmıştır. Ticari zekâları ve pratiklikleri sebebiyle yöre halkı bu yakıştırmayı yapmıştır. Mizah unsuru şaka üzerine kurulmuştur.

EF.69 “Cümlesinin Tarlasına” adlı fıkrada, kurak bir mevsimde yağmur duasına çıkan Ali'nin davranışları konu edinilmiştir. Ali, tarlasının başına gelerek duaya başlar: “Allah'ım ehsanından ehsan bağışla, yağmur yağış ver”. Bir süre sonra yağmur yağmaya başlar. Yağmurun kendi tarlasına yağmasını istediği için de elleriyle tarlasını göstererek “Ali kulun tarlasına” der. Birden yağmur doluya dönüşür. Ali bu sefer de duasını şu şekilde eder: “Allahım, cümlesinin tarlasına, cümlesinin tarlasına”. Gök olaylarının kişi isteğine göre olması mümkün değildir. Ali'nin bu olayları yönetiyormuş gibi davranmasıyla uyumsuz davranış bildirilmektedir.

EF.75 “Manda Şifalığı” adlı fıkrada, Feyzullah Emi ve doktor arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Feyzullah Emi doktora muayene olmaya gider. Doktora şikâyetini şöyle der: “Ben esgiden beş tas çorbaynan yeddi eyhmek yiyirdim, a şimdiyse üç tas çorbaynan beş eyhmek yiyirem. Oğul ecep ben hesdemiye, yoksa hesde mi olacam?”. Doktor, amcanın söylediklerini dinler ve bir çıkarıma varır: “Feyzullah Dayı Allah’a şükür senin hiçbir şeyin yok. Allah sana manda şifalığı versin”. Doktorun söylemlerinde uyumsuzluk görülmektedir. Hastanın muayene edilmesinin ardından gerekli açıklamalar yapılmıştır. Doktorun “manda şifalığı” versin sözünde, yöresel benzetme unsurları görülmektedir. Doktor, tavsiyelerde bulunmak yerine dua etmektedir. Bu durumunda uyumsuz davranış görülmektedir. Mizah unsuru nükte ile yapılmıştır.

EF.86 “Kuruduz” adlı fıkrada, cenaze namazı kılmaktan zevk alan imamın davranışları konu edinilmiştir. İmam, cenaze namazı kılmayı çok sevmektedir. Epey bir zaman cenaze olmayınca ruhsal bunalıma girmiştir. Hoca, boş tabutları tekmeleyerek “kuruduz, kuruduz!” diye bağirmiştir. Hocanın ölü ve cenaze isteği karşısında tabutları tekmelemesi, uyumsuz davranışı göstermektedir. Ölüm, istenmeyecek bir durumdur. İmamın cenaze sevdası sebebiyle ölümler istemesi uyumsuzluğa işaretir.

EF.87 “Doyan Rahmetlik Gibi” adlı fıkrada, yemek yiyen imamların rahatsızlanmaları konu edinilmiştir. İmamlardan biri, yediği şeylerin hastalığını tetiklemesi sonucu ölür. Diğer imam sedyede götürülürken yoldan geçen birisi ona şöyle der: “İmam Efendi, geçmiş olsun, bari doydun mi?”. İmam da bunun üzerine cevap verir: “Doyan rahmetlik gibi olur. Nerde doydum”. İmam, rahatsızlansa da hâlâ yemek yemenin peşindedir. Açgözlülüğü sonucu rahatsızlansa da huyundan vazgeçmemiştir. İmamın bu davranışında uyumsuzluk görülmektedir. Mizah unsuru nükte ile yapılmıştır.

EF.88 “İmamın Şikâyeti” adlı fıkrada; imamın cenazeleri yalnız başına yıkaması konu edinilmiştir. Köyün birinde imam cenazeleri hep yalnız başına yıkar. Köylüler bu durumun sebebini öğrenmek isterler. Aralarından birisini öldü diyerek imama götürürler. İmam, numaradan ölen adamı yıkamaya başlar. Yıkarken şikâyetçi bir tavır takınır. Adamın kendisini beğenmediğinden ve yardımsever olmadığından dem vurarak yıkar. Numaradan ölü taklidi yapan adam, hocanın oyununu bozmak için canlanır. İmam, adam canlanınca boynuna atlar ve adamı gerçekten öldürür. İmam dışarı çıkar ve bekleyenlere şöyle der: “Bundan sora bene yarım ölüleri getirmeyin. Öldürene kadar neler çektim”. İmamın gerçekten birisini öldürmesinde ve merasimi tamamlamasında

uyumsuz davranış görülmektedir. Ölen kişi iyilikleriyle anılır. İmamın yalnızca ölen kişinin kötü davranışlarını söylemesi de uyumsuz davranışı göstermektedir.

EF.90 “İleride Duruyorsun” adlı fıkrada, Ağanın oğulları ve hoca arasında geçen olay konu edinilmiştir. Ağa, oğullarıyla beraber camiye gider. İmam, en önde namaz kıldırılmaktadır. Oğullar, ağanın önünde duran imamı kınamaktadırlar. Oğullar, cami çıkışında imamı sıkıştırırlar. Bu durum imamın zoruna gider. İmam, ağanın yanına gider ve durumu anlatır. Ağa da bunun üzerine şu cevabı verir: “Hoca efendi, ey diyirsen ey diyirsen ama uşahlarda haklı. E sende çok ilerde durırsan”. Ağanın imama karşı söylediği sözlerde uyumsuzluk görülmektedir. İmam, camide en önde durup namazı kıldırılmaktadır. Bu durum ağanın zoruna gitmiştir. Ağa, en önde olmayı istemektedir. Mizah unsuru, uyumsuz davranış üzerine kurulmuştur.

EF.109 “Kürdan” adlı fıkrada, İstanbul’da bir lokantaya giden Erzurumlunun sipariş veriş konu edinilmiştir. Erzurumlu lokantada ne yiyeceğine karar verememiştir. Yan masadan birisi garsondan kürdan istemiştir. Erzurumlu da kürdanı yemek zannederek “bene bir porsiyon kürdan getir.” şeklinde sipariş vermiştir. Erzurumlunun kürdanı bilmemesi ve kürdanı yemek olarak düşünerek sipariş vermesi, uyumsuz davranış göstermektedir. Mizah unsurunun uyumsuz davranış üzerine kurulduğu görülmektedir.

EF.111 “Öleh mi?” adlı fıkrada, sinema salonunda yaşanan olay konu edinilmiştir. Yabancı biri Erzurum’da Doğu Sineması’na gider. Film sırasında arka koltukta oturan adam rahatsız edici şekilde çekirdek çitlemektedir. Yabancı adam onu uyardığında ise beklemediği bir tepkiyle karşılaşır. Adamın verdiği cevap şu şekildedir: “Çigirt de mi yemiyah, tu da mi demiyah, pışğırtmıyah da mi, öleh mi?”. Adamın sözlerinde ve hareketlerinde uyumsuzluk görülmektedir. Sinema salonunda çekirdek çitlemek kabul edilebilir bir davranış değildir. Hem başka insanları rahatsız etmiş hem de üste çıkmaya çalışmıştır. Mizah unsuru, uyumsuz davranışlar üzerine kurulmuştur.

EF.169 “Bellim Olmir Mi?” adlı fıkranın konusu, Hasankaleli ve yaşlı adamın diyalogu üzerinedir. Hasankaleli, paltosunu üzerine atarak İstanbul sokaklarında gezer. Yaşlı adam, Hasankaleli adamın yürüyüşüne şaşırır ve ona nereli olduğunu sorar. Hasankaleli adam da “bellim olmir mi?” diyerek çıkışır. Hasankaleli, yürüyüşü ve sertliğiyle memleketinin bilineceğini düşünmektedir. Uyumsuz davranış neticesinde mizah unsuru oluşmaktadır.

EF.251 “Hasta” adlı fıkra, ameliyat olan adamın davranışları konu edinilmiştir. Adam, böbrek yetmezliğinden dolayı ameliyat olur. Böbrek bulunamadığı için köpek böbreği nakledilir. Aradan biraz zaman geçince de kontrol amaçlı doktora gelir. Doktor, hastasının durumunu sorar. Adam da şu şikâyetini dile getirir: “Tohdor beg, ey ey de ufah su tökende bir ayağımı galdırırım”. Adamın davranışları, köpek böbreği sebebiyle değişmiştir. Fıkra metninin mizah unsurunun davranış üzerine kurulduğu görülmektedir. Adamın davranışlarında uyumsuzluk görülmektedir.

EF.258 “Sarhoş” adlı fıkra, sarhoş adamın fakir adamla yaşadığı diyalog konu edinilmiştir. Sarhoş adam, yolda yürürken fakir bir adama rastlar. Adama içki ve sigara içip içmediğini sorar. Fakir adam da “yoh” der. Sarhoş adam son olarak da kumar oynayıp oynamadığını sorar. Fakir adam yine “yoh” cevabını verir. Sarhoş adam bunun üzerine şöyle der: “Gel benim peşimden, sana 500 lira vereyim”. Fakir adam merakla “niye” diye sorar. Adam şu cevabı verir: “Bizim gari görsün rakı içmiyenin halini”. Adam, fakirliği rakı içmemekle ilişkilendirmektedir. Adamın karısı ise kötü alışkanlıkların fakirlik getireceğini söylemektedir. Zengin adamın fakirlik ve zenginlik ölçütünde uyumsuz davranış görülmektedir. Mizah unsurunun zıtlıklar üzerine kurulduğu görülmektedir. Zıtlıkların çatışmasında ise güldürü unsuru oluşmaktadır.

EF.278 “Kabadayı” adlı fıkra; başında kasketi, elinde tespihi, omuzunda ceketle tasvir edilen adama araba çarpması konu edinilmiştir. Adam karşıdan karşıya geçerken araba çarpar. Adamı yerden kaldırırlar. Adam rezil oluşuna aldırmadan etrafında bulunan kişilere şöyle der: “Bahın bahim, arabada bir zayıt var mı?”. Adam, üstünlük bildirici ifadelerle kazanın ve rezil oluşunun üzerini kapatmak istemektedir. Arabanın hasar görmesi, adamın sağlamlığını ve sıhhatini bildirir. Kabadayı tasvirli adamın davranışlarında uyumsuzluk bulunmaktadır. Kabadayı, yaşadığı kazayı dahi lehine çevirmeye çalışmaktadır. Mübalağa içeren bu sözlerle mizah unsuru oluşmaktadır.

4.5.2.2. Fıkra Tiplerinin Uyumsuz Kelime Kullanımları

EFMN.6 “Bir araba tezeği yemişem” adlı fıkra geçen “ölmüş pisige piçah çekmişem, bir araba tezeği yemişem, evin her eksikliğini de görmüşem” ifadesinden hareketle, uyumsuz kelime kullanımları mizah eylemini oluşturmaktadır. Bir biri ile bağlantısız kelimeler, komik unsuru olarak algılanmaktadır. Ayrıca fıkranın şive özelliklerini barındırması sebebiyle de “şive komedisi” özelliği göstermektedir.

EFMN.15 “Evvela buni yiyah” adlı fıkrada köylü, arkadaşına peynir ikram eder. Arkadaşı “ülşerim var” diyerek bu ikramı reddeder. Köylü ülserin ne olduğunu bilmeyerek “evvela bunu yiyelim, akşama da senin ülseri yerih.” der. Kelime anlamının bilinmemesi sebebiyle güldürü unsuru meydana gelmektedir. Köylü, ülserin yenebilecek bir şey olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle de uyumsuz kelime kullanımı görülmektedir.

EFMN.49 “Üç hogga kızılguh da benden” adlı fıkrada, Tortumlu Mığdat Ağa’nın eğlence merkezinde geçen olayı konu edinmiştir. Ortamda bulunan insanlar dansözlere para saçmaktadır. Ağa yanına yaklaşan dansözlere; “dön anam dön, üç hogga kızılguh da benden.” demiştir. Bireylerin dünya görüşünün fıkra metinlerine yansıdığı görülmektedir. Parasız olan ağa, ortamda değerli olacağını düşündüğü unsurları paylaşmaktadır. Ağanın bu davranışı uyumsuzluğu göstermektedir. Mizah unsuru, dünya görüşüyle şekillenmektedir. Uyumsuz kelime kullanımlarını, fıkra tiplerinin yaşayışlarının ve algılama biçimlerinin etkilediği görülmektedir.

EFMN.55 “Lallizar Güllizar” adlı fıkrada, Abdurrahman Ağa ve kaymakam arasında geçen olay konu edinilmiştir. Ağa, arabanın ismini “lallizar mı güllizar mı işte ele bir araba” diyerek vermektedir. Bahsi geçen aracın ismi buldozerdir. Ağanın araba ismi telaffuzu uyumsuzluğu göstermektedir. Güldürü unsuru yanlış telaffuz ile karşılanmıştır.

EFMN.71 “Kurbağa” adlı fıkrada, Tortumlu iki adam düşmandan saklanmaktadır. Derenin içerisinde yakalandıklarında “biz gurbayayuğ” derler. Düşmanlar buna inanmadıklarında ise “biz bıldırdan kalmayuğ” derler. Tortumlu iki adamın hazırcevaplıkları, dünya görüşleriyle şekillenmektedir. Kendilerini ifade etmek için başvurdukları kelime seçimlerinde ise uyumsuzluklar görülmektedir.

EFMN.72 “Akşama kadar it gırhıram” adlı fıkrada; yolculuk yapan bir adam, otobüsün arıza yapması sebebiyle mola yerinde gezinmektedir. Berber dükkânı görür ve tıraş olmak ister. Berber Yusuf Emi, adamı tıraş ederken dükkâna başka bir müşteri gelir; Yusuf Emi’nin halini hatırlar. Yusuf Emi “akşama kadar it gırhıram.” der. Yusuf Emi’nin yaptığı işteki bıkkınlık hâli sözlerine yansımıştır. Konu ile uyumsuz kelime kullanımı neticesinde de mizah unsuru oluşmaktadır.

EFMN.80 “Vola volaaa” adlı fıkrada, Erzurumlunun inşaatı geçen olayı konu edinilmiştir. İnşaatın tepesinden düşecek nesnelere karşı arkadaşlarını uyarması gerekmektedir. Düşen tuğlayı haber vermek adına, “tuğla düşüyor” demek yerine,

“volaa, volaaa” demiştir. Erzurumlunun bu hareketi uyumsuz kelime kullanımı göstermektedir. Erzurum yöresine özgü uyarı tepkileri, fıkra metinlerine yansımıştır.

EFMN.81 “Ne fenikirsene ki” adlı fıkroda, İstanbul’da yaşanan kazada Erzurumlu ve bir adamın tartışması konu edinilmiştir. Kazaya karışan adam sinirli bir şekilde Erzurumlunun üzerine yürür. Erzurumlu “ne fenikirsene” diye çıkışınca, adam bu kelimeyi bilmediğinden dolayı söyleneni yabancı dil olarak algılar. “Ayın yılın başı bir kaza yaptık, o da ecnebi çıktı.” ifadesinde mizah unsuru bulunmaktadır. Farklı şehirlerdeki insanların dünya algıları ve ağız özelliklerinin çatışması görülmektedir. “Ecnebi” ifadesinden hareketle, uyumsuz kelime kullanımı görülmektedir.

EFMN.89 “Sahapsız memleket” adlı fıkroda, İstanbul’da karşılaşan iki Erzurumlu kadının diyalogu konu edinilmiştir. Erzurum’a karın yağmasını müjdeleyen kadına cevap olarak diğer kadın “ne olacah çi, sahapsız memleçet!” cevabını vermiştir. Mizah unsuru uyumsuz kelime kullanımıyla verilmiştir. Hiciv ve nükte unsurları da görülmektedir. Verilen cevapta eleştiri bulunmaktadır. Fıkra tipi, kar haberlerinin yapılmasını; meteorolojik olayın aktarılmasının aksine, bakımsızlıkla ve hükümetin ilgisizliğiyle ilişkilendirmektedir.

EFMN.183 “Sabah kahvaltısı” adlı fıkroda, İngilizce öğrenmek isteyen Erzurumlu ve Karşılı konu edinilmiştir. Hoca, öğrencilerinden sabah kahvaltılarını İngilizce olarak anlatmalarını ister. Karşılı; “Bir dürmeç çeçil pendir, bir istikan salmaç çay...” diye cevap verir. Hoca şaşırır ve Erzurumludan soruyu cevaplamasını ister. Erzurumlu; “Hocam arkadaş her şeyi yedi. Bene daha bişey galmadı neyi annadım çi?” cevabını verir. Karşılı, yöresel ürünlerin isimlerini söyleyerek yabancı dil konuştuğunu zannetmektedir. Erzurumlu ise bilmediği yabancı dili hazırcevaplıkla arkadaşı üzerinden anlatmaktadır. Fıkra tiplerinin kelime seçimlerinde ve davranışlarında uyumsuzluklar görülmektedir.

EFMN.189 “İstanbul neçi?” adlı fıkroda, İstanbul’a iş için giden Erzurumlunun şehir hayatından bunalması ve memleketine dönmesi konu edinilmiştir. Erzurumlu otobüse biner ve Erzurum’a doğru yola koyulur. Yolculuğu esnasında arkadaşı Zeki, İstanbul’u beğenip beğenmediğini sorar. Erzurumlu; “Ula Zeçi, İsdanbul neçi, Erzurum yayla!” ifadelerini kullanır. Erzurumlunun sözlerinde uyumsuz kelime kullanımları görülmektedir. “Yayla” ifadesi, ferah ve güzel anlamlarını karşılamaktadır. Kelime seçiminde hayata bakış açısı etkili olmuştur. Yayla, Erzurumlu için doğup büyüdüğü

vatan karşılığıdır. Yeni yerleşime uyum sağlayamama, bireyin eski yaşantısından kelimelerle dile getirilmiştir. Mizah unsuru nükte ile yapılmıştır.

EFMN.193 “Ceyran eğridir” adlı fıkra, bozuk kasetin sesinden rahatsız olan müşterilerin birbirleriyle olan diyalogu konu edinilmiştir. Müşterinin biri ocakçıya; “Şu bantı ya değiştir ya da kapat. Ses kötü çıkar.” diye seslenmektedir. Orada bulunan başka bir müşteri; “Yoh babam yoh. Bant hoşdur, amma ceyran eğridir. Onun için ses bele kötü gelir.” demiştir. “Ceyran eğridir” sözünü söyleyen müşteride uyumsuz kelime kullanımı görülmektedir. “Ceyran”, elektrik kelimesinin yerine kullanılmaktadır. Müziğin sesinin bozukluğu, elektriğin düzensizliğiyle ilişkilendirilmiştir.

EFMN.208 “Sinor” adlı fıkra, Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta’nın ders esnasında öğrenciyle olan diyalogu konu edinilmiştir. Hoca, dersi Erzurum şivesi ile anlatmaktadır. Sınır kelimesi yerine “sinor” kelimesini kullanmaktadır. Öğrencilerden biri bu kelimenin anlamını hocaya sorar. Hoca da “Hüdüt evladım, hüdüt.” cevabını verir. Öğrenciler, verilen bu cevaptan da bir şey anlamamıştır. Hocanın şiveli söylemlerinde uyumsuz kelime kullanımları görülmektedir. Bulunulan mekânda kişilerin mevcut ağız özelliklerini bilmedikleri dikkate alınmamıştır. Mizah unsurunun şive komedisi üzerine olduğu görülmektedir.

EFMN.217 “Gındıllanım mı?” adlı fıkra, Tahsin Bey ile Milli Eğitim Müdürü arasında geçen dilekçe problemi konu edinilmiştir. Tahsin Bey, dilekçeleri rica ederim ifadeleriyle bitirmektedir. Milli Eğitim Müdürü, rica ederim şeklindeki yazışmaların resmî kurumlara karşı yazılmadığını ve arz ederim şeklinde olması gerektiğini iletir. Tahsin Bey bu ifadelere karşılık olarak; “Size arz edim dersem, Bakanlığa ne diyim? Onlara da “Gındıllanım” mı diyim.” ifadelerini kullanır. Tahsin Bey, “Gındıllanım” ifadesiyle uyumsuz kelime kullanımı yapmıştır. Konu ile ilgisiz kelime seçimi üzerinden mizah unsuru yapılmıştır. Tahsin Bey’in duygularını ve düşüncelerini dile getirmesinde yettiği toplumun dil özelliklerini kullandığı görülmektedir. Resmî dil kullanmamasıyla uyumsuz kelime kullanımı yapılmıştır.

EFMN.227 “Süpürger” adlı fıkra, nene ve torun arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Torun, spikerliği kazanmış ve radyoda işe başlamıştır. Eve gelen misafirler, kızın ne iş yaptığını sorar. Nene de “radyo evine süpürger olmuş” cevabını verir. Mizah unsuru yanlış telaffuz üzerine kurulmuştur. Nedenin ifadelerinde uyumsuz kelime kullanımı görülmektedir.

EFMN.230 “Üsgat, üsgat” adlı fıkrada, Necip Fazıl’ın Erzurum’a gelip otelde kalması ve otelin yakınındaki evlerde bulunanların yanlış anlamaları konu edinilmiştir. Necip Fazıl, otele yerleşirken çevredeki insanlar “üstad, üstad” diye tezahüratlarda bulunurlar. Otelin yanındaki ev sahipleri de tezahüratları “üsgat, üsgat” olarak algılamıştır. Ev sahipleri, sabah olunca otel sahibine gelip “Ola gardaş, ahşam üsgatta ne oldi ki millet ele üsgat, üsgat diye bağırırdi?” diye sorar. Ev sahiplerinin söylemlerinde uyumsuzluk görülmektedir. Duyulan kelimelerin yanlış anlaşılması sonucu güldürü unsuru oluşmaktadır.

EFMN.250 “Bennam dağları” adlı fıkrada, coğrafya öğretmeni Mehmet Müftügil’in öğrenciyle olan diyalogu konu edinilmiştir. Hoca, sınıfı yazılı sınav yapar. Sınav sorusu olarak da Doğu Anadolu’nun yüksek dağlarını sorar. Öğrencinin biri cevap olarak “Bennam dağları” ifadesini kullanır. Hoca, öğrenciyi sınıfta tahtaya kaldırır ve böyle bir cevabı neden yazdığını sorar. Öğrenci de; “Zil çalmadan önce yanımdaki arkadaşım sordum, arkadaşım da ‘Bennam’ dedi, ben de kâğıda öyle yazdım.” diyerek kendini savunur. “Bennam” kelimesi, Erzurum ağzında “bilmiyorum” anlamına gelmektedir. Öğrencinin böylesine bir cevap vermesinde uyumsuz kelime kullanımı görülmektedir. Mizah unsuru, nükte ile yapılmıştır.

EFMN.268 “Jilet Şeref’in reklam metni” adlı fıkrada, Jilet Şeref’in işportacılık yaparken mallarını satmak için yaptığı reklam konu edinilmiştir. Jilet Şeref, etrafta bulunan insanları; “birkaç dakikanızı bana ayırmanız menfaatiniz icabıdır” diyerek mallarının başına toplamaktadır. İnsanlar geldiğinde dikkatleri üzerine toplamak amacıyla gezip dolaştığı yerleri söylemektedir. İnsanlar malları incelerken de reklam metnini paylaşmaktadır. Reklam metni şu şekildedir: “Yetmiş iki madeni eşyayı yıkar. Banyoda cildinizi zarif bir çiçek gibi yapar. Namus lekesi dışındaki her türlü lekeyi çıkaran sabunların kıralı KOMİLİ emrinizdedir! ...”. Jilet Şeref’in son ifadesinde yer alan “namus lekesi” söylemiyle uyumsuz kelime kullanımı yapılmıştır. Kelimenin tercih edilmesi, müşterilerin dikkatini çekmek ve satış yapmak içindir. Fıkra metninde, mizah yaratma yöntemi olarak nüktenin kullanıldığı görülmektedir.

EFMN.292 “Mariya Hanım” adlı fıkrada, Teyo ve pikniğe gelen Mariya Hanım’ın diyalogu konu edinilmiştir. Mariya Hanım’ı Teyo Pehlivan’la tanıştırlar. Teyo, “n” harfini “r” harfi olarak söylemektedir. Mariya Hanım da “f” harfini “p” harfi olarak telaffuz etmektedir. Teyo Pehlivan şöyle der: “Mariya Hanım, sen riye ele fe harfini pe

diye söylerler çi? Eceba sizde fe yoh mi?”. Mariya Hanım da Teyo’nun sorusuna şöyle cevap verir: “Pehlivan, onun ne önemi var? Ne park eder ki?”. Mariya Hanım’ın “park” kelimesinden hareketle uyumsuz kelime kullanımı yapılmıştır. Güldürü unsuru, kelimelerin yanlış telaffuz edilmesi üzerine kuruludur.

EF.23 “Futbol Sevdası” adlı fıkra, Naim Hoca’nın yanlış kelime kullanımları konu edinilmiştir. Hoca, futbol maçında “safları sık tutun” demiştir. Camide de cemaate “defansı sıkı tutun” diyerek kelimeleri birbirine karıştırmıştır. Deneyimler ve tecrübeler, günlük yaşanan olaylar içerisinde karmaşık ifadelerin ve yanlış söylemlerin görülmesine sebep olmuştur. Hoca’nın söylemlerinde uyumsuz kelime kullanımları görülmektedir.

EF.36 “Şeytan Kandırdı” adlı fıkra, İhsan Bayoğlu ve Hatem Emi arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. İhsan Bayoğlu, Hatem Emi’nin yanına gelir ve içkiyi bıraktığını söyler. Hatem Emi umurunda olmayan bir tavırla “iyi” der. İhsan Bayoğlu bir müddet sonra tekrar Hatem Emi’nin yanına gelir. Şeytanın vesvese verdiğini ve kendisinin de bunlara uymadığını söyler. Aradan birkaç gün geçer. İhsan’ın içki içtiğini duyarlar. Hatem Emi, bu duruma şaşırır ve sebebini sorar. İhsan da şu cevabı verir: “Valla sorma Emi. Geçen gelen meğer şeytanın oğluymuş. Onu kovdum ama bugün şeytan geldi, gene beni kandırdı”. İhsan, şeytan ve şeytanın oğluyla ilgili söylemlerinde uyumsuz kelime kullanımı yapmıştır. “Şeytana uymak” ve “şeytanın oğluna uymak” aynı şeydir. İçki içilmesinin gerekçesinin bu ayrım olması, gülme eylemini de beraberinde getirmektedir.

EF.38 “Alo” adlı fıkra, genç kapıcının telefon konuşması konu edinilmiştir. Resmî dairede telefon çalar. Memur yerinde olmadığı için emektar kapıcı, genç kapıcıya telefona bakması için seslenir: “Ola çabuh tilifon fenikir! Bah ne diyir!”. Genç kapıcı heyecanla koşar, telefonu kaldırır ve cevap verir: “Alo, buyrun. Ben garaj, burası Sırri”. Hem genç kapıcının hem de emektar kapıcının söylemlerinde uyumsuz kelime kullanımları görülmektedir. Mizah unsuru, şive komedisi üzerine kurulmuştur.

EF.39 “Bir Garip Dua” adlı fıkra, Firuze Hanım’ın hamamda söylediği sözler konu edinilmiştir. Gelin, Firuze Hanım’ı güzelce yıkar. Firuze Hanım da hayırlı bir dua etmek istemektedir. Firuze Hanım şöyle der: “Kızım sen beni pahladın, Allah’da seni pahlasın”. Pahlamak, temizlemek anlamındadır. Fıkra tipi, kelimelerin anlamlarının nereye gideceğini düşünmeden söylemiştir. “Allah pahlasın” ifadesiyle, Allah

günahlarını affetsin ve bağışlasın söylenmek istenmiştir. Mizah unsuru, uyumsuz kelime kullanımları ve dünya görüşü üzerine kurulmuştur.

EF.56 “Zaten Ölmüşem” adlı fıkrada, Gullebi Turan ve İstanbul Radyosu’nda görev yapan Gürkan Peker arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Gürkan Peker, Gullebi Turan’a çok içki içtiğini ve dilinin büyüdüğünü söyler. Bu sebepten dolayı da öldükten sonra Mümker-Nekir meleklerinin sorularına cevap veremeyeceğini dile getirir. Gullebi Turan da bu duruma karşılık cevap verir: “Oğlum bişe demirem de. Bilsem ne, bilmesem ne? Zeten ben ölmüşem, bene ne yapacaklar”. Gullebi Turan, ahiret ve yaşadığı dünyanın fanilik üzerine olduğunu düşünmektedir. Erzurum, muhafazakâr yapıya sahiptir. Gullebi Turan’ın dini bilgisinde ve İslamî yaşayışında eksiklikler vardır. Toplumun genelinin yaşayışından uzak olması sebebiyle de bu gibi söylemlerinde güldürü unsuruna zemin oluşmaktadır. Sonuç olarak ahiretle ilgili söylemlerinde uyumsuz kelime kullanımları görülmektedir.

EF.61 “Cebelitarık” adlı fıkrada, Teyo’nun Cebelitarık Boğazı’nda gemi kullanması konu edinilmiştir. Teyo, geminin boğazdan geçememesi üzerine kaptana; “sen kenardan dolaş, ben kendim geçerim.” der. Gemi böylelikle boğazdan geçer. Teyo geminin geçişinin ardından; “Bele Cebelitarık’tan yan geçdiğimi gördüm, peşime it balıkları nasi ürüyir.” diyerek anlatımını sonlandırır. Teyo, köpek balıklarını havlama eylemiyle birlikte anlatmıştır. Böyle bir durumun olmayacağını bilen dinleyici de gülme eylemine yönelmektedir. Teyo’nun “havlama” ifadesinde uyumsuz kelime kullanımı görülmektedir.

EF.78 “Kudurir” adlı fıkrada, Fevzi Emi’ye yapılan şaka konu edinilmiştir. Fevzi Emi, ahırda arkadaşlarıyla cinler hakkında sohbet etmektedir. Muzip birisi, Fevzi Emi’yi korkutmak için beyaz çarşaf giyer ve ahıra gelir. Fevzi Emi, beyaz çarşafli arkadaşını cin olarak görür ve Memmet’e “Ula Memmet ohi” der. Memmet, Ayet’el Kürsi’yi okur fakat cin kaybolmaz. Fevzi Emi, Memmet’e tekrar oku der fakat yine cin kaybolmaz. Bunun üzerine Fevzi Emi şöyle der: “Ula Memmet ohuma, ohuduhça kudurir”. Fevzi Emi’nin “kudurir” ifadesinde uyumsuz kelime kullanımı görülmektedir. “Kudurir” ifadesi, olayın tekrar etmesi üzerine söylenmiştir.

EF.91 “Sünnet Diyim De...” adlı fıkrada, imam ve çocuk arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. İmam, misafirlğe gitmiştir ve önüne gelen her şeyi sünnettendir diyerek yemektir. Sıra abdest almaya geldiğinde, evin çocuğu imamın yanına gelip ona su

dökmeye başlamış. İmam çocuğun adını sorduğunda da çocuk “farz, farz!” diyerek cevap vermiş. İmam, böyle bir ismin olmayacağını düşünerek “o ne biçim isim” demiştir. Çocuk da bunun üzerine şu cevabı verir: “Hemi, sünnet diyim ki beni de yiyesen”. Çocuk, korku hâli içerisinde uyumsuz kelime kullanımlarına yönelmiştir. Mizah unsurunun nükte ile yapıldığı görülmektedir.

EF.115 “Cırlıdih” adlı fıkrada, İstanbul’da misafirlğe giden Erzurumlu kadının çay ikramına tepkisi konu edinilmiştir. Misafirlkte 5 bardak çay içen Erzurumlu kadın, yeniden çay gelmesi üzerine şöyle bir tepki göstermiştir: “Di yeter anam, cırlıdih”. Kadının söylemlerinde uyumsuz kelime kullanımı görülmektedir. Erzurum sözlü kültüründe “cırlıdih” ifadesi, aşırı doyma eylemi üzerine söylenmektedir. Kadın, kültürel değişime ayak uyduramamış ve “cırlıdih” ifadesiyle uyumsuz kelime kullanımı yapmıştır. Mizah unsuru da “cırlıdih” ifadesiyle verilmiştir.

EF.116 “Elleşme” adlı fıkrada, baba-oğul arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Çocuk, babasına “teyyare geçir!” diye seslenmiştir. Babası da bunun üzerine “Elleşme oğlum geçsin.” diyerek çocuğuna cevap vermiştir. “Elleşme” ifadesiyle uyumsuz kelime kullanımı yapılmıştır. Mizah unsuru bu kelime üzerinden bildirilmektedir. Dünya görüşünün ve kültür içerisinde yer edinen sözel dokunun fıkra metinlerine yansıdığı görülmektedir. “Elleşme” anlam olarak uğraşma ve ilgilenme ifadelerini karşılamaktadır.

EF.122 “Sahapsız Memleket” adlı fıkrada, iki Erzurumlu kadının Erzurum hakkındaki konuşması konu edinilmiştir. Kadın, arkadaşına “duydun baci. Erzurum’a kar yağmış, tipi varmış?” diye sohbet açar. Arkadaşı da “Tebi yağar anam, sahapsız memleket” diyerek konu hakkındaki görüşünü dile getirir. Kadının ifadelerinde yer alan “sahapsız memleket” kelimelerinde uyumsuzluk görülmektedir. Konuyla ilgisiz kelime seçimi neticesinde güldürü unsuru meydana gelmektedir. Aynı zamanda hiciv sanatının kullanıldığı görülmektedir.

EF.134 “Gındillik Mertek Hetıl” adlı fıkrada, fakültede sınava giren Bolulu ve Erzurumlu öğrencilerin diyalogu konu edinilmiştir. Erzurumlu öğrenci, Bolulu öğrenciye kopya vermek ister. Erzurumlunun verdiği kopya şu şekildedir: “Bir tene gındillik çiz, bir tene mertek, bir tene hetıl atdın mi tamam”. Bolulu öğrenci, Erzurum sözlü kültürü içerisinde yer edinmiş olan bu kelimelere aşina değildir. Dolayısıyla sınavı

yapamamıştır. Erzurumlu, kültürel kimliğini sınava yansıtmıştır. Mizah unsurunun uyumsuz kelimelerle yapıldığı görülmektedir.

EF.138 “Kibar Erzurumlular” adlı fıkra, iki Erzurumlunun kibar konuşma hadisesi konu edinilmiştir. Erzurumlu, arkadaşına “Erzurum’un hangi mahallesindensiniz?” diye sorar. Kibar konuşmaya çalışan Erzurumlu şu cevabı verir: “Ben de Kâfir gırtlaklayan (Gavurboğan) mahallesindenim”. “Gavurboğan” ifadesinin kişisel dünya görüşüne göre yeniden tanımlandığı görülmektedir. “Kâfir gırtlaklayan” ifadesiyle uyumsuz kelime kullanımı yapılmıştır.

EF.165 “Geliremiyor” adlı fıkra, Vali ve Belediye Reisi arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Vali, Belediye Reisi’nin kaba konuştuğunu düşünerek daha kibar olmasını rica eder. Bunu da “-yor” ekini kullanarak yapmasını söyler. Aradan günler geçer Vali ve Belediye Reisi karşılaşırlar. Vali; “nereden böyle?” diye Reis’e sorar. Reis de şu cevabı verir: “Vallahi Vali Beg mezbahanadan geliremiyor”. Reis, konuyu anlamamış ve uyumsuz kelime kullanımı yapmıştır. Kibar olayım derken gülünç duruma düşmüştür.

EF.325 “Devamsız” adlı fıkra, Müdür Yardımcısı ve veli arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Müdür Yardımcısı veliye şöyle der: “Hanım bak haberin olsun, senin kızın çok devamsız”. Eze olarak bildirilen kadın, Müdür Yardımcısı’na şöyle cevap verir: “Vış... Eze gurban, bilirem, o evde de ele hep devamsız devamsızdır zaten”. Kadın, “devamsız” kelimesini boş hareketler ve lüzumsuz haller içerisinde olan olarak anlamıştır. Uyumsuz kelime kullanımıyla mizah unsurunun verildiği görülmektedir.

4.5.2.3. Fıkra Metinleri İçerisinde Yer Alan Mekânın Uyumsuzluğu

EFMN.2 “Şahsi Oynama” adlı fıkra, delikanlı, gündüz futbol maçına gider. Burada tezahüratlar öğrenir ve akşam da boks maçına gider. Boks maçında “şahsi oynama” diye tezahüratta bulunur. Bulunulan ortama ve mekâna göre yapılan bir işi uygun olmayan bir ortamda gerçekleştirir. Mizah eylemi mekânın uyumsuzluğuyla verilir.

EFMN.30 “Sanki orçestra” adlı fıkra, köylünün hayvan pazarında eşeğini satması konu edinilmektedir. Bulunulan mekânın özelliği gereği, müşteri çekmek açısından eşeğini övmektedir. Köylü eşeğinin anırmasını “trampet” ve “orçestra” kelimeleriyle ilişkilendirmektedir. Bulunulan mekâna karşı uyumsuz ifadeler yer almaktadır. Mizah unsuru bu uyumsuzlukla verilmektedir.

EFMN.199 “Tsunami” adlı fıkra, iki Erzurumlu arkadaşın tsunami hakkındaki diyalogu konu edinilmiştir. Erzurumlu; “Ola Memmet, duydun mi oğlum bi de sunami çıhmış? Deniz daşırmiş, evleri yoh edirmiş...” diyerek arkadaşına konuyu açmıştır. Memmet de arkadaşının bu söylemlerine yanıt olarak “Ben heç yüzme bülmirem. Sunami Erzürüm’de de olursa ne ederem diye düşünirem...” ifadelerini kullanır. Tsunami, tektonik hareketler sonucu deniz ya da okyanusta oluşan dalgalardır. Erzurum, bulunduğu coğrafi konum itibariyle deniz ve okyanustan uzaktır. Erzurum’da böyle bir durumun yaşanması mümkün değildir. İki arkadaş arasında geçen diyalogun mekânla olan ilgisizliği dikkat çekmektedir. Mizah unsuru, mekânın uyumsuzluğu üzerinedir.

EFMN.263 “Ben sandımki sen yendin” adlı fıkra, Gullebi Turan’ın uçak macerası konu edinilmiştir. Uçakta koridor tarafında oturan Gullebi’nin canı sıkılmaktadır. Cam kenarında oturan adam tuvalete gitmek için yerinden kalkar. Gullebi, bu durumu fırsat bilerek cam kenarına oturur. Adam geri gelir ve kızar. Gullebi Turan’da; “Ağabeyi, ben sandım çi sen yendin. Ne bilim geri gelecehsen!” diyerek olayı yatıştırır. Fıkra metninin geçtiği mekân uçaktır. “İnmek” ve “binmek” eylemleri, karayolu taşımacılığında karşılaşılabilecek eylemlerdir. Uçakta böylesine bir söylemde bulunulması neticesinde, mekâna göre uyumsuz ifadelerin olduğu görülmektedir. Gullebi Turan’ın bu söyleminde, mizah unsuru şakayla verilmiştir.

EFMN.264 “İlıca rampası” adlı fıkra, Gullebi Turan’ın uçak anısı konu edinilmiştir. Gullebi Turan, uçağa bindiği için arkadaşlarına hava atmaktadır. Muzip arkadaşlarından birisi, Gullebi’ye eğlenmek amacıyla sorar: “Ola Turan, sen uçaknan ele çok gezirisen, heç yorulmir misan?”. Gullebi Turan, sorulan bu sorunun altında kalmaz ve şöyle der: “Yoh gardaş yoh. Ee uçak ele güzel araba ki, yiyir içirsen. Güzel hoşgezler (hostes) var onnar sene ele ey bahirlar ki. Gay diyersen su, guh diyirsen bişey getirirler. Yalnız, uçak İlice rampasına doğru yanaşırken benim nefesim birez daralir”. Gullebi Turan, uçağı bir araba olarak tanımlamıştır. İlıca rampası olarak geçen mekân, Erzurum’un Aşkale ilçesinden merkeze doğru gidilirken İlıca mevkiinde karşılaşılan tatlı rampadır. Karayolları taşımacılığında otobüs, araba ve minibüs gibi araçların geçebileceği rampa, uçağın geçtiği yer olarak verilmiştir. Karayollarına ait bir mekân, hava yolları taşımacılığına aktarılmıştır. Fıkra metninde mekâna göre uyumsuzluk görülmektedir.

4.5.3. Rahatlama Teorisine Göre Erzurum Fıkraları

Teoriye göre; herhangi bir nedenle bireylerin ruhsal bunalımlarını etkileyen olayların, durumların ve kişilerin eylemleri neticesinde gülme eylemi gerçekleşir. Gülme eylemi sonucunda ise bireyde ruhsal bir rahatlama söz konusudur. Bireyin enerjisi gülme eylemiyle boşaltılmaktadır. Shaftesbury'nin (1727) görüşlerini Morreall şu şekilde aktarmaktadır:

“Rahatlama kuramına, en erken, Shaftesbury'nin 1711 yılında yayımlamış olduğu “The Freedom of Wit and Humor” [Nükte ve Mizahın Özgürlüğü] başlıklı makalesinde rastlıyoruz. “Açık yürekli insanların doğal ve rahat ruh halleri kısıtlandığında ya da denetim altına alındığında, içinde bulundukları sıkıntılı durumdan kurtulmak için başka hareket yolları arayacaktır; ister taşlamayla, öykünmeyle, ister soytarılıkla olsun, bu insanlar az ya da çok kendilerini gösterdikleri için bu durumdan hoşnut olup, üzerlerindeki baskılardan öç almış olacaktırlar.” (Morreall, 1997, s. 32).

Rahatlama kuramı içerisine öç alma duygusunun da eklendiği görülmektedir. Öç alma, temelde bastırılmış duyguların dışavurumundan doğan hazzın bir sonucudur. Fıkra metinleri içerisinde, öç alma duygusuyla hareket eden fıkra tipleri de görülmektedir. Erzurum fıkralarının rahatlama kuramına göre incelemesi şu şekildedir:

EFMN.5 “Bas ucuna adını söylesin” adlı fıkroda, bir genç kısa süreliğine İstanbul’a gider. Köyüne geri döndüğünde özünde konuşmuş olduğu ağız özelliklerinden uzaklaşmıştır. Bu durum babasının hoşuna gitmez ve ruhsal olarak bunalıma girer. Bildiği her şeyin adını soran çocuğa karşı bir negatif enerji oluşur. Çocuk tırmığın adını sorduğunda, babası ucuna basmasını ve onun adını söyleyeceğini dile getirir. Genç çocuk tırmığa basar ve tırmık çocuğun başına vurur. Baba, ruhsal olarak bir rahatlama içerisinde olur ve gülme eylemi gerçekleşir. Oğluna “geldiğin yeri unutma” gibi üstü kapalı bir göndermede bulunmuştur.

EFMN.14 “Yüzünün ağyınan hesabını vermiş” adlı fıkroda çoban, ağanın koyunlarını kaybetmiştir. Çoban, sorumluluğu yerine getiremeyip ruhsal bunalıma girmiş ve çıkış yolu aramıştır. Ağa, koyunların sütünden yapılan yoğurdu çobanın yüzüne fırlatınca çoban da bu durumu fırsata çevirerek “yüzümün ağıyla hesabımı verdim.” demiştir. Çobanın bu hareketi kalıplaşmış ifadede de hareketle rahatlama eylemini

göstermektedir. Sorumluluğun ortadan kalması ve hesabın verilmesi kalıplaşmış ifade üzerinden mizaha götürmektedir.

EFMN.16 “Aferin Allah’ım” adlı fıkrada köylü, odun keser ve öküz arabasıyla yola koyulur. Tek başına olması sebebiyle arabanın hâkimiyetini sağlamakta güçlük çeker. Yolda arabanın tekerleri ve üstlüğü ayrılır. Birkaç kez yuvarlandıktan sonra araba tekrar eski hâline gelir. Adam, içerisinde bulunduğu durumun kurtuluşuyla rahatlar ve “aferin Allah’ım” der. Rahatlamanın getirdiği enerji boşalmasıyla afallar. Dua etmek veya şükretmek yerine takdir eder.

EFMN.26 “Hayırsız Feride” adlı fıkrada; yaşadığı yerdeki insanlara lakaplar takan Feride ve kızına görücü gelecek olan Battal Ağa arasında geçen olay işlenmiştir. Feride, Battal Ağa’nın evlenecek kızına lakap takmayacağına söz verse de görücüler geldiğinde dayanamaz ve “gagala gözlü” diye lakap takar. Feride’nin bastırılmış duyguları, lakap takmasıyla tekrar açığa çıkmıştır. Açığa çıkan bastırılmış duygular beraberinde de rahatlama ve gülme eylemini yerine getirmektedir.

EFMN.181 “Bittecrübe sabittir” adlı fıkrada, Marifetnâme kitabını okuyan Ahmet’in kendi üzerinde deneme yapması konu edinilmiştir. Kitabı okuyan Ahmet, Marifetnâme’de “Boyu ve sakalı uzun, rengi sarı, gözleri mavi, dişleri seyrek, adı da Ahmet olan adam, muhakkak ahmak olur.” cümlesiyle karşılaşır. Kendisi bu cümlenin etkisi altında kalır ve bu durumdan kurtulmak ister. Sakalını kesmek ister fakat keseceği bir alet yoktur. Kandille sakalını kısaltmayı düşünür. Kandili sakalına tuttuğunda yüzü yanar ve kendini zor söndürür. Daha sonra kitabı açar ve okuduğu maddenin yanına “Bittecrübe sabittir!” cümlesini ekler. Ahmet’in içerisinde bulunduğu durumdan kurtulması ve yaptığı işin bilincine varmasıyla rahatlama eylemi gerçekleşmektedir. Mizah unsuru, bilginin doğrulanması ve tecrübe edilmesi üzerinedir.

EFMN.209 “Ehl-i keyfin iftarı” adlı fıkrada, Erzurumlu adam ve Estonya Sabri’nin iftar menüsü konulu diyalogu konu edinilmiştir. Erzurumlu, iftarda yediği yemekleri hem ballandırarak anlatmakta hem de etrafındaki kişilere hiç böylesine bir yemek yiyip yemediklerini sormaktadır. Erzurumlunun palavraları uzadıkça Estonya Sabri’nin canı sıkılmaktadır. Sabri, en sonunda dayanamaz ve Erzurumluya vurur. Erzurumlu da bu tepki karşısında “ele de vurula” diye söylemektedir. Erzurumlunun bu ifadesinden hareketle, düşsel mekândan gerçek mekâna geçişi dışarıdan gelen bir tepkiyle oluşmuştur. Gerçekle yüzleşen adam, gülme eylemiyle de bastırılmış duygularını dışa

vurmuştur. Mizah unsurunun abartma ile oluşturulduğu görülmektedir. Teyo Emi'nin “bende hilaf yok” söylemleri, bahsi geçen fıkra metninde de görülmektedir. Toplumun zihninde yer edinen bu söylemden hareketle de mecliste bulunan kişiler gülme eylemine karşı güdülenmiştir.

EFMN.266 “Hani ya evet demek yohdi?” adlı fıkrada, Gullebi Turan'ın program sunucusu Erkan Yolaç'la yaşadığı diyalog konu edinilmiştir. Gullebi, İstanbul'a gider. Galata Köprüsü'nden geçerken bir dönem evet-hayır programında sunucu olan Erkan Yolaç'la karşılaşır. Gullebi, ünlü birisini görmenin şaşkınlığıyla seslenir. Erkan Yolaç, hayranının onu tanıdığını ve sevgi gösterisi olacağını düşünerek “evet benim” der. Gullebi, şakacı tavırlarla Yolaç'ın çenesini okşar ve şu ifadeleri kullanır: “Buraya vurim, hani ya evet demek yohdi?”. Gullebi, televizyonda izlediği programı gerçek sanmış ve bilinçaltına işlemiştir. Programın etkisinde kalarak da sunucuya şaka yapmıştır. Gullebi'nin hareketinde bastırılmış duyguların ve bilinçaltında yer edinmiş olan hareketlerin dışa vurumu görülmektedir. Yapılan şaka sonucu da gülme eylemi gerçekleşmektedir.

EFMN.299 “Ayı beni yendi” adlı fıkrada, Teyo'nun ayı ile güreşmesi konu edinilmiştir. Teyo Pehlivan, ayı ile iki gün boyunca güreşmiştir. Pehlivanlığında verdiği onurla yenilmediğini anlatmak istemektedir. Fakat işin özünde kaçıp kurtulma hissi bulunmaktadır. Pehlivan, ayıdan korkup kaçmayı kendi prensiplerinde acizlik saymaktadır. Dinleyici kitle olayın neticesini beklerken aralarından bir kişi de pehlivan lâkaplı olması sebebiyle şöyle çıkışır: “Ola Teyo, sonra ne oldu?”. Teyo, Zafer Pehlivanı görünce çekinir ve şöyle der: “Re olacak, ayı beni yendi!”. Teyo'nun son anda fıkranın olayını gerçeğe bağlamasında diğer pehlivanın etkisi olmuştur. Bastırılmış olan korku eylemi, üstünlük bildiren pehlivanlık unvanının önüne geçmiştir. Fıkranın sonucunda ise kaçıp kurtulma eylemi görülmektedir. Bastırılmış olan duygu, dışa vurulmuş ve rahatlama eylemi gerçekleşmiştir.

EF.3 “Bayram Olsa” adlı fıkrada, Nasreddin Hoca bir köye misafir olur. Köylüler ona bol bol ikramda bulunur. Hoca, yaşadığı bolluk üzerine evini buraya taşıyacağını söyler. Köylüler de izzet ve ikramın sebebini bayram olmasına bağlar. Hoca da bunun üzerine “Keşki her gün bayram olsa” diyerek görüşlerini bildirir. Hoca, yardımlaşmaların yalnızca bayramlarla sınırlı olmaması gerektiğini söylemektedir. Kültürel bellekte yer edinen toplumun birbiriyle olan dayanışması, “her gün bayram olsa” ifadesiyle dışa

vurulmuştur. Bu eylem neticesinde de gülme işlevi yerine gelmektedir. Mizah unsurunun nükte ile yapıldığı görülmektedir.

EF.48 “Mutahhar Ağa” adlı fıkra, Behice Boran’ın seçim konuşmasında yaşanan olay konu edinilmiştir. Behice Boran, Aşkale’de bir konuşma yapar. Herkese eşitlik ve ağallığa son gibi söylemlerde bulunur. Muhattar Ağa, seçim propagandasından memnun olmaz. Bunun üzerine şöyle der: “Hanım kızım, hanım kızım! Sen ağa, ben ağa. Ya bizim inekleri kim sağa”. Ağa, eşitlik kavramıyla toplumsal statülerin yıkılacağını ve işçi kesimin iş yapmayacağını dile getirmiştir. Ağanın bastırılmış duyguları, yönetme ve emir üzerinedir. Dile getirdiği düşüncelerde de bastırılmış duygular dışa vurulmuştur. Mizah unsuru istihza ile yapılmıştır.

EF.81 “Ayazda Koydun Beni” adlı fıkra, Bektaşî’nin kıyafet konulu olayı işlenmiştir. Bektaşî, elbisesinin paçasını ayarlatmak için hanımının yanına gelir. Hanımı çocuklarıyla ilgileneneğini söyler ve elbisenin paçasını yapmaz. Bektaşî bu sefer de kızının yanına gelir fakat kızı da ilgilenmez. Bektaşî, son olarak da baldızının yanına gelir fakat baldızı da işinin olduğunu söyleyerek ilgilenmez. Akşam olur herkes yatar. Bektaşî’nin hanımı kalkar, elbisenin boyunu ayarlar. Kızı ve baldızı da sırayla kalkarak elbisenin boyunu ayarlar. Sabah Bektaşî elbiseyi giyer ve diz boyunda olduğunu görünce şöyle der: “Hey Allahım! Ben bunnara herslenim de sene ne diyim? Bayram günü ayazda göydün beni”. Bektaşî, içerisinde bulunduğu sinir hâlini Allah’a bildirmekte ve isyan derecesinde söylemlerde bulunmaktadır. Bektaşî’nin bastırılmış duygularının dışa vurulduğu görülmektedir. Sinir hâliyle söylenen ifadelerde rahatlama eylemi gerçekleşmiştir. Mizah unsurunun nükte ile yapıldığı görülmektedir.

EF.104 “Allah İzin Verirse” adlı fıkra, karı-koca arasında geçen olay konu edinilmiştir. Adam sürekli planlar yapar ve Allah’ı zikreder. Karısı “Allah izin verirse” demesini söyler. Bir gün müfreze eve gelir ve adamı alır. Suçlu olduğu düşünülür ve dayak yer. Aradan biraz zaman geçtikten sonra adam suçsuz bulunur. Eve gelir ve kapıyı çalar. Karısı “kim o?” diye sorduğunda da şu cevabı verir: “Gari aç kapıyı. Allah izin verirse ben geldim”. Adam, başından geçen olay sonrasında bastırılmış duygularını dışa vurmuştur. Artık evden içeri girerken bile Allah’ı zikretmektedir. Akıllanma sonucunda da rahatlama eylemi gerçekleşmiştir.

EF.307 “Gözün Kor Mi?” adlı fıkra, kör bir adam ile karısı arasında geçen diyalog konu edinilmiştir. Kör adam, her gün evine elleri dolu bir şekilde gelir ve karısı da onu

kapıdan güzel sözlerle karşılayarak eve alır. Adam bir gün evine eli boş bir şekilde gider. Karısı adamın ellerinin boş olduğunu görünce şöyle der: “Herif, desen senin bir gözün kor mi?”. Kadın, adamın ellerini boş görünce hoşnutsuzca davranmıştır. Bu durum neticesinde de gerçek duygular ve bastırılmış duygular dışa vurulmuştur. Kocanın elinin boş olması; evde yenecek bir şeyin bulunmaması anlamına gelmektedir. Geçimsizliğin ilk adımı olan bu durum neticesinde de kadın bastırılmış olan körlük algısını dışa vurmuştur. Kadın, rahatlama eylemine yönelmiştir.

4.6. DİJİTAL ÇAĞIN GETİRİLERİ KAPSAMINDA ERZURUM FIKRALARI

4.6.1. Dijital Çağ

Dijital kelimesi; “Verilerin bir ekran üzerinde elektronik olarak gösterilmesi” (Türkçe Sözlük, 1998, s. 581) olarak tanımlanmaktadır. Çağ kelimesi; “Zaman parçası, vakit” (Türkçe Sözlük, 1998, s. 420) olarak ifade edilmektedir. Dijital çağ; endüstriyel çağdan itibaren dijital teknolojiler ve dijital iş yeniliklerine geçişle beraber, bilimsel ilerlemelerle internet ve teknolojik aletlerin kullanımının yaygınlaşması sonucu yeniliklere, ilerlemelere ve düzenlemelere açık olduğu zaman dilimidir. Dijital çağ, bilişim çağı olarak da adlandırılmaktadır. “Bilişim Çağı (Almanca Informationszeitalter; İngilizce Information Age) bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişimin insanlık tarihinde toplumsal, ekonomik ve bilimsel değişimin yönünü yeniden belirlediği ve giderek ağ toplumunun ortaya çıktığı döneme verilen addır.” (Bilişim Çağı, t.y.). Dijital çağla beraber internetin ve teknolojik araçların kullanımı artmıştır. Bu sebeple bilgiye erişim daha kolay olmuştur. Dijital çağda kültürel alışveriş de hızlanmaktadır. Farklı kültürler bir arada sunulabilmekte, farklı kültürler tanıtılabilmekte ve geniş kitlelere ulaştırılabilmektedir.

4.6.2. Dijital Çağda Folklor Ürünleri

Folklor ürünleri, görsel iletişim araçlarına aktarılmaktadır. Sözel doku görsel olarak yeniden uyarlanmakta/kurgulanmaktadır. Teknolojik aletlerin günlük kullanımlarımıza girmesinden önce, insanların hoşça vakit geçirme ve öğrenme ihtiyaçlarını hikâyeler, masallar, efsaneler vb. folklor ürünleri karşılamaktaydı. Radyonun icat edilmesinden

sonra insanların öğrenme ve hoşça vakit geçirme gereksinimleri teknolojik aletlere yönelmiştir. Televizyonun icadıyla beraber radyoya gereksinim gittikçe azalmış, günümüzde internet ağı kullanımının yaygınlaşması ve akıllı telefonların icadı neticesinde, insanların görsel iletişim araçlarına olan ihtiyaçları değişmiştir. Dijital çağ, üretilenleri kendi ihtiyaçlarımız doğrultusunda kullanmaya yöneltmektedir. Örneğin teknolojik aletlerin icadından önce sözlü olarak anlatılan bir hikâye, mecliste hikâye anlatıcısı tarafından icra edilirken ve dinleyici kitle de yalnızca mecliste bulunan kişilerle sınırlıyken, televizyonun günlük kullanımlarımıza girmesiyle hikâyeler dizi ve film sektörüne uyarlanmakta, dinleyici kitle de genişlemektedir. Sosyal medya ve akıllı telefonların yaygınlaşması neticesinde, televizyonda izlenen hikâye temelli bir dizi veya filme ulaşmak daha da kolaylaşmaktadır. Hikâyenin sözel dokusu yeniden şekillenmektedir. Erzurumlu Mümessil’in sosyal medya uygulamalarında dolaşan fıkra tarzı anlatıları, Erzurumlu Mümessil adlı filme uyarlanmış ve geniş kitlelere ulaşılmıştır. Teyo Pehlivan’ın kahvehane sohbetlerinde anlattığı fıkra tarzı anlatılar, Cumhur Seval’in tiplmesiyle hayat bulmuş ve görsel iletişim araçlarına aktarılmıştır.

Dijital çağda folklor ürünlerindeki değişime başka bir örnek sesli kitaplardan verilebilir. Folklor özelliği taşıyan bir roman, sesli kitaba dönüştürülerek geniş kitlelere aktarılmaktadır. İnsanların okumalarına bile gerek kalmadan, günün her anında romana/kitaba erişilmekte ve dinlenmektedir. Folklor temelli olan sesli kitaplarda, orijinal yapı değişebilmektedir. Yeni kavramlar ve yeni oluşumlar eklenebilmektedir.

Dijital çağla beraber folklor ürünlerinin derlenmesi ve kaydedilmesinde de gelişmeler olmuştur. Ses kayıt cihazı veya kamera kullanılarak yapılan derleme faaliyetleri, sahaya çıkılmadan, görsel iletişim araçlarından ve internet ağından yapılabilmektedir. Araştırılan kaynağa ve bilgiye erişim kolaylaşmaktadır. Sahada derlenen folklor ürünlerinin toplanması da dijital çağla beraber değişmiştir. Örneğin elektronik ortamda bir masal külliyatı oluşturulmaktadır. Derlenen masallar web sitesi üzerinden yüklenmekte ve künye bilgisi girilmektedir. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından yürütülen “Türk Masal Külliyatı Projesi”, bahsi geçen folklor ürünlerinin toplanmasına öncülük etmektedir. Ülkemizin farklı bölgelerinden araştırmacılar ve öğretim üyeleri tarafından kaydedilen masal metinleri, proje kapsamında toplanmakta ve geniş bir Türkiye Masal Külliyatı oluşturmak hedeflenmektedir. Kuşkusuz ilerleyen

dönemlerde bir fıkra külliyyatı projesiyle de karşılaşacağız. Dijital çağ neticesinde bu gibi olgulara ihtiyaç duymaktayız.

4.6.3. Dijital Çağ Bağlamında Fıkralar

Sözlü kültür ürünleri arasında anlatıla gelen fıkra metinleri, dijital çağın getirileri bağlamında, sosyal medya ve görsel iletişim araçlarına aktarılmakta veya uyarlanmaktadır. Fıkraların sözel yapılarında değişimler, dönüşümler ve yeni ihtiyaçlara göre şekillenen yapılar görülmektedir. Sevindik, bahsi geçen değişimlerle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

“Elektronik kültür ortamında sunulan mizahın, farklı, kendisine has ve büyüsel bir bağlamı olduğunu vurgulamak gerekir. Bu ortam, mizah ekolojisinin ve kültürel etkileşimin en dikkat çekici alanıdır. Radyo, televizyon, sinema, kasetler, CD’ler ve internet, mizah ekolojisine farklı bir boyut kazandırmıştır. Burada, icracı, katılımcı ve icra ilişkisi ve bunların şekillenmesine etki eden faktörler, sözlü kültür ortamının yapısal özelliklerinden bazı noktalarda ayrılmaktadır.” (Sevindik, 2017, s. 332).

Fıkra metinleri içerisindeki mekân, olay, kişiler, aktarılmak istenilen mesajlar ve güldürü unsurları değişmektedir. Eski yapılar yeniden şekillendirilerek de sunulmaktadır. Bu durum, dijital çağla beraber insanların ihtiyaçlarının da değiştiğini göstermektedir. Kültürel çeşitlilik, zevkler ve ihtiyaçlar dâhilinde fıkra türü, dijital çağla bütünleşmektedir. Fıkra türünde olan bu değişimleri; doğal ortamdan yapay ortama geçiş, gelişen çağın getirileri ve sürdürülebilirlik açısından ele alacağız.

4.6.3.1. Doğal Ortamdan Yapay Ortama Geçiş

Fıkra metinleri, anlatım itibariyle kişilerin bir arada bulundukları meclislerde ve kahvehanelerde icra edilmektedir. Dijital çağ ile beraber fıkraların icra edildiği mekânlar, sosyal medya ve görsel iletişim araçlarına geçmiştir. Geniş kitlelere ulaşmak hedeflenmektedir. Çağın gereksinimleri kapsamında yapay ortamda yer alan fıkra metinlerinde değişimler yaşanmıştır.

“Elektronik kültür ortamında anlatılan fıkralar, sözlü ve yazılı kültür ortamına has unsurlar taşımakla birlikte her iki ortamın niteliklerinden farklı

yeni bir kültür ortamının eseridirler. Sözlü kültür ortamında olduğu gibi konuşma, söz ve canlandırma elektronik kültürde yeniden gündeme gelir. Fakat bu kendiliğinden ve doğal ortamda gerçekleştirilen bir canlandırma değil, önceden kurgulanmış yapay bir canlandırma ve konuşmadır.” (Çek, 2017, s. 97).

Metinlerin sözel dokuları doğal ortamlarından alınarak yapay ortama aktarılmıştır. Aktarım sırasında ise çağın ruhuyla bütünleştirilerek değişime tabi tutulmuşlardır. Metinlerin içerisindeki mekânlar ve olay örgüleri de yapay ortamda değişime uğratılmış, yaşanan çağ ile bütünleştirilmiştir. Bu kısım metinlerin anlatı boyutunu oluşturmaktadır. Fıkra metinlerinin anlatıcılarında da değişim yaşanmıştır. Sosyal medya ve görsel iletişim araçlarında bazen anlatıcı olmadan fıkra metinleri canlandırılmakta ve paylaşılmaktadır. Metnin doğal ortamı böylelikle yapay bir ortamda şekillenmektedir. Anlatı ve anlatıcı boyutuna göre fıkra metinlerinin doğal ortamından yapay ortama geçişinde farklılıklar görülebilmektedir.

4.6.3.2. Anlatı Boyutu

Çağın getirileri ve gereksinimleri bağlamında, sözlü anlatım ürünlerinin içyapısında değişimler görülmektedir. İnsanın sosyal varlık olması ve yaşadığı dönemle bütün olması, değişimlerin yönünü belirlemektedir. “Dolayısı ile söz konusu süreçte Anadolu’da yaşayan Türk insanı, değişen dünyanın getirileri ile birlikte yaşamı okuma, anlamlandırma – yeni değerleri özümseme – yolunda bilişsel anlamda bir başkalaşım yaşamıştır.” (Şayhan, 2018, s. 71). Değişen çağ ile birlikte insan ruhu, yeni oluşumları özümseyerek üretimlerini şekillendirmektedir. Bireylerin yeni ihtiyaçları dâhilinde sözel yapılarda değişimler görülmektedir. Dijital çağ ile birlikte insanların hayatlarına yeni iş kolları ve yeni yapılanmalar girmiştir. Kültürel alışverişin yoğun olması sebebiyle, farklı olgular bir arada var olmaktadır. Fıkra metinlerinde görülen yeni iş kolları, yeni terimler ve yeni yaşamsal olgular, dijital çağın ruhuyla şekillenmiştir. Böylelikle insanların ihtiyaçlarını ve fikirlerini karşılayacak niteliğe ulaşmıştır.

Doğal ortamından koparılan bir ürün, yapay ortamda farklı bilişsel yorumlarla şekillenir. Fıkra anlatılarında daha önce tespit edilmeyen meslek kolları, kelimeler, olay örgüleri ve şahıs kadroları, çağın ruhuyla bütünleştirilen yapay ortama örnek teşkil eder. Fıkra metinlerinden yola çıkılarak kurgulanan filmlerde, yaşanan çağa göre

dönüşümler ve yenileşmeler görülmektedir. Erzurumlu Mümessil, yaşadığı hayatı fıkralaştırarak anlatmaktadır. Anlattığı fıkralardan yola çıkarak kendi filmini yapmış ve beyaz perdeye aktarmıştır. Fıkra metinleri doğal ortamdan alınmış ve çağın ruhuyla bütünleştirilerek yapay ortama aktarılmıştır. Böylelikle fıkra türüne yeni bir boyut kazandırılmıştır. Fıkra türü dijital çağ ile bütünleştirilmiştir.

Fıkra türü içerisinde mizah yaratma yöntemleri arasında saydığımız hiciv sanatı da dijital çağ ile dönüşüm yaşamıştır. Dijital ortamda yayımlanan hiciv dergileri, doğal ortamdan yapay ortama aktarılan mizaha örnek olarak verilebilir. Karikatürler, yeni olgularla bütünleştirilir ve çağın bilişsel ruhuyla yaratılır. Yeni tipler ve yeni olay örgüleriyle aktarılacak istenilen verilir. Sosyal mecralarda görülen karikatürler, yapay ortama aktarım sürecinde şekillendirilmekte ve aktarılacak istenilen mesajla bütünleşmektedir. Neticede geniş kitlelere ulaştırılır ve çağın gereksinimleri karşılanır.

4.6.3.3. Anlatıcı Boyutu

Fıkra metinlerinin genel özellikleri içerisinde de yer alan “herkes tarafından ve her yaş grubundan icra edilebilme” özelliği, doğal ortamdan yapay ortama geçiş bağlamında değişebilmektedir. Doğal ortamda fıkra metinleri, her yaştan insan grubundan icra edilebilse de fikranın sözel dokusuna hâkimiyet ve aktarılacak istenilen mesaj, herkes tarafından gerçekleştirilememektedir. Bir fıkra anlatıcısı tarafından icra edilen metin güldürü özelliği gösterebilirken başka bir kişi tarafınca anlatıldığında güldürü unsuru gerçekleştirilemeyebilir. Fıkra metinlerinin doğal ortamdan yapay ortama geçişi, genellikle fıkra repertuarı geniş kişiler tarafından yapılmaktadır. Görsel iletişim araçlarında ve sosyal medyalarda, yöre halkları tarafından tanınan kişiler fıkra metinleri aktarmaktadır. Metinlerin orijinallikleri, anlatıcının içerisinde bulunduğu çağın gereksinimleri dâhilinde değişime uğrayabilmektedir. Anlatıcının metne olan hâkimiyeti ve çağın ruhuyla olan etkileşimi, değişimin yönünü belirlemektedir. Dijitalleşme bağlamında fıkra anlatıcılarındaki değişimler şu şekilde aktarılmaktadır:

“Canlandırma şeklindeki fıkralar kimi zaman iki kişinin karşılıklı konuşması üzerinden anlatılır. Burada esasen bir anlatıcıdan değil fıkra kahramanlarından söz etmek gerekir. Fikranın kahramanları fikrayı canlandıran(lar) yapay bir bağlamda fikraya yer verirler. Bu yapay ortam fikranın anlatılışına etki eder. Öncelikle, sözlü kültürde olduğu üzere, belli

bir konu akışı içinde fıkralara başvurma, belli bağlamsal işlevle ve mesajla fıkranın icra edilmesi gibi doğal özellikler ortadan kalkar.” (Çek, 2017, s. 98).

Dijital çağla beraber kültürel etkileşim yoğunlaşmıştır. Bir yöre halkı tarafından belli bir tip etrafında anlatılan fıkra metni, kültürel etkileşimler ve çağın gereksinimleri kapsamında, farklı bir yöre tiplmesi üzerinden aktarılabilmektedir. Yeni tiplmelere de fıkra metinleri mâl edilebilmektedir. Yaşanılan çağ ve toplum içerisinde herkes tarafından tanınan veya bilinen kişiler, fıkranın şahıs kadrosuna dâhil edilebilmektedir. Bahsedilen özelliklerden hareketle, fıkra metinlerinin anlatıcıları ve şahıs kadroları, yaşanılan çağla yenileştirilmekte ve dönüştürülmektedir.

Fıkra anlatıcıları, metinleri anlatı boyutunda toplumsal bilinçaltı öğeleriyle şekillendirirler. “Genel anlamda ifade edecek olursak mitik anlatı geleneğinin etkin anlamda taşıyıcısı ve aktarıcısı konumunda olan anlatıcılar, kendilerini şimdiki zaman boyutundan kopararak anlatı ile girmiş olduğu eytişimsel ilişki sonucunda zamanı ve mekânı bütüncül düzlemde kavrayan toplumsal bilinçaltının taşıyıcısı konumundadırlar.” (Şayhan, 2020, s. 1317). Zaman ve mekân olgularına göre sözel doku yeniden örülür ve içerisinde bulunan zaman diliminden evrenselliğe ulaşmak hedeflenir. Böylelikle geniş kitleler tarafından takdir ve takip edilme sağlanır. Anlatıcıların dünya görüşleri, bakış açıları ve kültürel olguları fıkranın sözel dokusuna etki etmektedir.

Fıkra türüyle ilgili olan bir televizyon programı “Fıkralarla Türkiye”, kültür içerisinde sözel yapıda aktarılan fıkra metinlerinin canlandırılarak geniş kitlelere aktarıldığı bir programdır. Dijital çağ içerisinde fıkraların yaşatılması ve aktarılması işlevlerini görmektedir. Farklı yörelerde yaygın olarak bilinen ve paylaşılan fıkra metinleri, yörenin zihniyetine ve şivesine hâkim kişilerce canlandırılmaktadır. Aktarılan fıkra metinlerinde genellikle şive komedisi ve durum komedisi izlenmektedir. Sözlü olarak anlatılan metinlerdeki yapılar, görsel iletişim araçlarında değiştirilebilmektedir. Fıkra metinlerinin canlandırıldığı mekânlar, metnin sözel dokusundan hareketle kurgulanmaktadır. Dolayısıyla yapay bir mekân oluşturulmaktadır.

Sosyal medya uygulamalarında da fıkra metinleri canlandırılmaktadır. Profesyonel ve amatör kişilerce aktarımlar ve canlandırmalar gerçekleştirilmektedir. Anlatıcıların ve oyuncuların fıkra metinlerine olan hâkimiyetlerine göre metinlerin yapısı

değişebilmektedir. Aynı şekilde kişilerin dünya görüşlerine göre ve aktarmak istedikleri mesajlara göre de değişim yaşanabilmektedir. Dijital ortamda fıkra anlatıcılarıyla ilgili şu bilgiler aktarılmaktadır:

“Televizyonda anlatılan fıkraların geneline bakıldığında bunların anlatıcılarının sıradan insanlar değil amatör ya da profesyonel tiyatrocu veya artistlerden oluştuğu görülür. Bu durum fıkranın TV’de herkes tarafından başarıyla anlatılamayacağının göstergesidir. Rol yapan anlatıcı ya da anlatıcılar fıkraların içerik ve üslup açısından yapay bir hal almasına neden olurlar.” (Çek, 2017, s. 99).

Fıkra metnlerinin genel özelliği olarak kabul edilen “herkes tarafından icra edilebilme” özelliğinin yapay ortamla beraber değiştiği de görülmektedir.

4.6.3.4. Gelişen Çağın Getirileri Tek Tipleşme

Teknoloji çağıyla birlikte, geniş kitlelere hitap etme amacıyla belli bir tip etrafında fikir, sanat ve ekonomik kaygılar bütünleştirilmektedir. Toplum hafızasında yer edinen kişiler üzerinden amaçlar gerçekleştirilmekte ve benimsetilmektedir. Tek tipleşme özellik itibarıyla fikir ve ideoloji çeşitliliğine yer verilmeden baskın fikirlerin dayatılmasıdır. Çeşitli alt kimlikler üst kimliğe bağlanmaktadır. Üst kimlik üzerinden hedefe gidilmekte ve alt kimliklerin oluşumları engellenmektedir. Alt kimliklerin çeşitlenmesi ve gelişmesi, üst kimlik için kaygılara ve kayıplara sebep olmaktadır.

Gelişen çağ ile birlikte, fıkra metnlerinde de tek tipleşme görülmektedir. Fıkra denilince akla tanınmış tiplerin gelmesi ve bu tipler üzerinden metnlerin aktarılması, tek tipleşme örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yörelerle ilgili tiplerde, fıkranın ana karakteri olan kişi yöre adıyla anılmaktadır. Karadenizli, Erzurumlu, Karşı vb. tipler, tek tipleşme örneğidir. Genel olarak yörenin kültürel özelliklerini yansıtır ve yöreyle bütünleşirler. Ait oldukları toplumun kolektif bilinçaltı unsurlarını, kültürünü, dilini ve zevklerini taşırlar. Dijital çağla beraber, genele hitap etme amacıyla fıkra tipleri tek tipleştirilmektedir.

Erzurum ile bütünleşen ve yöre halkı hafızasında yer edinen “Teyo Emi” tipi, şehir tanıtımlarında ve reklamlarda canlandırılmaktadır. Reklamlarda ekonomik kaygıların gözetilmesi sebebiyle, Teyo Emi tek tipleştirilerek yöre halkının algılarını üzerinde toplamaktadır. İnsanları reklam ögesine yönlendirmekte ve alışverişi gerçekleştirmektedir.

Erzurum’da tatlı reklamında Teyo Emi canlandırılmış ve tatlıcıda satışlar artırılmıştır. Örnekten hareketle, tek tipleşme içerisinde toplumun bireylerinin fikirlerini ve algılarını etkilemek, kitlesel olarak harekete geçirmek hedeflenmektedir. Aynı şekilde Oflu Hoca’da tek tipleştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Oflu Hoca fıkraları, film sektörüne uyarlanmış ve Oflu Hoca tiplmesi canlandırılmıştır. Toplumun bilinçaltında yer edinen mizahi unsurları harekete geçirmek hedeflenmiştir. Oflu Hoca, Karadeniz halkıyla bütünleştirilmiştir. Film yapımcılarının ekonomik kaygıları, tek tipleştirme ile gizlenmiştir. Fıkra dinlemeyi sevenler ve eğlenmek isteyenler, Oflu Hoca’nın mizahına güvenerek filme bilet alırlar veya görsel iletişim araçları vasıtasıyla filme ulaşırlar. Böylelikle tek tipleştirmenin gayesi gerçekleşmiş olur. Tek tipleştirme, gelişen çağın getirilerini, ihtiyaçlarını ve gelişmelerini içermektedir.

4.6.3.5. Çağın Ruhu Bağlamında Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik, değişime ve yenileşmeye ayak uydurarak yok olma kavramının ortadan kaldırılmasıdır. “Aynı zamanda, kaynakların sömürülmesi, yatırımların yönü, teknolojik gelişmenin yönlendirilmesi ve kurumsal değişimin uyum içinde olduğu ve insan ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılayabilme potansiyelinin hem günümüzde hem de gelecek için korunduğu dengeli bir ortamda değişimin sağlanması olarak tanımlanabilir.” (Vikipedi Özgür Ansiklopedi, t.y.) Çağın dinamizmiyle yeniden yapılanmak hedeflenir.

Dijital çağ ile birlikte insanların ihtiyaçları da değişmektedir. Yeni ihtiyaçları karşılayabilecek olgular türetilmektedir. Teknolojik icatlar, insanların gereksinimlerini karşılamak ve insanlığı bir üst seviyeye ulaştırmak amacıyla üretilir. Yeni icatlar, insanların konforlarını, gereksinimlerini, refahlarını ve zevklerini barındırır. Çağın ruhuyla bütünleşen icatlara kitlesel olarak eğilim meydana gelir.

Sözlü anlatım ürünleri, kolektif bilinçaltında yer edinerek insanlık tarihinde varlığını korur. Yaşanılan çağın kültürü içerisinde yeniden harmanlanarak insanlığın gereksinimlerini karşılarlar. Örneğin sözlü anlatım türlerinden olan masallar, işlevsel olarak eğitim ve hoşça vakit geçirme gibi ihtiyaçları karşılarlar. Teknolojik aletlerin yaygın olmadığı dönemlerde sözlü olarak aktarılan masallar, matbaa ile yazıya aktarılmış ve daha sonra görsel iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla yeni mecralara taşınmıştır. Her hangi bir masal metnine ulaşmak kolaylaşmıştır; istenilen zaman

diliminde istenilen işlev dâhilinde erişilebilmektedir. Doğal ortamından koparılan masal metinleri, yapay ortama aktarımda dönüşümlere uğrayabilmekte ve yeni olgular dâhil edilebilmektedir. Çağın ruhuyla bütünleştirilerek sürdürülebilirlik ilkesine göre hareket edilmektedir.

Fıkra metinleri de sürdürülebilirlik ilkesi dâhilinde değişime/dönüşüme uğramaktadır. Görsel iletişim araçlarına aktarılan fıkra metinleri doğal ortamlarından kopararak yapay ortama aktarılmaktadır. Bu süreç içerisinde yeni olgularla ve değişimlerle harmanlanmaktadır. Erzurum Şehir Tiyatrosu'nda bulunan Şerif Avcı, fıkra metinlerini sosyal medyaya uyarlamaktadır. Fıkra metinlerini canlandırmakta ve sürdürülebilirlik ilkesi dâhilinde yeniden şekillendirmektedir. Aynı şekilde fıkra metinlerinden hareketle film çeken Mümessil, sürdürülebilirlik ilkesi dâhilinde çağın ruhuyla fıkra metinlerini bütünleştirmiştir. Fıkra metinlerinin sözel dokuları yeniden şekillendirilmiş ve yeni ihtiyaçları karşılar niteliğe dönüştürülmüştür.

SONUÇ

Erzurum fıkraları ve fıkra tipleri adlı bu çalışmamızda, inceleme kısmında ilk olarak Erzurum’da fıkra anlatıcıları başlığını ele aldık. Fıkra türünün genel özellikleri arasında yer alan “her yaştan insan tarafından icra edilebilme” özelliğinin Erzurum fıkra anlatımında da geçerli olduğu görülmektedir. Ancak bu özellik; halk arasında tanınma ve geniş fıkra repertuarına sahip olma anlamına gelmemektedir. Bahsi geçen hususta fıkra türünün kişilerin yaşamının her anında olmasıyla ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin âşıkların hikâye anlatımından önce fıkra icra etmeleri, onları fıkra anlatıcılarında önemli bir konuma getirmektedir. Meddah Behçet Mahir de fıkra anlatıcısı olarak bilinmektedir. Günümüzde Murat Balkuş’un fıkra repertuarının geniş olduğu görülmektedir. Teyo Emi ve Naim Hoca gibi şehir kültürü içerisinde yer edinmiş kişilerin anlatıları ve yaşamları, ikinci kişiler tarafından fıkralaştırılmıştır. Teyo ve Naim Hoca’yı fıkra anlatıcılarına dâhil etmek problemlidir.

Mehmet Zeki Kılıç ve Yaşar Atnur’un Erzurum Fıkraları (2001) ile Halûk Harun Duman’ın Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar (2000) adlı eserlerinde yer alan fıkra metinlerini inceledik. Fıkra metinlerinin metin merkezli incelenmesinde; biçim, üslup ve içerik açısından fıkra metinlerini ele aldık. Erzurum fıkralarının biçim özelliklerinin genel itibarıyla nesir hâlde olduğu görülmektedir. Metinlerin içerisinde nazım hâlde bulunan karşılıklı atışmaların ve şiirsel söylemlerin yoğun olmadığı görülmektedir. Metinlerin üslup özellikleri içerisinde tahkiye, betimleme, benzetme ve abartı unsurlarının yoğun olduğu görülmektedir. Erzurum fıkralarında mizah unsurunun bu öğeler dâhilinde oluşturulduğu tespit edilmiştir. Metin içerisinde diyalogların genel itibarıyla yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Tiplerin birbirleriyle olan iletişimlerinde diyaloglara başvurulmuştur. Atasözü ve deyimlerin ise yoğunlukta olmadığı görülmektedir. Alkış ve kargış ifadelerinin de çok yoğun olmadığı tespit edilmiştir.

Erzurum fıkralarının içerik özelliklerini; konu, şahıs, zaman ve mekân başlıkları altında ele aldık. Erzurum fıkralarında konu sınırlamasının olmadığı görülmektedir. Konuların genel itibarıyla yaşanması muhtemel durumlar üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Teyo Pehlivan’la ilgili anlatılan fıkra metinlerinde ise yaşanması muhtemel olmayan durumların işlendiği görülmektedir. Metinlerin şahıs kadrosunda mahallî tiplerin ve anonim tiplerin yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Şahıs kadrosu içerisinde yer alan ve

kimliğiyle ilgili herhangi bir yorum yapılamayan kişileri anonim tipler başlığı altında değerlendirdik. Fıkra tiplerinin mizah unsurunu gerçekleştirmesine yardımcı olan tipleri de pasif tipler başlığı altında değerlendirdik. Mariz ve kötü tiplerin ise azlığı dikkat çekmektedir. Metinlerde zaman olgusunun genellikle itibari olduğu ve belirsizlik bildirdiği görülmektedir. Fıkra türünde asıl önemli olan unsurun mizah oluşu sebebiyle tarih ifadelerinde belirleyiciliğe takılma olmadığı anlaşılmaktadır. Metinlerde mekân olgusunda genellikle açık mekânların kullanıldığı görülmektedir. Kapalı mekânlar, açık mekânlara göre daha az işlenmiştir.

Fıkraların işlevsel bağlamda incelenmesinde, olumlu/yapıcı işlevler ve olumsuz işlevler başlıkları altında değerlendirmelerde bulunduk. Çalışmamızdan önce fıkra metinleri üzerine yapılmış olan incelemelerde Bascom'un işlevsel görüşlerine göre incelemelerin yapıldığı görülmektedir. Çalışmamızda fıkra metinleri olumsuz işlevler bağlamında da değerlendirilmiştir. Erzurum fıkralarında genel itibariyle hoşça vakit geçirme işlevi görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle şehir halkı, fıkra metinlerini eğlence unsuru olarak paylaşmaktadır. Şive komedisi ve durum komedisi tarzında olan metinlere ise ilgi göstermektedir. Eğitim, toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma, protesto ve değerlere/törelere destek verme işlevlerinin ise yoğunlukta olmadığı görülmektedir. Fıkra metinlerinde dinleyici kitlenin kendisine pay çıkarmasından hareketle özeleştirme işlevinin de dâhil edilmesi gerektiğinden bahsettik. Erzurum fıkralarından örneklerle düşüncemizi ispatlamaya çalıştık. Erzurum fıkralarında görülen olumlu/yapıcı işlevlerin yanı sıra olumsuz işlevlerin de olduğunu tespit ettik. Olumsuz işlevler başlığı altında, en çok aşağılayıcı işlevin kullanıldığı görülmektedir. Ötekileştirme ve bölücülük işlevlerinin yoğun olarak işlenmediği tespit edilmiştir.

Erzurum fıkra metinlerini mizah teorileri bağlamında da ele aldık. Bahsi geçen incelememizde, fıkra metinlerinde genel itibariyle uyumsuzluklar ve üstünlük üzerine mizah unsurunun kurulduğu görülmektedir. Üstünlük teorisiyle incelediğimiz metinlerde; hazırcevaplık, kurnazlık ve aşağılayıcı tavır takınan fıkra tipleri yoğundur. Uyumuzluk teorisiyle incelediğimiz metinleri, detaylı inceleme yapmak adına, başlıklar hâlinde değerlendirdik. Metinlerde yer alan uyumsuzlukları; uyumsuz davranışlar, mekânın uyumsuzluğu ve uyumsuz kelime kullanımı şeklinde ele aldık. Erzurum fıkralarında yer alan uyumsuzlukların genellikle uyumsuz davranış ve uyumsuz kelime kullanımı üzerine olduğu görülmektedir. Bahsi geçen unsurlar, genellikle durum

komedisi tarzında olan fıkra metinlerinde yer almaktadır. Mizah unsuru, uyumsuzluklar üzerinden verilmektedir. Rahatlama teorisiyle incelediğimiz metinler ise diğer teorilerle incelediğimiz metinlere göre daha azdır.

Erzurum fıkralarını dijital çağın getirileri kapsamında da inceledik. Sosyal medya gibi dijital platformlarda yer alan Erzurum fıkralarını ele aldık. Dijitalleşmeyle ilgili olan incelememizi; doğal ortamdan yapay ortama geçiş, anlatı boyutu, anlatıcı boyutu, tektipleşme ve sürdürülebilirlik bağlamlarında yoğunlaştırdık. Dijitalleşmeyle birlikte folklor ürünlerinin televizyon, internet gibi görsel iletişim araçlarına aktarıldığı bilinmektedir. Fıkra metinleri de amatör ve profesyonel kişiler tarafından bahsi geçen dijital iletişim araçlarına aktarılmıştır. Erzurum fıkralarını Şerif Avcı, Cumhur Seval ve Murat Balkuş sosyal medya platformlarına aktarmıştır. Aktarım sırasında ise fıkra metinlerinin canlandırıldığı gözlemlenmiştir. Metinlerin anlatıcı faktörünün dijitalleşmeyle birlikte değişime uğradığı görülmektedir. Anlatı boyutu da değişime uğramıştır. Toplumun bireylerinin gereksinimleri ve zevkleri ölçüsünde, metinlerin içyapısında değişimler yaşanmıştır. Örneğin Teyo Emi fıkraları, ticari potansiyellere dönüştürülüp uyarlanarak yayımlanmıştır. Dijitalleşmenin tektipleşmeleri de etkilediği görülmektedir. Erzurum'da yoğun olarak Teyo Pehlivan ve Naim Hoca'nın fıkralarının bilinmesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Dijital iletişim araçlarında bahsi geçen kişilerin paylaşılması ve beğenilmesi, toplumun bireylerinin genelinin fıkra tipi olarak bu kişileri tanımasına zemin hazırlamıştır. Erzurumlu Mümessil Burak Bozdağ'ın anlatılarının da fıkra türünün yapısına uygun olarak icra edilmesi başka bir örnek olarak verilebilir. Dijitalleşmeyle beraber bu anlatılar film olarak düzenlenmiştir. Fıkra metinlerinin sürdürülebilirliği, bahsi geçen film örneğinde görülmektedir. Metinler, ihtiyaç dâhilinde yeniden düzenlenerek yayımlanmıştır. Sürdürülebilirlik ilkesiyle toplumların zaman içerisinde değişen/dönüşen zevkleri, kaygıları, umutları, öğütleri, güldürü unsurları ve eğitimsel düşünceleri fıkra metinlerine yansımaktadır. Çağın getirileri bağlamında bu ihtiyaçlar da ya fıkra tiplerinde değişmelere ya da yeni fıkra tiplerinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Fıkra metinlerinin sözel dokusunda da çağın ruhundan izler görülmektedir. Çalışmamızın daha sonra yapılacak olan fıkra çalışmalarına kaynak teşkil etmesini umut etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Aça, M., Ekici, M., ve Yılmaz, A. M. (2017). Anonim Halk Edebiyatı. M. Ö. Oğuz içinde, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (s. 133-238). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Akalın, L. S. (1980). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Akpınar, B. (2007). *Sivas fıkraları (yapı, işlev, bağlam)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Albayrak, N. (2004). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Leyla İle Mecnun Yayıncılık.
- Alptekin, A. B. (1983). Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Fıkralarla Alakalı Çalışmalar. *Türk Folkloru*(43), 6-9.
- Alptekin, A. B. (2002). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2016). *Erzurum'un Yüzleri / Behçet Mahir*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Alptekin, B. (1997). *Bütün Yönleriyle Bektaşî Fıkra ve Nükteleri*. Ankara: Ayyıldız.
- Altınay, S. (2021). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde fıkraların önemi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Altunel, İ. (1990). *Anadolu mahallî fıkra tipleri üzerinde bir araştırma (inceleme ve metinler)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Apaydın, M. (2001). *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Aristoteles. (1995). *Retorik*. (M. H. Doğan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Artun, E. (2008). *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*. İstanbul: Kitabevi.

- Artun, E. (2011). Çukurova Halk Kültüründe Yerel Fıkra Tipi: Abdal Fıkraları. *Folklor/Edebiyat*(67), 9-28.
- Atalay, İ. (1983). Erzurum Ovası Ve Çevresinin Toprakları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 1(1), 68-99.
- Ataöv, T. (1996). *Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- Balaman, A. (2010). *Animated critical theory: Nasrettin Hoca anecdotes as an animation of theories of Marx, Foucault and Simmel / Eleştiri kuramı canlandırması: Marx, Foucault ve Simmel'e ait kuramların canlandırması olarak Nasrettin Hoca fıkraları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Başaran, U. (2011). *Ahmet Şükrü Esen defterlerinde anonim Türk halk edebiyatı ürünleri (atasözü-beddua-bilmece-deyim-dua-tekerleme-fıkra) (inceleme-metinler)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Başgöz, İ. (1996). Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu). *Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*.
- Başgöz, İ. (1999). *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Bayrak, M. (2001). *Halk Gülmecesi (İnceleme-Örnekleme)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Bayraktar, Z. (2010). *Mizah teorileri ve mizah teorilerine göre Nasreddin Hoca fıkralarının tahlili*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bergson, H. (2014). *Gülme Gülücün Anlamı Üzerine Bir Deneme*. (D. Çetinkasap, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bilişim Çağı. (t.y.). Ağustos 11, 2022 tarihinde Vikipedi Özgür Ansiklopedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Bili%C5%9Fim_%C3%87a%C4%9F%C4%B1 adresinden alındı.

Bingöl, İ. (2005). Nasreddin Hoca'dan "Nasreddin Hoca" Oluş'a. S. Koz içinde, *Nasreddin Hoca Kitabı* (s. 129-161). İstanbul: Kitabevi.

Bolel, A. (1982). *Türk Av Fıkraları*. İstanbul.

Boratav, P. N. (1943). Halk Dilinde Hiciv ve Mizah. *Yurt ve Dünya*, 28-31.

Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

Boratav, P. N. (1969). *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Boratav, P. N. (1995). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, P. N. (2018). *Nasreddin Hoca*. Ankara: Isık Yayınları.

Bozyiğit, A. E. (1989, Mayıs 15-17). Nasreddin Hoca Fıkralarının Şiir Diliyle Anlatımı.

I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, s. 41-56.

Buran, E. (2018). *Mela, wekî tîpekî pêkenokên Kurdî*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.

Caba, Z. A. (2013). *Nasreddin Hoca fıkralarının mantıksal açıdan incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Cenikoğlu, G. T. (1998). *Nasreddin Hoca fıkralarında insan kadrosu*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Civelekoğlu, E. (2010). *Senirkent fıkraları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Critchley, S. (2020). *Mizah Üzerine*. (S. Sam, Çev.) İstanbul: MonoKL Yayınları.

- Çağrııcı, M. (2001). İstihza. Komisyon içinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 23, s. 347-348). İstanbul: İSAM - İslam Araştırma Merkezi.
- Çalışkan, G. (2014). *Nasreddin Hoca fıkralarında çocuk gerçeği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çek, S. (2017). Fıkraların Anlatım Bağlamı Çerçevesinde Kazandığı Nitelikler Üzerine Bir Değerlendirme. K. Öncül, ve S. Çek içinde, *Türk Fıkra Kültürü Tanım-Tahlil-Yöntem* (s. 83-102). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çelenk, S. (2010). Ayrımcılık ve Medya. B. Çaplı, ve H. Tuncel içinde, *Televizyon Haberciliğinde Etik Sorunlar* (s. 211-228). Ankara: Fersa Yayıncılık.
- Çelik, İ. (2019). *Bilişsel dilbilim çerçevesinde dilsel tersinleme: Nasreddin Hoca fıkraları üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çetin, A. Y. (2016). *Türk Halk Hikâyelerinde Anlatıcı Tipolojisi*. İstanbul: Kitabevi.
- Çiçekler, S. (2006). *Anadil (Türkçe) öğretiminde fıkra metinlerinin kullanılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çobanoğlu, D. (2014). *6. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan Nasreddin Hoca fıkralarının eleştirel okuma yöntemi ile işlenmesi ve fıkralardaki insan karakterine ait özelliklerin öğretilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Çobanoğlu, Ö. (2010). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Çonoeva, N. (2007). *Merkezi Asya haklarının folklorunda Nasreddin Hoca'nın ortaya çıkışı ve hakkındaki fıkralar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırgızistan.
- Dedebaşı, H. (2007). *Nasreddin Hoca fıkralarının eğitim yönünden değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Deger, Z. İ. (2015). *Mersin fıkralarının bağlam merkezli halk bilimi kuramları açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Demirkol, G. (2016). Türkiye'nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki. *Gazi Akademik Bakış*, 10(19), 141-160.
- Demirtaş, T. (2012). *Değerler eğitiminde edebi ürünlerden yararlanma: Nasreddin Hoca fıkraları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Develioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dikbaş, A. (2018). *Elazığ fıkraları ve fıkra tipleri (bağlam merkezli bir inceleme)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Duman, H. H. (2000). *Erzurum Fıkraları ve Meşhur Nüktedanlar*. İstanbul: Duyap.
- Duman, M. T. (2019). *Değerler eğitimi ve söz varlığı açısından Bektaşî fıkraları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

- Durmuş, İ. (2020). Mizah. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 30, s. 205-206). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Duymaz, A. (1998). Türkmen Fıkra Tipi Kemine ve Nasreddin Hoca. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*(2), 223-233.
- Düzgün, D. (2005). *Erzurum'da Kahvehaneler ve Âşık Kahvehanesi Geleneği*. Ankara: Aktif Yayınevi.
- Eagleton, T. (2019). *Mizah*. (M. Pekdemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eker, G. Ö. (2017). Mizah Tanrı'dan Bir Armağan Mı Yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Ceza Yöntemi Mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımı Boyutunda 'Sosyal Ceza Olarak Gülme'. *Folklor/Edebiyat*, 23, 49-62.
- Ekici, M. (2009). Gülme Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları. *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak*, 271-280.
- Ekici, M. (2017). Kuramlar ve Yöntemler. M. Ö. Oğuz içinde, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (s. 61-98). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Emedov, Ş. (2004). *Türkmen fıkra tipleri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ercan, E. (1994). *Gülümseyen Anlar (Edebiyat Dünyasından Fıkralar)*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Erdoğan, M., ve Vatandaş, C. (2020). Bireysel ve Toplumsal Dışlanma Pratiği: Önyargı ve Ayrımcılık. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 474-485.
- Erkoçak, A. (1999). *Osmaniye Yöresi Fıkra ve Hikayeleri: Işıt Hele Işıt !*. Ankara: Tutubay Yayınları.
- Fenoglio, I. (2000). *Doğu'da Mizah*. (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Freud, S. (1998). *Espriler ve Bilinçdışı İle İlişkiler*. (E. Kapkın, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gevenç, S. (2014). *Sosyal bilgiler öğretiminde fıkraların kullanımı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- Gökşen, C. (2002). *Temel fıkraları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gökşen, C. (2017). Türk Halk Edebiyatında Fıkra Türü. K. Öncül, ve S. Çek içinde, *Türk Fıkra Kültürü Tanım-Tahlil-Yöntem* (s. 9-30). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2016). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gözaydın, N. (1977). Türk Fıkralarının Tasnifi Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Tasnif Denemesi. *Uluslararası Yunus Emre Nasreddin Hoca, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Türk Dili Semineri*.
- Güldiken, K. (2009). Nasreddin Hoca Fıkralarındaki Hikmetli Sözlerden Sosyal Açıdan Ahlaki Dersler. *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak* (s. 351-356). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Günay, U. (1990). Nasreddin Hoca Fıkraları ve Masallar Konusunda Düşünceler. *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, 99.
- Güney, E. C. (1971). *Folklor ve Halk Edebiyatı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Güngör, E. (1999). *Kelâmî Sahada Estetik Yapı Organizasyonu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güncüz, D. (2005). *Bölge ve yörelerle ilgili fıkra tipleri üzerinde bir araştırma (Rusya'da Çukotya, Azerbaycan'daki Şeki ve Nehrem, Türkiye'de Karadeniz bölgesi fıkraları örnekleri)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Güzel, A., ve Torun, A. (2003). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hacaoğlu, Ö. L. (1978). *Anahtari Bendedur*. Ankara: Üçer Ofset Matbaa.
- Halıcı, F. (1981). *Konya Fıkraları*. Konya: Arı Basımevi.
- Hangün, İ. (2002). *Elazığ fıkraları (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Hobbes, T. (1992). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İyigün, F. (1989). *Nasrettin Hoca fıkralarının müzikal animasyona uyarlanması ve Nasrettin Hoca'nın müzikal animasyon aracılığı ile tanıtımı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jubraeil, O. (2019). *Cuha El-Arabi ve fıkraları üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Kanat, N. D. (2017). *Mizah teorileri bağlamında Bektaşî fıkraları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kant, I. (1892). *Kritic Of Judgment*. (J. H. Bernard, Çev.) London: Macmillan.
- Karabatak, R. İ. (2017). *Özbekçe Nasreddin Hoca fıkralarının söz dizimi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Karakaya, S. (2007). *Nasreddin Hoca fıkralarının eğitim değeri ve fıkraların benlik durumuna göre değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Yayınları.

- Kaya, A., ve Çalmaşur, G. (2018). Erzurum İli Sosyo-Ekonomik Profili 2018. *ETÜ - Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*.
- Kaya, D. (2014). *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, M. Z., ve Atnur, Y. (2001). *Erzurum Fıkraları*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Kılınç, A. (2001). *Yakaafşar kasabası anlatı türleri üzerine bir inceleme (hikâye, masal, fıkra)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Kılınç, N. (2010). *Antalya yöresi Yörük fıkraları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kılınç, Ö. (2021). *Başkurt fıkraları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kınalı, Y. (2021). *Nasreddin Hoca ve Till Eulenspiegel fıkralarında kültürlerarası iletişim olgusu üzerine karşılaştırmalı bir inceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Klein, A. (1999). *Mizahın İyileştirici Gücü*. (G. Işık, Dü., ve S. Karayusuf, Çev.) İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Koestler, A. (1997). *Mizah Yaratma Eylemi*. (S. Kabakçıoğlu, ve Ö. Kabakçıoğlu, Çev.) İstanbul: İris Yayıncılık.
- Komedi Dünyası (Direktör). (2006, Aralık 15). *Teyo Emmi-Ördek Avı*. <https://www.youtube.com/watch?v=CuDjSOEq6SU>
- Komisyon. (1979). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (Cilt III). İstanbul: Dergah Yayınları.

- Komisyon. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (Cilt I). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kotancı, A. Y. (2018). *Azerbaycan'ın Şeki bölgesi fıkraları (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Kurgan, Ş. (1986). *Nasreddin Hoca*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Levend, A. S. (1970). Türk Edebiyatında Fıkra. *Türk Dili*, 212-214.
- Levend, A. S. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi* (Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Madaralı, F. (1974). *Top Patladı Oruç Bozuldu*. İstanbul: Tel Yayınları.
- Mahmûd, K. (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. (Erdi Şeçkin, ve S. T. Yurteser, Dü) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Mahmut, E. (1997). Fıkra ve Bunun Folklor Edebiyatı Tarihi Araştırmaları Arasındaki Yeri. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri, II*, 105-115.
- Meyermanova, J. (2001). *Kazak fıkraları ve fıkra tipleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Morreall, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. (K. Aysevener, ve Ş. Soyer, Çev.) İstanbul: İris Yayıncılık.
- Musti TC (Direktör). (2017, Ağustos 6). *Murat Balkuş Kaplumbağa Fıkrası (Musti TC)*. <https://www.youtube.com/watch?v=1F6z3PrI3Po>
- Nüfus—T.C. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı. (t.y.). Geliş tarihi 15 Temmuz 2022, gönderen <https://kudaka.ka.gov.tr/bolgemiz/erzurum/nufus>

- Oğuz, M. Ö. (1991). Külliyyat-ı Letaif. *Fikri ve Felsefi Yönüyle Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, 64-74.
- Okcu, A. E. (2017). *Nasreddin Hoca fıkralarının zaman kavramı açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öngören, F. (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öngören, F. (1998). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özarslan, M. (2001). *Erzurum Âşıklık Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdemir, N. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdemir, N. (2010). Mizah, Eleştirel Düşünce ve Bilgelik. *Milli Folklor*(87), 27-40.
- Özdoğru, G. (2008). *Teaching vocabulary through using audio jokes to pre-intermediate level preparatory class students at selcuk university*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özet, A. T. (2019). *Nasreddin Hoca fıkralarının yabancılara Türkçe öğretiminde okuma metni olarak düzenlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Özmen, F. (2012). *Mizah dili bağlamında polis konulu fıkralar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Öztürk, A. (1985). *Türk Anonim Edebiyatı*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Özünlü, Ü. (1999). *Gülmecenin Dilleri*. Ankara: Doruk Yayınları.

- Platon. (1999). *Devlet*. (S. Eyüboğlu, ve M. A. Cimcoz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Polat, M. (2017). *Gagauz fıkraları ve fıkra tipleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
- Poyraz, Y. (2014). Bıçak Sirtında Yürümek: Hiciv Şiirleri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*(41), 1-27.
- Rahmankulov, F. (1998). *Türkmenistan'da Nasreddin Hoca fıkraları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Reşad, F. (1998). *Külliyât-ı Letâif*. (N. A. Özalp, Dü.) İstanbul: Kitabevi.
- Sağlam, F. (1998). *Ostfrizya fıkraları ile Karadeniz fıkralarının karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sağlam, T. Ç., ve Yaşar, M. (2017). Teoride, Pratikte ve Araştırmalarda Öteki ve Ötekileştirme. *Turkish Studies*, 135-154.
- Sakaoğlu, S. (1977). Nasreddin Hoca Fıkralarının Motif Yapısı. *Türk Folklor Araştırmaları*(17), 8029-8031.
- Sakaoğlu, S. (1979). Nasreddin Hoca Fıkralarındaki Motiflerin Yaygınlığı. *Eskişehir Anma Günleri Dergisi*(4), 4-6.
- Sakaoğlu, S. (1984). Fıkra Tiplerinin Değişmesi. *Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları*, 445-456.
- Sakaoğlu, S. (1989). Balkan Ülkelerinde Nasreddin Hoca'ya Mal Edilen Bölge Tiplerine Ait Fıkralar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1985, 131-135.
- Sakaoğlu, S. (1990). Bir Masal Kahramanı Olarak Nasreddin Hoca. *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri / 15-17 Mayıs 1989*, 316-322.

- Sakaoğlu, S. (1992). *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Sakaoğlu, S. (1993). Anadolu'da Mahallî Fıkra Tipleri. *Türklük Araştırmaları Dergisi*(7), 1-12.
- Sakaoğlu, S. (1993). Türkiye'de Mahallî Fıkra Tipleri. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 500-515.
- Sakaoğlu, S. (1996). Nasreddin Hoca Fıkralarının Ona Ait Olup Olmaması Meselesi. *Kültür ve Sanat*(30), 7-12.
- Sakaoğlu, S. (1997). Nasreddin Hoca'nın Hocalığı İle İlgili Fıkraları Üzerine. *Uluslar Arası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, 37-45.
- Sakaoğlu, S. (2011). *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2013). Geleneksel Fıkra-Modern Fıkra. *Milli Folklor*(97), 70-75.
- Sakaoğlu, S., Alptekin, A. B., Sakaoğlu, Y., ve Şimşek, E. (1997). *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Sanders, B. (2001). *Kahkahanın Zaferi Yıkıcı Tarih Olarak Gülme*. (K. Atakay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sararmaz, Z. (2021). *Anadolu sahası Türk fıkralarında stereotipler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Savumlu, B. (2000). *"Taşra fıkraları" dramaturgi ve reji çalışması / "Provincial anecdote" dramaturgy and direction study*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Selçuk, T. (2002). Gülünç Nedir? Komisyon içinde, *Gülme'nin Kitabı*. İstanbul: YGS Yayınları.
- Sevindik, A. (2017). *Türk Kültüründe Mizah Ekolojisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shaftesbury, L. (1727). *The Freedom of Wit and Humor*. London.
- Siyavuşgil, S. E. (2004, Kasım-Aralık). Folklorda, Sahnede ve Resimde "Türk". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*(94-95), 62-69.
- Smadja, E. (2013). *Gülmek*. (S. N. Arım, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Solmaz, E. (2016). *Özbek mizahında Nasreddin Hoca tipi ve fıkraları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Spencer, H. (1911). *On the Physiology of Laughter*. London.
- Sürdürülebilirlik*. (t.y.). Ağustos 12, 2022 tarihinde Vikipedi Özgür Ansiklopedi: <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik> adresinden alındı.
- Şahin, H. İ. (2014). Gelenek, Gülme ve Şaka. *Milli Folklor*, 237-251.
- Şayhan, F. (2018). Kuşatılan Ben'in Biliş Düzeyi Yorumu: Yüce Birey Bağlamında Yunus. *Motif Akademi Halkbilim Dergisi*, 11(21), 69-77.
- Şayhan, F. (2020). Etkin Geleneğin Taşıyıcısı- Altaylardan Bir Masal Anası: Mariya Mihaylovna. *Motif Akademi Halkbilim Dergisi*, 13(32), 1316-1326.
- Şenocak, E. (2017). *İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman Nasreddin Hoca*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şentürk, A. T. (1999). *Yarası Olan Gocunsun*. Ankara: Günce.
- Şentürk, R. (2016). *Gülme Teorileri*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Şimşek, E. (1993). Âşıklar Etrafında Anlatılan Fıkralar. *Milli Folklor*, 3(17), 16-20.

- Tan, N. (1980). Nasreddin Hoca Fıkralarından Kaynaklanan Atasözleri ve Deyimlerimiz. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*(9), 171-187.
- Tan, N. (1999). *Folklorumuzda Politik Fıkralar*. Ankara: Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları.
- Tarhan, E. (2020). *Adana'da anlatılan fıkraların mizah teorileri, bağlam, işlev ve yapı açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Taş, K. (2021). *Anekdote ve fıkra edebi türlerinin yabancı dili geliştirme yöntemi ile öğretimi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Taş, M. İ., ve Aktürk, A. (t.y.). *Coğrafya*. T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Geliş tarihi 16 Temmuz 2022, gönderen <https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56063/cografya.html>.
- Tekin, A. (2006). *Edebiyatımızda Terimler*. Ankara: Elips Kitap.
- Thompson, S., ve Aarne, A. (1964). *The Types of the Folktale, A Classification and Bibliography*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Tıgılı, G. (2019). *Nasreddin Hoca fıkralarına felsefi bir sorgulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Timuçin, A. (2002). *Neye Gülüyoruz? Komisyon içinde, Gülme'nin Kitabı*. İstanbul: YGS Yayınları.
- Togan, Z. V. (1981). *Tarihte Usul*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Topal, Y. (1999). *Mahallî Trabzon fıkraları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Toru, Ü. (2006). *Ebu Muhammed el-Yemeni'nin "Akaidü's ve 's-Sebin Fırka" adlı eseri ve İslam mezhepleri tarihi açısından önemi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tör, N. (1990). Nasreddin Hoca Fıkralarındaki Eğitim Mesajları. *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, 355.
- Tör, N. (1992). *Türkçe ve Rumca olarak söylenen Nasreddin Hoca fıkraları üzerine bir inceleme-metin I-II (2 cilt)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tuğrul, M. (1947). *Mahmut-Gazi Köyünün Halk Edebiyatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tural, S. K. (1990, Temmuz 11). Nekre ve Nükte Kavramlarının Kültür İçindeki Yeri ve Fonksiyonları. *Fikrî ve Felsefî Yönüyle Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, s. 52-56.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük* (Cilt 1 A-J). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük* (Cilt 2 K-Z). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Türkmen, F. (1997). Mizah Teorileri ve Nasreddin Hoca. *Türk Yurdu*, 21-24.
- Türkmen, F. (1999). *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi) Transkripsiyon İnceleme Metin*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Türkmen, F. (2000). Osmanlı Döneminde Türk Mizahı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*(4), 1-10.
- Türkmen, F. (2002). Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi. *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu*, 2, 367-375.

- Türkmen, F. (2009). Türkmenistan'da Mizah Tipleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9(2), 191-196.
- Uğur, S. (1947). *İçel Folkloru*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Ulu, E. (1990). *Tokat çevresinde cin fıkraları ve masalları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Usta, Ç. (2005). *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Usta, M. (2015). *Nasreddin Hoca tipi ve fıkralarının oluşumunun bağlam merkezli halk bilim yöntemleri açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Ülper, H. (2002). *Nasreddin Hoca fıkralarının dil üslup ve eğitim yönünden incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Walker, W. S., ve Uysal, A. E. (1966). *Tales Alive in Turkey*. London: Cambridge University Press.
- Warner, J. (2015). *Mizahın Şifresi Küresel Bir Araştırma*. (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Çeviribilim Yayınevi.
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi*. (t.y.). Kasım 23, 2022 tarihinde Sürdürülebilirlik: <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik> adresinden alındı.
- Yalçın, A. T. (2009). *Teaching vocabulary through anecdotes*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Yaman, B. (2020). *Yuri Lotman'ın kültür göstergebilimi bakış açısından Nasreddin Hoca fıkralarının İngilizce çevirilerinde kültürel aktarım sorunsalı*. Yayınlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yardımcı, İ. (2010). Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(3/2), 1-41.
- Yeşilyurt, E. T. (2019). *Yabancılar Türkçe öğretiminde kültür aktarımında Nasreddin Hoca fıkralarının b2 seviyesinde değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, D. (1974). *Türk edebiyatında Bektaşî tipine bağlı fıkralar*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ankara.
- Yıldırım, D. (1977). Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar. *Millî Kültür*(1), 79-80.
- Yıldırım, D. (1992). Fıkra. Komisyon içinde, *Türk Dünyası El Kitabı* (Cilt 3, s. 332-341). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Yıldırım, D. (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, D. (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar (İnceleme-Metin)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Yıldırım, N. (2018). *İncili Çavuş fıkralarında eğitici değerler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Yıldırım, T. (1996). *İllüstrasyon ve illüstrasyonla Karadeniz fıkraları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Yılmaz, D. (2004). *Tarihi fıkraların tarih öğretimindeki yeri ve kullanımı*.

Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, G. (2019). *Gülme kuramları bağlamında Kazan Tatar fıkraları*.

Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yörük, N. (1961). *En Güzel Doktorluk Fıkraları*. İstanbul: Büyük Kervan Matbaası.

Zengin, F. G. (2016). *Karadeniz fıkralarına toplumsal cinsiyet açısından yaklaşım*.

Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Ek 1. Orijinallik Raporu Formu

 ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 26/04/2023
Tez Başlığı : ERZURUM FIKRALARI VE FIKRA TİPLERİ Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 235 sayfalık kısmına ilişkin, 29/03/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 18'dir. Uygulanan filtrelemeler: 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç/dâhil 4- ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nde belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.
Tarih ve İmza
Adı Soyadı: Ali Bedir Öğrenci No: 19201500003 Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Programı: Türk Halk Edebiyatı Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora
<u>DANIŞMAN ONAYI</u> UYGUNDUR. Prof. Dr. Ayabek BALNIYAZOV

Ek 2. Etik Komisyon Muafiyet Formu

	ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 26/04/2023	
Tez Başlığı: ERZURUM FIKRALARI VE FIKRA TİPLERİ	
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:	
1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.	
Tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Tarih ve İmza	
Adı Soyadı: Ali Bedir Öğrenci No: 19201500003 Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Programı: Türk Halk Edebiyatı Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora	
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u>	
Prof. Dr. Ayabek BAİNİYAZOV	
Detaylı Bilgi: https://www.ardahan.edu.tr/birim.aspx?id=1002003 Telefon: 0-4782117522 Faks: 0-4782117523 E-posta: sbe@ardahan.edu.tr	

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ali Bedir

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi / Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri : Bedir, A. (2019). *Oltu maden folkloru*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
Bedir, A. (2019). Oltu'da Madenlerle İlgili İnanışlar/Beliefs About Mine İn Oltu. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (16), 340.
Бедир, А. (2022). COMPARATIVE AND SYMBOLIC ANALYSIS OF “SUN-SERPENT” CONCEPTS IN TURKISH CULTURE. Вестник Серия «Филологические науки», 4(82), 5-16.

İletişim

E-Posta Adresi :

Tarih : 26.04.2023

